

HET DIALECTENBOEK 9

**DIALECT
IN HET
SPEL**

Het dialectenboek

Het dialectenboek 1. Kroesels op de bozzem. Waalre 1991.
ISBN 90-73869-01-3.

Het dialectenboek 2. Van de A tot de AA. Waalre 1993.
ISBN 90-73869-02-1.

Het dialectenboek 3. Dialect in beweging. 100 jaar na de enquetes van Willems en Aardrijkskundig genootschap. Groesbeek 1995.
ISBN 90-73869-03-X.

Het dialectenboek 4. Nooit verloren werk. Terugblik op de Reeks Nederlandse Dialecten (1925-1982). Groesbeek 1997.
ISBN 90-73869-04-8.

Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998). Groesbeek 1999.
ISBN 90-73869-05-6.

Het dialectenboek 6. Van de Streek. De weerspiegeling van dialecten in familienamen. Groesbeek 2001.
ISBN 90-73869-06-4.

Het dialectenboek 7. Aan taal herkend. Het bewustzijn van dialectverschil. Groesbeek 2003.
ISBN 90-73869-07-2.

Het dialectenboek 8. Proeven van dialect. Een kijkje in de keuken van de Nederlandse dialecten. Groesbeek 2005.
ISBN 90-73869-08-0

Het dialectenboek 9. Dialect in het spel. Groesbeek 2007.
ISBN 978-90-73869-09-7

te bestellen bij:

Stichting Nederlandse Dialecten

Gen. Gavinstraat 344

NL-6525 MR Groesbeek

Tel. 024-361 13 76

Beukendreef 11

B-9770 Kruishoutem

Tel. 09-264 40 73

Dialect in het spel. Onder redactie van V. De Tier, R. Keulen en J. Swanenberg.

Groesbeek 2007: Stichting Nederlandse Dialecten.-Ill.-

(Het dialectenboek; 9) Met lit.opg. ISBN 978-90-73869-09-7

HET DIALECTENBOEK 9

**DIALECT
IN HET
SPEL**

Onder redactie van
Veronique De Tier
Ronny Keulen
Jos Swanenberg

STICHTING NEDERLANDSE DIALECTEN

GROESBEEK 2007

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	9
Rob Belemans Spelenderwijs gezegd. Over taalvariatie in kinderspelwoordenschat	13
Stijn Reijnders, Liesbet van Zoonen en Gerard Rooijackers Gemeenschapszin en competitie in Idols Rituele betekenissen van een televisie-talentenjacht	37
Marc Reynebeau De Gerrit Callewaert in ieder van ons	61
Friesland	65
Siemon Reker Vorm en betekenis in verband met Friese spelletjeswoorden <i>Van sleatsjespringe, krijjoan-oan- 'e-rigele en rikketikboartsje</i>	
Groningen	85
Siemon Reker Ha ha Victoria Veranderingen in vorm en inhoud van kinderspelen in Groningen	
Drenthe en Stellingwerf	105
Abel Darwinkel en Henk Bloemhoff Spelen in Drenthe en Stellingwerf A. Kinderspellegies: speulen in Drenthe B. Spelletjes en 'speulsighied' uit Stellingwerf	
Overijssel	133
André Hottenhuis en Harrie Scholtmeijer Bonk, superbok, megabok Kinderspelen in Overijssel	

Gelderland	155
Charlotte Giesbers en Lex Schaars Dialect op het Gelderse schoolplein	
Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht	169
Boudewijn van den Berg en Harrie Scholtmeijer Eigenlijk gewoon een wip... Kinderspel in Noord-Hollandse, Zuid-Hollandse en Utrechtse dialecten	
Zeeland	195
Veronique De Tier <i>Schietebroek ... in de wei'oek</i> De benamingen voor enkele kinderspelen in de Zeeuwse dialecten	
Noord-Brabant	223
Jos Swanenberg <i>Da spult 'm</i> Kinderspel en dialect in Noord-Brabant	
Nederlands Limburg	241
Ton van de Wijngaard <i>Van huuf, draak, koekerel en roller</i> Kinderspeelgoed in de Limburgse dialecten	
Belgisch Limburg	261
Ronny Keulen <i>Aldeë miëduut iet sjoen speeln</i> De benamingen van enkele kinderspelen in Belgisch-Limburg	
Antwerpen	287
Miet Ooms <i>Piepebergen achter de boesjkammeree</i> Spel, spelen, spelletjes in de provincie Antwerpen	
Vlaams-Brabant	303
Griet Coupé <i>Over katjes, hazewinden en holaarzen</i> Heeft dialect nog vrij spel in Vlaams-Brabant?	

Oost-Vlaanderen	319
Tineke De Pauw	
<i>Giezegijzen biezebijzen</i>	
Kinderspel en kindertuig in Oost-Vlaanderen	
West-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen	349
Roxane Vandenberghe	
<i>Marbelen of pekkelen? Ienkelen of buksje over d'hage? katje-d'raan of katje-duuk? met 't sjchietlap of met de klakkebusse? op de renne of op e sliere?</i>	
Wat spelen we vandaag in West- en Frans-Vlaanderen?	
Ton van de Wijngaard	379
Wegwijzer Nederlandse Dialectologie	
A1. publicaties landelijk	
A2. Publicaties per regio	
B1. Landelijke instituten en instellingen	
B2. Instituten en instellingen per regio	
Register	
Register van afbeeldingen en kaarten	426
Alfabetisch register	428

VOORWOORD

Het negende dialectenboek is er!

De Stichting Nederlandse Dialecten (SND) koos voor dit boek en voor de negende dialectendag een vermakelijk thema: het kinderspel. Bovendien vonden we een locatie die het thema genegen is: de Kinderstad Mechelen, met haar bekende speelgoedmuseum, en het congres- en erfgoedcentrum Lamot, de brouwerij die een gedaanteverwisseling onderging en die in haar combinatie van oud en nieuw dynamiek en creativiteit uitstraalt.

Dialect in het spel wil de lezer inwijden in de geografische variatie voor benamingen en uitdrukkingen die verband houden met kinderspelen. Variatie is meteen het sleutelwoord voor deze publicatie: het boek biedt een bijzonder grote en geschakeerde ‘verzameling’ aan dialectwoorden voor kinderspelen en allerlei bijbehorende attributen en gebruiken. Met een grootschalige enquête gecoördineerd vanuit het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw (www.vcv.be / www.dialectendag.be) werd het startschot gegeven voor de materiaalverzameling. Respondenten uit het hele Nederlands taalgebied bezorgden ons informatie over de benamingen die zij gebruik(t)en voor oudere en nieuwe kinderspelen. Wij willen hen hiervoor van harte bedanken. De enquête werd, vooral in Vlaanderen, een succes doordat kranten, tijdschriften en websites van een aantal organisaties er aandacht aan besteedden. De volgende lijst zou wel eens erg onvolledig kunnen zijn, maar uit dank vermelden we toch graag de ‘participerende media’ die ons bekend zijn: De elektronische nieuwsbrief *Taalpost* en de website van het tijdschrift *Onze Taal*, *Het Dagblad van het Noorden*, het tijdschrift *Veldeke*, de website van Variaties vzw (www.variaties.be) en het Huis voor de Kunsten Limburg (www.hklimburg.nl), de website van het Bureau Streektaal Limburg (www.limburgsedialecten.nl) en van de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (www.sceez.nl), het magazine *De Bond*, *Neos Magazine*, het tijdschrift *Libelle*, de kranten *Het Nieuwsblad*, *Het Laatste Nieuws*, *Gazet van Antwerpen* en *Het Belang van Limburg*. Voor meer informatie over de enquête en de resultaten ervan kunnen we verwijzen naar de bijdrage van Rob Belemans.

Zestien zogenaamde ‘regio-auteurs’ – die we daarvoor op deze plaats nog eens uitdrukkelijk willen bedanken – bieden een bijdrage voor ‘hun’ regio van het Nederlandse taalgebied. Ze baseren zich daarvoor niet alleen op het enquêtémateriaal maar ook op allerlei andere bronnen en eigen ‘gesprokkel’. Maar de artikelen bieden veel meer dan een mooie collectie van woorden en uitdrukkingen. De lezer krijgt er naast kinderspel ook heel wat taalspel en taalanalyse evenals interessante historische en sociale achtergrondinformatie. Hoe universeel bepaalde spelen ook mogen zijn, hun benamingen zijn dat vaak allerm minst. Dat lijkt nog het sterkst het geval te zijn voor bepaalde blijvers. Voor ‘evergreens’ als verstopperijje en het knickerspel zijn in de Nederlandse dialecten honderden dialectwoorden te vinden. Dat ze dankbare onderwerpen zijn voor dialectologen blijkt uit het feit dat ze in zowat alle bijdragen terugkeren. Helemaal anders is het gesteld met de allernieuwste kinderspelen als bv. de gameboy en het skateboard. De dialectwoordenschat voor vele kinderspelen met een lange voorgeschiedenis is onmiskenbaar sterk lokaal gebonden en bijgevolg regionaal zeer gediversifieerd: spelen doe/deed je met de kinderen uit het eigen dorp. Maar de allernieuwste spelen zijn er duidelijk gekomen op het moment dat de wereld een dorp geworden is...

De regiobijdragen worden voorafgegaan door de plenaire lezingen die op de dialectendag gehouden werden. Rob Belemans, stafmedewerker dialectologie bij het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw en bestuurslid van de SND, heeft de enquêteresultaten samengebracht en licht er voor de lezer de belangrijkste en meest bijzondere wetenswaardigheden uit. Stijn Reijnders, docent populaire cultuur aan de Universiteit van Amsterdam, behandelt een bijzondere hedendaagse vorm van een ‘collectief spel’ dat via de media gespeeld wordt: ‘Idool’ (Vlaanderen) of ‘Idols’ (Nederland). Een spel waarbij taal een bijzonder belangrijke rol speelt, o.m. in de – bijna rituele – formulering van misprijzen, appreciatie e.d.m. Historicus, journalist en mediafiguur Marc Reynebeau beschrijft hoe Vlaanderen – nog steeds, of meer dan ooit – worstelt met het Algemeen Nederlands.

Het boek wordt naar gewoonte afgesloten met de Wegwijzer Nederlandse Dialectologie, geredigeerd door Ton van de Wijngaard. De wegwijzer biedt een overzicht van relevante literatuur op het gebied van de Nederlandse dialecten en een overzicht van adressen van instellingen in

Vlaanderen en Nederland waar dialectologisch onderzoek uitgevoerd wordt. Ook opgenomen zijn bibliotheken waar de geïnteresseerde in dialectologische publicaties zijn gading kan vinden.

Wij sluiten de toelichting bij het boek af met een woordje van dank voor Piet Camps. Hij tekende de illustraties die verspreid over het hele boek te vinden zijn. Wij appreciëren het bijzonder dat we van zijn pit-tige tekening gebruik mochten maken. Zijn volledige tekening staat op blz. 376-377. Ook de Zeeuwsche Vereniging voor Dialectonderzoek gaf toestemming om enkele tekeningen uit *De Tier, V, e.a., Koekoek schietbroek, Kinderspelen in Zeeland* te gebruiken.

Achter elke dialectendag zit een organisatorisch raderwerk. De spil in dat raderwerk was voor de vierde keer het Vlaams Centrum voor Volks-cultuur. Het VCV leverde zowel organisatorische, administratieve als inhoudelijke ondersteuning. Bijzondere dank gaat naar Birgit Geudens, voor haar enthousiaste en gewaardeerde praktische ondersteuning en naar Veronique De Tier, stafmedewerkster van Variaties vzw, koepel-organisatie voor dialecten en oraal erfgoed in Vlaanderen

Voor de organisatie van deze negende dialectendag – die voor de twee-de keer in Vlaanderen plaatsvindt – vond de SND een nieuwe organi-satiepartner in de in 2007 opgerichte vzw Variaties, koepelorganisatie voor dialecten en oraal erfgoed in Vlaanderen. Dit samenwerkingsver-band van alle regionale en lokale dialectverenigingen die in Vlaanderen actief zijn, is sinds dit jaar ook officieel erkend als erfgoedkoepel. Via Variaties vzw zetten de dialectverenigingen van West-Vlaanderen tot Limburg hun schouders mee onder de tweejaarlijkse Dialectendag als ook hun ontmoetings- en uitwisselingsmoment.

Op lokaal vlak vond SND tenslotte een enthousiaste en krachtige or-ganisatiepartner in de Erfgoedcel Mechelen. Tina Van Hoye, Kim Van Belleghem en hun collega's stonden ons vanaf de eerste locatieverken-ning met raad en daad ter zijde om de Dialectendag vlot en vlekkeloos te laten verlopen. Het enthousiasme voor dialecten als erfgoedthema werkte ook aanstekelijk. De Erfgoedcel Mechelen nam deze negende Dialectendag dan ook als aanleiding om in samenwerking met Variaties vzw en de SND een heuse dialect-veertiendaagse over dialecten en taal-variantie te programmeren.

De dialectendag heeft vanaf zijn eerste editie een traditie van laagdrempelig evenement voor het hele taalgebied hoog te houden. De SND vindt het daarbij essentieel dat het programma vrij en gratis toegankelijk is voor iedereen. Ook voor deze negende editie in Mechelen is dat opnieuw gelukt. Dat betekent wel dat de dialectendag niet mogelijk is zonder aanzienlijke financiële ondersteuning. Voor hun gewaardeerde subsidie danken we bijgevolg het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – dat ons via de vzw Variaties ondersteunde – en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (Nederland), evenals de Provincie Antwerpen en de Stad Mechelen.

Ter afsluiting van dit inleidend woord danken we van harte Veronique De Tier, Ronny Keulen en Jos Swanenberg voor het nauwgezette redactiewerk van dit negende dialectenboek, een vaak onderschatte klus die op wonderbaarlijke wijze steeds weer gecombineerd wordt met 101 andere verplichtingen en op even wonderbaarlijke wijze ook telkens opnieuw tot een goed einde gebracht wordt. Een woord van dank hebben we ook voor Hilverd Reker die steun verleende bij het maken van het register.

Met *Dialect in het spel* hoopt de Stichting Nederlandse Dialecten u vele uren prettige verstrooiing te kunnen bieden!

Reinhild Vandekerckhove
Voorzitter SND

Rob Belemans

SPELENDERWIJS GEZEGD

OVER TAALVARIATIE IN KINDERSPELWOORDENSCHAT

1. “Citroen (citraan, banaan)!” en de oerbossen van onze taal

Bij het bestuderen van taalvariatie – en bij uitbreiding van elke vorm van immaterieel erfgoed – vormt de materiaalverzameling vaak een probleem. Het eliciteren van voldoende en relevante gegevens is geen eenvoudige zaak, vermits het erop neerkomt dat ze in feite spontaan ontlokt moeten worden aan degenen tot wiens leefwereld ze behoren. Sinds William Labov (Labov:1972), de vader van de variatielinguïstiek, op het bestaan van de zogenaamde Observer’s Paradox wees en methoden uittestte om deze onderzoeksvalstrik te ontwijken, kunnen we niet meer om de vaststelling heen dat uiteindelijk elke (cultuur)onderzoeker tot op zekere hoogte invloed uitoefent op zijn onderzoeksobject. Oplossingen bestaan uit het beheers-, meet- en rapporteerbaar maken van die invloed, want het volledig uitschakelen ervan blijkt een illusie. De spontane, niet-gemanipuleerde diversiteit aan culturele gedragspatronen is namelijk van eenzelfde orde als de ongerepteheid van het oerbos.¹ Vanaf het moment dat je erin op expeditie gaat, verliest het bos zijn ongerepte, nooit door mensen betreden status en moet de onderzoeker in zijn resultaten ook rekening houden met de effecten van zijn eigen aanwezigheid.

Enkele jaren geleden mocht ik in mijn eigen huiskring de onontkoombaarheid van deze onderzoekswetmatigheid ondervinden. Dat begon met een intrigerende observatie op een zaterdag in 2003. Onze oudste dochter, die toen in het vijfde leerjaar zat, had die dag een vriendinnetje op bezoek. Toen ze op een bepaald moment tegelijk precies hetzelfde antwoord gaven op een vraag, riepen ze om ter snelst “citroen!”. Vervolgens perste mijn dochter – die net iets later was met haar citroen-

reactie – de lippen op elkaar en probeerde mij met gebaren duidelijk te maken dat ik haar naam moest zeggen. Eerst toen dat gebeurd was, mocht ze ook weer spreken. Ik kende dit spelletje niet uit mijn eigen kindertijd, had het eerder ook nog nooit gezien en vroeg de beide jongedames om een woordje uitleg. Voor hen bleek het iets heel gewoons te zijn dat iedereen op school kende. Er zijn enkele regels: het moet om een bij toeval ontstane coïncidentie gaan die dus niet gepland of uitgelokt is; het geldt niet bij het zingen of opzeggen van vastliggende teksten; als de verliezer spreekt voor haar/zijn naam genoemd is, volgt er een strafopdracht; er zijn varianten waarbij je naam eerst drie keer moet genoemd worden. Ik had echter nog meer vragen: waarom er dan “citroen!” gezegd werd en niet bijvoorbeeld “banaan” of een ander woord, misschien zelfs een verzonden mengwoord zoals “citraan” of “banoen”. En of de – niet zo talrijke – jongens op school dit ook deden? De meisjes waren hoogst verbaasd dat een papa zich voor zoiets banaals uit hun leefwereld kon interesseren. En om van mijn gevraag verlost te zijn, beloofden ze er eens op te zullen letten. Enkele dagen later wist mijn dochter me fier te melden dat zij en haar klasgenootje er werk van gemaakt hadden en dat ze nu zeker wist dat iedereen op school dat gebruik kende. Bijna iedereen riep “citroen!” om de ander naar aanleiding van zo’n toevalsmoment het zwijgen op te leggen. Bijna iedereen, want één of twee ondervraagden kenden ook wel kinderen uit hun kennissenkring of familie die “pistache!” gebruikten. Bovendien bleken de beide group-in exploratoren die ik voor observatie de kinderjungle van de speelplaats ingestuurd had ook besloten te hebben om het voorwerp van hun observatie grondig te beïnvloeden. Zij beiden gebruikten nu immers niet langer gewoon “citroen!”, maar een nieuwe, persoonlijke variant: “citroen, citraan, banaan!”. De Kilroy-was-here-reflex is blijkbaar geen louter mannelijke zaak en manifesteert zich vanaf jonge leeftijd.

De observers-impact van deze anekdote werd drie schooljaren later in 2006 duidelijk. Onze twee andere dochters, toen 10 en 6 jaar oud en leerlingen van dezelfde lagere school, kwamen mij enigszins verbolgen vertellen dat de jongste die dag de hulp van haar oudere zus had moeten inroepen om haar gelijk te halen. Haar klasgenootjes van het eerste leerjaar hadden haar immers op een mengeling van ongeloof en spot getrakteerd, toen ze naar aanleiding van een zelfde-moment-spreken-incident fier had verteld dat de magische zwijgformule “citroen, citraan, banaan!” bij haar thuis en door haar oudste zus bedacht was. De beide

observanten uit 2003 hadden hun persoonlijke variant van “citroen!” dus als nieuwigheid gelanceerd en – als leerlingen van het zesde leerjaar – in het schooljaar nadien een zekere verspreiding weten te bezorgen; eerst in hun eigen leeftijdsgroep, maar al snel ook bij de lagerejaars. Ook na hun vertrek naar de middelbare schoolafdeling (met een eigen speelplaats en geen fysiek contact meer met de ‘kleintjes’) was “citroen, citraan, banaan!” als variant naast het oorspronkelijke “citroen!” in omloop gebleven. In 2007 gebruikt een deel van de kinderen op deze Leuvense speelplaats naar verluidt enkel de nieuwe variant. De verdere verspreiding – in Leuven en na verloop van tijd misschien ook elders – van deze als bijproduct van een onderzoeksobservatie ontstane vernieuwing, lijkt me een casus die over enige tijd zeker verder onderzoek verdient.²

Toen de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) besloot om ‘taalvariatie in kinderspel’ als thema voor haar negende Dialectendag te kiezen en daarbij opnieuw met een grootscheepse enquête te werken, stond voor mij meteen vast dat de volgende vraag daarbij mee aan de orde moest komen: “Kent u een (kinder)gebruik waarbij er (om ter snelst) iets gezegd of gedaan wordt, wanneer men met z’n tweeën op hetzelfde moment precies hetzelfde zegt? Wat wordt er dan gedaan/gezegd?”. Over deze en andere voorbeelden van variatie in benamingen voor en gebruiken bij kinderspelen handelt deze bijdrage.

2. De digitale enquête over kinderspelbenamingen

2.1. Opzet en verspreiding

Om gegevens in het hele taalgebied op een vlotte manier te verzamelen en snel te kunnen verwerken, werd dit keer niet meer gekozen voor een papieren enquête. Hoewel de SND bij vorige materiaalverzamelingen zeer goede ervaringen had met haar samenwerking met regionale en landelijke kranten, bleek toch ook telkens dat het een bijna onuitvoerbare opgave was om alle schriftelijk ingestuurde reacties in een overzichtelijke structuur verzameld te krijgen en ze op tijd aan de auteurs van de regiobijdragen te bezorgen. Daarom werd dit keer geopteerd voor een digitale enquête die via een website (www.dialectendag.be en www.dialectendag.nl) toegankelijk is voor iedereen met internettoegang en waarvan de antwoorden met relatief weinig manipulaties in een database opgenomen kunnen worden. Het enquêteformulier werd

door het Vlaams Centrum voor Volkscultuur ontworpen en online gezet en kon van 22 juli 2006 tot medio januari 2007 ingevuld worden.³

De enquête bestond uit drie delen:

- Dertig afbeeldingen van allerlei kinderspeelgoed en kinderspelen. De invullers werd gevraagd om voor elk van deze items één of meer woorden te noteren “die u zelf actief gebruikt of vroeger gebruikte bij het spreken over het afgebeelde. Deze enquête is dus geen quiz waarin we zo oud mogelijke benamingen zoeken. We willen de **woordenschat** registreren **die u in uw gewone, dagelijkse spreektaal zelf (als kind) gebruikt(e)**. Als u voor het afgebeelde niet-standaardtaalwoorden gebruikt (dialect, streektaal, jongerenjargon, woorden uit andere talen), dan vult u die bij voorkeur in.” Er waren per item vijf woordvelden voorzien met bij elk woordveld ook een registerveld om aan te geven of men het woord tot het Algemeen Nederlands, het dialect, de streektaal of een vreemde taal rekent.
- enkele bijkomende vragen over de vijf favoriete speeltuigen of spelletjes van de invuller, over bijkomende wetenswaardigheden in verband met dit thema en de vraag over het zelfde-moment-spreken-gebruik.
- de persoonsgegevens van de invuller: het al dan niet spreken van een dialect of een streektaal, de woonplaats, het geslacht en de leeftijd. Wie daar prijs op stelde, kon de enquête anoniem invullen.

Oproepen om deze enquête in te vullen werden in de eerste plaats via e-mail verstuurd, met de vraag om na het zelf invullen de oproep ook door te sturen aan anderen; met name ook aan (groot)ouders en/of (klein)kinderen binnen de eigen familie. Daarnaast werd geprobeerd om via de geschreven pers de aandacht te vestigen op het bestaan van de enquête. Dat lukte duidelijk beter in Vlaanderen dan in Nederland. De enquêtegegevens werden verzameld met een dubbel doel: enerzijds werden ze per provincie bezorgd aan de auteurs van de regiobijdragen voor Dialectenboek 9; anderzijds moesten ze deze overkoepelende bijdrage over het thema ‘dialectvariatie en kinderspel’ stofferen.

2.2. *Respons*

Einde januari 2007 bleken er in totaal 1440 goed ingevulde enquêtes ingestuurd te zijn.⁴ Vanwege de ongelijke persaandacht voor de enquête viel te verwachten dat de respons in Vlaanderen hoger zou liggen dan in Nederland. Uiteindelijk bleek dat te resulteren in een erg oneven-

wichtige verdeling tussen het noorden en het zuiden van het taalgebied: 1125 enquêtes ofwel bijna 80% werden door Vlamingen ingestuurd tegenover 315 antwoorden uit Nederland. De verdeling van de respondenten per sexe liep in Vlaanderen en Nederland wel parallel, met een overwicht aan vrouwelijke invullers.

	Vlaanderen	Nederland
mannen	43,91 %	41,59 %
vrouwen	56,08 %	58,41 %

Uit de verdeling per leeftijdsgroep blijkt dat er globaal een verschil van ca. 10% is ten gunste van de respondenten jonger dan 50 jaar in Vlaanderen.

Vlaanderen

	< 31 jaar	31 tot 50	51 tot 70	> 70 jaar
M	4,18 %	12,18 %	21,78 %	5,78 %
V	12,88 %	25,16 %	17,42 %	0,62 %
Tot.	17,06 %	37,34 %	39,20 %	6,40 %

Nederland

	< 31 jaar	31 tot 50	51 tot 70	> 70 jaar
M	4,13 %	9,84%	20,31 %	7,30 %
V	7,62 %	23,49 %	26,03 %	1,27 %
Tot.	11,75 %	33,33 %	46,34 %	8,57 %

Een vergelijking met het totale bevolkingscijfer leert dat de spreiding van de respondenten over de vijf Vlaamse provincies zeer evenwichtig is.⁵ Voor geen enkele provincie is de afwijking groter dan 3,5%. De lichte oververtegenwoordiging van enquête-invullers uit de provincie Antwerpen is te wijten aan de relatief hoge respons uit Mechelen. Het iets hogere aandeel aan West-Vlamingen is wellicht het gevolg van de vermelding van de enquête in de regionale pers van die provincie. De kleine ondervertegenwoordiging van Vlaams-Brabanders en Oost-Vlamingen heeft misschien te maken met het feit dat in deze centraal gelegen provincies van Vlaanderen de inwijking uit andere provincies

het grootst is, waardoor de bevolking er zich gemiddeld wellicht iets minder aangesproken voelt door het thema ‘dialect’.

	respondenten	totale bevolking
Antwerpen	30,13 %	27,78 %
Vlaams-Brabant	13,95 %	17,18 %
Limburg	13,60 %	13,40 %
Oost-Vlaanderen	19,82 %	22,86 %
West-Vlaanderen	21,60 %	18,78 %

Voor Nederland is het totale aantal respondenten (n=315) te klein om een goede spreiding over alle provincies te kunnen verwachten. Globaal kan gesteld worden dat vooral inwoners uit de zuidelijke en oostelijke provincies de enquête ingevuld hebben: Limburg en Noord-Brabant hebben elk een aandeel van 13% in de respons, Zeeland 12%, Gelderland 9% en Overijssel 7%. Utrecht volgt met 6%, terwijl de noordelijke provincies Drenthe, Flevoland, Groningen en Friesland samen 9% vertegenwoordigen. Opmerkelijk is dat het aandeel van Noord- en Zuid-Holland met 11% en 20% boven verwachting hoog is. Aan een evaluatie van de enquête op het vlak van variatie in het actieve dialectgebruik draagt deze groep van één derde van de Nederlandse respondenten echter amper bij, want van alle Noord-Hollandse respondenten is er geen enkele die opgaf dat zij/hij nog dagelijks of regelmatig dialect spreekt en bij de Zuid-Hollandse respondenten was dat slechts bij één op tien het geval.

3. Variatie in kinderspelbenamingen

3.1. Een verwachtingspatroon

In deze bijdrage ga ik met opzet voorbij aan de taalgeografische woordvariëteit die de antwoorden van de respondenten laten zien. De verschillende benamingen voor de gevraagde kinderspellen en speelgoedvormen, hun taalkundige en etymologische samenhang en de geografische verspreidingspatronen die ze op taalkaarten vertonen, zijn thema's die in de regiobijdragen hierna volop aan de orde gesteld worden. In groter verband kan informatie hierover ook op de bestaande woordkaarten voor het hele taalgebied en in de regionale woordenboeken voor grote dialectgebieden (cf. de Wegwijzer achteraan in dit boek) nageslagen

worden. Ik probeer in deze inleidende bijdrage op basis van de globale enquêtegegevens te focussen op de manier waarop de variatie zelf onderhevig is aan verandering.

Benamingen voor kinderspel en speelgoed worden over het algemeen beschouwd als een vrij constant blijvend, conservatief deel van de dialectwoordenschat. Dat zou enerzijds komen doordat ze al in een vroeg stadium van de taalverwerving aangeleerd en actief gebruikt worden en daardoor diep verankerd zitten in het taalgeheugen. Anderzijds zou ook het feit dat men als volwassene deze woordenschat juist veel minder bezigt, ertoe bijdragen dat de op jonge leeftijd verworven kinderspelwoordenschat nadien nog nauwelijks evolueert. Een andere vaststelling met betrekking tot dit deel van de woordenschat, die men aan woordkaarten goed kan aflezen, is het feit dat er in de traditionele dialecten een zeer grote variatie aan kinderspelbenamingen bestaat. De geografische actieradius van het kind is – was? – immers eerder beperkt tot het eigen dorp of de eigen stadswijk. Dat geeft inderdaad aanleiding tot het instandhouden van vele benoemingsvarianten met elk een relatief beperkte verspreiding. Geografisch is er dan immers te weinig contact om convergentie tussen naast elkaar bestaande aanduidingen voor eenzelfde begrip te laten optreden. Dit levert een verwachtingspatroon op waarbij we voor elk van de bevraagde items een relatief grote variatie aan dialectbenamingen aantreffen met elk hun eigen, relatief kleine geografische verspreidingsgebied en binnen zo'n regio een vrij homogeen gebruik van dialectwoorden die doorheen de tijd redelijk onveranderd blijven.

Bevestigen de enquêtegegevens dit verwachtingspatroon? Blijft de variatie in benamingen constant over de verschillende generaties informanten heen? Zijn er daarbij dan wel sexegerelateerde verschillen meetbaar? En wat met de benamingen voor hedendaagse speelgoeditems die als producten van de globalisering over heel de wereld door de sint, de kerstman, de paashaas en de (groot)ouders bij de verjaardag, communie, een goed schoolrapport of in een vrijgevege bui cadeau gedaan worden? Als Mattel en co. hun jaarlijkse nieuwe speelgoeddrage wereldwijd lanceren onder éénzelfde, doorgaans Angelsaksisch klinkende, naam, ontstaan daar dan vervolgens toch ook regionale varianten van? En hoe goed kennen de (groot)ouders van vandaag de benamingen voor al die kortstondig hippe 'toys' van hun oogappels? De woordenschat die de respondenten voor een dertigtal speelgoeditems gebruiken, kan hierop misschien een antwoord verschaffen.

3.2. Aandeel dialectsprekers onder de respondenten

Een aanzienlijk deel van de respondenten (612 ofwel 42,5%) gaf zelf aan zo goed als geen dialect (meer) te spreken. Zij beantwoordden de vraag: “Hoe vaak spreekt u dialect?” met “af en toe”, “bijna nooit meer” of lieten het antwoordveld blanco. Om een goed beeld te krijgen op de mogelijke variatie in de dialectbenamingen werden enkel de antwoorden van de 828 andere invullers bekeken, zij dus die zichzelf als (zeer) regelmatige dialectspreker kwalificeerden.⁶ In deze subgroep is de oververtegenwoordiging van Vlamingen nog iets groter dan bij de totale groep respondenten. Van de 828 dialectspreekende respondenten woont 86,11% in Vlaanderen en 13,89% in Nederland. Hun spreiding laat zien dat deze groep dialectspreekende respondenten in haar geheel redelijk evenwichtig verdeeld is naar geslacht en leeftijd. Bij de verdeling per sexe is er in Nederland zelf een licht overwicht van mannelijke dialectsprekers. Bij de verdeling per leeftijdsgroep zien we hetzelfde onevenwicht van ca. 10% meer min-vijftigers in Vlaanderen dan in Nederland.

	dialectsprekers Vlaanderen (n=713)			dialectsprekers Nederland (n=115)	
	M	V		M	V
dagelijks	34,36 %	41,51 %		38,26 %	33,04 %
regelmatig	10,24 %	13,88 %		13,04 %	15,65 %
totaal	44,60 %	55,39 %		51,30 %	48,69 %

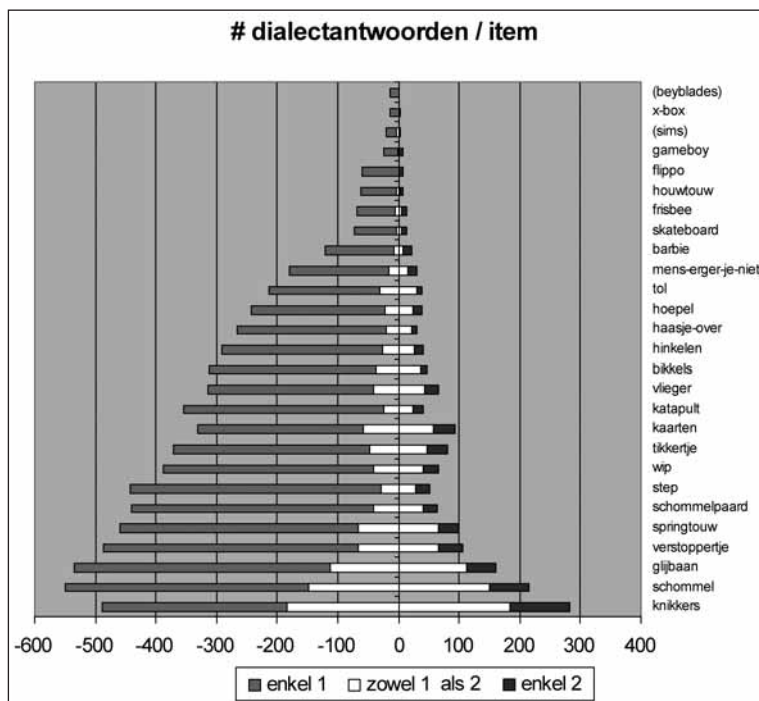
frequentie dialectspreken:

	Vlaanderen		Nederland	
	dagelijks	regelmatig	Dagelijks	regelmatig
< 31 jaar	9,96 %	3,93 %	1,74 %	1,74 %
31 tot 50	28,61 %	9,82 %	17,39 %	9,56 %
51 tot 70	32,68 %	8,83 %	46,96 %	15,65 %
> 70 jaar	4,63 %	1,54 %	5,22 %	1,74 %

3.3. De variatie-top 30⁷

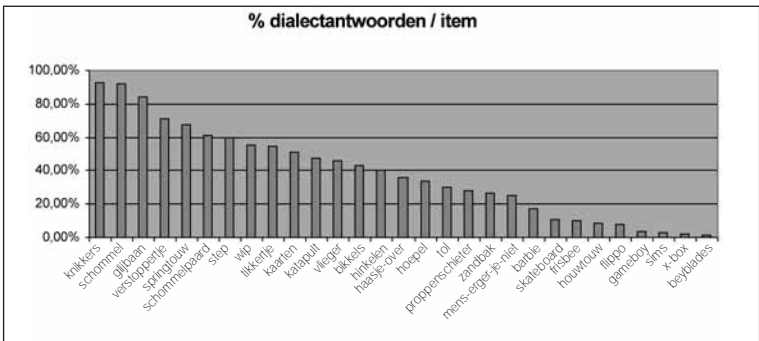
De mate waarin de totale groep van 828 dialectsprekers dialectwoorden opgaf, verschilt in hoge mate voor de items onderling. Zoals te verwachten viel scoren de hedendaagse speelgoeditems zoals de gameboy, de x-box, de frisbee, beyblades of het computerspelletje Sims hierbij amper. Dat komt omdat enkel de jongere respondenten dit hedendaagse speelgoed blijken te kennen. Maar ook bij hen is er slechts een klein percentage dat de benamingen ervan – soms heel licht aangepast aan de fonologie van hun dialect – ook als dialectwoorden beschouwt.

Ook bij de door iedereen gekende klassieke spelletjes en speelgoedvormen, blijkt er een duidelijke rangorde te zijn tussen de items die door zeer velen met een dialectwoord aangeduid worden en degene waarvoor slechts een minderheid van de respondenten dat doet. De tabel hierna toont deze rangorde via het totale aantal dialectopgaven dat de totale groep dialectsprekers (n=828) voor elk van de items invulde.

In deze grafiek is links van de nul (met negatieve waarden) het absolute aantal dialectantwoorden in woordveld 1 van elk item weergegeven; de rechter (positieve) waarde is het absolute aantal dialectantwoorden in woordveld 2. De lengte van elke scorebalk geeft dus de totale dialectscore per item en is samengesteld uit drie cijfers. Bij elk van de items vulde een (weliswaar zeer ongelijk) deel van de respondenten zowel een dialectwoord in het eerste als in het tweede woordveld in. Deze score staat in het midden van elke scorebalk in het wit en is samengesteld uit een gelijk aantal boven als onder de nulwaarde. Het donkere deel aan de linkerzijde is het aantal dialectwoorden in woordveld 1, waarbij veld 2 leeg bleef of met een niet-dialectwoord ingevuld was. Het donkere deel rechts heeft in dezelfde zin betrekking op woordveld 2. In zijn geheel is elke scorebalk bijgevolg een indicator voor het totale aantal dialectwoorden dat voor elk item opgegeven werd door de totale groep van 828 (zeer) frequent dialectsprekende respondenten.

Duidelijk vaststelbaar is dat de meeste dialectsprekers voor elk van de items slechts één dialectwoord opgaven en dat zij dat woord ook meestal als eerste noteerden. Een zeer kleine minderheid van de dialectsprekers (het rechter uiteinde van de scorebalkjes) noteerde eerst een woord uit een ander register (AN, tussentaal of vreemde taal) en daarna in woordveld 2 een dialectwoord. Enkele items, zoals knikkers, glijbaan, schommel en in mindere mate ook verstoppertje, springtouw, tikkertje en kaarten nodigden duidelijk meer uit om twee dialectwoorden naast elkaar op te geven. Dat kan grotendeels verklaard worden doordat bij deze items allerlei (spel)varianten (en soorten knikkers) een eigen benaming hebben, maar dat gaat niet op voor de items ‘glijbaan’ en ‘schommel’.

Wanneer we het totale aantal opgegeven dialectwoorden weergeven als een percentage (van het aantal dialectsprekers; dus /828), dan wordt duidelijk zichtbaar dat er in de top 30 een aantal subgroepen te onderscheiden vallen. De top drie bestaat uit de items ‘knikkers, schommel en glijbaan’ die elk boven de 80% scoren. Het groepje ‘verstoppertje, springtouw, schommelpaard en step’ heeft een score tussen 60% en 70%. Een grote groep items (‘wip, tikkertje, kaarten, katapult, vlieger, bikkels en hinkelen’) scoort tussen de 40% en 60%. De andere helft van de opgevraagde items heeft een eerder lage tot zeer lage dialectscore. Hier is een subgroep te onderscheiden van spelletjes/speelgoed die/dat al geruime tijd niet meer zo in gebruik zijn/is (haasje-over, hoepel, tol, proppenschietter) en blijkbaar daardoor ook minder aanleiding geven tot het kennen van hun dialectbenaming. Dankzij de oudere helft van de dialectrespondenten (die ze in hun jeugd wellicht wel nog gebruikten) scoren zij toch nog tussen de 20% en 40%.

De items ‘zandbak, mens-erger-je-niet’ en ‘barbie’ vormen een apart groepje die om verschillende redenen nog iets lager scoren. De zandbak hoort misschien bij de leefwereld van te jonge kinderen opdat er ook echt een dialectbenaming ingang voor gevonden zou hebben. De frequente gebruikers van dit voorwerp, dat ook eerst vanaf de jaren 50-60 zijn intrede gedaan heeft, spreken in feite nog maar amper. Het gezelschapsspel ‘mens-erger-je-niet’ heeft niet in het hele taalgebied een dialectbenaming gekregen. Enkel in West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen en de westelijke rand van Vlaams-Brabant wordt het doorgaans als ‘paardjesspel’ benoemd en bij een tiental Nederlandse respondenten duikt ook de (verkeerde) naam ‘halma’ op; elders is echter de AN-benaming ook bij dialectsprekers als enige in gebruik. Bij de barbiepop stelde zich in de enquête het probleem dat de gebruikte afbeelding blijkbaar niet eenduidig genoeg was. Sommige informanten dachten dat ze een dialectnaam voor skiën moesten geven, omdat het afgebeelde poppetje er een in skipak en op latten was. Anderen gaven gewoon het algemene (dialect)woord voor ‘pop’ als antwoord en herkennen op de afbeelding blijkbaar niet de specifieke barbie-look. Het merendeel van de antwoorden maakt evenwel duidelijk dat ook hier, zoals bij mens-erger-je-niet, de merknaam van de populairste naoorlogse speelgoedpop door de meesten ook als aanduiding ervan in het dialect gebezigd wordt.

Ten slotte is er een staartgroep met items die eerst recent ontstonden en allemaal een Engels(klinkend)je universele naam ('skateboard, frisbee, flippo, gameboy, Sims, x-box, beyblades') hebben die duidelijk ook bij het dialectspreken gebruikt wordt. Bij het populaire computerspelletje Sims en bij de moderne gevechtdraaitollen 'beyblades' is het zelfs zo dat geen van de respondenten die hiervoor een dialectwoord meende op te geven in feite herkend had waarover het precies ging. Op basis van de afbeelding dachten sommigen dat hier heel andere spelvormen ('uitpotten, bikkelen, ...') gezocht werden. In feite is de dialectscore voor deze twee items dus nul; vandaar dat ze in de overzichtsgrafiek ook tussen haakjes aangeduid zijn.

3.4. Invloed van sexe op de top 30

Vervolgens is de vraag aan de orde of de mate waarin de regelmatig dialect sprekende respondenten (nog) dialectwoorden gebruiken wanneer ze het over deze spelitems hebben anders is bij mannen dan bij vrouwen. Men zou bijvoorbeeld kunnen verwachten dat mannen voor jongensspeelgoed eerder dialectbenamingen hebben en gebruiken dan voor meisjespeelgoed en vice versa. De onderstaande tabel met de rangorde van de items op basis van het procentuele aandeel dialectwoorden dat ervoor opgegeven werd, laat inderdaad zien dat er sexegerelateerde verschillen zijn, maar dat ze toch wel beperkt zijn. Bij de meeste items geven de mannelijke dialectsprekers aan meer dialectwoorden te kennen dan de vrouwelijke. Opmerkelijke verschillen, van meer dan 10%, zijn er voor de items: tol (+21,47%), vlieger (+13,62%), wip (+13,18%), proppenschietter (+12,32%), hoepel (+11,57%) en katalpult (+11,37%). Dit zijn inderdaad overwegend spelitems die meer door jongens dan door meisjes gebruikt worden/werden. Bij de hoepel was niet de in de jaren 50 voor meisjes in zwang gekomen hoelahoep afgebeeld, maar de houten ring ter grootte van een fietswiel dat al lopend met een stok vooruit gedreven werd. Bij de tol ging het om een tekening van de jongensvariant; wat vele respondenten ook in het opmerkingenveld noteerden. Enkel de wip valt in dit rijtje als unisex-speeltuig een beetje uit de toon. Er is geen enkel item waarbij de vrouwelijke respondenten beduidend meer dialectwoorden opgaven. De enkele items met een slechts licht dialectoverwicht bij de vrouwen zijn: schommelpaard, mens-erger-je-niet en barbie. Het gaat daarbij om zeer beperkte verschillen van maximaal 7 %.

Wanneer we de rangschikking van de items voor beide geslachten vergelijken, valt – naast de hoger genoemde verschillen – nog op dat bij de mannen ‘knikkers’ beter scoort dan ‘glijbaan’ en dat bij de vrouwen de step en het schommelpaard hoger gerangschikt staan dan het springtouw.

	mannen	vrouwen	
76,39%	schommel	schommel	73,07%
75,33%	knikkers	glijbaan	69,98%
70,56%	glijbaan	knikkers	67,55%
67,11%	verstoppertje	verstoppertje	60,26%
58,62%	springtouw	step	55,19%
57,03%	step	<i>schommelpaard</i>	53,09%
53,58%	wip	springtouw	50,55%
53,31%	katapult	tikkertje	48,34%
52,78%	schommelpaard	kaarten	42,60%
50,13%	tikkertje	katapult	41,94%
49,60%	vlieger	wip	40,40%
46,42%	kaarten	bikkels	37,30%
41,38%	bikkels	vlieger	35,98%
39,79%	hinkelen	hinkelen	34,66%
38,46%	tol	haasje-over	29,14%
38,19%	haasje-over	<i>mens-erger-je-niet</i>	26,49%
37,40%	hoepel	hoepel	25,83%
32,63%	proppenschieter	zandbak	21,63%
25,73%	zandbak	proppenschieter	20,31%
20,42%	mens-erger-je-niet	<i>barbie</i>	17,88%
14,59%	barbie	tol	16,99%
11,94%	skateboard	frisbee	10,59%
8,49%	flippo	houwtouw	10,15%
7,96%	frisbee	skateboard	8,60%
6,36%	houwtouw	flippo	8,17%
2,91%	gameboy	gameboy	4,63%
2,39%	sims	sims	2,65%
1,59%	x-box	x-box	2,65%
1,59%	beyblades	beyblades	1,77%

3.5. Invloed van leeftijd op de top 30

Wanneer we op dezelfde manier een vergelijking maken tussen de procentuele dialectscore per item voor de respondentengroep jonger dan 51 jaar en de groep vanaf 51 jaar, dan levert dat de volgende resultaten op.

	min-vijftigers	plus-vijftigers	
93,87%	schommel	knickers	82,78%
88,48%	knickers	schommel	77,30%
87,25%	glijbaan	glijbaan	66,66%
67,65%	verstoppertje	verstoppertje	62,91%
62,74%	springtouw	springtouw	58,68%
57,84%	wip	step	50,86%
57,60%	step	schommelpaard	50,70%
50,24%	schommelpaard	tikkertje	48,51%
49,75%	tikkertje	katapult	46,00%
49,26%	kaarten	wip	44,60%
45,34%	bikkels	kaarten	43,97%
41,17%	vlieger	vlieger	39,59%
37,99%	katapult	hinkelen	39,12%
30,63%	hinkelen	haasje-over	38,02%
28,67%	mens-erger-je-niet	hoepel	37,24%
23,53%	haasje-over	tol	33,80%
22,06%	zandbak	bikkels	33,65%
21,81%	barbie	proppenschieter	28,32%
19,60%	proppenschieter	zandbak	25,51%
17,89%	hoepel	mens-erger-je-niet	19,09%
17,65%	tol	barbie	10,01%
12,99%	frisbee	skateboard	8,45%
11,03%	houwtouw	houwtouw	5,48%
11,03%	skateboard	flippo	5,32%
10,78%	flippo	sims	1,56%
5,64%	gameboy	gameboy	1,56%
3,67%	sims	(beyblades)	0,94%
3,43%	x-box	x-box	0,62%
2,20%	(beyblades)	frisbee	0,56%

Hierbij valt vooreerst op dat de jongere helft van de respondenten doorgaans een hoger percentage dialectantwoorden heeft gegeven dan de oudere helft. Er dient wel op gewezen dat we hierbij niet gekeken hebben naar de aard van de als dialect gekwalificeerde woorden, maar louter naar de karakterisering als ‘dialect’ die door de respondenten zelf in het registerveld voor elk ingevuld woord is aangebracht.⁸ Grote verschillen in deze richting (>10%) zijn er voor de items: glijbaan (20,59%), schommel (16,57%), wip (13,24%), frisbee (12,43%), barbie (11,8%) en bikkels (11,69%). Met uitzondering van ‘bikkels’ zijn dit enerzijds de nog zeer in gebruik zijnde speeltuigen glijbaan, wip en schommel en anderzijds twee naoorlogse speelgoeditems die eveneens de status van klassieker bereikt hebben: de barbiepop en de frisbee. Er zijn ook drie items die bij de oudere respondentenhelft meer dan 10% hoger scoorden: hoepel (19,33%), tol (16,15%) en haasje-over (14,49%). Dat zijn drie items die de voorbije decennia inderdaad sterk aan populariteit ingeboet hebben. Ook de katapult (8%) en de proppenschieter (7%) passen in dit rijtje, zij het met een kleiner procentueel verschil ten gunste van de plus-vijftigers.

3.6. Knikkerwoorden als voorbeeld van leeftijdsgebonden variatieschommeling

Zou er ook een verband zijn tussen het aantal verschillende dialectwoorden dat opgegeven wordt per leeftijdscategorie? Om dat na te gaan, heb ik voor één item alle als dialect gekwalificeerde opgaven voor vier leeftijdsgroepen verdeeld per woordtype. De keuze viel daarbij op het item uit de enquête met het grootste aantal dialectvermeldingen, namelijk knikkers. De in totaal 771 opgegeven dialectwoorden zijn als volgt verdeeld:

- In de leeftijdsgroep -31 jaar vulden 103 dialectsprekers samen 83 dialectwoorden in voor ‘knikkers’, verdeeld over 9 verschillende woordtypes: *marbel* (56), *bolleket* (14), *knikker* (4), *huif* (2), *ket* (2), *visje* (2), *schieter*, *lavor* en *spieter* (telkens 1).
- In de leeftijdsgroep 31 tot 50 jaar vulden 305 dialectsprekers samen 278 dialectwoorden in voor ‘knikkers’, verdeeld over 28 verschillende woordtypes: *marbel* (184), *ket* (18), *bolleket* (14), *knikker* (13), *mais* (8), *huif* (5), *köls* (4), *scheut* (4), *stek* (3), *boem* (2), *boenk* (2),

lavor, piet, frenkef, pietser, tekker, bieke, boemeket, dorrel, flapper, glaasje, glaai, kapper, kluffer, mops, saffarke, stuiter en tsjoetie (telkens 1).

- In de leeftijdsgroep 51 tot 70 jaar vulden 368 dialectsprekers samen 356 dialectwoorden in voor ‘knikkers’, verdeeld over 46 verschillende woordtypes: *marbel* (175), *ket* (25), *huif* (25), *bolleket* (18), *mais* (18), *knikker* (16), *klits* (11), *köls* (8), *glazen* (7), *kabas* (4), *schiethuif* (4), *stek* (4), *lavor* (3), *scheut* (2), *stuiter* (2), *paai* (2), *boem* (2), *til* (2), *basterd*, *belke*, *bieke*, *bolker*, *buts*, *dorrel*, *glasköls*, *kanneklits*, *keischeut*, *kleiknikker*, *klei-ete*, *kogel*, *lemen*, *letser*, *mal*, *max*, *pikkel*, *pluris*, *pruim*, *schietbom*, *slak*, *stoker*, *tierekartasj*, *timpel*, *visje*, *vrnk*, *wichelaar* en *zanter* (telkens 1).
- In de leeftijdsgroep +70 jaar vulden 52 dialectsprekers samen 54 dialectwoorden in voor ‘knikkers’, verdeeld over 21 verschillende woordtypes: *marbel* (24), *huif* (4), *maai* (4), *knikker* (3), *ket* (3), *klits* (2), *bieke*, *bikkel*, *bolleket*, *glazen*, *glazen stuiter*, *glazen tille*, *lavor*, *loete maai*, *pottekakker*, *schiethuif*, *scheen*, *stek*, *stuiter* en *visje* (telkens 1).

Als we abstractie maken van het effectieve aantal dialectsprekers per leeftijdscategorie en kijken naar het gemiddelde aantal dialectsprekers per verschillend woordtype, dan blijkt duidelijk dat het aantal verschillende woordtypes exponentieel toeneemt met de leeftijd. In de jongste leeftijdsgroep zijn er gemiddeld 11,44 dialectsprekers per woordtype; bij de 31- tot 50-jarigen zijn er dat 10,89; bij de 51- tot 70-jarigen 8 en bij de plus-zeventigers slechts 2,47. De berekening van het gemiddelde aantal ingevulde woorden per woordtype levert ongeveer dezelfde grootte-orde van variatietoename per leeftijdsgroep op: 9,22 / 9,92 / 7,7 en 2,57. Het woordtype *marbel* is in elke leeftijdscategorie duidelijk het dominante type, maar ook hier neemt het aandeel *marbel*-vermeldingen af naarmate de leeftijd stijgt, met vooral een verschil tussen de jongere en de oudere helft respondenten. Bij de min-dertigers behoort 67,47% van de opgegeven dialectwoorden tot het *marbel*-type. In de categorie 31 tot 50 jaar is dat nog 66,19%. Bij de 51- tot 70-jarigen daalt het aandeel *marbel*-vermeldingen tot 47,94% en in de oudste leeftijdsgroep bedraagt het nog maar 44%.

4. Van ‘speelgoed’ naar ‘toys’?

Wanneer we in de vergelijkende top 30-lijstjes voor de jongere en de oudere helft van de dialectsprekende respondenten (cf. 3.5.) kijken naar de staartgroep van moderne en hedendaagse speelgoeditems met een universeel Engelse naam, dan valt op dat de score voor dialectwoorden in de jongere helft telkens beduidend hoger ligt dan in de oudere helft. We zetten hier nog even de acht items in kwestie naast elkaar:

	min-vijftigers	plus-vijftigers
barbie	16,42 %	3,28 %
frisbee	12,99 %	0,56 %
skateboard	11,03 %	8,45 %
flippo	10,78 %	5,32 %
gameboy	5,64 %	1,56 %
x-box	3,43 %	0,62 %
Sims	3,67%	1,56 %
beyblades	2,20 %	0,94 %

Deze cijfers zouden de indruk kunnen wekken dat de dialectvitaliteit bij de jongere helft dialectsprekende respondenten groot genoeg is om voor deze nieuwe speelgoedvormen ook nieuwe dialectwoorden te creëren en in bescheiden mate te gebruiken. Wanneer we echter kijken naar de woorden die hier effectief ingevuld en als ‘dialect’ gecategoriseerd werden in het registerveld, dan blijkt dat niet het geval te zijn.

De relatief hoge score die de barbiepop nog haalt bij het percentage dialectantwoorden (nog steeds in woordveld 1 en 2 samen) is voor een deel te wijten aan het feit dat een aanzienlijk deel van de respondenten blijkbaar op het verkeerde been gezet werd door de gebruikte afbeelding in de enquête en dacht wat we op zoek waren naar benamingen voor skiën. Wanneer we deze verkeerde antwoorden niet meerekenen, dan daalt het percentage dialectantwoorden tot 16,42% in de jongere respondentenhelft en tot 3,28% bij de plus-vijftigers. In deze dialectwoorden voor (barbie)pop is er een duidelijke generatiegebonden tendens vast te stellen. Van de plus-vijftigers die voor dit item een dialectwoord opgeven, benoemt slechts één op drie (38,09%) het met de merknaam *barbie(pop)*, die dan aangepast wordt aan de klankstructuur van het eigen dialect (*baarbie*, *barbiepuppe*, *barbiepoep*, ...). Bij de min-vijfti-

gers is de verhouding net omgekeerd: slechts één derde (34,32%) van de respondenten die hier een dialectwoord opgaf, benoemt de populaire speelgoedpop nog met de algemene soortnaam *pop* of *meisjespop*. De merknaam – die ook in de antwoorden die als AN of vreemde taal gecategoriseerd werden volop voorkomt – zet zich dus in de jongere leeftijdsgroepen ook stilaan door als dialectwoord. Vaak wordt ook hier een combinatie gemaakt van de merknaam *barbie* met de soortnaam *pop*, waarbij dan vooral de uitspraak van het tweede deel van de samenstelling ervoor zorgt dat het als dialectwoord ervaren wordt.

Hetzelfde verschijnsel kan ook bij andere voorbeelden uit dit lijstje van nieuwerwets speelgoed vastgesteld worden: het feit dat de dialectscore bij de respondenten beneden de 50 jaar hoger is dan bij de plus-vijftigers, wordt vooral veroorzaakt doordat de jongeren de universele, Engelse naam niet alleen veel beter kennen, maar hem ook in beperkte mate (al dan niet in de uitspraak aangepast) als dialectwoord adopteren. Bij de voor ‘frisbee’ opgegeven dialectwoorden van de min-vijftigers gaat het in 56,82% van de gevallen om het woord *frisbee* zelf, terwijl dat aandeel bij de plus-vijftigers slechts 33,33% bedraagt. Bij ‘skateboard’ is de discrepantie nog meer uitgesproken met 82,86% *skateboard*-vermeldingen als dialectwoord bij de min-vijftigers tegenover 31,25% bij de oudere respondentenhelft. Bij ‘gameboy’ is er bij de plus-vijftigers geen enkele die hiervoor een dialectwoord opgeeft, terwijl van de 15 min-vijftigers die dat wel doen de helft gewoon de merknaam vermeldt. De conclusie is dus duidelijk omgekeerd dan de boven geschetste rooskleurige dialectproductieve verwachting: oudere dialectsprekers kennen het nieuwere speelgoed en de merknamen ervan minder goed, maar beschouwen deze Engelse benamingen ook nagenoeg niet als potentiële nieuwe dialectwoorden. Dat laatste gebeurt bij jongere dialectsprekers tot op zekere hoogte wel. Zij maken geen nieuw dialectwoord, maar gebruiken de algemeen gangbare commerciële benaming ook wanneer ze dialect spreken en beschouwen die zelfs tot op zekere hoogte ook als dialectwoord, zeker wanneer ze hem aan hun dialectuitspraak aangepast hebben.

Om te achterhalen of inspanningen om taalcreatiever te werk te gaan en dergelijke nieuwe, op internationale schaal verspreide verschijnselen toch een eigen benaming in het Nederlands (Vlaams?) of dialect te geven bij voorbaat tot mislukken gedoemd zijn, werd in de enquête

ook gevraagd naar de gebruikte benamingen voor het hierna afgebeelde

Afbeelding 1: Houwtouw

hebbing. Het betreft hier geen speelgoed, maar een zogenaamd gadget dat enkele jaren geleden plots erg in trek kwam en sindsdien in talloze vormen, maten en uitvoeringen door velen, jong en oud, gebruikt wordt. In het najaar van 2004 vestigde ik via een artikel in het VCV-tijdschrift *Mores* (jg. 5, nr. 3, blz. 4-10) de aandacht op het feit dat dit veelgebruikte voorwerp geen Nederlandse naam had en dat ook de Engelse benaming ervoor blijkbaar door nagenoeg niemand in ons taalgebied gebruikt werd. Daarom deed het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV) een oproep om een passende, originele Nederlandse naam ervoor te bedenken, zodat die ingang zou kunnen vinden voordat we weer met z'n allen het Engelse woord ervoor klakkeloos zouden overnemen. Er volgde een stortvloed aan e-mails en brieven van meer dan 600 Vlamingen die samen meer dan 1000 suggesties deden. Een vakkundige jury van 4 universiteitsprofessoren Nederlandse taalkunde, een rits vertegenwoordigers van de jeugd, twee bekende Vlamingen (VRT-nieuwsanker Martine Tanghe en popzanger Axl Peleman) en voorzitter Paul Van Grembergen (gewezen minister van cultuur) koos uit alle inzendingen uiteindelijk het woord 'houwtouw' als het meest geschikte. De officiële bekendmaking en prijsuitreiking van 22 december 2004 in het gebouw van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent, zorgde voor massale berichtgeving in de Vlaamse pers over de wedstrijd én over het resultaat ervan (cf. *Mores* jg. 5, nr. 4, blz. 4-5).

De benaming *houwtouw* wordt sindsdien her en der gebruikt in Vlaanderen: de jongerenzender Ketnet doet dat heel consequent, ook de Katholieke Universiteit Leuven heeft het op haar website alleen nog

over een houwttouw dat je voor 2,50 euro met opdruk van de Sedes Sapientiae kan aanschaffen en tijdens de recentste editie van de Boekenbeurs te Antwerpen werd het hebbeding ook daar als houwttouw te koop aangeboden. Maar vindt het woord ook ingang in het dagelijkse taalgebruik van de Vlamingen? Dat zou dus kunnen blijken uit de antwoorden op deze vraag in de digitale enquête. Van alle Vlaamse respondenten (n=1115) vulden er 478 een antwoord in bij het prentje van een houwttouw. Daarvan gaf 17,36% ook effectief het woord *houwttouw* op als hetgeen zij of hij ervoor gebruikt. Voor een woord dat amper tweeënhalf jaar geleden werd bedacht, lijkt dat niet slecht. Bovendien is er nog behoorlijk wat groeipotentieel, want 57% van de Vlaamse respondenten vulde helemaal niets in en heeft tot op vandaag dus wellicht nog altijd geen woord om dat ding mee aan te duiden. Misschien is *houwttouw*, als bewijs voor het feit dat we voor speelgoed en andere internationale nieuwigheden die ons dagelijkse leven binnenkomen ook zelf een woord kunnen bedenken, dus wel op weg naar een plaatsje in *Van Dale*. Dat zal de eerste tijd dan nog zeker met het etiket ‘in België’ zijn, want van de 325 Nederlandse respondenten vulden er slechts twee *houwttouw* in; ééntje daarvan was een uitgeweken Vlaamse.

5. “Citroen!” en co.

Afsluitend weze hier ook meegedeeld wat de enquêtevraag naar gebruiken en bijhorende uitroepen bij een zelfde-moment-spreken-incident aan gegevens opgeleverd heeft. Circa één op drie invullers van de enquête (448 van de 1440) kon een antwoord geven op de vraag over het zelfde-moment-spreken. Daaruit blijkt dat er in ons taalgebied een bonte mengeling van gebruiken en uitroepen (die daar al dan niet mee gepaard gaan) voorkomen die bij dergelijke gelegenheden in de praktijk gebracht worden.

Het meest eenvoudige en overal in Vlaanderen en Nederland voorkomende gebruik wil dat de beide sprekers dan in stilte een wens mogen doen. Het toevalsincident wordt daarbij dus hetzelfde beoordeeld als wanneer men een vallende ster ziet of een uitgevallen wimper kan bemachtigen. Voor velen moet het toeval eerst herhaald worden, alvorens er wenskracht ontstaat. Daarvoor bestaan er allerlei gebruiken. In Nederland is het meest voorkomende ritueel dat beide sprekers de pinken in elkaar haken en vervolgens samen zeggen: “inkie pinkie (of één,

twee, drie), rood, wit, blauw. Inkie pinkie ...” en vervolgens elk één kleur kiezen. Als dat dezelfde kleur blijkt te zijn, mag er een wens gedaan worden. Varianten zijn: “appel, peer, pruim”, “Jan, Piet of Pol”, “ja of nee”, “wit of zwart”, ...

Een ander soort ritueel bestaat erin dat beide sprekers zo snel mogelijk proberen om de ander aan te tikken of in de arm te knijpen. Andere, minder frequent genoemde aanraak-rituelen zijn: elkaars voorhoofd (met de duim) aanraken, de hoofden tegen elkaar brengen, de handen in elkaar slaan, aan de anders oorlel trekken, hout aanraken, afkloppen, zichzelf in de neus knijpen, met de wijsvinger de eigen neus aanraken. Ook echte afweergebaren zoals het gekruist houden van twee vingers worden hier en daar vermeld. In het Brusselse heeft men daarvoor zelfs de uitdrukking *'k aa mijn deu* ('ik houd mijn twee [vingers gekruist]').

Het meest voorkomend is echter het om ter snelst de ander in de arm knijpen. Wie eerst is, mag vervolgens een wens doen. In West- en Oost-Vlaanderen doet de tikker geen wens, maar zegt *gie de nepe en ik het geluk*. Varianten hierop zijn: *gie de brieven ik 't lief* (West-Vlaanderen), *ien, twie, draa, 't geluuk ies veur maa* (Antwerpen), *dich de pits en ich de weens* (Limburg) of *pits, 't geluk is veur maa* (Vlaams-Brabant). In Belgisch-Limburg komt dit ritueel ook omgekeerd voor, waarbij er eerst om ter snelst *pits-blauw* moet worden gezegd en de winnaar de ander vervolgens in de arm mag knijpen.

Dat brengt ons bij de categorie gebruiken waarbij er eerst om ter snelst iets gezegd moet worden om de ander het zwijgen op te leggen tot zijn naam door een derde genoemd is. De Leuvense variant met “citroen!” komt blijkbaar vooral in Vlaams-Brabant voor en wordt in mindere mate ook in West- en Oost-Vlaanderen en enkele keren in Nederland (Gelderland, Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Groningen en Drenthe) gesignaleerd. Opvallend is dat hetzelfde gebruik met de uitroep *'pistache'* het meest voorkomende antwoord op deze vraag is in de provincie Antwerpen, met uitlopers naar Oost- en West-Vlaanderen. In Belgisch-Limburg luidt de uitroep dus *'pits-blauw'* en kan hij ook gevolgd worden door een verplicht zwijgen van de verliezer.

Ten slotte zijn er ook nog twee antwoorden waarbij dit soort toevalsmoment aanleiding geeft tot een vaste uitspraak, echter zonder verder

ritueel met bestraffing van de verliezer. Daarbij valt op dat het oudere respondenten zijn die deze puur verbale rituelen opgeven, waarbij ze aanstippen dat ze uitdrukkelijk niet tot de kinderwereld behoorden, maar door volwassenen gebruikt werden. Voor zowat alle Nederlandse provincies wordt gemeld dat men na het toevallig zeggen van hetzelfde op hetzelfde moment de uitdrukking ‘*Er is (alweer) een Jood geboren*’ gebruikte. Dat die uitspraak negatief geconnoteerd was en inmiddels ook tot de taboesfeer behoort, kan afgeleid worden uit enkele varianten zoals ‘*er is een kindje geboren*’, ‘*er is een Chinees geboren*’, ‘*weer een gek geboren*’, ‘*er gaat een jood / pastoor voorbij*’. Eén respondent uit Overijssel signaleert de dialectvariant ‘*jörgeboarn*’. De inhoud van deze uitdrukking en de expliciete vermelding van de respondenten die ze kennen dat dit gebruik onder volwassenen gangbaar was, doen vermoeden dat we hier te maken hebben met een ritueel uit het bijgeloof, dat eerst in recentere tijd in een onschuldige vorm in de kinderwereld terecht gekomen is en daar nu in talrijke regionale varianten verder leeft. Een uitgesproken voorbeeld van deze overgang van ritueel naar gebruik is in West-Vlaanderen te vinden, waar een zelfde-moment-spreken-coincidentie onder volwassenen aanleiding geeft tot de uitdrukking “*we goan nog tope/tegare wien/waoter/iets drinken*”. Deze variant werd in de enquête uitsluitend door respondenten uit deze regio gemeld, maar het lijkt me toch een passende slotwens voor deze bijdrage.

NOTEN

1. Op <http://nl.wikipedia.org/wiki/Oerbos> staat een uitgebreide en interessante bijdrage over het fenomeen ‘oerbos’ en de discussies die over de zin en invulling van deze term nu ruim een halve eeuw gevoerd worden in middens van bosbouwers, landschapsbeheerders en natuurbeschermers. Het is overigens opvallend hoezeer de in diezelfde periode toegenomen sympathie voor dialecten als vormen van meer-natuurlijk taalgebruik parallel loopt met de stilaan breed maatschappelijke bezorgdheid om het instandhouden van de biodiversiteit.
2. Het Paridaens-Instituut maakt inmiddels samen met twee andere lagere en middelbare scholen deel uit van de grotere Leuvense scholengemeenschap, de vzw Leuvense Katholieke Scholen aan de Dijle. Vermits de twee andere scholen in oorsprong jongensscholen waren

bestaat bij heel wat ouders met meisjes en jongens in hetzelfde gezin nog altijd de praktijk om hun kinderen tot aan hun twaalfde samen school te laten lopen in één van deze drie scholen, om ze vervolgens elk naar de middelbare school te sturen die tot voor de verplichte invoering van het gemengd onderwijs in Vlaanderen alleen maar voor hun sexe in aanmerking kwam. Daardoor valt te voorspellen dat jongens die tot hun twaalfde samen met oudere zussen op de Paridaensspeelplaats de “citroen, citraan, banaan!”-variant hebben gebruikt, deze inmiddels ook zullen exporteren naar de andere vestigingen van de scholengemeenschap.

3. Met dank aan collega Katrijn d’Hamers van het VCV, die haar expertise ter beschikking stelde voor de aanmaak van het digitale vragenformulier, het online zetten ervan en het oplossen van enkele gebruikersproblemen. En met dank uiteraard ook aan al degenen die de enquête invulden en meehielpen bij de verspreiding ervan.
4. Verwijderd werden uiteraard alle dubbels van mensen die goedmevend de enquête meer dan één keer invulden of ze meteen na elkaar meermaals instuurden door bij herhaling op de knop “verzenden” te klikken. Daarnaast werden ook de enquêtes waarbij het geslacht en/of het geboortjaar van de invuller ontbrak voor deze bijdrage niet mee verwerkt. Ten slotte werden ook enkele inzendingen die nagenoeg geen ingevulde woordvelden bevatten niet meegenomen in de gegevensverwerking.
5. De percentages voor de totale bevolking zijn gebaseerd op de cijfers van het Nationaal Instituut voor de Statistiek en hebben betrekking op de bevolking van het Vlaams Gewest op 01/01/2006 (cf. www.statbel.fgov.be). Bij de procentuele verdeling van de respondenten zijn de inwoners van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest die de enquête invulden gemakshalve ingedeeld bij de provincie Vlaams-Brabant. Bij gebrek aan officiële cijfers over het aantal Nederlandstalige inwoners van het Brussels Gewest kan de mate waarin deze regio als aparte bestuurlijke entiteit representatief vertegenwoordigd is in de respondentengroep immers toch niet vastgesteld worden.
6. Dat hoeft m.i. geen probleem op te leveren, omdat de zelftoewijzing hoe dan ook het enige houdbare criterium is om te bepalen wanneer men met een dialectspreker te maken heeft en het van diens eigen oordeel afhangt welke woordenschat tot haar/zijn dialect behoort. Er is immers geen objectieve, genormeerde definitie of inhoudelijke afbakening van dialect te geven. Als bijgevolg iemand invult dat

knikker het dialectwoord is dat hij gebruikt ter aanduiding van deze ronde speelgoedbolletjes, dan valt daar weinig op af te dingen. Zo gezien heeft ook een invuller die bij alle items het AN-woord invult en dit catalogeert als haar/zijn dialect, in principe gelijk (op voorwaarde dat zij/hij deze AN-woorden ook gebruikt wanneer zij/hij dialect spreekt en dat er dan toch op andere wijze een onderscheid bestaat met haar/zijn standaardtaalgebruik).

7. Vanwege een technisch probleem konden de antwoorden voor het item 'pacman' niet mee verwerkt worden, waardoor er uiteindelijk voor 29 speelgoed- en spelvormen gegevens konden worden vergeleken. Eén van die items was in feite geen speelgoed, maar wordt aan het einde van deze bijdrage nog apart besproken. Vooreerst vergelijken we hierna dus de door dialectsprekers opgegeven benamingen voor de volgende 28 items: knikkers, schommel, wip, glijbaan, springtouw, haasje-over, katapult, step, bikkels, verstopperkje, tikkertje, kaarten, hoepel, zandbak, tol, schommelpaard, mens-erger-jeniet, vlieger, flippo's, skateboard, barbie, hinkelen, proppenschietter, sims, beyblades, gameboy, x-box, frisbee.
8. Voor de berekening van deze percentages werd enkel rekening gehouden met het totale aantal dialectopgaven dat in het eerste en het tweede woordveld bij elk item ingevuld werd. Er waren weliswaar vijf van dergelijke invulvelden voorzien, maar in de praktijk bleek de overgrote meerderheid van de respondenten niet meer dan één of twee woorden per item in te vullen. Omdat het niet noodzakelijk zo was dat de dialectsprekers het door hen gebruikte dialectwoord in het eerste veld invulde, werden de aantallen van de eerste twee invulvelden opgeteld.

BIBLIOGRAFIE

- Belemans, R. (2004), Gezocht: een... Op zoek naar een woord voor dat koord om onze nek. In: *Mores*, jg. 5, nr. 3, blz. 4-10.
- Belemans, R. (2004), Draagt u ook een 'houwtouw'? Of een koesterkoord, kliklint, verlies-me-nietje,... In: *Mores*, jg. 5, nr. 4, blz. 4-5.
- Labov, W. (1972), *Sociolinguistic patterns*. Oxford: Blackwell.

Stijn Reijnders, Liesbet van Zoonen en Gerard Rooijackers

GEMEENSCHAPSZIN EN COMPETITIE IN IDOLS

RITUELE BETEKENISSEN VAN EEN

TELEVISIE-TALENTENJACHT

Abstract

De televisie-talentenjacht Idols vormt internationaal een van de meest succesvolle amusementsprogramma's van de afgelopen jaren. Om de populariteit van deze zangwedstrijd op televisie te kunnen verklaren, wordt in dit artikel een inhoudsanalyse gepresenteerd van twee seizoenen van de Nederlandse versie van Idols, waarbij specifiek is gelet op rituele betekenissen van Idols voor het publiek. Op basis van deze inhoudsanalyse kan worden gesteld dat de rituele betekenis van Idols gelegen is in de verbeelding van harmonie en rangorde. Door 'slechte' kandidaten te bekritisieren en te onteren als een ritueel van abjectie, en tegelijkertijd de strijd van de finalisten te verheerlijken als een klassieke rite de passage, wordt een verbeelde gemeenschap geconstrueerd met daarbinnen een vaste sociale orde en een herkenbare moraal. Aldus kan Idols als een platform dienen voor de verwoording, verbeelding en bespreking van eigentijdse waarden.

De amusementsshow *Idols* vormt zonder twijfel een van de populairste programma's van de afgelopen jaren. De kijkcijfers waren gigantisch: in Nederland lag het gemiddelde kijkcijfer per aflevering boven de 2 miljoen, terwijl de finales van *Idols* maar liefst door 4,7 miljoen (in 2003) en 3,4 miljoen (in 2004) werden bekeken.¹

Naast Nederland wordt het van oorsprong Britse *Idols*-format in meer dan tien landen geproduceerd en uitgezonden, onder namen als *American Idols* of *Deutschland sucht den Superstar*. In België is het pro-

gramma bekend als *Idool*.² Het format is steeds hetzelfde: kandidaten worden uitgenodigd om hun zangtalent te tonen aan een kritische jury. Na het *a capella* zingen van één of twee coupletten van een zelfgekozen liedje, levert de jury haar oordeel: de kandidaat mag thuis onder de douche verder zingen óf gaat door naar de volgende ronde. Na verschillende afvalrondes blijven uiteindelijk dertig zangtalenten over, waar het televisiepubliek met behulp van betaaltelefoon of sms de nummer één tussen uitkiest.

Het was niet de eerste keer dat een zangwedstrijd op televisie zo populair zou worden. Zestien jaar vóór *Idols* boekte de Nederlandse publieke omroep bijvoorbeeld al een groot succes met het programma *De Soundmixshow* (1987). Niet alleen trok deze show wekelijks een miljoenenpubliek, zij functioneerde ook als een kraamkamer voor Nederlands zangtalent. Maar ook vóór *De Soundmixshow* werden er al regelmatig soortgelijke amusementsprogramma's uitgezonden. Een kort overzicht toont aan dat er met een vaste regelmaat shows zijn verschenen op de Nederlandse televisie, waarbij amateurs hun zangkunsten vertoonden aan een deskundige jury en een rumoerig studiopubliek: *Sterrenjacht* (2004), *Popstar The Rivals* (2004), *1000 Sterren Stralen* (2004), *Idols* (vanaf 2003), *Star Academy* (2002), *Starmaker* (2001), *Your Big Break* (2000), *De Pats Boem Show* (v.a. 1988), *De Soundmixshow* (v.a. 1987), *De Playbackshow* (v.a. 1985), *VARA's Voorstelling* (1979), *Attent op Talent* (v.a. 1971), *Rodeo* (v.a. 1966), speciale edities van *Attentie* (1966), *Springplank* (v.a. 1963) en *Nieuwe Oogst* (v.a. 1960).

Deze programma's behoren over het algemeen duidelijk tot één en hetzelfde genre. In alle gevallen betreft het veelal amateurs (of semi-professionele zangers als bij het *Songfestival*) die zich vrijwillig opgeven voor een zangcompetitie op televisie. Juist dat amateurisme verleent het genre zijn charme: de drukte om de kleding, die ene valse noot, dat gezamenlijk dringen rond de microfoon... De optredens op het podium worden ingeleid door familiale presentatoren en gadeslagen door een enthousiast studiopubliek. Bij alle programma's is er verder sprake van één of meerdere strenge juryleden, die hun mening niet onder stoelen of banken steken. Dit verschijnsel beperkt zich dus niet tot *Idols*. In *De Soundmixshow* (1987) bijvoorbeeld stond jurylid Jacques d'Ancona al bekend om zijn kritisch, zo niet sarcastisch commentaar.

Ook het aspect van leedvermaak, een dominant element in de kritiek op *Idols*, blijkt eigen te zijn aan het genre. Typerend is het programma *Rodeo* (1966) van de NCRV. In *Rodeo* moesten kandidaten plaats nemen op een draaibaar podium om een vooraf ingestudeerd liedje ten gehore te brengen. Was het publiek positief, dan mocht men het hele liedje afmaken, maar op het moment dat het publiek haar interesse verloor werd een verborgen mechanisme op gang gebracht. Het podium kwam in beweging en onder luid paardengehinnik verdwenen de kandidaten al musicerend in de coulissen, dit tot groot vermaak van het aanwezige studiopubliek.

Zelfs de kritiek op deze vorm van leedvermaak tot slot heeft een terugkerend karakter. Bijna vier decennia vóór de felle reacties op *Idols* werd de organisator van *Attentie* (1966) door een journalist benaderd met de vraag: ‘Ik zou eigenlijk een soort gewetensvraag willen stellen. Vindt u nou niet dat deze meisjes zonder het minste talent in deze hele gang van zaken ietwat geëxploiteerd worden? Tot lachertjes worden gemaakt?’³ In dit citaat zien we de tweeledige kritiek op *Idols* terugkeren: dit soort programma’s zou gebaseerd zijn op exploitatie van jeugdig onbenul en tegelijkertijd het publiek verleiden tot een afkeurenswaardig leedvermaak.

Het meedoen aan of kijken naar televisie-talentenjachten heeft door de tijd heen een terugkerende bron van vermaak gevormd. Blijkbaar oefenen deze programma’s een vaste aantrekkingskracht uit. In dit artikel wordt onderzocht waar deze aantrekkingskracht precies uit bestaat. Allereerst wordt kort gekeken naar bestaande theorieën omtrent het maken en beluisteren van muziek in competitief verband. Aan de hand van deze theoretische context wordt een aantal deelvragen geformuleerd. Vervolgens worden deze deelvragen beantwoord aan de hand van een inhoudsanalyse van twee seizoenen van de Nederlandse versie van *Idols*. Tot slot zal het onderzoek in een breder kader geplaatst worden, om tot een antwoord te komen op de hoofdvraag: wat verklaart de immense populariteit van een televisie-talentenjacht als *Idols*?⁴

Competitie en harmonie

Binnen de musicologie is het een bekend gegeven: het in groepsver-

band luisteren naar of maken van muziek is een veelgebruikt, effectief middel om de saamhorigheid van een groep te verstevigen. In de alledaagse praktijk zien we hier veel voorbeelden van. Te denken valt aan het zingen van clublieders door jeugd- of studentengroepen, aan het zingen van koren in voetbalstadions, of aan zingen tijdens kalenderfeesten of verjaardagen. Ook in het verleden vormde zang een belangrijk onderdeel van de feestcultuur. In Nederland kan gewezen worden op de landjuwelen uit de zestiende eeuw of de zangconcoursen uit de negentiende eeuw. Een voorbeeld uit de Vlaamse geschiedenis zijn de populaire crochetwedstrijden, die in het begin van de twintigste eeuw werden georganiseerd in parochiezalen en cafés. Door samen te zingen gaan de verschillende individuele stemmen op in één geheel en groeit de eensgezindheid. Ook buurt-, muziek- en sportverenigingen hebben vaak hun eigen clublieders en muziekrepertoire. Voor deze groepen biedt het maken, luisteren of delen van muziek een ideale mogelijkheid om de sociale cohesie te stimuleren (e.g. Grijp 2000; Martin 1995; Kaemmer 1993: 155-159). Bij een geslaagde muzikale bijeenkomst kan er een ervaring van 'communitas' optreden: een tijdelijke, utopische staat van gemeenschapszin, waarbij alle sociale hiërarchieën even lijken weg te vallen.

Nu is de ervaring van *communitas* een bekend gegeven binnen etnologische feesttheorieën. Ook op andere feesten, waar muziek een minder centrale plaats inneemt, zijn de festiviteiten vaak gericht op de beleving van gemeenschapszin (Rooijackers 2000; Stoeltje 1992). Wat de muziekfeesten echter onderscheidt van deze andere feestvormen, is dat de ervaring van *communitas* hier wordt opgewekt en versterkt door muziek. De muziek biedt de individuele aanwezigen een direct en emotioneel toegankelijk aanknopingspunt voor toetreding tot de feestende gemeenschap. Deze ervaring kan door zijn lichamelijk karakter snel het extatische niveau van een *trance* bereiken: als de muziek maar hard genoeg wordt afgespeeld, en eventueel wordt gecombineerd met dans, ovatie of meezingen, raast de luchtdruk van de ritmische geluidsgolven letterlijk door het lichaam (e.g. Sabbe 1996).

De televisie-talentenjacht neemt hierbij een aparte plaats in. Op de televisie-talentenjacht wordt immers niet alleen een bepaalde harmonie geconstrueerd, maar ook een bepaalde rangorde aangemaakt. De hele televisie-talentenjacht is gebaseerd op de gedachte dat de deelnemers

verschillende zangkwaliteiten hebben en daarmee een ‘natuurlijke’ plaats binnen een vaste rangorde innemen. Iedere deelnemer wil de top bereiken, maar om die te bereiken dient er wel eerst gestreden te worden. Feitelijk hebben we hier te maken met een klassiek voorbeeld van wat de Franse filosoof René Girard verstond onder mimeze: volgens Girard doen mensen elkaar in alles na, en begeren ze zelfs het liefst dat wat ook door anderen begeerd wordt. Door deze gedeelde begeerte ontstaat er onder mensen automatisch strijd, gevolgd door een tijdelijke rangorde (Girard 1972).

In die zin lijkt de televisie-talentenjacht te beantwoorden aan een fundamentele menselijke behoefte: strijd en orde. Deze orde wordt, in het geval van de televisie-talentenjacht, bepaald door de muzikale beheersing. Na afloop van de competitie is het aan de jury om te beoordelen wie er baas boven baas is. Daarmee heeft de jury een van de sleutels van de televisie-talentenjacht in handen: zij bepaalt de rangorde binnen de groep, en formuleert de normen op basis waarvan die tot stand komt.

Aldus zijn we tot een benadering gekomen om de aanhoudende populariteit van televisie-talentenjachten als *Idols* te gaan duiden. Door de tijd heen zijn dit soort evenementen populair geweest omdat zij een belangrijke rituele betekenis vervullen: televisie-talentenjachten stimuleren de sociale harmonie, enerzijds door een hecht groepsgevoel te kweken, anderzijds door binnen dat groepsgevoel een rangorde aan te dragen. Hieruit volgt dat er een aantal zaken is aan te tonen, waar we bij de analyse van onze specifieke casus – de Nederlandse versie van *Idols* – rekening mee moeten houden. Het is allereerst van belang om te onderzoeken op wat voor wijze de competitie wordt verbeeld. Wat zijn de eenheden die met elkaar in competitie gaan, en wat voor maatschappelijke positie hebben deze eenheden binnen de overkoepelende gemeenschap? Hierbij moet speciaal gelet worden op de rol van de jury: wie neemt er in de jury plaats, wat voor selectie maakt de jury uit het bestaande repertoire en hoe onderbouwt zij deze selectie? Ook de uitgelopen prijzen kunnen meer vertellen over onderliggende waardensystemen. Tegelijkertijd wordt er naast het competitie-element ook een bepaalde harmonie of gemeenschapszin gecreëerd. Onder welke noemers wordt deze gemeenschap verbeeld, benoemd of bezongen?

Competitie in *Idols*

De eerste afleveringen van *Idols* zijn voornamelijk gericht op het aanmaken van een rangorde. Tijdens de auditierondes wordt het totaal aantal kandidaten (er waren 7.625 inschrijvingen in 2003, 16.729 in 2004) teruggebracht tot een groep van 90. Het is juist dit selectieproces, dit aanmaken van een rangorde, dat zoveel stof heeft doen opwaaien en dat *Idols* bekend heeft gemaakt bij een breed publiek. Hoe wordt de rangorde precies aangemaakt bij *Idols*?

De opzet van de eerste afleveringen is eenvoudig. De opnames vinden plaats op verschillende locaties verspreid over Nederland. In de meeste gevallen is er sprake van een sobere, onopvallende vergaderruimte, waarvan de kaalheid wordt benadrukt door een minimale aankleding en gebruik van zakelijke kleuren als blauw, grijs en metallic. Een grote poster met het *Idols*-logo bedekt de muur. Er is slechts één meubelstuk aanwezig: de jurytafel. De kandidaten betreden de ruimte door een deur in de wand, waarna ze plaats moeten nemen op een witte stip met een blauwe ster, recht tegenover de vierkoppige jury. Deze jury bestaat uit vier bekende personen uit de muziekindustrie: Henkjan Smits (artist & repertoire adviseur), Eric van Tijn (muzikant en muziekproducent), Jerney Kaagman (directeur van Conamus, een stichting ter promotie van Nederlandse popmuziek) en Edwin Jansen (artiestenmanager). Elke kandidaat introduceert zichzelf vervolgens kort aan de hand van zijn naam en het liedje dat hij gaat zingen. De opvoering zelf bestaat uit het *a capella* voordragen van een couplet en een refrein – dat wil zeggen: tenzij de jury eerder ingrijpt. Tot slot geven twee van de vier juryleden hun commentaar, om te eindigen met een definitief oordeel. De kandidaat is ‘door’ of mag naar huis.

Sommige kandidaten worden positief beoordeeld. Bij andere kandidaten uit de jury haar twijfel. Het overgrote deel van de kandidaten wordt echter negatief tot zeer negatief beoordeeld. Kandidaten hebben ‘een te gewoon stemgeluid’, zijn ‘volledig inwisselbaar’, ‘helemaal kansloos’ of lijken te veel op een ‘burgertrutje’. Ze missen ‘uitstraling’, zijn ‘te dik’, hebben ‘geen enkel’ talent of zijn ‘echt helemaal niets’. Jurylid Henkjan Smits vat het bij één kandidaat als volgt samen: ‘Je hebt geen uitstraling, je kan niet zingen, je hebt geen persoonlijkheid’. De andere juryleden knikken instemmend: ‘geen stem, geen performance, heel

veel niets'. Ook een volgende kandidaat wordt genadeloos afgewimpeld: 'moeilijk hè, zingen?'⁵

Kritische, zo niet botte reacties als deze hebben de *Idols*-jury de reputatie van een bloedraad gegeven. Het programma doet er ook alles aan om deze reputatie waar te maken. Zo wordt er jaarlijks een top tien ontwikkeld van de 'meest grappige juryuitspraken'. In 2003 stond er op nummer 3 het volgende commentaar: 'Jij zou jezelf eens moeten opnemen en dan naar luisteren. Als je dat had gedaan, was je hier waarschijnlijk niet naar toe gekomen.' Nummer 2 luidde als volgt: 'Ik denk niet dat er hele volksstammen te vinden zijn die een poster met jouw kop boven hun bed willen hangen'. De absolute topper, aldus het programma zelf, betrof het optreden van een rondborstig meisje met een iets te diep uitgesneden decolleté. Jurylid Jerney Kaagman was onverbiddeijk: 'Ik vind in ieder geval dat ze de moeite heeft genomen om in haar kleding het accent zó te verleggen dat je je er niet zo heel erg aan stoort dat ze niet zingen kan.'⁶ De nadruk op de strenge jurering en het inzoomen op de emotionele reacties die dat bij de kandidaten teweegbrengt (schrik, schaamte, verdriet), is zonder meer een poging om de amusementswaarde van het programma te verhogen middels leedvermaak.

In 2003 kreeg het lachen om de 'minder getalenteerden' van *Idols* een vervolg buiten de uitzending om. Verzekeringsmaatschappij Achmea ontwikkelde een speciale reclame voor de reclameblokken rondom de *Idols*-uitzendingen. In deze commercial verscheen een van de 'minder getalenteerden' uit *Idols* ten tonele: een jongen met gelkapsel en klompen aan. Ondanks zijn tergend valse zang, gezongen in Oost-Nederlands accent, sprak de *Idols*-jury enkel vol lof over zijn opvoering. Ook het publiek juichte hem toe en zwaaide met spandoeken als 'Vincent for Idols' en 'Vincent hou vol'. De commercial werd vervolgens ruw onderbroken, om te eindigen met de leus: 'Helaas berusten deze beelden niet op de werkelijkheid'.

Dit aspect van leedvermaak bereikte in het seizoen 2003 een voorlopig hoogtepunt met de opname van een speciale clip, waarin de tien meest opvallende mensen uit de groep van afgewezen kandidaten figureerden. Presentator Reinout Oerlemans kondigde de clip als volgt aan: 'Blijf kijken, want na de reclame komt er een clip van de meest bizarre kandidaten. We hebben een clip opgenomen en je lacht je helemaal gek...'⁷

Afbeelding 1: Televisie-talentenjachten zijn gericht op het creëren van een symbolische orde, met een duidelijke hiërarchie tussen enerzijds ‘idolen’ en anderzijds ‘minder getalenteerden’. Zo ook bij *Idols*. Presentator Reinout Oerlemans: ‘Blijf kijken, want na de reclame komt er een clip van de meest bizarre kandidaten. Die hebben een clip opgenomen en je lacht je helemaal gek...’ (still uit *Idols* 08/03/03)

In beeld verschijnen vervolgens de desbetreffende kandidaten, staande op een braak liggend terrein: een meisje met een grote bril, een jongen met klompen aan, een meisje met een breed postuur, en andere ‘minder getalenteerden’. Voor dit beeld werd speciaal gebruik gemaakt van een *fish eye*-lens: een filmische truc waarbij gezichten worden vervormd, om aldus de boodschap van ‘afwijking’ verder te benadrukken. Afgewisseld met beelden van een jury die bijna moest huilen van het lachen, hieven de tien vervolgens het lied *Thank you for the music* (ABBA) aan:

I'm nothing special, in fact I'm a bit of a bore

If I tell a joke, you've probably heard it before

In deze clip wordt goed zichtbaar hoe zeer het *Idols*-format is gefixeerd op het aanbrengen van een bepaalde rangorde. Niet alleen worden er kandidaten geroemd, er wordt ook nadrukkelijk gewezen op de onder-

kant van de hiërarchie. Blijkbaar heeft elke orde een soort van tegenorde nodig, een dissonantie of anomalie die – middels symbolische inversie – kan gelden als bevestiging van de regel (Babcock 1978).

Opnieuw is er tevens een opvallende gelijkenis met Girards theorie over mimese. Girard schreef dat mensen datgene begeerden dat door anderen begeerd werd. Hierdoor ontstond er automatisch strijd en chaos. Deze strijd kon slechts worden beslecht, aldus Girard, door het opofferen van een zondebok. Door iemand aan te wijzen als de schuldige aan de chaos, en deze vervolgens te verwijderen, kon er weer opnieuw rust en orde ontstaan (Girard 1972).

Harmonie in *Idols*

Als de ‘minder getalenteerden’ – de zondebokken van *Idols* – eenmaal ritueel zijn verwijderd, is het tijd voor harmonie. Om dit te bereiken wordt de finale uitgebouwd tot een waar feest. Terwijl de eerdere afleveringen zich afspeelden in functionele, sobere vergaderruimtes, worden de finales live uitgezonden vanuit Studio 23 in Hilversum. Dit is verreweg de grootste televisiestudio van Nederland, die qua ruimte en camera-, licht- en geluidsvoorzieningen de beste mogelijkheden biedt voor grootschalige producties. De redactie van *Idols* maakt hier optimaal gebruik van. Aan de finaleafleveringen is duidelijk veel aandacht besteed: op het podium is een groots decor gebouwd met verschillende niveaus en nevenpodia, dat doet terugdenken aan de grootschalige, exorbitante televisieshows uit de jaren tachtig.

Het feestelijke karakter van de finale wordt verder benadrukt door de presentatie. De presentatoren Reinout Oerlemans en Tooske Breugem verschijnen niet langer in een truitje of sweater, maar gaan gekleed in smoking en galajurk. Ook hun presentatie is duidelijk gericht op het creëren van een feestelijke stemming door het verspreiden van een gevoel van eendracht en saamhorigheid. Niet langer worden kandidaten voorgesteld aan de hand van hun id-nummers; iedereen wordt bij de voornaam aangesproken en familiair op de schouder geklopt of bij de hand vast gehouden. Zeker op de dramatische momenten wordt er volop geknuffeld tussen kandidaten en presentatoren. ‘Oh jongens,’ roept presentator Reinout regelmatig uit, ‘wat een avond!’⁸

Terwijl de nadruk voorheen nog lag op de competitie, draait het nu allemaal om samenzijn. Of zoals presentatrice Tooske het verwoordt: ‘[de band] is echt oprecht. Je deelt wat: je deelt de spanning met elkaar, je deelt een droom, je deelt hoop, dat is gewoon vertederend!’ Kandidaten, publiek en presentatie worden allemaal geduid onder de noemer ‘wij’. Plots is iedereen ‘een winnaar’. Er is geen sprake meer van competitie: ‘Gewoon vriendschappelijk, samen met elkaar muziek maken, zo hoort het! [...] We zijn vrienden voor het leven!’ Hier doet de sociale functie van muziek zijn werk: door het gezamenlijk maken van en luisteren naar muziek – in dat geval de bij iedereen bekende popliedjes, wordt een band gecreëerd tussen muzikanten en toehoorders. Deze band wordt versterkt door de herkenbare emoties die hierbij optreden onder de kandidaten: spanning en blijdschap.⁹

Ook de rol van de jury is aangepast ten bate van de algemene feestvreugde. De juryleden verschijnen eveneens in smoking of galajurk, en hebben hun giftanden verruild voor een vaatje wierook. Er blijkt sprake te zijn van een ware Januskop: was de jury in eerdere uitzendingen nog genadeloos en uiterst kritisch, in de finales is er slechts ruimte voor lovende woorden. ‘Ik vind je prachtig!’ roept Henkjan enkel nog uit (ook hij wordt inmiddels bij de voornaam aangeduid). ‘Je bent geweldig!’ beaamt Eric. Het menselijke gezicht van de jury wordt extra benadrukt als de twee juryleden tijdens de finale spontaan in huilen uitbarsten, een toonbeeld van medeleven waar later uitvoerig op wordt teruggeblikt.¹⁰

Een belangrijke rol tot slot is weggelegd voor het massaal aanwezige studiopubliek. Het publiek wordt met grote regelmaat in beeld gebracht, en het gegil dat deze mensen voortbrengen wordt overvloedig gebruikt als audiotrack onder intro’s, samenvattingen of promo’s. De presentatoren laten het ook niet na hier op te wijzen. ‘Het is hier een gekkenhuis!’ gilt Reinout regelmatig als hij het publiek probeert te overstemmen. Waarom is deze enthousiaste reactie van het studiopubliek zo belangrijk voor het programma? Het gegil van het studiopubliek versterkt allereerst de band tussen maker en luisteraar. Daarnaast fungeert het gillende studiopubliek als symbool van de extase van de *Idols*-community. Zij dient in die zin als een voorbeeld voor de kijkers thuis, als een open uitnodiging om op een zelfde wijze deel te nemen aan deze feestende gemeenschap.

Daarmee dringt zich wel de vraag op waar de harmonie van *Idols* precies op is gebaseerd. Onder wat voor noemer wordt er een gemeenschap gecreëerd? Aanvankelijk gaat het specifiek om de band tussen de kandidaten onderling, en om de band tussen de kandidaten en het studiopubliek. Maar ook de kijkers thuis worden bij de feestgemeenschap toegeleden. Hoe? Door naar de betaalnummers te bellen of sms'jes te sturen en de eigen voorkeur aan te geven. 'Jij moet nu aan het werk,' spreekt Tooske vermanend tot de kijkers, 'jij moet nu je best gaan doen'.¹¹

Uiteindelijk gaat het echter niet alleen om de deelnemers, het studiopubliek en de kijkers, maar om de gehele natie. Heel Nederland lijkt zich te verenigen in het *Idols*-feest. In de woorden van Reinout: 'het is stil op straat. Iedereen zit te kijken [...] Er wordt massaal gebeld vanuit Nederland. Het lijkt wel alsof het hele land op zijn kop staat. Iedereen zit vanavond te kijken en iedereen is benieuwd naar de winnaar.' Als de winnaar uiteindelijk bekend wordt gemaakt, heet het dat 'heel Nederland' massaal op hem heeft gestemd.¹²

Uiteraard is hier sprake van een zekere overdrijving. Er heeft weliswaar een aanzienlijk aantal Nederlanders naar de finale van *Idols* gekeken, maar een nog groter aantal Nederlanders keek niet. Daarnaast bevonden zich onder hen die wél keken, waarschijnlijk ook verscheidene niet-Nederlanders, bijvoorbeeld nieuwsgierige Belgen. Door steeds over 'heel Nederland' te spreken, wordt niet verwezen naar een externe realiteit, maar vindt een bepaalde verbeelding of constructie van een gemeenschap plaats. Dat deze verbeelding onweerlegbaar nationaal van aard is, wordt onderstreept aan het einde van de finale. Het verlossende woord wordt namelijk gebracht door een vertegenwoordiger van de staat Nederland: Cees van Leeuwen, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Van Leeuwen heeft 'zeer genoten' van dit 'verbroederingsfeest' en is zichtbaar trots dat hij het presentatieduo de uiteindelijke uitslag mag overhandigen. Terwijl Reinout de winnaar bekend maakt, roept Tooske opgewonden uit: 'Nederland heeft een nieuw idool!'¹³

De nar en het idool

De hele opzet van *Idols* is gecentreerd rond de aspecten van gemeenschapszin en rangorde, die respectievelijk in de finale- en openingsafleveringen het helderst naar voren komen. De verbondenheid wordt

verbeeld als een nationale eenheid. Maar wat voor waarden liggen er aan de ordening ten grondslag? Aan de oppervlakte gaat het simpelweg om muziek. Het commentaar beperkt zich aanvankelijk tot muziektchnische aspecten als tonaliteit, stemvastheid en stembereik. Dat is uiteindelijk ook het doel dat de jury van *Idols* zichzelf stelt: het programma moet naar verluidt een nieuwe muziekster opleveren. Het gaat er dan ook in eerste instantie om hoe goed iemand een liedje kan nazingen. ‘Je hebt schitterend gezongen!’, luidt een gangbaar commentaar, of: ‘Ineens kwam je met een hoge noot waar heel Nederland ú tegen zegt’.¹⁴

Maar er speelt meer. ‘Je kan zingen, oké, maar ik mis iets aan uitstraling bij jou’, heet het dan, of tegenovergesteld: ‘dat is niet zo’n goede zanger, maar hij heeft wel een leuke uitstraling’. Jurylid Henkjan Smits spreekt graag over ‘een totaalpakket’. Niet alleen het zingen telt mee, maar ook ‘je uitstraling, of je ons weet te boeien’. Het gaat om ‘lef’, ‘flair’, ‘persoonlijkheid’ en ‘durf’. Naarmate de afleveringen vorderen, en de resterende kandidaten allemaal over voldoende zangkwaliteit blijken te beschikken, wordt het aspect van ‘uitstraling’ steeds belangrijker. Kandidaten worden uitgebreid becommentarieerd op hun fysiek overkomen, in zaken als kleding, houding en gezichtsuitdrukking: ‘Ik vind je prachtig. Je spettert van de buis. En je hebt schitterend gezongen’.¹⁵

Daarnaast verschijnt er een selectiecriteria ten tonele dat zich minder makkelijk laat definiëren. Naarmate de finale nadert, nemen de juryleden hun toevlucht tot een toverwoord: de ‘X-factor’.¹⁶ Wat schuilt er achter het gebruik van die term? Het lijkt er op dat de jury in eerste instantie puur vakmatige, meetbare criteria heeft opgesteld, maar dat ze haar keuze in de loop van de competitie ook laat bepalen door meer intuïtieve signalen. Het gebruik van een woord als de ‘X-factor’ toont feitelijk het onvermogen van de jury om haar keuze logisch te onderbouwen. Wat voor onbesproken selectiemechanismen vinden hier dan plaats?

Wat verbaal in het ongewisse blijft, wordt wel zichtbaar op audiovisueel vlak. Veel van de ‘minder getalenteerde’ kandidaten die in beeld verschijnen zingen vals. Daar worden ze openlijk voor afgerekend. Maar de ‘minder getalenteerde’ kandidaten vertonen ook een aantal overeenkomsten die grotendeels onbesproken blijven. Veel van de ‘minder getalenteerden’ – zeker zij die in de eerdergenoemde top tien en de

clip verschijnen – zijn volgens de gangbare normen te lang, te kort, te dik of te dun, of behoren ruimtelijk gezien tot de periferie: ze dragen klompen of spreken in dialect. Omgekeerd vertonen de finalisten, de ‘meerdere kandidaten’, juist kenmerken van sociaal succes. Ze zingen niet alleen leuk, maar hebben ook stuk voor stuk een representatief, volgens de laatste mode gerestyled uiterlijk en floreren binnen een rijke sociale omgeving. Er wordt bijvoorbeeld veel aandacht geschonken aan de vriendschappen tussen de finalisten, zoals die tussen Jamaï en Jim (de nummers 1 en 2 van het eerste seizoen). Ook de familieleden van de finalisten worden herhaaldelijk in beeld gebracht. Meestal staat de familie in de voorste rijen van het publiek, waarbij er wordt ingezoomd op hun gezicht als kind, broer of zus staat te zingen. Trotse blikken en een enkele traan bevestigen de liefde waarmee de finalist zich weet omringd. De familieleden dienen als een symbolische brug met het idolate studiopubliek. De finalisten vormen zo het centrum van een schijnbaar rijk sociaal netwerk.

Aldus wordt het zingen bij *Idols* een metafoor voor iets anders: sociaal succes. Aan de onderzijde ziet de kijker hoe het niet moet: de ‘mindere getalenteerden’ zijn volgens de jury ‘ronduit teleurstellend’. Zij kunnen hun dromen ‘beter laten varen’.¹⁷ Hun valse zang belichaamt sociale wanklank. Aan het andere einde van het spectrum triomferen de winnende kandidaten. Hun optreden is een performance van sociale kwaliteiten. Daarmee komen we in het hart van *Idols*. Achter de toverformule van de ‘X-factor’ schuilen hedendaagse idolen van sociaal succes.

Hoe moeten deze idolen geïnterpreteerd worden? Oorspronkelijk stond het woord ‘idool’ (afgeleid van het Griekse *eidolon*) voor de afbeelding van een god. Idolen waren door mensenhand vervaardigde beeldjes of afbeeldingen, die werden vereerd alsof ze de godheid zelf waren. In de huidige samenleving heeft het woord *idool* echter een geheel andere betekenis gekregen. Moderne idolen zijn veeleer voorbeeldfiguren: bestaande (of overleden) mensen die voor een individu of groep belangrijke waarden uitdragen, en in die zin als voorbeeld dienen voor de inrichting van het eigen leven (Frijhoff 1998).

De oude betekenis van het woord *idool* werkt nog wel enigszins door. Ook bij moderne idolen betreft het meestal afbeeldingen: foto’s of videobeelden uit de massamedia. En ook bij moderne idolen worden

de desbetreffende afbeeldingen vaak verheerlijkt tot een bijna religieus niveau. Er is in het geval van *Idols* bijvoorbeeld een treffende gelijkenis tussen de afbeeldingen van de finalisten en de religieuze beeldjes, bidprentjes of andere vormen van idolatrie uit de religieuze volkscultuur. De afbeeldingen van de *Idols*-finalisten bestaan meestal uit opnames van het gezicht: de *glossy*, bijna oplichtende foto's tonen zingende, in extase verkerende gezichten, gecentreerd in een sacrale ster of cirkel. En net als bij de oude bidprentjes zijn de afbeeldingen van de *Idols*-finalisten alom tegenwoordig in het alledaagse leven. Een klassiek voorbeeld zijn de wanden van tienerkamers, beplakt met posters van popsterren. Maar bij *Idols* gaat het een stapje verder. De gezichten van Jim, Jamaï, Maud en Boris (de vier finalisten) stralen ons toe vanaf een scala aan alledaagse, commerciële gebruiksvoorwerpen. Er circuleren inmiddels al *Idols*-sleutelhangers, -shirts, -petjes, -keycords, -mokken, -sokken, -vlaggen, -bordspelen, -verzamelalbums, -schoolagenda's, -behang, -schooltassen, -kaftpapier en *Idols*-telefooncovers.

De analogie met religie is ook zichtbaar in de wijze waarop de idolen van *Idols* tot stand komen, namelijk middels een klassieke *rite de passage*. De Franse etnograaf Arnold Van Gennep omschreef de *rite de passage* als een geformaliseerd handelingspatroon dat als doel had om de overgang van de ene naar de andere maatschappelijke status, bijvoorbeeld de overgang van kind naar volwassene, symbolisch te markeren en vorm te geven. Dit overgangsritueel kende een vaste structuur bestaande uit drie fases: een pre-liminese fase waarin het individu werd afgezonderd van zijn omgeving, de liminese fase waarin het individu een bepaalde proef moest doorstaan, en tot slot de post-liminese fase waarin het individu in zijn nieuwe status opnieuw werd opgenomen binnen de gemeenschap. Muziek speelde vaak een belangrijke rol in het markeren van deze overgangen (Van Gennep 1909).

De drie fases van de *rite de passage* zijn duidelijk zichtbaar in *Idols*. Aan het begin van het televisieseizoen worden de kandidaten hardhandig weggerukt uit hun alledaagse leven. Vervolgens vindt er een periode van transformatie plaats, een liminese fase waarin de kandidaten worden onderworpen aan allerlei beproevingen. Tot slot worden de 'herboren' kandidaten weer opgenomen temidden van de gemeenschap in hun nieuwe status. De schijnwerpers gaan aan, het gejuich van het publiek zwelt aan, en daar verschijnt het resultaat: de 'gewone jongen'

is getransformeerd tot ‘het idool van Nederland’. De reis eindigt in een ultieme samenzang, temidden van familie, vrienden en zij die de eindstreep net niet haalden...

Deze verbeelding van een rite de passage is niet voorbehouden aan *Idols*. Ook in eerdere televisie-talentenjachten werd de nadruk gelegd op de symbolische overgang van ‘gewone jongen’ tot ‘idool’. Zo werden de kandidaten in *De Soundmixshow* (1987) ook aan de kijkers geïntroduceerd binnen hun alledaagse context, in het decor van een kantoor, rechtszaal, bibliotheek of bouwput. Vervolgens dienden ze plaats te nemen op een verhoging tegenover de ‘wonderwand’. De kandidaten verdwenen even uit beeld, geluids- en lichteffecten werden vertoond, waarna de kandidaten opnieuw tevoorschijn kwamen in de gedaante van een popidool. Vergelijkbaar is het programma *Springplank* (1963), waarin kandidaten door de presentator werden opgehaald uit garage, kantoor of keuken – al zingend tijdens de afwas – om vervolgens in zondags pak ten tonele te verschijnen. Het enige verschil tussen *Idols* en deze eerdere televisie-talentenjachten is dat de *rite de passage* bij *Idols* niet beperkt is tot één aflevering, maar is uitgestrekt over een heel televisieseizoen. Meer in het algemeen vormt de ‘ontdekking’ van ‘gewone mensen’ – en hun pijlsnelle vlucht tot het sterrendom – een terugkerend thema binnen de geschiedenis van de celebrity cultuur, als onderdeel van de Amerikaanse Droom (cf. Turner 2006).

Niettegenstaande deze continuïteit hebben verschillende auteurs gesteld dat de grenzen tussen het ‘gewone’ en de ‘celebrity’ in toenemende mate worden vervaagd. Het ‘buitengewone’ van ‘gewone’ mensen is steeds meer centraal komen te staan in eigentijdse tv-genres als de talkshow en reality tv (Turner 2004; Couldry 2003). De enorme, wereldwijde populariteit van *Idols* lijkt op een meer structurele ontwikkeling te wijzen. In die zin kan *Idols* worden gezien als een teken van de tijd: als een symptoom van een verandering in onze celebrity cultuur.

Er is meer veranderd. Er is bijvoorbeeld een duidelijk verschil tussen *Idols* en de meer ‘traditionele’ rite de passage. Volgens Van Gennep (1909), en meer recente antropologen als Turner (1967) en Bloch (1992), vormt geweld een inherent onderdeel van liminaliteit. De uitoefening van geweld en de daarmee gepaard gaande beleving van pijn – middele verhongering, een symbolische dood, besnijding of een bloedoffer

– vormde voor de ingewijden een hulpmiddel om de oude identiteit of status van zich af te schudden. Op het eerste gezicht kan *Idols* hiermee worden vergeleken. De harde benadering van de ‘mindere’ kandidaten in de beginrondes kan worden geïnterpreteerd als een vorm van symbolisch of verbaal geweld, dat voorafgaat aan een nieuwe status. Maar deze nieuwe status is in het geval van *Idols* zeer selectief. Succes is niet langer gegarandeerd voor de meerderheid van de betrokkenen. De meeste kandidaten krijgen geen nieuwe status toegereikt. Voor hen draait het enkel om vernedering en degradatie. In die zin lijkt *Idols* een rite de passage te combineren met een ritueel van abjectie.

Volgens de Franse filosoof Julia Kristeva (1980) staat abjectie centraal in de constructie van een gemeenschappelijke identiteit. Groepsidentiteiten worden niet gevormd door wat wordt vertoond, maar wat wordt verborgen, weggestopt en verbannen. Door middel van specifieke rituelen, zoals abjectie en vervuiling, kan een gemeenschap op negatieve wijze zichzelf definiëren. In die zin vormen de viering van het idool en het wegsturen van de ‘mindere’ kandidaten twee zijdes van dezelfde medaille. Beide processen zijn direct gerelateerd aan een gemeenschappelijke identiteitsvorming. Meer in het bijzonder kan gesproken worden van een overkoepelende, liturgische orde (cf., Thomas 2005): de schaamtevolle herinnering aan de abjectie uit de beginrondes wordt gesublimeerd in de idolatrie van de eindkandidaat tijdens de finale (cf. Kristeva 1980).

Gemeenschap

De klassieke idolen uit de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd waren afbeeldingen die circuleerden buiten de officiële cultuur om. Het Christendom was sterk gekant tegen het vereren van afbeeldingen. Er bestond maar één God, en het vereren van afbeeldingen van deze God zou onvermijdelijk leiden tot het vereren van de afbeeldingen zelf. Idolen waren gevaarlijk, aldus de officiële leer van de Kerk, want zij leidden af van de enige ware. Het klassieke idool opereerde dus voornamelijk binnen een niet-officiële, alledaagse cultuur, buiten het formele systeem om.

De hedendaagse idolen uit *Idols* – en in mindere mate ook die uit voorlopers als *De Soundmixshow* – zijn daarentegen juist het product van een

Afbeelding 2: De idolen van Idols zijn letterlijk belichamingen van groepswaarden. Door voorbeeldige leden op een voetstuk te plaatsen en hun rituele transformatie te vieren, wordt de harmonie van de groep verbeeld én versterkt. (still uit Idols 08/03/03)

machtig economisch systeem. De hele opzet van *Idols* is gebaseerd op een slimme samenwerking tussen de televisie-, reclame- en muziekindustrie. Voorzichtige schattingen spreken over tientallen miljoenen aan opbrengsten voor de betrokken partijen (Reijn 2003). Deze commerciële belangen werken door in onder meer de hoofdprijs (een platencontract) en de achtergrond van de juryleden (sleutelpersonen uit de muziekindustrie). *Idols* onderscheidt zich hierin duidelijk van veel eerdere televisie-talentenjachten, waar commercie geen of bijna geen rol speelde.

Ook voor de televisiezender RTL4 vervult *Idols* een belangrijke rol. Deze commerciële omroeporganisatie probeert zich in een televisielandschap, dat wordt gekenmerkt door een toenemende concurrentie en versnippering van kijkgroepen, juist te profileren als een overkoepelende, nationale familie-zender. De feestelijke finales van *Idols* vormen hiertoe een ideale gelegenheid: zo kan de identiteit van de zender gekoppeld worden aan noties van 'eenheid' en 'nationale communitas'. Uiteraard betreft het hier een constructie. De socioloog Nick Couldry spreekt in dit verband wel over 'the myth of the mediated center': volgens hem ontlenen moderne massamedia hun status voor een belangrijk deel uit de 'mythe' dat de maatschappij een 'sociaal centrum' zou

hebben, en dat de massamedia zouden spreken namens dat centrum (Couldry 2003). In het geval van *Idols* lijkt dit aannemelijk: door tijdens de feestelijke finales het beeld te construeren van een nationale eenheid, poogt RTL4 zichzelf te profileren als een schijnbaar natuurlijke spreekbuis van die zelfde eenheid. In aanvulling hierop wordt tegelijkertijd een ‘myth of the mediated periphery’ geconstrueerd of, in de woorden van Kristeva (1980), een symbolische ruimte van abjectie.

Toch moet het belang van het commerciële aspect en de rol van de organisatie niet overschat worden. Ook de historische voorgangers van *Idols* stonden deels ten dienste van bepaalde agenda’s. Voor zover er geen sprake was van commerciële belangen waren het wel imagostrategieën van omroepverenigingen die een rol speelden in de totstandkoming van programma’s als *De Soundmixshow* (1987). Dat maakt de organisatie van een televisie-talentenjacht ook rendabel. Niet-tegenstaande deze mogelijk zwaarwegende commerciële of politieke belangen voor achterliggende organisaties, ligt de kracht van de televisie-talentenjacht uiteindelijk besloten in haar populariteit onder het publiek. De opkomst van kandidaten en publiek is doorslaggevend voor een succesvol verloop; de sleutel tot succes ligt bij het publiek.

Vanuit het publiek bezien vervullen televisie-talentenjachten als *Idols* een belangrijke functie. Zij creëren een gevoel van eendracht, van sociale harmonie, waardoor de kijker zich geborgen weet in een bepaalde gemeenschap. Kijken naar *Idols* vormt een mogelijkheid tot aansluiting op een verbeelde gemeenschap met een vaste hiërarchie. De idolen van *Idols* zijn letterlijk belichamingen van groepswaarden. Mensen hebben immers, zo stelde Girard, de behoefte om hetzelfde te begeren. Idolen zijn de ultieme mediaties van deze begeerte (Girard 1972). Door voorbeeldige leden op een voetstuk te plaatsen en hun rituele transformatie te vieren wordt de eenheid en hiërarchie – vooral het hiërarchische onderscheid tussen ‘gewone jongen’ en ‘idool’ – van de groep verbeeld én versterkt. Dat het meer gaat om het proces van transformatie dan om het idool zelf, wordt duidelijk als we kijken naar de carrièreperspectieven van de *Idols*-finalisten: slechts een enkele *Idols*-finalist weet na afloop van het televisieseizoen zijn populariteit vast te houden en om te zetten in een stabiele carrière als popmuzikant. Bij alle anderen blijkt er met terugwerkende kracht slechts sprake te zijn van een *one-day-fly*.¹⁸

Belangrijk is wel tot slot om te beseffen dat er bij een populair televisieprogramma altijd sprake is van meerdere publieksgroepen, die verschillend reageren op het desbetreffende programma (Van Zoonen 2004). In het geval van *Idols* zal bijvoorbeeld een deel van de kijkers zich inderdaad sterk laten leiden door de hierboven beschreven rituele structuur van het programma. Andere kijkers zullen het programma op een meer verzwakte wijze beleven. Een derde publieksgroep zal zich juist sterk keren tegen de hele rituele structuur van het programma, en ten aanzien van de aspecten rangorde en harmonie bijvoorbeeld spreken over respectievelijk ‘triest leedvermaak’ en ‘kleffe finales’. Ook de door *Idols* naar voren gebrachte idolen zullen het dan moeten ontgelden. Idolen zijn immers ideaal om te beschimpen. Want hoe kun je je eigen groepsidentiteit beter profileren dan door die van een ander af te doen en – in navolging van de oude Kerkvaders – andermans idolen te ontmaskeren als ‘nep’ of ‘vals’?

Conclusie

Idols kan met terugwerkende kracht worden bestempeld als een van de meest succesvolle televisieproducties van het afgelopen decennium. De kijkcijfers waren overweldigend. Om deze immense populariteit te kunnen verklaren, is voor dit onderzoek een inhoudsanalyse verricht van twee seizoenen van de Nederlandse versie van *Idols*, waarbij specifiek gelet is op de mogelijke rituele betekenissen van *Idols* voor het publiek.

Op basis van de inhoudsanalyse bleek *Idols* in eerste instantie uitsluitend gericht te zijn op het construeren van een rangorde. De eerste afleveringen werden volledig in beslag genomen door een strenge auditieronde. Dit selectieproces bereikte zijn climax in de opname van een speciale clip met ‘minder getalenteerden’. Door hun slechte (zang-)kwaliteiten te benadrukken, en deze te combineren met de suggestie van sociale en filmische anomalie, werden de ‘minder getalenteerden’ symbolisch verbannen middels een ritueel van abjectie. Aan het andere eind van het spectrum triomfcerden de finalisten. Hun prestaties werden verbeeld als een performance van sociale kwaliteiten.

Tijdens de feestelijke finales werd gestreefd naar verbondenheid en harmonie. De presentatoren en juryleden werkten in deze laatste afleveringen toe naar het verspreiden van een gevoel van feestelijkheid en

samenzijn, binnen een nationaal referentiekader. Hoogtepunt van deze fase was de kroning van de finalist. Na een maandenlange beproeving, een klassieke *rite de passage* van gewone jongen tot idool, werd de winnaar in zijn nieuwe status opgenomen temidden van zijn oud-oppo-nenten, de presentatoren en het publiek. Deze hereniging werd gesym-boliseerd middels een samenzang. Door de rituele transformatie van de idolen te vieren, werd de schaamte die volgde op de abjectie van de ‘minder getalenteerden’ gesublimeerd in idolatrie. Aan het einde van de serie werd de harmonie en hiërarchie van de groep zowel verbeeld als versterkt.

In dit onderzoek is *Idols* geanalyseerd als een typisch voorbeeld van de televisie-talentenjacht. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat *Idols* volledig gelijk zou zijn aan zijn voorgangers. Op een aantal punten wijkt het programma wel degelijk af. Eerder werd bijvoorbeeld al ge-steld dat de *Idols*-finalisten bovenal fungeren als sociale idolen: hun zangkwaliteiten staan symbolisch voor sociale kwaliteiten. Bij nadere beschouwing blijken deze sociale kwaliteiten duidelijk een eigentijds karakter te dragen. De winnaars van *Idols* zijn zonder meer jong en representatief, gekleed volgens de laatste mode. Ze hebben ‘geweldige kwaliteiten’, aldus de jury, ‘werken aan zichzelf’, ‘doen hun best’ en ‘spijkeren aan zichzelf’, om tot slot ‘uitmuntende prestaties’ neer te zetten. De idolen worden omschreven in termen ontleend uit het be-drijfsleven: presteren, werken, functioneren...¹⁹ Tot slot is reeds gewezen op de toegenomen invloed van commercialisering op onder meer de achtergrond van de juryleden en de prijzen. Al deze waarden be-horen onmiskenbaar tot de waarden van een geïndividualiseerde, ka-pitalistische, op jongerencultuur georiënteerde prestatie maatschappij.

Ook op ritueel niveau is *Idols* deels een kind van de tijd. De rituele structuur van de televisie-talentenjacht is bij *Idols* aangepast om te kun-nen voldoen aan de eisen van een commercieel amusementsprogramma anno 2003. Zo wordt het programma multimediaal ondersteund door nevenmedia als radio (Yorin FM) en internet (www.idols.nl). Tevens is de duur van elke aflevering teruggebracht tot een klein uur, om tussendoor te worden onderbroken door circa drie reclameblokken.

Toch kunnen deze vertoonde waarden en de kleine aanpassingen in de rituele structuur niet simpelweg worden gezien als een afspiegeling van

een eigentijdse context. Het is namelijk nog maar de vraag of er wel zoiets bestaat als ‘de’ eigentijdse waarden en ‘de’ eigentijdse rituele structuren. Die gedachte zou uitgaan van een door de gehele bevolking gedeeld moreel referentiekader en een gedeeld ritueel repertoire, terwijl er evenzogoed beredeneerd kan worden dat de postmoderne natiestaat getypeerd wordt door verdeeldheid en is opgebouwd uit verschillende fracties met elk een eigen waardensysteem en eigen gewoontes en rituelen.

Het lijkt dientengevolge aannemelijker om te spreken over een bepaalde constructie en veruitwendiging van eigentijdse waarden en rituele repertoires. Bezien vanuit deze meer performatieve benadering vormt *Idols* geen afspiegeling van eigentijdse waarden, maar een speelterrein waarop waarden worden uitgevonden, verwoord, verbeeld, besproken of vergeten. *Idols* kan deze functie als speelterrein vervullen door zich te beroepen op de rituele structuur van een oude succesformule: die van de televisie-talentsjacht.

NOTEN

1. Cijfers afkomstig van de Stichting KijkOnderzoek. Zie ‘Jaarrapport 2003’ en ‘Jaarrapport 2004’ op www.kijkonderzoek.nl [gedownload op 01/05/2005].
2. Het Belgische *Idool* wordt sinds 2003 jaarlijks door de commerciële zender VTM uitgezonden. Natalia Druyts eindigde in de finale van de eerste editie als tweede in een nek-aan-nek-race met Peter Evrard, maar sindsdien maakte ze een bliksemcarrière met als voorlopig hoogtepunt tien concerten in het Antwerpse Sportpaleis samen met de Pointer Sisters.
3. *Attentie* (20/08/1966).
4. Dit onderzoek vormt onderdeel van een promotieonderzoek naar de relatie tussen televisie-amusement en volkscultuur, onder begeleiding van prof. dr. Liesbeth van Zoonen en prof. dr. Gerard Rooijackers (Reijnders 2006). Op het snijpunt van mediastudies en etnologie zoek ik een antwoord op de volgende vraag: welke positie neemt het hedendaagse televisie-entertainment in binnen de cultuurhistorische context van het Nederlandse volksvermaak? Het onderzoek is opgesplitst in drie thematische velden: misdaad, spel en zang. In dit artikel worden de resultaten gepresenteerd van de

derde thematische verkenning. Het onderzoek is mogelijk dankzij een beurs van de Televisie Radio Omroep Stichting ten behoeve van onderzoek naar populaire televisiecultuur. Het onderzoek wordt verricht aan het Centrum voor Populaire Cultuur, ondergebracht bij de Amsterdam School for Communication Research aan de Universiteit van Amsterdam. Delen van deze publicatie zijn eerder verschenen als hoofdstuk in Louis Grijp (red.) (2006), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*. Amsterdam: Amsterdam University Press, en in S. Reijnders (2006), *Holland op de helling. Televisieamusement, volkscultuur en ritueel vermaak*. Alphen aan de Maas: Veerhuis.

5. Citaten afkomstig uit *Idols*, respectievelijk: 31/01/04, 24/01/04, 22/11/02, 24/01/04, 07/02/04, 29/11/02, 29/11/02, 08/11/02, 08/03/03, 08/03/03, 08/03/03.
6. *Idols* 08/03/03.
7. Idem.
8. Idem.
9. *Idols* 17/03/03, 17/03/03, 08/03/03.
10. *Idols* 17/03/03.
11. *Idols* 07/02/04.
12. *Idols* 08/03/03.
13. Idem.
14. *Idols* 31/01/04, 08/03/03.
15. *Idols* 07/02/04, 24/01/04, 17/01/04, 17/01/04, 24/01/04, 24/01/04, 08/03/03, 24/01/04, 17/03/03, 31/01/04.
16. De term 'X-factor' is overgenomen uit de filmwereld, maar is oorspronkelijk afkomstig uit de paardensport, waar het diende als een aanduiding voor de synergie tussen jockey en paard.
17. *Idols* 24/01/04, 08/03/03.
18. Het is juist deze kortstondigheid van de populariteit van de winnaar dat regelmatig aanleiding vormt voor kritiek en parodie op het genre van de televisie-talentenjacht. Zo maakte een groep cabaretiers in 2001 een parodie op het programma *Starmaker*. Hun lied 'One day fly' werd onverhoopt een hit en stond wekenlang op de eerste plaats van de nationale hitlijsten.
19. Zie bijvoorbeeld: *Idols* 01/11/02, 31/01/04, 17/03/03.

BIBLIOGRAFIE

- Babcock, B. (red.) (1978), *The reversible world. Symbolic inversion in art and society*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bloch, M. (1992), *Prey into hunter: the politics of religious experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Couldry, N. (2003), *Media rituals. A critical approach*. Londen, New York: Routledge.
- Frijhoff, W. (1998), *Heiligen, idolen, iconen*. Nijmegen: SUN.
- Girard, R. (1972), *La violence et le sacré*. Paris: Grasset.
- Grijp, L.P. (2000), 'Zangcultuur'. In: T. Dekker, H. Roodenburg & G. Rooijackers (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen: SUN, blz. 337-380.
- Kaemmer, J.E. (1993), *Music in human life. Anthropological perspectives on music*. Austin: University of Texas Press.
- Kristeva, J. (1980), *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection*. Paris: Éditions du Seuil.
- Martin, P.J. (1995), *Sounds and society. Themes in the sociology of music*. Manchester: Manchester University Press.
- Reijn, G. (2003), 'De BV Idols'. In: *de Volkskrant* (15/02/03), blz. M-1.
- Reijnders, S. (2006), *Holland op de helling. Televisieamusement, volks-cultuur en ritueel vermaak*. Alphen aan de Maas: Uitgeverij Veerhuis.
- Rooijackers, G. (2000), 'Vieren en markeren. Feest en ritueel'. In: T. Dekker, H. Roodenburg & G. Rooijackers (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen: SUN, blz. 173-230.
- Sabbe, H. (1996), "*All that music!*": *een antropologie van de westerse muziekcultuur*. Leuven, Amersfoort: Acco.
- Stoeltje, B.J. (1992), 'Festival'. In: R. Bauman (red.), *Folklore, cultural performances, and popular entertainments. A communications-centered handbook*. Oxford: Oxford University Press, blz. 261-271.
- Thomas, G. (2005), 'The emergence of religious forms on television'. In: E.W. Rothenbuhler & M. Coman (red), *Media anthropology*. London: Sage, blz. 79-90.
- Turner, V. (1967), *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Ithaca: Cornell University Press.
- Turner, G. (2004), *Understanding celebrity*. Londen: Sage.

- Turner, G. (2006), 'The mass production of celebrity. "Celestoids", reality TV and the "demotic turn"'. In: *International journal of cultural studies*, jg. 9, nr. 2, blz. 153-165.
- Van de Geer, M. (1997), *Vereniging door competitie: het Eurosongfestival 1956-1997*. Rotterdam: Erasmus Universiteit (scriptie).
- Van Gennep, A. (1909), *Les rites de passage*. Parijs: Nourry.
- Van Zoonen, L. (2004), *Media, cultuur & burgerschap: een inleiding*. Amsterdam: Aksant.

Marc Reynebeau

DE GERRIT CALLEWAERT IN IEDER VAN ONS

De televisie houdt ervan om in het kader van de publieksvriendelijkheid ‘de gewone mens’ een prominente plaats op het scherm te geven. Daartoe dienen tal van *reality*-programma’s, de wedstrijden waarin onbekend zangtalent zich kan laten gelden, de *formats* waarin kandidaten hun relationele trouw op de proef stellen, door onbekende landen trekken, op exotische eilanden proberen te overleven, in Big Brotherhuizen zichzelf trachten te zijn of naar de hand van roemruchte zangeressen dingen, of de vele *vox-pops* in journaals en actualiteitenmagazines. De gewone mens mag spreken. Eindelijk.

In ‘het leven zoals het is’ – de naam van langlopende series waarin de openbare omroep allerlei mensen met de camera achterna zit – tekent zich echter één constante af: vrijwel alles wat daarin wordt gezegd, moet worden ondertiteld, omgezet in algemeen Nederlands. Idem voor programma’s waarin Nederlanders aan het woord komen. Het geldt zelfs voor Nederlandse fictiereeksen. En dat laatste gebeurt ook omgekeerd, wanneer Vlaamse fictie op de Nederlandse televisie wordt gebracht.

Het is een merkwaardige paradox. Nog nooit lopen zoveel jongeren zo lang school, als gevolg van de leerplicht tot 18 jaar. Nog nooit speelden de massamedia – die per definitie behoefte hebben aan een *lingua franca* – zo’n grote rol. Nog nooit wilden politici zo nadrukkelijk een kennismaatschappij tot stand brengen. Nog nooit genoot Vlaanderen zo’n grote institutionele autonomie, die wordt verantwoord door een eigen identiteit waarvan de eigen taal de belangrijkste component heet te zijn. En toch dreigt dat Vlaanderen aan een Babelse spraakverwarring ten onder te gaan, een ramp die de televisie slechts node kan uitstellen door onze medeburgers vrijwel constant te ondertitelen.

Het zal geen toeval zijn dat net de televisie dat verschijnsel ook heeft uitgebuit. Dat deed de acteur Wim Opbrouck in het programma *In de gloria*, waarin hij van het personage ‘Gerrit Callewaert uit Bavikhove, deelgemeente van Harelbeke’ een cultfiguur maakte. Het personage kwam in zijn streektaal er zijn beklag over maken dat West-Vlamingen altijd maar werden ondertiteld op het scherm, suggererend dat dit niet het geval is met andere streektalen, hoewel West-Vlamingen volgens hem best verstaanbaar zijn, als men maar bereid is om daartoe een ‘effort’ te doen.

Zo ver is het inderdaad gekomen, dat de burgers in een van de meest welvarende regio’s op aarde, dat in vergelijkende onderwijsstatistieken altijd aan de wereldtop staat, elkaar niet begrijpen, dat ze daarvoor een inspanning moeten doen. Meer nog, ze hebben er zelfs amper enig benul van welke taal ze spreken. Want steeds vaker beweren ze dat ze ‘Vlaams’ spreken, net als honderd jaar geleden, toen de volkstaal in de noordelijke helft van België ook niet meer was dan een collectie dialecten.

Kon je vroeger welhaast op tweehonderd meter na zeggen waar iemand precies vandaan kwam van zodra hij of zij drie zinnen had uitgesproken, vandaag kan dat nog altijd. Enfin, op twee of drie kilometer na dan. Dat geldt zeker in de provincies West-Vlaanderen en Antwerpen – waar scholen wel vaker door de inspectie op de vingers worden getikt omdat de streektaal er de voertaal in de klassen schijnt te zijn – en ook wel voor Limburg.

Algemeen Nederlands wordt nog altijd gepercipieerd als een ‘artificiële’, hoe dan ook onnatuurlijke taal, die door haar vermeende elitaire karakter vaak zelfs aversie oproept. Het is iets voor dikkenekken. Of erger nog, voor Hollanders.

Toegegeven, de taalijveraars van destijds wilden inderdaad dat de taal ‘beschaafd’ zou zijn. Zij waren adepten van de Vlaamse Beweging en suggereerden uitdrukkelijk dat aan taalverwerving en politieke taalautonomie ook een ideologische component hoorde te kleven. Taalijver maakte deel uit van wat de socioloog Norbert Elias een beschavings-offensief noemde.

Het was al bekend dat flaminganten niet altijd tot de meest consequente democraten kunnen worden gerekend. Ook hun visie op taal en de manier waarop ze die hebben verspreid, getuigt daarvan. Ze kozen voor een *top down*-benadering. Taalbeheersing heeft altijd met opgelegde normen te maken, maar de Vlaamse taalpraktijk gaf er een uitdrukkelijk sociaal-elitaire tint aan.

De democratisering van de Vlaamse samenleving van de voorbije halve eeuw heeft de feitelijke machtsverhoudingen ondertussen echter omgedraaid. Het van boven opgelegde algemene Nederlands verloor erdoor zijn legitimiteit, de dialecten boden een praktische terugvalpositie. Daarom overheerst nu de tussentaal, zodat een *efforke* nog altijd nodig blijft opdat de Vlamingen elkaar zouden kunnen begrijpen.

Marc Reynebeau
Redacteur De Standaard

Siemon Reker

**VORM EN BETEKENIS IN VERBAND MET
FRIESE SPELLETJESWOORDEN**
VAN *SLEATSJESPRINGE*, *KRIJOAN-OAN-’E-RIGELE*
EN *RIKKETIKBOARTSJE*

1. Ter inleiding: de ‘rare’ woorden *blikjegriente* en *hantsjewjudzje*

Deze bijdrage over spelletjesaanduidingen in het Fries richt zich allereerst op de vorm van die aanduidingen en in het verlengde daarvan op betekenisaspecten, die ook buiten de spelbenamingen blijken voor te komen.¹ Zowel de uiterlijke vorm als de betekenis zal wat *raar* blijken te zijn, dat wil zeggen in vooral de Nederlandse lezing, namelijk ‘zeldzaam, merkwaardig’ want ‘afwijkend’ en ‘curieus’.²

Woorden kunnen een verkleinde vorm aannemen door een achtergevoegd kenmerk (zoals bij *woord-woordje*) en dat is een onderwerp waar taalkundigen, ook de Friese, al lang oog voor gehad hebben. Dat is begrijpelijk want er is een reeks varianten die in niet veel talen gevonden wordt:

beam ‘boom’ – *beamke* ‘boompje’

each ‘oog’ – *eachje* ‘oogje’

tún ‘tuin’ – *túntsje* ‘tuintje’

De keus voor een suffix als *-ke*, *-je*, *-tsje* hangt samen met kenmerken van het basiswoord. Het wordt vooral bepaald door de laatste klank van het woord en soms ook door een combinatie van die laatste klank, de daarvóór gerealiseerde klinker en ook nog andere zaken. Dat is in het Nederlands net zo: *boompje* staat tegenover *bommetje*, *leerlingetje* tegenover *woninkje*, *bloempje* tegenover *bloemetje* om maar een paar gevallen te noemen.

In het Fries is de taalkundige attentie voor dit onderwerp extra begrijpelijk omdat een verkleind woord zich niet alleen hoeft te onderscheiden door het andere slot maar soms ook de stamklinker meer laat veranderen dan in het Nederlands. Een *beam* en een *beamke* hebben wel dezelfde *ea*, maar iedere Friessprekende weet dat de tweeklank in *beam* begint met een korte [I] van *wit* die overgaat in een sjwa, terwijl *beamke* noch de [I] noch de sjwa bezit maar uitgesproken wordt als ‘bjèmke’. Dat is niet steeds zo; bij het tweetal *each-eachje* is dit verschil niet aanwezig en hier wordt de *ea* in beide woorden net zo uitgesproken als in *beam*.

De drie voorbeelden *boom*, *tuin* en *oog* zijn afkomstig uit Tiersma’s *Frisian Reference Grammar* waarin ook aandacht besteed wordt aan de betekenis van het verkleinwoord (blz. 60-61). Tiersma zegt dat verkleinwoorden in wezen alleen maar een verkleining aangeven, maar, zegt hij, ze kunnen daarnaast ook een speciale affectie uitdrukken. Hij geeft als voorbeelden *popke* ‘baby’ en *wyfke* ‘klein meisje’, terwijl ze letterlijk genomen ‘kleine pop’ en ‘kleine vrouw’ zouden betekenen.

Het is niet altijd direct duidelijk wat het betekenisverschil is in gevallen als *blikjegriente* ‘blikgroente’ tegenover *blikgriente*. Jarich Hoekstra heeft in zijn *Fryske wurdfoarming* (blz. 40-41) opgemerkt dat het verkleiningsdeel in zulke woorden misschien niets anders is dan een tus-senvoegsel en dus geen betekenis bezit. (Op blz. 49 herhaalt hij dat bij het woord *puntsjebedek* ‘mespuntje: hoeveelheidsaanduiding’.) Is een *potsebakker* gewoon een variant van *potsjebakker* ‘poetsenbakker’? Spreekt er uit *blikjegriente* toch niet enige afkeuring over het gebruik van conserven? Is *hantsjewjudzje* eerder dat wat iemand na thuiskomst van zijn werk eventjes een kwartiertje doet (met de handen wieden in de tuin), tegenover een net iets minder vrijblijvend *hânwjudzje*? Is *boekjefrysk* misschien niet een soort van verergerende trap van het al wat negatieve *boekefrysk* ‘boekentaal-Fries’? Het grote *Woordenboek van de Friese Taal* maakt lang niet altijd duidelijk waar het betekenisonderscheid tussen dergelijke woorden in bestaat, maar is er hier desondanks niet sprake van een klein verschil dat tegelijk een fijn verschil is?

2. Spelen met een verkleinwoord

Dat is een kwestie van belang voor wie kijkt naar een typisch kenmerk van heel wat Friese spelletjeswoorden. Dat zijn namelijk niet zelden samengestelde woorden die één geheel vormen met als patroon een werkwoord aan de rechterzijde en een verkleind woord aan de linkerkant. Een eenvoudig en bekend voorbeeld is *sleatsjespringe* ‘slootjespringen’. Het type *achterkamertjespolitiek* is enerzijds een betrekkelijk weinig voorkomende soort van samenstellingen, maar binnen dit patroon wemelt het werkelijk – althans in het Fries – van de aanduidingen voor spelletjes. Laten we op basis van het *Omkearwurdbboek fan de Fryske taal* (1992), soms aangevuld met materiaal uit databanken van de Fryske Akademy een eerste impressie proberen te verkrijgen en wel op basis van woorden die beginnen met de *b* van *boartsje* ‘spelen’. (De vertaling is soms alleen maar een letterlijke.)

baantsjegliden ‘baantjeglijden’
baantsjeriden ‘baantjerijden’
bakkertsjebosse ‘met stuiters schieten’
bakkertsjedosse ‘met stuiters schieten’
bakkert(sje)sjitten ‘met stuiters schieten’
baltsje(fer)driuwe ‘spel met kaatsbal’
beamke(fer)wikselje ‘stuivertje-wisselen’
beamkeferlizze ‘stuivertje-wisselen’
beamkeferlosse ‘stuivertje-wisselen’
beamkeferroalje ‘stuivertje-wisselen’
beamkeferruilje ‘stuivertje-wisselen’
beamkefersjitten ‘stuivertje-wisselen’
beamkekladderje ‘boompjeklimmen’
beamkekladzje ‘boompjeklimmen’
beamkeklimme ‘boompjeklimmen’
bearsketippe ‘baarsjetippen’
beltsjedrukke ‘belletjetrekken’
bientsjebrekke ‘beentjebreken’
blomkesykje ‘bloemen zoeken’
blyndoekjeboartsje ‘blinddoekje spelen’
boatsjefarre ‘spelvaren’
bokjespringe ‘bokjespringen’
brantsjebaarne ‘vuurtje stoken’
bûltsjebłaze ‘bellen blazen’

Ook al zijn allerlei woorden uit dit lijstje van een royale 20 stuks synoniemen van elkaar, het is wel een lange reeks voor één beginletter. Ook in het Nederlands komen ze voor (*stuivertje-wisselen*, *kopjebuitelen*) maar naar alle waarschijnlijkheid toch veel minder dan in het Fries. In dat opzicht is het niet zo verwonderlijk dat de *ANS* er geen aandacht aan schenkt en het morfologische handboek van De Haas en Trommelen evenmin.

3. De SND-enquête

De internetenquête van de SND heeft in de rest van het noorden van Nederland even weinig respons opgeleverd als in Fryslân. Net als in Groningen kwamen er zo'n 15 reacties binnen en dat maakt een bestudering van wat er ingestuurd is nauwelijks zinvol als loutere basis voor deze bijdrage: op zo'n gering aantal gegevens valt er weinig te concluderen over regionale verspreiding over Fryslân en evenmin over het toenemen of afnemen over de generaties heen. Maar vanzelfsprekend worden de gegevens wel dankbaar gebruikt in dit artikel.

Bij de invulling van de vraag naar lievelingsspellen kwamen er enkele van het bedoelde type voor, *sleatsjespringe* 'slootjespringen', *touwtjespringen* (2x), *oorlogjeverklaren*, *potjeleggen* en *tikkertsjeboartsje* 'tikken'. Dat is erg veel bij zo'n klein aantal inzenders en dat betekent dat spelletjeswoorden van het type N+DIM+V (zelfstandig naamwoord + verkleinvorm + werkwoord) voor de Friese taalgebruikers een zeer belangrijk gegeven zijn. Het is natuurlijk de vraag of de laatste V wel een werkwoord is. Er is reden voor om dit stuk te beschouwen als een zelfstandig naamwoord, zoals we dat ook kennen in zinnen als *Wandelen is een gezonde bezigheid*. De aanduiding *verbum substantivum* voor *wandelen* plaatst het probleem zagezegd tussen haakjes, want woorden als *wandelen* kunnen beide functies vervullen, werkwoord en zelfstandig naamwoord.

De afbeelding van de schommel leidde tot vrijwel uitsluitend *schommel* als antwoord, eenmaal *skommel* en eenmaal *touter*. *Soeie* of *soeier* is dus niet opgegeven, maar dat onderstreept niets anders dan het kleine aantal van de reacties.³

4. *Út-'e-wei-boartsje*

Het Friese woord bij uitstek voor 'spelen' is *boartsje*, ook al komt er in paragraaf 6 een ander woord mede aan de orde. Het hangt van de regio af, of het uitgesproken wordt als 'bwatsje' dan wel als 'bjatsje'. Uit de kaart in de dialectgeografische aantekeningen van J.J. Hof (blz. 13) is zichtbaar hoe in de smalle strook met de plaatsen Drachten, Beneden-Knippe, Gorredijk, Mildam, Oranjewoud en Tijnje de variant 'bjatsje' gebezigd wordt. Hof beschouwde deze aanpassing van 'bwatsje' naar 'bjatsje' als een negatieve ontwikkeling, afgaande op wat hij in z'n *Friesche Dialect-geographie* schreef: "In de laagveenstrook nu van Heerenveen tot Drachten dreigt de uitspraak 'bjátsje' enz. de gewone te worden." (1933: 10). Desondanks: die ontwikkeling is doorgegaan. Uit Taheakke (= Bijlage) III van de doctoraalscriptie van Marja Kiers (2006: 55) blijkt dat het betrokken gebied vooral in zuidwestelijke richting is gegroeid.

Het Fries kent tientallen woorden die *-boartsje* als rechterlid hebben zoals *plakje-* of *hoekjeboartsje* 'verstoppertje spelen', *pibaboartsje* 'kiekeboe spelen', *tilbereeboartsje* 'verstoppertje spelen', *knyntsjeboartsje* 'achter elkaar huppelen', *sideplakboartsje* 'verstoppertje spelen' en dus vele, vele andere. We zien in de lange lijst ettelijke gevallen waarin het linkerdeel via een verkleinvorm verbonden is met het rechterlid, van het type dat in de vorige paragraaf aan de orde is geweest: *stuverkeboartsje* en een hele reeks meer, waarover nader in paragraaf 6.

Een ander groepje woorden dat direct opvallend is door zijn uiterlijke vorm bestaat uit *út-'e-wei-boartsje* 'verstoppertje spelen' en *wolf-en-skiep-boartsje* 'vangertje spelen'. Het zichtbaarste kenteken bestaat uit het afbreek- of koppelteken. Dit teken heeft in de spelling diverse functies, zoals het voorkómen van het samentreffen van twee klinkers die niet bijeen horen (zoals in *anty-ynfeksjemiddel*, *fee-arts*, *Noardsee-eilân*) of om een voorzetsel/bijwoord aan het eind van een woord te markeren (te zien in *krom-om*, *lap-op*, *boppe-út*). Het kunnen dus korte woorden zijn waar zo'n bindingsstreepje in voorkomt, anderzijds illustreren *geasteseigenaardichheid*, *waarmwetterflaaksrotterij* of *njoggenennjoggentich* dat lange woorden zonder het streepje geschreven kunnen worden. Lengte op zich is dus in het geheel geen argument om een koppelteken te plaatsen.

Wolf-en-skiep-boartsje is in feite alleen maar een groepje neven-geschikte woorden dat door *en* verbonden wordt en als één geheel gevoeld wordt. (Zantema schrijft ze als *wolf-en-skiepboartsje* met twee in plaats van met drie streepjes zoals in het *Omkearwurdboek* gebeurt.)

Bijzonderder zijn woorden als *út-'e-wei-boartsje*, omdat we hier te maken hebben met allerlei woordsoorten binnen één woord, zoals een voorzetsel, lidwoord, zelfstandig naamwoord (letterlijk is *út-'e-wei-boartsje* 'uit-de-weg-spelen'). Deze woorden worden gevolgd door het werkwoord, dat het rechterdeel van deze lange samenstellingachtige constructie is. Een variant op het type *út-'e-wei-boartsje* is *tikje-de-peal-boartsje* dat 'tikkertje met verlos' (letterlijk 'tik-de-paal') betekent.

Afbeelding 1: *tikje-de-peal-boartsje*

Vanuit de morfologie is er tot dusver niet erg veel belangstelling gebleken voor deze groep woorden met verbindingsstreepjes. Het is ook niet een zeer grote verzameling, maar het SND-thema voor de Negende Dialectendag is een goede aanleiding om er wat preciezer naar te kijken, er zijn immers nogal wat speelaanduidende betekenissen mee gemoeid.

Bladeren door het Friese lexicon levert allerlei trefwoorden op die de bedoelde streepjes bezitten, maar we beperken ons tot de optelsom van het type *tikje-de-peal-* en van *út-'e-wei-boartsje*: we selecteren woorden die beginnen met waarschijnlijk de stam van een werkwoord (men kan ook zelfstandig naamwoord verdedigen en soms is het dat zelfs zonder twijfel), gevolgd door een voorzetsel, daarna een lidwoord en

ten slotte weer een zelfstandig naamwoord. In taalkundige afkortings-taal V-P-art-N, soms N-P-art-N. Hier hebben we als het ware een volledige zin in een notendop.

Een mooi voorbeeld is door de identieke betekenis een naast familielid van *tikje-de-peal*, namelijk *ferlos-oan-'e-peal* 'verstoppertje of tikker-tje met verlos'. Door naar het meest rechtse deel van een samengesteld woord te kijken, kunnen we in principe zien tot welke woordsoort het behoort en dat moet hier een zelfstandig naamwoord zijn. Maar of-schoon *peal* 'paal' makkelijk een meervoud of een verkleinvorm heeft, bevat het woordenboek geen aanduiding van een pluralis of diminutief van *ferlos-oan-'e-peal*. Dat is ook daarom toch een opmerkelijk woord. Bovendien is iedere normale samenstelling op *-peal* op de een of andere manier een 'paal' (*betonpeal*, *ankerpeal*, *latierpeal*, *skiedingspeal*) maar in *ferlos-oan-'e-peal* is de paal alleen maar onderdeel van het hoofdbegrip en dat is 'zeker kinderspel'.

Levert het bladeren in een woordenboek veel van dergelijke bijna-volledige-zin-woorden op? Zonder dat er gestreefd is naar volledigheid zien we woorden als deze:

beantsjes-yn-'e-pûl 'stam/stoksnijbonen'
ferlos-oan-'e-peal 'verstoppertje met verlos'
ffjoch-om-'e-hear 'wild, loszinnig meisje; rusteloos persoon'
ffjoch-om-'e-hikke 'wild, loszinnig meisje; rusteloos persoon'
ffjoch-om-'e-hutte 'wild, loszinnig meisje; rusteloos persoon'
ffjoch-om-'t-hea 'wild, loszinnig meisje; rusteloos persoon'
haai-op-'e-staai 'lang (mager) vrouwspersoon'
haai-op-'e-stôk 'lang (mager) vrouwspersoon'
haai-op-'e-stoppel 'lang (mager) vrouwspersoon'
hip-op-'e-tean 'kreupel persoon'
hûntsje-mei-it-tsjil 'kinderschrik, denkbeeldige hond'
Jantsje-fluch-út-'e-koai 'vlug en bijdehand vrouwspersoon'
Jantsje-mei-de-fearren 'kinderschrik'
jufferke-yn-'t-grien 'juffertje in 't groen'
jut-op-'-kop(slean) 'kop van Jut'
kat-út-'e-tonnekneppele 'wreed volksvermaak (tot 1800)'
krijoan-oan-'e-rigele 'tikspel'
krijoan-oer-de-sleat 'kinderspel'
kyk-yn-'e-pôt 'pottenkijker'
kyk-yn-'e-wrâld 'jong, onervaren persoon (met veel verbeelding)'

mot-mei-bichjes ‘plant’
pine-yn-’t-liifblom ‘plant (boerenwormkruid)’
plof-yn-’e-sûpe ‘bulderbast, onbeholpen persoon’
sjit-yn-’t-nêst ‘gemakzuchtige vrouw’
sjit-yn-’e-sûpe ‘ongemanierd, vrijpostig of overhaast persoon’
sjit-yn-’t-sûpen ‘ongemanierd, vrijpostig of overhaast persoon’
slik-yn-’e-pôt ‘likkepot, wijsvinger in kinderrijmpjes’
slinger-om-’e-bek ‘gebonden erwtensoep’
slinger-om- de-snút ‘meelpap; jezelf snel en oppervlakkig wassen’
slinger-om-it-kezyn ‘lang, mager en slap persoon, slungel’
slinger-om-’e-latte ‘lang, mager en slap persoon, slungel’
slinger-om-’e-stile ‘lang, mager en slap persoon, slungel’
slinger-om-’e-sturt ‘tikspel’
slinger-om-’e-tûke ‘lang, mager en slap persoon, slungel’
slinger-om-de-bek ‘gebonden erwtensoep’
slinger-om-de-leppel ‘gebonden erwtensoep’
snij-ôf-by-de-bealch ‘jasje, kledingstuk’
spring-oer-de-hikke ‘vlug en lenig persoon’
spring-om-’e-hurd ‘persoon die veel thuis zit en weinig uitvoert’
stek-yn-’e-bek ‘niet nader te noemen voedsel’
stek-yn-’e-bûs ‘klein, licht persoon; pocketboek’
stryk-yn-’t-laad(sje) ‘voordeeltje, winst’
tappel-op-it-eintsje ‘tiepelspel’
tipel-op-it-eintsje ‘tiepelspel’
Wytske-mei-de-fearren ‘kinderschrik’

Om te beginnen zien we dat een bepaald woord vrij geregeld zekere varianten heeft, althans bij de meeste betekenisgroepen. Duidt het gestapelde woord een plant aan (zoals *jufferke-yn’t-grien*) dan is er van meer van dergelijke vormen blijkbaar geen sprake. Maar de groep van woorden die een wat schertsende aanduiding voor een mens, man of vrouw, betreffen, bevat juist geregeld een klein groepje varianten.⁴

Afgezien van de plantennamen bevinden we ons met deze serie van wat indirecte en voorzichtige scheldwoorden, speelse en zelfs onzinwoorden als *Wytske-mei-de-fearren* om kinderen mee bang te maken, in het niet echt neutrale om niet te zeggen *rare* betekenisgebied waar ook de spelletjesaanduidingen in gelokaliseerd kunnen worden. Daarvan troffen we dus *ferlos-oan-’e peal* ‘verstoppertje met verlos’ aan en verder *kat-út-’e-tonnekneppele* ‘kat-uit-de-ton-knuppelen’:

krijoan-oan-’e-rigele ‘tikspel’
krijoan-oer-de-sleat ‘kinderspel’

slinger-om-'e-sturt 'tikspel'

tipel- of *tappel-op-it-eintsje* 'tiepelspel, pinkelen'

Deze opmerkelijke reeks is dus in tweeën te verdelen op basis van de betekenis: de flora-aanduidingen en een wat ludieke sector waarin zich zowel de spelaanduidingen als wat schertsend-kritische persoonsbetitelingen bevinden.

Die laatste twee zijn inderdaad aan elkaar verwant en dat is te onderstrepen met het volgende. Aanduidingen voor spelletjes bestaan niet zelden uit een tweeledig woord waarvan het eerste deel uitgaat op een verkleinwoord: *beamkeklimme*, *boatsjefarre*. Zó samengestelde woorden vormen geen groot onderdeel van de totale Friese woordvoorraad. Spelletjes worden er mee aangeduid, ook de florawoorden vinden we eronder (*túntsjeblom* 'madeliefje', *leppeltsjeblom* 'lepelbloem', *beurskeblom* 'pantoffeltje' en andere) en wat negatief aandoende persoonsaanduidingen, – en dat betreft juist drie van de vier genoemde betekenissen van deze groep van *beantsjes-yn-'e-pûl* tot *Wytske-mei-de-fearren*.

5. Een uitstapje naar tante, *muoike* of *muoi*

Laten we een bezoekje brengen aan *muoi* 'tante', de wat minder gebruikelijke aanduiding dan *muoike*, dat feitelijk 'tantetje' betekent. De verkleinde vorm is opvallend genoeg de gewoonste betiteling van dit familielid. Dat verschil in gebruik is opvallend, want samenstellingen die uitgaan op het onverkleinde *-muoi* zijn er juist vele, maar van die op *-muoike* geeft het *Omkearwurdboek* er maar vier (*âldmuoike* 'oudtante', *jildmuoike* 'geld-tante', *erfmuoike* 'erftante' en *folmuoike* 'volle tante'); tienmaal zoveel zijn er daarentegen opgenomen in een rij die begint met *sleaukjemuoi* 'traag of onnozel vrouwspersoon' en die eindigt met *teutmuoi* 'babbelkous'. *Teutmuoi* is een variant van *teutsjemuoi*. De overgrote meerderheid van de veertig woorden op *-muoi* heeft een eerste lid met een verkleiningsuitgang én ze hebben anders dan de woorden op *-muoike* in principe allemaal een wat onvriendelijke lading met betrekking tot de mevrouw die tante genoemd wordt, als we alleen maar enkele gerechten en de vroedvrouw buiten beschouwing laten.

sleaukjemuoi 'traag of onnozel vrouwspersoon'

dodsjemuoi 'onnozel vrouwspersoon'

duodsjemuoi, dotsjemuoi ‘onnozel vrouwspersoon’
guodsjemuoi ‘vroedvrouw’
groatsjemuoi ‘uitroep van verbazing, schrik’
Betsjemuoi ‘tante Betje (in enkele uitdrukkingen)’
Grytsjemuoi ‘tante Grietje (uitroep)’
toffeltjemuoi ‘onnozele vrouw met slepende gang’
miggeltsjemuoi ‘(kwaad) geweten’
mangeltsjemuoi ‘onnozel, slordig vrouwspersoon’
eameltsjemuoi ‘zeurkous’
seameltsjemuoi ‘zeurpot’
fimeltsjemuoi ‘treuzelkous’
mimeltsjemuoi ‘morsige vrouw’
ferteltsjemuoi ‘babbelaarster’
sjutteltsjemuoi ‘vrouw die steeds druk heen en weer dribbelt’
jeuzeltsjemuoi ‘zeurkous’
Hiltsjemuoi ‘soort kinderspel’
Antsjemuoi ‘kinderschrik’
loentsjemuoi ‘flauw vrouwspersoon’
Geartsjemuoi ‘tante Geertje (in uitroep)’
Martsjemuoi ‘Itk. tante Maartje; moetje (moeten trouwen)’
teutsjemuoi ‘babbelkous’
sjutsjemuoi ‘vrouw die steeds druk heen en weer dribbelt’
tutsjemuoi ‘onnozel, slordig, onhandig vrouwspersoon’
maaikemuoi ‘pispot’
bleikemuoi ‘slordig, onnozel vrouwspersoon’
Akkemuoi ‘aanduiding voor ekster’
bretskemuoi ‘futloos vrouwspersoon’
gretskemuoi ‘doetje, onnozel vrouwspersoon’
Tsjitskemuoi ‘tante Tsjitske; jenever’
sleaukemuoi ‘traag, slof of onnozel vrouwspersoon’
Joukemuoi ‘(“geef-tante” in uitdrukking)’
tuttemuoi ‘onnozel, slordig, onhandig vrouwspersoon’
Jankemuoi ‘hete bliksem’⁵

Het ligt nu voor de hand om te concluderen dat een samenstelling bijzonder is, wanneer deze halverwege, op de morfeemgrens, een verkleiningsvorm bezit: het komt relatief weinig voor, maar áls we dit gebruiken dan heeft het een specifieke betekenis die een beetje negatief is of enige afstand tot de gewone werkelijkheid verraadt – het is maar spel. Precies hetzelfde gold voor de woorden van het type *slinger-om-’e-sturt* ‘tikspel’. En hetzelfde zien we ook bij sommige schimpnamen, wat plagerige aanduidingen voor inwoners van een andere plaats: bij-

voorbeeld *lyntsjesnijers* ‘lijntjesnijders’ voor de mensen uit Tzum en *tuorkemjitters* ‘torentjemeters’ voor degenen uit Oldeboorn.⁶

6. Woorden op *-boartsje*

Spelen en spelen is twee. Ritmisch-harmonische geluiden aan een muziekinstrument ontlokken is iets anders dan met knikkers in de weer zijn. In het Fries is *spylje* het woord dat met het bespelen van een instrument geassocieerd wordt, *boartsje* is dat wat kinderen doen. Die informatie zal in de woordenboeken staan, maar is ook afleidbaar uit een retrograde woordenlijst. In het *Omkearwurdbboek* is een vrij beperkte lijst met werkwoorden op *-spylje* bijeengebracht, een veel langere zien we onder *-boartsje*. Afgezien van *spylje* in verband met een instrument blijkt het woord ook enkele malen met sport verbonden, gegeven *krikketspylje* ‘cricketen’ en *skaakspylje* ‘schaken’. Opvallend in dit geheel is *dominyspylje* ‘domino spelen’. *Sport* en *spel* hebben veel met elkaar gemeen, maar bij *sport* denken we eerder aan het gereguleerde karakter en aan competitie, bij *spel* meer aan het eigen huis en de omgeving daarvan.

Kaartspylje vinden we ook onder *-spylje* vermeld en dat is dialectologisch-historisch een interessant woord. In de afvraging ten behoeve van de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* (zie daarover Het Dialectenboek 4, *Nooit Verloren Werk*) stond als zin 65 “Ga je vandaag niet kaarten?” De bedoeling van RND-grondlegger Blancquaert was om via deze en in de omgeving van deze 65e te vertalen zin de kaart van verschillende *aa*- en *a*-klanken vast te leggen. Zin 66 bevatte bijvoorbeeld niet toevallig de vraag naar *graag* en *kaas*, “Eten ze ook graag kaas?”

Wie in het Friese RND-deel naar het woord *kaarten* zoekt, kan dat daar in principe niet vinden. Boelens en Van der Woude hebben de oorspronkelijke vertaaltekst van Blancquaert (die voor Noord-Nederland wat aangepast was als gevolg van gebleken taalverschillen met Vlaanderen) in twee opzichten naar de Friese situatie gewijzigd. Het opvallendst is dat zij hun informanten geen Nederlandse zinnen voorlegden zoals voor alle andere delen is gebeurd, maar Friese zinnen die door hen vertaald zijn. Ze leggen dat niet expliciet uit. Ze beschrijven in paragraaf 2 van de Inleiding (blz. VI-VII) de taalverhoudingen in Friesland en beginnen de volgende met de mededeling “Gezien de boven besproken taaltoe-

stand, moest worden uitgegaan van een vragenlijst in Friese versie.” (blz. VIII). Juist bij zin 65 besloten Boelens en Van der Woude om “Ga je vandaag niet kaarten?” te vervangen door *Silst hjoed net to damjen?* De constructie met *te* werd de informanten dus al voorgelegd, maar sociaal informatiever is de vervanging van *kaarten* door *dammen*. Op blz. XVI zien we de beweegreden: “kaarten (zin 65) is niet algemeen, zodat wij besloten hebben naar *dammen* te vragen”.⁷

De woordenlijst op *-boartsje* is lang in het *Omkearwurdboek*. Het zijn er royaal meer dan 100 en wie het *WFT*-materiaal digitaal benadert, vindt daar rond de 175 stuks. We besteden aandacht aan een paar opvallende verschijnselen uit deze lijst.⁸

<i>amateurpsycholoogheboartsje</i>	<i>fersidekrûpboartsje</i>	<i>krijenboartsje</i>
<i>autodafé-boartsje</i>	<i>fersideplakboartsje</i>	<i>krijkeboartsje</i>
<i>baarchboartsje</i>	<i>ferskûlboartsje</i>	<i>krijmyboartsje</i>
<i>balboartsje</i>	<i>ferskûleboartsje</i>	<i>krijoanboartsje</i>
<i>balkeboartsje</i>	<i>frýskboartsje</i>	<i>krûpweiboartsje</i>
<i>bargeboartsje</i>	<i>gearkomsteboartsje</i>	<i>leafdeboartsje</i>
<i>berneboartsje</i>	<i>gewearkeboartsje</i>	<i>lêstlingboartsje</i>
<i>besideboartsje</i>	<i>hazzeboartsje</i>	<i>lêstslachboartsje</i>
<i>besidehonkboartsje</i>	<i>hazze-en-hûn-boartsje</i>	<i>literatuerboartsje</i>
<i>besideplakboartsje</i>	<i>heinebalboartsje</i>	<i>lûdboartsje</i>
<i>beskûlboartsje</i>	<i>hynderboartsje</i>	<i>marotsboartsje</i>
<i>beuboartsje</i>	<i>hinkelboartsje</i>	<i>meiboartsje</i>
<i>beurskeboartsje</i>	<i>hynsteboartsje</i>	<i>messiasboartsje</i>
<i>begongeltsje</i>	<i>hoekjeboartsje</i>	<i>minneboartsje</i>
<i>boartsje</i>	<i>hokstikblokboartsje</i>	<i>naaiskoalleboartsje</i>
<i>begrâffenisboartsje</i>	<i>hollânboartsje</i>	<i>nostalgjkeboartsje</i>
<i>besideboartsje</i>	<i>hoppeboartsje</i>	<i>oerlochboartsje</i>
<i>bliesboartsje</i>	<i>hûnboartsje</i>	<i>oertikboartsje</i>
<i>blyndoekejeboartsje</i>	<i>hûskeboartsje</i>	<i>omboartsje</i>
<i>boartsje</i>	<i>idealistkeboartsje</i>	<i>pakestútboartsje</i>
<i>braveoerboartsje</i>	<i>yndiaantsje</i>	<i>pakeboartsje</i>
<i>brulofboartsje</i>	<i>boartsje</i>	<i>pandiggelboartsje</i>
<i>buorkerijboartsje</i>	<i>yndianeboartsje</i>	<i>parallelboartsje</i>
<i>bûthûskeboartsje</i>	<i>kaapmombboartsje</i>	<i>partijboartsje</i>
<i>deaboartsje</i>	<i>kaapmommeboartsje</i>	<i>pibaboartsje</i>
<i>dieveboartsje</i>	<i>kaperboartsje</i>	<i>piïpbaboartsje</i>
<i>diggelboartsje</i>	<i>kapermanboartsje</i>	<i>pypboartsje</i>
<i>dokeboartsje</i>	<i>kapperkeboartsje</i>	<i>pypfersideboartsje</i>
<i>dokterboartsje</i>	<i>kastieltsjeboartsje</i>	<i>pypkebeskûlboartsje</i>
<i>dokterkeboartsje</i>	<i>katteboartsje</i>	<i>pypkeskûlboartsje</i>
<i>dunneboartsje</i>	<i>kleurkeboartsje</i>	<i>pypskûlboartsje</i>
<i>faamboartsje</i>	<i>knyntsjeboartsje</i>	<i>pypûleboartsje</i>
<i>fangmanboartsje</i>	<i>koezeboartsje</i>	<i>plakjeboartsje</i>
<i>fansideboartsje</i>	<i>krantsjeboartsje</i>	<i>popboartsje</i>
<i>ferboartsje</i>	<i>kriïchboartsje</i>	<i>popkeboartsje</i>
<i>ferlosboartsje</i>	<i>krijaanboartsje</i>	<i>poppeboartsje</i>
<i>ferlossersboartsje</i>	<i>krijboartsje</i>	<i>rikketikboartsje</i>
<i>fersideboartsje</i>	<i>krijeboartsje</i>	<i>rymboartsje</i>

roekeboartsje
 roverboartsje
 rôverboartsje
 rôverkeboartsje
 sabearboartsje
 schaffelaarboartsje
 seehûntsjeboartsje
 seemanboartsje
 sidekrûpboartsje
 sideplakboartsje
 sinteklaasboartsje
 skiepboartsje
 skoalleboartsje
 skoaltsjeboartsje
 skûlboartsje
 skûleblinkboartsje
 skûleblinkjeboartsje
 skûleboartsje
 skûltsjeblinkboartsje
 skûltsjeboartsje
 slachterboartsje

slingerboartsje
 slûkboartsje
 soldaatsjeboartsje
 soldateboartsje
 spoekeboartsje
 staboartsje
 stuverkeboartsje
 taaltsjeboartsje
 taboartsje
 telmereboartsje
 tik-en-tik-boartsje
 tik-en-honk-boartsje
 tikboartsje
 tikje-de-peal-boartsje
 tikjeboartsje
 tikkeboartsje
 tikmyboartsje
 tilbereboartsje
 tilbryboartsje
 tilmereboartsje
 tintboartsje

trochboartsje
 tsjerkeboartsje
 tsjusteroereboartsje
 tuteboartsje
 tûtsje-pap-oan-boartsje
 tûtsjeboartsje
 ûl-en-beskûl-boartsje
 ûleboartsje
 út-'e-weiboartsje
 út-'e-weikrûp-boartsje
 útboartsje
 weikrûpboartsje
 weikrûperboartsje
 wigwamboartsje
 winkelboartsje
 winkeltsjeboartsje
 wolf-en-skiep-boartsje
 wolfboartsje
 wolveboartsje
 wurdboartsje

a. Ook hier treffen we het patroon aan van woord+verkleinwoord +boartsje. Op de alfabetisch geordende lijst begint het met *amateurpsycholoogjeboartsje* ‘amateurpsycholoog spelen’ en het eindigt met *winkeltsjeboartsje* ‘winkeltje spelen’. Typische kinderspelen zijn verder bijvoorbeeld *blyndoekjeboartsje* ‘blinddoekje spelen’, *dokterkeboartsje* ‘dokterje spelen’, *gewearkeboartsje* ‘geweertje spelen’, *hûskeboartsje* ‘huisje spelen’, *kapperkeboartsje* ‘kappertje spelen’, *roverkeboartsje* ‘rovertje spelen’. Het verkleinwoord bevestigt als het ware het spel: het is niet echt, we doen alsof.

b. Sommige spelletjes verschijnen tweemaal in de lijst, eenmaal met en eenmaal zonder verkleinvorm (niet steeds direct voorafgaand aan -boartsje):

dokterboartsje
 yndianeboartsje
 krijboartsje
 pypskûlboartsje
 popboartsje
 rôverboartsje
 skoalleboartsje
 skûlboartsje
 skûleblinkboartsje
 soldateboartsje

dokterkeboartsje
 yndiaantsjeboartsje
 krijkeboartsje
 pypkeskûlboartsje
 popkeboartsje
 rôverkeboartsje
 skoaltsjeboartsje
 skûltsjeboartsje
 skûleblinkjeboartsje
 soldaatsjeboartsje

tikboartsje
tuteboartsje
winkelboartsje

tikjeboartsje
tútsjeboartsje
winkeltsjeboartsje

We zien aan de woorden in de linker rij dat het verkleinende element (in de rechterreeks opgenomen) het betreffende woord niet tot een spelaanduiding maakt maar dit alleen versterkt.

c. Bij een aantal woorden hebben we eveneens te maken met een kortere en een langere vorm, maar dan in de vorm van een wat minder duidelijke bindingsklank, al dan niet geografisch bepaald:

baarchboartsje
ferlosboartsje
ferskûlboartsje
kaapmomboartsje
krijboartsje
popboartsje
skûlboartsje
tikboartsje
weikrûpboartsje
wolfboartsje

bargeboartsje
ferlossersboartsje
ferskûleboartsje
kaapmommeboartsje
krijeboartsje, krijenboartsje
poppeboartsje
skûleboartsje
tikkeboartsje
weikrûperboartsje
wolveboartsje

d. In andere gevallen heeft het er meer de schijn van dat er bij de korte variant sprake is van een ingekorte samenstelling, een langer woord waaruit een op zich essentieel deel is verdwenen. Dat kan met twee dingen te maken hebben, het zeer gewone karakter van het woord waaruit een deel achterwege kan blijven of kinderen hebben het woord economisch aangepast:

besideboartsje
fersideboartsje
kaperboartsje
krijboartsje
pakeboartsje
pypkeskûlboartsje
skûleboartsje
tútsjeboartsje
út-'e-wei-boartsje
wolfboartsje

besideplak/honkboartsje
fersidekrûp/plakboartsje
kapermanboartsje
krijmyboartsje
pakestútboartsje
pypkebesskûlboartsje
skûleblinkboartsje
tútsje-pap-oan-boartsje
út-'e-wei-krûp-boartsje
wolf-en-skiep-boartsje

Soms lijkt het alsof er een deel uit de spelterm vervangen is, *sidekrûp-boartsje* vs *sideplakboartsje*, *tik-en-tik-boartsje* vs *tik-en-honkboartsje*.

e. Dat het om speelse, kinderlijke taal gaat, blijkt uit het gebruik van een paar intern rijmende woorden, zowel aan het eind als aan het begin: *ûl-en-beskûl-boartsje*, *rikketikboartsje*, *hazze-en-hûnboartsje*.

f. De kindertaalachtergrond wordt nog duidelijker uit de volgende varianten voor een verstoppertjespel: *telmeree-*, *tilberee-*, *tilbry-* en *tilmerreeboartsje*. Anders dan bij vrijwel alle spelbenamingen moeten dit voor de kinderen ondoorzichtige vormen zijn en dat zal de variatie bevorderen. Het is verleidelijk om bij deze aparte woorden (onder dank aan Veronique De Tier die me schatplichtig wees op Debrabandere 2007, te verschijnen) te denken aan het Franse *delivré* ‘verlost, bevrijd’. De v/b-overgang in een niet-beklemtoond deel van Romaanse woorden is voor het Fries geen onbekend verschijnsel, gegeven *abbekaatsje* ‘avocaat’ en *besite* ‘visite’.

g. De eerder aan de orde gekomen benaming *út-'e-wei-boartsje* voor ‘verstoppertje spelen’ is maar één van de vele termen daarvoor. In paragraaf 8 komen we op de aanduidingen terug.

7. Knikkers in het spel

Knikkers hebben we in soorten. In deze paragraaf geven we een overzicht van enkele die in het grote *Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal* genoemd (gaan) worden.

<i>bakkert</i>	‘stuiter, grote knikker’
<i>bastert</i>	‘knikker van albast’
<i>bier</i>	‘glazen knikker uit de hals van een fles’
<i>biersûper</i>	‘glazen knikker met een bepaalde figuur daarin’
<i>bierwein</i>	‘grote glazen knikker’
<i>bommel</i>	‘stuiter, grote knikker’
<i>bonkel, bonker,</i>	‘stuiter, grote knikker’
<i>bonkert, bonket</i>	‘stuiter, grote knikker’
<i>bosser, boster</i>	‘stuiter, grote knikker’
<i>bûnzal</i>	‘stuiter, grote knikker’
<i>dosser</i>	‘stuiter, grote knikker’

<i>draaiert</i>	‘glazen knikker met gedraaide kleurige vlakken erin’
<i>hartsjebier</i>	‘glazen knikker met figuur erin’
<i>huorkert</i>	‘knikker van slechte makelij’
<i>huorrebok, huorrejager</i>	‘knikker van slechte makelij’
<i>jiskebear</i>	‘knikker van slechte makelij’
<i>knikkert</i>	‘knikker’
<i>moarmert</i>	‘marmeren knikker’
<i>mup</i>	‘soort knikker’
<i>piksjittert</i>	‘grote knikker, waarop gemikt wordt’
<i>poddebak, potskiter</i>	‘knikker van slechte makelij’
<i>polkert</i>	‘witte knikker’
<i>potnú</i>	‘knikker die in de pot gezet wordt’
<i>ûlepoepert</i>	‘knikker van slechte makelij’
<i>wysjert</i>	‘witte knikker’

Deze lijst – die voor uitbreiding vatbaar is – maakt duidelijk hoezeer ook kinderen al technische termen gebruiken, vooral om de misbaksels onder de knikkers te discrimineren. De SND-enquête levert hier ettelijke varianten op, ongetwijfeld van modernere datum: *koeters*, *koezen*, *vlanders* (doorzichtig met kleuren er doorheen), *smurfen* (blauwe knikkers) en *chinezen* (witte knikkers met een streepje erin).

Zantema zou in het *Frysk Wurdboek* een suffix *-ert* hebben kunnen opnemen met de omschrijving ‘achtervoegsel van veel knikkernamen’ en dat ook het slot vormt van het woord *knikkert* ‘knikker’ zelf. (Daarnaast is *-ert* natuurlijk een achtervoegsel voor een in zeker opzicht negatief beoordeeld persoon, zoals *lilkert* ‘lelijkerd’ en *roppert* ‘gulzigaard’.)

Allerlei namen laten zich vrij gemakkelijk verklaren, zoals *bakkert* (bakken), *bastert*, *bossert*, *boster* (albast) en de slechte kwaliteit verklaart het beginstuk *huor-* ‘hoer’. Maar wat is de herkomst van een *mup*? Dat is even onduidelijk als de voorgeschiedenis van een Nederlands woord als *onk* ‘knikker die overschiet, uppie’.

8. *Bút: ferstopje ta beslút*

Als we naar de rijkdom van vormen kijken, dan maakt ‘verstoppertje spelen’ kans op de betiteling van de nummer 1 in de wereld van het kinderspel. Het is zeker dat er bij jongere sprekers van het Fries de toenemende neiging bestaat om een vorm met *ferstop-* aan het begin

te gebruiken. Nog zekerder is dat veel oudere termen, die minder Nederlands aandoen, een regionale verspreiding bezitten. Vergelijk daarvoor onder meer de bijdragen over de Stellingwerven, het Drents en het Gronings, elders in deze bundel. Een aantal vormen zijn we al tegengekomen, zowel in de paragraaf over *krijoan-oan-'e-rigele* als bij die over *-boartsje*, zoals *weikrûperboartsje*. En in de lijst met woorden op *-boartsje* staan er ettelijke met deze betekenis apart vermeld.

Uit de taalgegevens voor het *WFT* blijkt hoe bepaalde varianten ook in het Fries alleen maar, of specifiek, in een bepaalde regio voorkomen. Zo moeten we *besidebergje* in het zuidwesten lokaliseren, *besideboartsje*, *fersideboartsje* en *pypfersideboartsje* in het noordoosten. In centraal-Fryslân komen *plakjeboartsje* en *fersideboartsje* voor. Maar dat zijn slechts ruwe aanduidingen, zoals het voorkomen van *pypkebeskûlboartsje* eigenlijk in de hele provincie mogelijk is, zowel noordoost, west als zuidwest, kortom langs de hele kust. In het oosten, zuidoosten en zuidwesten komt *weikrûpboartsje* voor.

Het kaartbeeld van Groningen is hiermee in overeenstemming. Daar is er een noordelijke helft waar meer de parallelle vorm voor *-side* voorkomt, terwijl de zuidelijke (en ook westelijke) regio's er vooral woorden met een vorm met Gronings voor *-krûpe*- kennen. (Zie in deze bundel de bijdrage voor Groningen, vooral kaart 2 op blz.102. Niet verrassend maar wel interessant is het, dat we in het Duitse Oost-Friesland deze vorm kunnen registreren voor 'verstopptertje': *Kruup-over-de-Sied* (*de Kinner spölen Kruup-over-de-Sied*). Zowel de gestapelde vorm als de twee belangrijkste woorddelen komen nauw met het Fries overeen, en met Groningen eveneens. In Oost-Friesland kent men ook *Verstoppeke* (*willen wi 'n Settje Verstoppeke spölen?*) en *verkrupen* (*de Jung verkroop sük so in 't Hei, dat van hum nix to sehn was*) (Buurman 1993: 763-766). Vanzelfsprekend doet het Hoogduits hier zijn invloed gelden zoals bij *verstecken* (Duits *verstecken*), maar de overeenkomsten met de aangrenzende gebieden is toch alleszins helder.

1. Graag bedank ik mijn collega's Pieter Breuker (Rijksuniversiteit Groningen) en Eric Hoekstra (Fryske Akademy Leeuwarden en RU Groningen) voor hun stimulerende commentaar op eerdere versies en voor het verstrekken van informatie. Hindrik Sijens (FA Leeuwarden) was zo vriendelijk om een deel van het *Omkearwurdboek* digitaal ter beschikking te stellen uit de taaldatabanken van de FA. Ook hem bedank ik graag.
2. Het Nederlandse en het Friese *raar* wordt wel identiek geschreven, maar het betekenispalet vertoont toch wat onderscheid. In *Van Dale* zien we achtereenvolgens omschrijvingen als 'zeldzaam; merkwaardig; curieus; afwijkend; niet goed wijs; draaierig, misselijk', in het *Frysk Wurdboek* van Zantema woorden als 'vreemd; onpasselijk; lelijk; onaardig; erg'.
3. Voor een overzicht van oudere Friese spelletjes is te verwijzen naar het boekje van S.M. v.d. Galiën (zie bibliografie). Met dank aan dr. Pieter Breuker die me hierop attendeerde.
4. Evenmin neutrale betitelingen voor een aantal gerechten laat ik op praktische gronden buiten beschouwing.
5. Dat er links nu niet per se een verkleinvorm meer nodig is voor de negatieve betekenis bewijzen *seamelmuoi* 'zeurpot, zeurkous (vrouw)' en *teutmuoi* 'babbelkous'.
6. Zie D. van der Heide, *Schimplnamen van Friesland*, Bedum 2001.
7. Overigens komt "kaarten" in deel XV wel diverse malen in de antwoorden voor, op de eilanden, in de Stellingwerven en enkele malen in plaatsen in Drenthe en Groningen die in het kader van RND-XV bewerkt zijn. De Friese vertaling van zin 65 wordt opvallend genoeg niet zelden van een vertaling of toelichting voorzien, vooral of *je* naar de buurman of de damclub gaat, naar een ander dorp moet voor een wedstrijd e.d. De toevoegingen hebben te maken met de weinig Nederlands aandoende constructie met *te* (letterlijk "Zul je vandaag niet te dammen?"). Ik vraag me af, of Boelens en Van der Woude het *gaan* in "Ga je vandaag niet kaarten?" niet hebben opgevat als 'weg-gaan', en dus als 'vertrekken om elders te gaan -' (namelijk kaarten of wat ook). Dat is m.i. voor het Vlaamse Nederlands allerm minst noodzakelijk. Aan de Friese informanten had ook de vertaling "Silst hjoed net damje?" of "Soest hjoed net damje?" kunnen worden voorgelegd. (Dit laatste dank ik aan dr. Eric Hoekstra.)

8. Een vertaling van al deze woorden blijft op praktische gronden achterwege. Vele woorden krijgen of kregen overigens elders in deze bijdrage enige aandacht. Vetgedrukt zijn aanduidingen voor ‘verstoppertje’.

BIBLIOGRAFIE

- Boelens, K. en G. van der Woude (1955), *Dialect-atlas van Friesland (Nederlandse en Friese dialecten)*. = Reeks Nederlandse Dialectatlassen 15. Antwerpen.
- Buurman, O. (1993), *Hochdeutsch-plattdeutsches Wörterbuch. Auf der Grundlage ostfriesischer Mundart*. Heruitgave Aurich.
- Dykstra, A., J. Reitsma en W. Visser (1992), *Omkearwurdboek fan de Fryske taal*. Leeuwarden.
- Galiën, S.M. v.d. (1938), *Hwet wy as bern boarten. In samling boartersspilen*. Sneek. (Frisia-Rige nr 9).
- Haas, W. de en M. Trommelen (1993), *Morfologisch Handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming*. 's-Gravenhage.
- Haeseryn W., K. Romijn e.a., *Algemene Nederlandse Spraakkunst [ANS]* (1997), Groningen, Deurne.
- Heide, D. van der (2001), *Schimplnamen van Friesland*. Bedum.
- Hoekstra, J. (1998), *Fryske wurdfoarming*. Leeuwarden.
- Hof, J.J. (1933), *Friesche Dialectgeographie*. 's-Gravenhage.
- Kiers-Bevaart, M. (2006), *Rekkendei mei foaroardielen. Mouillearring: sprieding en oardiel*. Groningen.
- Veen, K.F. van der, A. Versloot en W. Rypma (ed.) (2001), *Dialektgeografyske Oantekens fan J.J. Hof*. Leeuwarden.
- WFT = Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal* (Leeuwarden 1984-....
- Wijngaard H.H.A. van de en R. Belemans (red.) (1997), *Het dialectenboek 4. Nooit verloren werk. Terugblik op de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (1925-1982)*. Groesbeek.
- Zantema, J.W. (1984), *Frysk Wurdboek, Frysk-Nederlânsk*. Drachten/Leeuwarden.

Siemon Reker

HA, HA, VICTORIA

VERANDERINGEN IN VORM EN INHOUD VAN KINDERSPELEN IN GRONINGEN

1. Een ongewoon begin

Niet elke enquête van de SND roept overal evenveel reacties op.⁰ Die naar het kinderspel van vroeger en nu mag de eerste zijn die via internet gehouden is, voor de provincie Groningen leidde het in de tweede helft van 2006 tot slechts 16 reacties. Dat is inclusief een schriftelijke van een oudere inzendster die over de vragenlijst had gelezen in het *Dagblad van het Noorden* en bij gebrek aan een computer om een geprinte versie vroeg.

Dat heeft allerlei directe gevolgen als we de antwoorden bekijken. Vooraf al kunnen we de conclusie trekken dat niet alle leeftijdsgroepen voldoende vertegenwoordigd zijn, zoals ook de verspreiding over de kaart van Groningen vanzelfsprekend te wensen over laat. Senioren zijn traditioneel de dataleverancier bij uitstek voor de dialectologie en dat is – althans voorlopig nog – een essentieel gegeven voor onderzoek met behulp van internet.

Een tweede algemene dubbele impressie is die dat in de enquête voor de Dialectendag 2007 juist de traditionele spelletjes herkend en onder woorden gebracht zijn, maar dat hierbij wel een opmerkelijk nauwe aansluiting bij het Nederlands zichtbaar is – en voorzover het Nederlands hier *Nederlands* genoemd kan worden. Zijn het juist de ouderen die regionaal sterk variabele namen hebben voor spelletjes en zijn juist zij het die bij dit onderzoek extra gewenst waren geweest als informanten?

Hier heeft het volgende mee te maken: de minder traditionele spelen kregen en krijgen nauwelijks een benaming in het dialect. Het spel Mens-erger-je-niet is een duidelijk voorbeeld van deze waarneming: bijna iedereen rept van *mens-erger-je-niet*, terwijl slechts één inzender een Groningse variant *minsk-aarger-die-nait* ‘mens erger je niet’ aan geeft. (Zouden ouderen het wellicht gehad hebben over *minsk-aagert-joe-nait* ‘mens ergert u zich niet’?)

Wie zal het zeggen, anders dan bij de vorige afvragingen hebben we hen deze keer niet bereikt. Dat komt het duidelijkst naar voren uit de gegevens rond een traditioneel geliefd begrip in de dialectologie, ook in de Groningse, de schommel. We zien maar één maal *zuzui* en ook één keer *taalter* in de opgestuurde antwoorden en dat is werkelijk een opmerkelijk geringe uitkomst in contrast met zoveel mogelijke schommels (zie *Dialect in Beweging, Het Dialectenboek 3*, blz. 10 en de taalkaart van de schommel op blz. 178-179). Tegenover dat verlies aan regio-eigen terminologie signaleren we bij de nieuwe spelletjes en hun attributen dus geen winst aan neologismen. *Frisbees*, *flippo's* en *barbie* heten in het Gronings niet anders dan in het Nederlands, een skateboard en een keycord lijken zodanig algemene begrippen dat een streektaal deze zonder bezwaar in het eigen lexicon opneemt, zoals het Nederlands. Vorm en inhoud zijn beide geïnternationaliseerd, ook al kunnen we incidenteel wel iets waarnemen van een vorming van een meer eigen variant bij begrippen die van elders overgenomen zijn (zie paragraaf 5).

2. Een paar algemene gegevens

Dat kunnen we afleiden uit gegevens die in het midden van de jaren 80 van de vorige eeuw verzameld zijn door de Groningse streektaalfunctionaris. Deze bijdrage – *Ha, ha victoria!* – is daarom vooral op andere data gebaseerd dan op die van de genoemde SND-internetenquête. Deze informatie uit 1984 en 1985 wordt afgezet tegen en aangevuld op basis van de bron par excellence voor het Gronings, het *Nieuw Groninger Woordenboek* van K. ter Laan. Dat bevat in essentie materiaal tot rond 1930 – de bewerkte versie uit 1952 is niet zeer grondig vernieuwd – , de inlichtingen van de streektaal-correspondenten waren afkomstig van mensen die geboren waren tussen kort voor 1900 tot 1970. Ze zijn ingedeeld volgens een in een eerdere SND-bundel gangbare groepering,

waarbij de oudste groep (zie *Dialect in Beweging*, blz. 10) geboren is vóór 1916, de tweede van 1916-1930, de derde van 1931-1950 en de jongste van 1951-1970. Voor de waardering van de antwoorden is het daarom zinvol om vast te stellen dat de invullers rond 1985 achtereenvolgens een leeftijd bezaten van plm. 70-90 jaar (groep I), plm. 55-70 jaar (groep II), plm. 35-55 jaar (groep III) en plm. 15-35 jaar (groep IV).

Middelen we op basis van de samenstelling van elk van deze groepen over deze leeftijden en nemen we aan dat de spelletjesleeftijd rond het tiende levensjaar ligt, dan krijgen *ruwweg* het volgende beeld:

	Invulleeftijd in 1985	speeltijdvak
groep I	80	1910
groep II	65	1930
groep III	45	1945
groep IV	30	1965

Het betreft een groep waarvan de totale grootte rond de 550 personen lag. Het gaat specifiek om twee vragen, gesteld op een tweezijdig enquêteformulier van oktober/november 1984. Op de voorzijde werd geïnformeerd naar ‘verstoppertje spelen’. De andere vraag, op de keerzijde, was een uitnodiging om een aantal schoolplein spelletjes op papier te zetten. Veel van de informanten beperkten zich niet tot die locatie en vulden bijvoorbeeld opnieuw een aanduiding voor het verstoppertje-spel in, terwijl het niet direct aannemelijk is dat veel schoolpleinen zich daartoe geleend hebben.¹ Omgekeerd kwam er uit het onderzoek vrijwel geen bordspel als mens-erger-je-niet of dammen, kaarten of iets dergelijks huiselijks naar voren en we moeten dus aannemen dat ‘schoolplein’ in de lezing door veel correspondenten is opgevat als ‘buiten’.

Het totaal aan antwoorden is niet precies bekend: per correspondent zijn maximaal tien spelletjes overgenomen. Op die manier betrekken we iets meer dan 3000 ingestuurde gegevens bij het onderzoek, terwijl dat wat meer had kunnen zijn als we de actiefste invullers volledig hadden gehonoreerd en dat waren vooral de oudste respondenten. De

oudste twee generaties leverden namelijk de meeste antwoorden, gemiddeld ruim 6 per informant. In groep 3 kwam het gemiddelde op 5.7 en bij de jongste categorie op 4.8 per invuller.

Dat leidt tot een interessante paradox: de kortere lijstjes kwamen van mensen voor wie de schooltijd korter geleden afgesloten was, de langere juist bij een grotere afstand in tijd.

3. Een eerste verkenning

Meer dan 3000 items is met recht een *laange-laange-riege* (een spelletje dat 15x genoemd is), maar de boom hoeft niet steeds dikker te worden. Sterker, in plaats van een ketting te rijgen brengen we de vele draadjes die de correspondenten hebben aangedragen samen tot een stevig springtouw. De omvangrijke lijst van ruim 3000 genoemde spelletjes bestaat allerm minst uitsluitend uit voor ieder individu unieke vormen van ontspanning. *Bokjespringen* en *touwtjespringen* onderstrepen met achtereenvolgens 209 en 258 treffers een grote en langdurige populariteit, die nog overtroffen wordt door *knikkeren* (305 keer genoemd). *Tikkertje* is met 121 een goede vierde, als we ons tot de meer Nederlandse namen beperken.

De lijst van 3000 is terug te brengen tot een stuk of 800 verschillende aanduidingen als we kleinere varianten bewaren en *boomketikjen* (4x) en *boomketikken* (5x) evenmin samenvoegen als *boomkeverwisseln* (7x) met *boomkewisseln* (3x), of *buusdoukjeleggen* (24x) met *buusdoukleggen* (1x) dat weer hetzelfde zal zijn als *buuskelopen* (1x). Een verdere reductie van de variantenreeks brengt bewerkelijke keuzes met zich mee voor wie dat verantwoord wil doen. Dat lijkt in dit kader niet nodig. Het belangrijkste is de constatering dat er een bonte rijkdom aan honderden en honderden spelletjes naar voren komt uit een dialectonderzoek als dit.

Met het noemen van de vier frequente aanduidingen kunnen we minstens twee taalkundige observaties doen:

- spelletjes heten niet toevallig *spelletjes*, want heel wat namen bezitten een verkleinvorm;
- *bokjespringen* illustreert een duidelijke dialectische (althans Groningse) voorkeur voor die verkleiningsvorm boven de niet-verkleinde variant *bokspringen* (respectievelijk 209x tegenover 16x).

De verkleining gaat in het Gronings verder dan in de standaardtaal: het zelfstandig naamwoord *tikkertje* komt ook voor in de vorm van een werkwoord, namelijk *tikkertjen* (34x) en *tikjen* (75x). Meestal verschijnt een spelaanduidend werkwoord in de onbepaalde wijs, maar met enige goede wil zijn er ook vervoegingen denkbaar, zoals *och, ik tikjede wat mit de kinder* ‘ach ik tikte wat met de kinderen’. Zo’n verkleiningswerkwoord lijkt in dit gebruik wat op een samengesteld werkwoord als het standaardtalige *tafeltennissen, kaartspelen* of *zweefvliegen*.

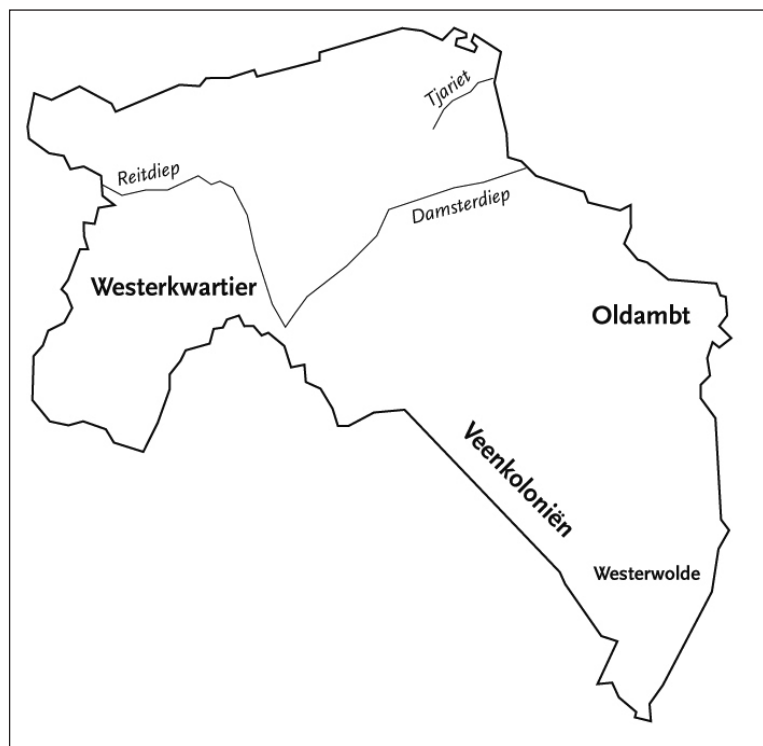
Namen voor spelletjes hoeven niet dialectisch te zijn en een woorddeel dat een verkleining aanduidt (hetzij aan het eind, hetzij op de grens van de samenstelling) is niet verplicht. Ook de eerste regel uit een gezongen Nederlands liedje, zoals *Meester mag ik overvaren* of *Ik wou zo graag een ketting rijgen*, kan zonder problemen als naam van een spelletje gelden, blijkens de inzendingen van de Groninger informanten. In deze sector bevinden zich bij juist de ouderen ook dialectische betitelingen, ik neem althans aan dat *Ol hekse de weg is verkeerd* en *’t Is mooi weer en ’t blijft mooi weer* Groningstalige liedjes bevatten, net als *Aal dij der veur komt dij gaat mit*. Blijkbaar figureerden dit soort spelletjes onder deze lange naam.

4. Beperking tot taal

Dit is het moment om nog eens uitdrukkelijk te wijzen op het karakter van de vragenformulieren: ze waren bedoeld voor het onderzoeken en registreren van de streektaal van Groningen, volkskundig onderzoek was er niet mee beoogd maar als er andere dan direct-streektalige gegevens tevoorschijn komen, dan is dat mooi mee genomen. Datzelfde geldt voor het kader van deze bundel.

Als we dus kijken naar de benamingen, dan richten we ons op deze buitenkant en we vergeten als het ware zowel het spel als de knikkers, behalve wanneer het met taal in verband gebracht kan worden. Dat *overlopertje* hetzelfde is als *strekje-deur* of *boan kriegen* krijgt in dit kader dus evenmin aandacht als dat we geen poging ondernemen om alles wat aan haasje-over doet denken bijeen te zetten (waaronder *bokje-* en *bokspringen*) of om bijvoorbeeld al die spelletjes te groeperen waarvoor een touw benut wordt. Talig gezien is het interessanter om na te gaan, of er verschuivingen te vinden zijn van *taauwkespringen* naar *taauw-*

tjespringen (en wel een voorspelbare overgang van ouder naar jonger), of geografische variatie vast te stellen tussen *taauwchie*- en *taauwke*- of *touwke* springen. Ook dit is binnen de dialectkaart van het Gronings in grote mate voorspelbaar: *taauwchie* is Veenkoloniaal Gronings, *touwke* horen we vooral in het Westerkwartier, *taauwke* in de rest van de Ommelanden. Zo simpel ligt het overigens niet met alle spelletjes.²

Kaart 1: Groningen. Uit *Kennismaking met het Gronings*, p. 82.

5. Trends: Verschijnen...

In de laatste editie (2005) van *Van Dale*, groot woordenboek van de Nederlandse taal of niet, vinden we géén aanduiding voor een bekend spel uit de nabije verleden tijd waarbij er vooral gebruik gemaakt werd van elastiek. Dat heette kortweg *twisten*, ook *elastiektwisten*. De naam is van Engelse origine en dat geeft een eerste indicatie omtrent de tijd

waarin het gespeeld werd, namelijk eerder ná de Tweede Wereldoorlog dan daarvóór. Die indruk spoort met de leeftijd van de inzenders die het spel noemden: geen enkele maal gebeurde dat door iemand uit de oudste twee groepen, eenmaal door iemand van groep III en er is zelfs 22x een vermelding geregistreerd in de jongste groep die rond 1960 speelde.

Het spel is niet specifiek Gronings. (Een spel dat ooit op één bepaalde plaats is ontstaan en daartoe beperkt gebleven moet wel weinig aansprekend geweest zijn.) Het *elastiektwisten* staat zonder twijfel in verband met de *twist*, de activiteit voor de iets minder jongere jongeren die *Van Dale* wél gehaald heeft en die daar beschreven wordt als ‘moderne dans met een snel ritme waarbij de partners op enige afstand van elkaar, vrijwel op de plaats blijvend, draaiende bewegingen maken met benen en heupen’. *Van Dale* heeft als aanduiding van het eerste gebruik “na 1950” maar dat lijkt wat veilig-vroeg geformuleerd: John Ayto geeft in *Twentieth Century Words* (Oxford 1999: 449) het jaartal 1961 via een citaat uit *The Guardian*, waarin van de dans gezegd wordt dat deze juist overgewaaid is uit Amerika. Chubby Checker is de bekendste naam die daarmee verbonden is.

Elastiektwist komt (afgezien dus van één inzending uit leeftijdsgroep III) in een groot aantal voor bij de jongste groep voor wie de schoolpleintijd grofweg op 1965 gedateerd is. Ruim 20% van de jongste invullers noemde dit spel en dat is relatief gezien een hoge score. Maar niet ieder noemt het exact *elastiektwist*, gegeven deze inzendingen, alfabetisch geordend:

elastieken
elastiekjespringen
elastiektwist (9x)
rekjetwisten
rekkerelastiek
rekertwisten (4x)
twisten (5x)

Als naam voor het spel scoort *elastiektwist* wel het hoogst, maar talig bekeken zien we twee kenmerkende bijzonderheden:

- er wordt een verkleiningsmorfem toegevoegd (*elastiekje*-, *rekje*-);
- er wordt een dialectische aanduiding met behulp van *rek*- gecreëerd. Een *rekker(tje)* is in het *Groninger zakwoordenboek* (1998) als een

‘elastiekje’ omschreven. *Rekkertje* staat niet in *Van Dale*, dus opneming in een streektaalwoordenboek is een begrijpelijke keuze. Ook al is een klein en dun elastiekje niet hetzelfde als het veel langere elastiek dat gebruikt werd voor het twisten (materiaal dat vooral in kleding gebruikt werd), het overeenkomstige betekenselement wordt uitgedrukt in het begrip *rek*. Via de gedachte aan het dialectische *rekkertje* kon *elastiek-twist* aangepast worden tot een aanduiding met *rek-* of *rekker-*. Incidenteel werd het Engelse *twisten* omgezet in het eigener *springen*.

6. Trends: ... en verdwijnen

Jongeren doen spelletjes die min of meer door de ouderen ook gedaan zijn (tikken, boogspringen, hinken), ze houden zich daarnaast met nieuwere spelletjes bezig en natuurlijk vermaakten eerdere generaties zich omgekeerd op manieren die op een bepaald moment uit de mode raken. Een heel praktische oorzaak daarvoor kan gevonden worden in veranderende kleedgewoonten. Hoe is anders te begrijpen dat spelletjes die beginnen met *petje-* in de oudste categorie voor ruim 30% genoemd worden, in de tweede groep voor nog bijna 10% en met een aandeel van minder dan 2% in de derde leeftijdsgroep verdwenen is? Daar moet haast wel een maatschappelijke teruggang in het dragen van petten door jongeren uit afgeleid kunnen worden in de jaren vanaf 1920 en na WO II voltooid.

Petjebalen (15x), *petjegoaien* (13x), *petjekoatsen* (8x), *petjen*, *petjerollen* (3x), *petjerulen* (3x), *petjestappen* (2x) en *petjewippen* zijn op die manier uit de werkelijkheid en in het vergeetboek geraakt. Ter Laan moet ons duidelijk maken, waar we bij dit soort vermaak aan moeten denken: “PETJEGOOIEN, PETJEROLLEN, Old. PETJEKOTSEN, Hl. *houdjebalen*, *houdjebrommen*, kinderspel; alle petten liggen naast elkaar tegen een muur. Een speler tracht in één er van een kaatsbal te werpen; de eigenaar moet dan met de bal een der weghollende deelnemers raken.”

Uit de varianten kunnen we een veronderstelling afleiden: de verkleiningsaanduiding komt maar één maal binnen een woord voor, hetzij aan het eind, hetzij in het midden op de grens van de samenstelling. *Houdjebalen* (4x) en *houdjebrommen* (3x) komen voor, **houdjebaaltjen* en **houdjebromken* zijn onmogelijke woorden omdat het spelaanduidende

element er te vaak in uitgedrukt wordt. Op zich komen woorden op *-jen* en *-ken* in het Gronings veel voor, niet in de laatste plaats als spel-aanduiding (zie mijn *Omgekeerd is ook wat weerd*, 1985). Toch nemen ze in frequentie af. Wie door de correspondenten genoemde spelletjes als *bezedjen*, *wegkroepken*, *tikjen*, *hinkjen*, *houpeltjen*, *overloopken*, *potjen*, *topken* of *slingerpietjen* afzet tegen de leeftijd van de inzender kan niet anders dan tot de conclusie komen dat *-jen* en *-ken* terrein verliezen.

7. Het verschil tussen *hoepelen* en *tijpelen*

Die teruggang blijkt in alle simpelheid uit *houpeltjen* en *hoepeltjen*. Het hoepelspel is op z'n retour, want in de oudste twee groepen wordt het voor 20% tot 30% genoemd, bij groep III tellen we nog maar 14%, bij groep IV 5% van de vermeldingen. De teruggang bij de dialectische vorm *houpeln* is veel sterker dan bij *hoepeln* dat op het werkwoordelijke slot na standaardtaal is. Het Groningse *houpeltjen* is 8 maal genoteerd, *hoepeltjen* 1x en wel in de jongste generatie.

Nog duidelijker dan wat er bij hoepelen aan de hand is, zien we bij *tiepeln*. Bij dit spel kunnen we geen Nederlandse klinkervariant geven; *Van Dale* heeft wel het gewestelijke *tiepelen* opgenomen ('een jongensspel spelen waarbij een kort stokje dat over een kuiltje ligt met een langer wordt weggeslagen') maar daaraan is al te zien dat het woord alleen regionaal gebruikt werd, en het spel aldaar gespeeld, anders zou **tjipelen* genoteerd zijn. Geen enkele correspondent noemt het zo en dat is het eerste verschil: *houpeln* wordt wel *hoepeln* en *houpeltjen* ondanks het on-Nederlandse slot zelfs *hoepeltjen*, maar *tiepeln* wordt geen **tjipeln* en *tiepeltjen* evenmin **tjipeltjen*.

Houpeln als spel was bij de vierde generatie weliswaar niet veel meer aan de orde, maar genoemd werd het wel, misschien mede door *hoelahoep(el)*. Dat is een ander verschil met *tiepeln/tiepeltjen*: dit spel neemt even regelmatig als snel af tussen de diverse leeftijdsgroepen. In de genoemde perioden van 1910 – 1930 – 1945 – 1960 vermindert het aandeel achtereenvolgens af van 45% > 31% > 10% > 0%.

8. Verrassende toenemingen...

Tikken mag van alle tijden lijken, als we op de gegevens van de correspondenten mogen af gaan, neemt het grosso modo toe: 29% > 50% > 49% > 63%. *Hinken* heeft een wat wisselende ontwikkeling maar het is een spel dat zich kennelijk minstens tot in de jaren 60 van de vorige eeuw goed staande heeft weten te houden. Toenemend is onmiskenbaar het aantal fysieke spelletjes, waaronder die met activiteiten als *vangen* (onder diverse namen bekend, waaronder *jonges-en-wichterpakkertje*) en *vasthouden* of juist *door-breken*. Het tegenhouden en het voorkómen daarvan zien we bij een hele reeks van spelletjes waarbij een traject overgestoken wordt door de ene partij, terwijl de ander dit probeert tegen te gaan. *Over-* is niet zelden het beginelement van dit vermaak dat gaandeweg ontegenzeggelijk populairder werd.

<i>overkommertje</i>	<i>overlopertjen</i>	<i>overstekertje</i>
<i>overloopen</i>	<i>overlopie</i>	<i>overtikjen</i>
<i>overlopen</i>	<i>oversjaauwen</i>	<i>overvliegjen</i>
<i>overlopertje</i>	<i>oversteken</i>	

Spelletjes die met *ket-* ‘ketting’ beginnen nemen op dezelfde wijze toe en dat zal dus geen toeval zijn.

<i>ketjebreken</i>	<i>kettikkertje</i>	<i>kettingtikjen</i>
<i>ketjetikjen</i>	<i>kettingbreken</i>	<i>kettingtikkertje</i>
<i>ketten</i>	<i>kettingriegen</i>	<i>kettinkjebreken</i>
<i>kettenriegen</i>	<i>kettingspel</i>	<i>kettinkjetikken</i>
<i>kettikjen</i>		

9. ... en curieuze verdwijningen

Dat veel rustiger bezigheden die als *kringspul* bekend staan (plus allerlei varianten zoals *kringemoaken*, *kringholden*, *kringmoaken*, *kringpikken*, *kringspeulen*, *krinkjeholden*, *krinkjespeulen*) minder genoemd zijn naarmate de generatie jonger was, is helemaal in overeenstemming met het slot van de vorige paragraaf. De ontwikkeling gaat van 21% > 24% > 8% > 1%.

Hoe staat het tegenwoordig met het spel, dat eveneens allerminst tot de provincie Groningen beperkt is (zie DARE, *Dictionary of American Regional English*, s.v. *buck* bijvoorbeeld via <http://polyglot.lss.wisc.edu/dare/dare.html>) en dat we maar *bok-bok-houveul hoorns...* noe-

Afbeelding 1: Kringspul

men? Dat is een vraag die logisch is, als we weten hoe de ontwikkeling over de vier generaties in dat onderzoek uit 1984 is. Aan de ene kant was het een veel beoefend spel met z'n registratie van meer dan 100 maal. De globale afnemning wordt zichtbaar uit de reeks 30% > 22% > 27% > 10%. Is *bok-bok...* in 2007 inmiddels bij 0% beland of wordt het nog steeds gespeeld?

Hoe dynamisch de wereld van het spel kan zijn, blijkt uit het woordenboek van Ter Laan. *Bok-bok...* vinden we daar onder een ander trefwoord, waar niet alleen uitleg volgt van het spel maar waar ook enkele aanduidingen genoemd worden die niet uit het onderzoek van 1984 tevoorschijn komen.

ÒKKERDEBÒK MIT HOANEVEREN (Hl. en Old.) = *kukeleku mit hoaneveren*, jongensspel. Een staat met zijn rug tegen de muur; een tweede staat krom voor hem met 't hoofd tegen zijn buik; de overigen staan er om heen. Een er van zegt:

òkkerdebòk mit hoaneveren

Woar zel dizze man passeren?

De kromstaande jongen zegt: *bie de pomp, bie de boom, bie 't sjompgat enz.*

En zo krijgen al de spelers hun plaats.

Dan roept de jongen aan de muur:

Kinder, komt in hoes! Antwoord: *Mouder, roup nòg ainmoal!* De derde keer roept *Mouder: Kindertjes, komt in hoes! Dij 't lest komt, krigt n stoeperd.* Die 't laatst komt, krijgt een stoot met de knie tegen zijn achterste en hij moet dan op zijn beurt *kromstoan*.

Het spel wordt ook heel anders gespeeld. De terugkomende jongens bewerken ieder op zijn beurt de rug van de *kromstoander: mit elboog, mit voesten, mit plathaand, mit knokkels, mit doemen* enz.

Die rechtop staat vraagt: *woar gaat 't mit?* Raadt de jongen het, dan moet de aangewezen hem vervangen. Zo niet, dan wordt de *kromstoander* van achteren opgelicht en heen en weer geslingerd onder de zang:

Mit hoog op, Mit hoog op,

Mit drijmoal dubbelde hoog op!

En dan wordt het spel ook nog gespeeld als *bok, houveul hoorns?* De bok, d.i. de *kromstoander*, moet dan raden, hoeveel vingers de jongen achter zijn rug heeft opgestoken. Als hij het treft, dan is de ander de bok; anders ondergaat hij de kunstbewerking.

Het woord *kunstbewerking* is in dit verband al even ongebruikelijk als een lange reeks benamingen van spelletjes waarmee we het conjunctuurgevoelige aspect van deze sector kunnen onderstrepen. *Ain stain Piet van Sterre, Amsterdamse tikkie, berekkie, dovveln, ekkeltjen, Franken en Saksen, kom es over, poetjebeetjemelk, uremerule de bal in de kule....* wat hebben ze precies betekend en zijn er nog herinneringen aan vindbaar?

10. *Ko, ko, hinkelen met hulpmiddel*

In alle vier leeftijdsgroepen wordt er royaal gehinkeld, om het even of het betiteld wordt als *hinken, hinkeln* of *hinkjen*. Een hulpmiddel kan leiden tot de benaming *blokjhinken* (of *hinkjeblokken*), een gebruikt perk tot *parkjhinken* en *pothinkjen*. (Zie Ter Laan s.v. *pòt*, betekenis 3). Een opvallende groep varianten vinden we in de volgende tien benamingen:

kohinken

kooitjhinken

korhinkjen

kooihinken

koorhinkjen

koutjhinken

kooitjhinken

koothinkjen

koolhinken

kootjhinken

Voorzover ze niet geografisch verschillend zijn, kan het niet anders of al deze onderling sterk op elkaar gelijkende woorden die hetzelfde spel betreffen, moeten taalhistorisch aan elkaar gerelateerd worden. Het brengt het verschijnsel volksetymologie in het vizier dat vrij weinig in verband gebracht wordt met de taal van kinderen, hoe logisch dat juist hier moet zijn en waarbij we van *kinderetymologie* zouden kunnen spreken.

Een kind – ik spreek uit eigen ervaring – dat als plm. zesjarige voor het eerst een voetbalwedstrijd bijwoont, kan verbaasd signaleren dat er na een doelpunt luid “ko, ko, ko” geroepen wordt. Het zal die kreet zelf ook gaan gebruiken, om het even of het bij een wedstrijd op het grasveld is of wanneer er bij *blokjevoetbal* (niet in de enquête genoemd, in *Van Dale* alleen als *blokjesvoetbal* opgenomen) een paaltje, blokje of steen geraakt wordt en dan omvalt. *Ko!* is voor een kind dat geen Engels kent en het woord *goal* ‘doel’ als afkorting van ‘doelpunt’ nooit heeft gezien, alleen maar een kreet zoals *hoera* of *joechei*: taal met een opgetogen betekenis maar zonder kennelijk verband met welk ander woord dan ook.

Welk kind in een Groningstalige familie Doorsnee komt in aanraking met het woord *koot* of *kootje* ‘botje’? Of wie leert daar al jong *bikkel* kennen, het kootbeentje van een schaap dat een essentieel hulpmiddel is bij het *bikkelspel* en dat ook in het woord *bikkelhard* voorkomt? *Koot* of *kootje* vormde het blokje dat bij hinkelen gebruikt wordt. Ter Laan beschrijft het spel aldus:

“KOOTJEHINK (Hl.) = figuur in ’t zand, in hokken verdeeld. Al hinkende halen de kinderen er volgens de regels van ’t spel, als ze aan ’T KOOTJEHINKEN zijn, er een *kootje* uit, ’n *swienebikkel*, nu meestal een steentje. Hl. ook *kooi-hinken* of *pot-hinkjen*.”

Hoe kunnen we aan deze varianten een zekere logische plaats geven in het lexicon van de kinderen van het Hogeland? Tot dat gebied moeten we ons feitelijk beperken op grond van de informatie uit Ter Laan en omdat het juist correspondenten uit dit gebied zijn die dit spel in een van zijn vele taalvormen noteren.

We hebben als vertrekpunt dus twee basiswoorden, *kootjehinken* en *koothinkjen*.

• Beginnen we met *kootjehinken*. Daaruit laat het incidenteel genoemde *koutjehinken* zich eenvoudig afleiden, een *oo* en een *ou* staan in nauw verband met elkaar, ook al voor de ontwikkelingen die dankzij Jan Stroop bekend staan onder de naam *Poldernederlands* (in het Groninger woordenboek komt naast *stroop* ook *stroup* voor).

Kootje- wordt als gevolg van de *j* in de verkleiningsuitgang makkelijk uitgesproken als *kooitje-*: hetzelfde binnendringen van een *i*-klank valt voor deze verkleinvorm waar te nemen bij ...*aatje* > ...*aitje*, ...*oetje* > ...*oetje*, ...*etje* > ...*eitje* en is in het noordelijker Nederlands bijvoorbeeld ook waar te nemen bij de realisering van woorden als *hondje* ('hoindje') en *Spanje* ('Spainje').

Kooitje- kan in het Noord-Gronings klinken als *koatje* en dat is vrijwel hetzelfde als *koartje*. *Koorhinken* heeft daarmee zijn verklaring: de verkleinvorm is achterwege gebleven. *Kórhinkjen* is hier een variant van (in Noord-Groningen wordt de *ó* direct voor *r* vaker verkort, vgl. *jórreg* 'jarig' en *órreg* 'aardig').

Uit *kooitje-* kan evenzo *kooi-* worden afgeleid door de verkleiningsvorm weg te strepen. Het idee van een *kooi* is niet vreemd bij een afgebakend stukje realiteit.

• Vervolgens nemen we *koothinkjen*.

Dit kan ook worden uitgesproken als *kodinkjen*. Het woord begint althans met een lettergreep *ko-*. De donkere kleur van het steentje of het stukje bot (hetzij verkregen als gevolg van het spel, hetzij door een speciale bewerking, "De schapebikkels werden soms gekookt met schil van uien, waardoor ze bruin werden. Dan werden ze nog gewreven met was.", Ter Laan s.v. *bikkelspel*) kan de gedachte aan *kool-* en *kooltje-* hebben opgeroepen.

Kootje- kan op het Hogeland ook vrijwel als *ko-je* klinken omdat de *t* in deze context stemhebbend wordt tot *d* en daarna praktisch kan verdwijnen; niet zelden wordt *petje-* hier genoteerd als *pij-je*, *toentje* als *toeinje* e.d. Zo kan *ko-* tot *kool-* worden door de juist genoemde omstandigheid van het donkere steentje en dat vervolgens weer tot *kooltje-*.

11. Afgetikt: verstoppertje

Iemand die in Groningen op zoek gaat naar gebruikelijke aanduidingen voor het verstoppertje-spel kan een ruime hoeveelheid varianten registreren. Uit het aangehaalde onderzoek van 1984 kwamen bijvoorbeeld deze te voorschijn:

aanplakken, bekroepen, bekroepertje speulen, bekroepertjen, bekroepke speulen, bekroepken, bekruupken, bestopken, beziedje kroepen, beziedje speulen, beziedjebekroepen, beziedjen, beziedkroepen, beziedkroepertje speulen, beziedstoppen, bezieje, beziejekroepen, beziejen, blikspuit, fotverkroepertje, kriegeraantjen, kroepertje speulen, kroepertjeweg, kroepievot, kroepieweg, kroepkeversieren, kroepvezietjen, oetkroepertje, oetkroepke tikjen, oetkroepken, onroajen, piebeziedjen, piepbeziedjen, schoelhokkie speulen, tikkenwegkroepen, tikkertjewegkroepen, tikkie wegkroepen, verkroebertje, verkroepen, verkroeperken, verkroepertje, verkroepertje speulen, verkroepertjen, verkroepken, verkrupen, verkruperken, verkruPERTJE speulen, verkruupken, verlözzen, verstobbertje speulen, verstobbertjen, verstopke speulen, verstopken, verstoppen mit verlös, verstoppertje, verstoppertje down, verstoppertjen, veziedjekroepen, votkroepen, votkroeperke, votkroeperke speulen, votkroepertje, votkroepertje doen, votkroepertje speulen, votkroepertjen, votkroepie, votkroepie down, votkroepken, votverkroepertje, votverkroepertje speulen, votverkroepertjen, votverkruPERTJEN, wegkroepen, wegkroeperie, wegkroeperke speulen, wegkroeperken, wegkroepertje, wegkroepertje down, wegkroepertje speulen, wegkroepertjen, wegkroepie, wegkroepieweg, wegkroepken, wegkrupertje, wegstoppie, wegverkroepertje, ziedjebekroepen.

Niet elke vorm is als inheems te beschouwen, er is regionale variatie, er zijn frequente en minder vaak voorkomende aanduidingen, er zijn meer en minder relevante verschillen (zoals tussen *down* en *speulen*), sommige woorden vertonen invloed van het Nederlands, – kortom, er is een lang verhaal te vertellen van alleen al de terminologie rond het spel dat gebruikelijkerwijs *verstoppertje* heet in het Nederlands.

Wie in Ter Laans woordenboek naar het spel zoekt, zal heel wat minder betitelingen tegenkomen maar anderzijds ook enkele hierboven nog niet geregistreerde, zoals *zok bestoppen*, *pieperzietjen*, *tervonkjen* en *verbraandjen*. Deze grote formele variatie kan niet anders dan duiden op de betekenis van het spel in het leven van opgroeiende kinderen. (Daarmee is het omgekeerde niet beweed: als de standaardtaal zeer weinig synoniemen bezit voor *verstoppertje*, dan blijkt daar niet zonder meer uit dat het spel van ondergeschikt belang zou zijn.)

De correspondenten hebben veel geantwoord op deze vraag: 552 mensen gaven minimaal één naam voor het spel, 185 personen noteerden minstens nog een tweede aanduiding. Laten we vanuit twee perspectieven naar de ingestuurde gegevens kijken, (i) eerst op basis van de leeftijd en in verband met een eventuele invloed van het Nederlands, en (ii) vervolgens op grond van de taalkaart van Groningen.

(i). De leeftijd van de inzender hangt kennelijk nauw samen met de vorm van het antwoord: naarmate de correspondent jonger is, komt er vaker een woord dat lijkt op *verstopper*. In het volgende overzichtje zien we het eerst gegeven antwoord van de respondenten, per leeftijdsgroep bekeken en wel voor twee varianten, alles wat begint met *verstop-* en alle andere woorden:

groep	<i>verstop-</i>	niet- <i>verstop-</i>
I (n=80)	10	70
II (n=197)	32	165
III (n=172)	30	142
IV(n=103)	43	57

Omgezet in procenten zien we een ‘Nederlands’ aandeel in de vier leeftijdsgroepen van ouder naar jonger dat 13% > 16% > 21% > 75% bedraagt. Op dezelfde wijze is het aandeel van *verstop-*vormen als tweede gegeven antwoord nog groter met achtereenvolgens 23% > 21% > 53% > 73%. Zoals eerder bleek bij andere spelletjes: naarmate de correspondent jonger is gebruikt deze minder woorden op *-jen* of *-ken* als benaming. Het Nederlands wint terrein.

(ii). Veel variatie zien we als we naar de niet-Nederlands aandoende vormen kijken, het overzicht in het begin van deze paragraaf bevat er een kleine negentig van. Het feit dat een beperkt aantal woorddelen geregeld terugkomt, maakt het mogelijk om een vrij overzichtelijke schets te geven van deze lange reeks. De in paragraaf 4 afgebeelde kaart van de provincie Groningen beschrijven we in drie etappes met de klok mee, om te beginnen in het westelijke deel, het Westerkwartier.

a) Het Westerkwartier is de regio waar vooral vormen voorkomen die *bekroep-* en *verkroep-* als kern hebben, en in een westelijk deel van het gebied *bekruup-* en *verkruup-*. *Kruup-* en *kroep-* zijn de stam van het

werkwoord dat in het Nederlands ‘kruipen’ betekent. *Ver-* zal de aanduiding zijn van ‘weg’, misschien een vervorming van *vot-*. Op *be-* komen we terug in Noord-Groningen. In het zuidelijke deel van het Westerkwartier, tegen Drenthe aan gelegen, vinden we daarnaast de verlengde variant *weg-* en *vot-verkroep-*. De laatste vorm is een tegenargument bij de veronderstelling dat *ver-* historisch voortkomt uit *vot-*.

b) Zoals ‘kruipen’ kenmerkend is voor het Westerkwartier, zo is ‘zijde’ dat in Noord-Groningen. De meest voorkomende variant is het werkwoord *bezijdjen*, vergelijk het Nederlandse bijwoord ‘bezijden’. Overeenkomstig met West is in Noord dus het begin-element *be-*. In het westelijke deel van Noord-Groningen komt de langere vorm *piepbezijdjen* (vaak geschreven als *piebezijdjen*) voor. *Piep-* is wellicht de kreet die onderdeel van het spel kan uitmaken. In de zuidelijkste strook van Noord-Groningen, langs het Damsterdiep tussen Groningen en Delfzijl, komt de specifieke vorm *ziedjebekroepen* voor die elders niet wordt aangetroffen. Het is een typische mengvorm die tegelijk noordelijk is door *ziedje-* en zelfs noord/westelijk door *be-*, maar tegelijk ook oostelijk: *croep-* komt buiten het Westerkwartier tevens frequent voor in het oosten van Groningen.

c) Er bestaat een andere mengvariant die hier vrijwel de spiegelvariant van is, *croepverzijdjen*. De vorm komt niet veel voor en is gebonden aan het noordoostelijke deel van Oost-Groningen. *Verzijdjen* kan zowel een gemixte vorm zijn van *ver-kroepen* en *be-zijdjen* als een volksetymologie wegens *verzijdjen* ‘op visite gaan’. Deze vorm vinden we dus in een gebied ten zuiden van Delfzijl, onder de Dollard en langs de Duitse grens. Ten zuiden van het Damsterdiep, taalgeografisch tegenover *ziedjebekroepen*, treffen we bij uitstek *wegkroepertjen* aan. De werkwoordelijke uitgang *-tjen* maakt duidelijk dat we ons dialectologisch in Oost-Groningen bevinden: West- en Noord-Groningen gebruiken in principe *-ke* als verkleiningsuffix bij woorden die uitgaan op een *r*.

In het grootste deel van wat taalkundig oostelijk Groningen is, blijkt *votkroepertje* gangbaar. In de subregio die bekend staat als de Veenkoloniën (of in regionaler Nederlands Veenkolonies) komt het voor als *votkroepie*, maar ook als *wegkroepie* of *kroepieweg* en zelfs als *wegkroepieweg*. In het laatste geval kan het eerste *weg* een uitroep zijn tijdens een deel van het spel.

De bonte reeks van Groningse aanduidingen voor *verstoppertje* als spel wordt dus op verschillende manieren inzichtelijker voor wie een paar ruw geschetste hoofdkenmerken kent, naast enkele gangbaarder specifiek regionale verschijnselen:

be- is typerend voor West en Noord;

zied- is bij uitstek Noord;

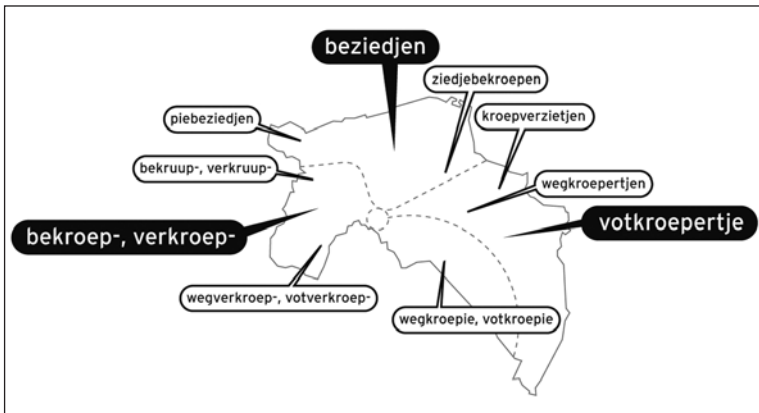
kroep- vinden we zowel in West (en daar ook *kruup-*) als in Oost;

ver- is in principe een West-kenmerk maar komt ook voor onder Delfzijl in een van de twee spiegelende overgangsvormen *kroepverziedjen*;

Weg- en *vot-* zijn zowel typisch voor Oost-Groningen (*weg-* meer in de Veenkoloniën, *vot-* eerder in het Oldambt) maar ook in zekere mate in het zuidelijke deel van het Westerkwartier. Daarmee is de cirkel gesloten.

12. De gesloten cirkel.

De Historische Vereniging Sliedrecht stelde Nederlandse dialectologen in 2006 in staat zich voor een zeer geringe bijdrage het juist verschenen Sliedrechtse woordenboek aan te schaffen. De voorzitter van de werkgroep die de publicatie realiseerde, schrijft in een brief (die in het boek geplakt is) waarom er alleen verzendkosten in rekening gebracht zijn: “Doelgroep B zijn de dialectologen in het Nederlandstalig gebied. We hopen dat bij relevante publicaties en onderzoeken voortaan ook het Sliedrechts in beeld zal zijn.”

Kaart 2: *Verstoppertje spelen*, materiaal 1984.

Verstopperij is in het Sliedrechts *opzoekertje* en *buutvrij*. Bij het laatste woord wordt een voorbeeldzin gegeven met een locatie waar het spel goed gespeeld kon worden omdat er zich veel *lôdsies* ‘plekjes om weg te kruipen’ bevonden. Zo’n toevoeging is door geen van de 552 Groninger correspondenten genoteerd en evenmin een vorm die aan *opzoeken* doet denken maar tussen de provincie Groningen en Sliedrecht ligt dan ook een kilometer of 300.

Buut is een woord dat eveneens voorkomt in het boek met kinderspelen in Zeeland, *Koekoek schietebroek* (2005). De afstand Zeeland-Groningen is wat royaler dan die tussen Sliedrecht en het Noorden, maar dat er in het Zeeuwse boek vormen als *wegkruupertje* en *piepken duik* opgenomen zijn (blz. 67) maakt anderzijds duidelijk dat er bij alle verschillen in het taalgebied ook allerlei overeenkomsten vindbaar zijn. Dat kan in de toekomst uiteraard alleen maar toenemen.

NOTEN

0. Met dank aan In Ontwerp (Assen) voor het vervaardigen van Kaart 2 en aan de redacteurs van deze bundel.
1. De schrijfwijze van de inzenders is genormaliseerd naar de binnen Groningen algemeen gangbare spelling.
2. De belangrijkste binnen-Groningse taalverschillen staan toegankelijk samengebracht in *Goidag! Taalgids Groningen*.

BIBLIOGRAFIE

- Ayto, J. (1999), *Twentieth Century Words*. Oxford.
- Belemans R. en H.H.A. van de Wijngaard (red.) (1995), *Het dialectenboek 3. Dialect in beweging: 100 jaar na de enquêtes van Willems en Aardrijkskundig Genootschap*. Groesbeek.
- Debrabandere, F. (2007), *Zeeuws Etymologisch Woordenboek* (ter perse).
- De Tier, V. (red.) (2005), *Koekoek schietebroek. Kinderspelen in Zeeland*. Biervliet.
- Ter Laan, K. (1989), *Nieuw Groninger Woordenboek*. Groningen (Ongewijzigde herdruk van de tweede editie, Groningen-Djakarta 1952.)

- Reker, S. (1985), *Omgekeerd is ook wat weerd. Retrograde woordenlijst van het Gronings annex rijmwoordenboek*. Groningen.
- Reker, S. (1998), *Zakwoordenboek Gronings-Nederlands, Nederlands-Gronings*. Veendam, (5e ed.)
- Reker, S. (2004), *Kennismaking met het Gronings. Een introductie op het eigentijdse dialect van Stad en Provincie*. Assen.
- Reker, S. (2005), *Goidag! Taalgids Groningen*. Assen.
- Werkgroep Dialect van de Historische Vereniging Sliedrecht (2006), *Slierechs van A tot Z. Woorden, uitdrukkingen en taaleigen van het Sliedrechts*. Sliedrecht.
- Wijngaard, H.H.A. van de en R. Belemans (red.) (1997), *Het dialectenboek 4. Nooit verloren werk: terugblik op de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (1925-1982)*. Groesbeek.

Abel Darwinkel en Henk Bloemhoff

SPELEN IN DRENTHÉ EN STELLINGWERF

A. KINDERSPELLEGIES: SPEULEN IN DRENTHÉ

Abel Darwinkel

1. Inleiding

In dit artikel ga ik in op de Drentse benamingen van een aantal kinderspelletjes (*spellegies*) die naar mijn mening interessant zijn voor de lezer. Ik zal dat niet doen aan de hand van de resultaten van de SND-enquête die speciaal voor deze bundel werd opgezet, omdat er voor Drenthé nauwelijks bruikbare inzendingen binnenkwamen. De plaatjes van de enquête waren wel de inspiratiebron voor dit artikel.

Gelukkig kon ik gebruik maken van het materiaal dat dr. G.H. Kocks tussen 1970 en 1995 verzameld heeft. De weerslag van dat materiaal is te vinden in het *Woordenboek van de Drentse Dialecten* (hierna aangeduid met *WDD*). Niet al het Drentse materiaal dat verzameld is, is in het *WDD* terechtgekomen. In het pre-computertijdperk stuurde Kocks kaartjes met Drentse woorden aan zijn correspondenten. De correspondenten gaven de betekenis van het Drentse woord en schreven er een Drentse zin bij, waar het gevraagde woord in voorkwam. Kocks heeft vervolgens zijn woordenboek samengesteld uit de zinnnetjes en woorden die de correspondenten hadden opgestuurd. Die geschreven kaartjes liggen op alfabetische volgorde in het Drents Archief.

2. Het begin van het spel

Hoe beginnen kinderen een spel? Bepaalt de natuurlijke leider welk spel er gespeeld wordt of is de beslissing om een bepaald spel te spelen het gevolg van democratisch ‘kinderoverleg’? Op de lagere school in de Achterhoek ging het soms als volgt. Twee jongens sloegen de armen om elkaars schouders en begonnen, lopend over het schoolplein, te schreeuwen: “Wie doet er mee met verstoppertje? Wie doet er mee met verstoppertje?” Als andere kinderen mee wilden doen, moesten ze aan de zijkant aansluiten door een arm om de schouder van één van de anderen te leggen. Net zo lang tot er een grote groep jongetjes over het plein liep met de armen om elkaars schouders. Niet zelden eindigde zo’n grote groep jongetjes al klierend en schreeuwend op de grond, waarna het spelletje: ‘bultje, bultje kan nog meer bij, bultje, bultje kan nog veel meer bij’ een aanvang nam. Pas als het kluwen ontward was, kon het echte spelletje beginnen.

Spel, spil, spul, spellegie, spellegien

Het Nederlandse woord *spel* komt in heel Drenthe voor als *spel*, maar ook als *spil* (Zuid-Drenthe) en als *spul* (Kop van Drenthe en in het zuidwesten). Het verkleinwoord *spelletje* komt voor als *spellegie(n)*, *spullegie(n)* en *spillegie(n)*. Grofweg kan men stellen dat in het zuiden en westen van Drenthe het verkleinwoord een *n* aan het eind krijgt, dus *spillegien*. In Noord- en Midden-Drenthe en in het noordoostelijke Veengebied krijgt het verkleinwoord geen slot-*n* (*spellegie*). Ik kom uit Norg (*Nörg*) in het noorden van Drenthe. In mijn kindertijd maakte mijn zusje mij in het weekend ’s ochtends wakker met de woorden: “*Abel, zuw een spellegie dooun?*” Mijn opa en oma hadden het echter nog over een *spullegie*. *Da’s een mooi spullegie*. Vermoedelijk werd het Noord-Drentse *spullegie* van mijn grootouders later *spellegie*, onder invloed van het Nederlandse woord *spelletje*.

3. Vortverkruperie

Een ander woord dat onder invloed van het Nederlands veranderd is, is het Drentse woord voor verstoppertje dat in het *WDD* genoemd wordt als *vortverkroeperie* (Norg, Smilde), *vortkruperdie* (Gasselte), *vortkroeperie* (Roderwolde), *wegverkruperie* (Rolde), *wegvertikkerdie* (Hijken).

Mijn zusje en ik moesten erg lachen als onze oma *vortverkroeperie* zei. *Vortverkroeperie* vonden wij ouderwets en wij vervingen dat door het alleen qua suffix nog van het Nederlands afwijkende *verstopperie*. Op die manier verdwijnt een deel van onze Drentse woordenschat. Uit een artikel in *Trouw* van maandag 10 mei 2004 blijkt dat ook in Friesland het echt Friese woord *sideplakboartsje* door de jeugd vaak vervangen wordt door het regiolectische *ferstopperke*.

Verstoppertje speelden wij vroeger ook wel met een bal. Wij noemden dat *blikspuit*. In Drenthe werd het *blikspuut* en *blikspot* genoemd. Ik heb me altijd afgevraagd waar het woorddeel *blik* vandaan komt, maar de omschrijving in het *WDD* geeft uitsluitsel. “Blikspuit is een soort verstoppertje, waarbij een blik midden in een cirkel van ongeveer 5 meter doorsnee wordt geplaatst. Heeft de zoeker, na eerst tot bijv. 100 te hebben geteld, iemand gezien, dan rent hij naar het blik en roept blikspuit X. De gevondene moet dan in een hok. Zijn meerdere spelers af, dan kunnen de nog niet gevonden spelers proberen ongezien in de kring te komen en het blik buiten de cirkel te schoppen. Dan is iedereen weer vrij en begint het spel van voren af aan. Heeft de zoeker echter iedereen gevonden, dan moet degene, die het eerst af was, in het volgende spelletje gaan zoeken.” Wij gebruikten in plaats van een blik een bal, maar hebben het woord *blikspuit* gehandhaafd.

4. Mallemeulen

De spelletjes, of zo u wilt, denksporten, dammen en schaken zijn bij iedereen bekend. Het strategische denkspelletje molenspel is in Drenthe bekend onder de namen: *mallemeulen*, *meulen*, *negenogen*, *boljagen* en *rikrak*. Henk Bloemhoff gaat verderop in dit boek uitgebreid op de spelregels in. Ik leerde *mallemeulen* of *meulen* van mijn opa en heb het eigenlijk alleen in de familiekring gespeeld. Het bord kon je zelf maken op de achterkant van een schoendoos. Dat het *meulenspel* in Drenthe nog steeds door opa's aan kleinkinderen wordt geleerd, werd op ontroerende wijze duidelijk op de crematie van voormalig streektaalfunctionaris Jan Tissing in augustus 2006. Zijn zevenjarige kleinzoon nam afscheid van hem met de woorden: “Opa, bedankt dat je mij het molenspel hebt geleerd.”

5. Gooispellegies

Klobbegooien, schaortien gooien, meetiegooien, bultiegooien, blok-gooien, streepiengooien, knoepiegooien, centiengooien, pettiengooien. Zo maar een aantal spelletjes waarbij er met iets naar iets anders gegooid wordt. De winnaar is degene die het best gemikt heeft. We zouden deze spelletjes de voorlopers van knikkeren kunnen noemen of een Drentse variant van het Franse jeu de boules.

5.1. Schaorten

Ik zal een aantal gooispetletjes beschrijven. Allereerst het *schaorten* of *schaortiengooien* dat, zo blijkt uit het *WDD*, in Zuidwest-Drenthe en ook in de Stellingwerven gespeeld werd. “In Zuidwest-Drenthe en Midden-Drenthe heet een scherf een ‘*schaorte*’. In Diever was het spelletje *schaorten* of *schaortien gooien* een spel voor twee kinderen. De één gaf een aantal *schaorten* aan de ander. Deze nam een gelijk aantal in de hand en voegde die van de speelgenoot erbij. Met gesloten handen werden ze opgegooid. De *schaorten* die met de gebloemde kant naar boven lagen waren voor de gooier. De blanke waren voor de ander.” In Hollandscheveld waren de regels van *schaortiegooien* een beetje anders. Uit het kaartenarchief van Kocks teken ik uit Hollandscheveld de volgende zin op: “*Bij schaortiegooien müssen de schaorten in een vak gooid worden.*” Dan lijkt *schaortiengooien* ineens op het spelletje *centiengooien* of *centgooien* dat ook in *WDD* genoemd wordt.

5.2. Centiengooien

In het *WDD* staat: “*Centiengooien* was een spel waarbij de spelers op ongeveer 2 ½ meter van de streep stonden en probeerden op een streep of in een vak te gooien. Op de streep was *stoef* (dicht, vlak), gooiden er meer op de streep was het *kamp* of *kaamp* (onbeslist). Lag de cent boven was het *let* (munt) en dan had je verloren. De kop boven *lieuwerd* (leeuw, kop) betekende winst. Bleef de cent op de kant staan was het *stek*.” Onvermeld blijft wat er bij *stek* gebeurde.

Dit spel heette ook *centienrollen* (in Zuidoost-Drenthe), *centielappen* (Kop van Drenthe), *centienvlijen* (Zuidwest-Drenthe), en *centienpikken* (Zuidoost-Veengebied onder Emmen). Het *centiengooien* en *scha-*

Afbeelding 1: Centiegoeien

ortiegoeien werd ook wel *streepgoeien* of *streepiegoeien* genoemd. In het *WDD* wordt het als volgt omschreven: “Spel met centen, scherven etc. waarbij men op een streep probeerde te gooien.” Ik ken al deze gooispetletjes slechts uit de woordenboeken en door mijn werk als streektaalfunctaris bij Stichting Drentse Taol. Ik heb ze nooit gespeeld en ik heb ook nooit gezien dat andere kinderen ze speelden. Eerlijkheidshalve moet ik er wel bij zeggen dat ik relatief jong ben (38) en dat ik maar tot mijn derde levensjaar in Drenthe heb gewoond. Vanaf 1971 woonde ik in Steenderen in de Achterhoek in de provincie Gelderland en vanaf 1977 in Bedum in de provincie Groningen. Mijn ouders en grootouders hebben gelukkig altijd Drents met mij gepraat, maar leeftijdsgenoten (buiten mijn broer en zusje) met wie ik Drents kon spreken, heb ik nooit gehad. Misschien is dat een reden dat ik die gooispetletjes niet ken, maar vermoedelijk werden die spelletjes in mijn kindertijd al niet meer gespeeld.

6. Knikkeren

Al dat gegooi met centen, scherven of blokken haalt het natuurlijk niet bij het echte werk, knikkeren, hetgeen zowel in de Achterhoek als in de provincie Groningen veel gespeeld werd en nog steeds gespeeld wordt. In het kaartenarchief van Kocks kwam ik de zin *Haarfstied is knikkertied* tegen, maar dat heb ik altijd onzin gevonden. Ook toen ik klein was, vond ik, dat je praktisch altijd kon knikkeren. Als het heel hard

vrouw of als het sneeuwde, haalde niemand het in zijn hoofd om te gaan knikkeren. Nee, dan ging je *scheuvellopen*, *baantie glieden* of *sneibal-len gooien*. Ik kom hier later op terug bij *winterspellegies*. In mijn beleving kan het voor knikkeren nooit te warm zijn. Volgens mij knikkerden we het hele jaar door.

6.1. Een knikerverhaal

Katteogen

Knikkeren heb ik altijd een fascinerend spel gevonden. In Steenderen in de Achterhoek werd ik mij op zesjarige leeftijd bewust van de fascinerende combinatie van angst en verlangen. Ik had enkele pikzwarte *katteogen* die ik liever niet wilde verliezen, maar tegelijkertijd wilde ik mijn collectie graag uitbreiden. Niemand van mijn klasgenootjes was bereid om zijn *katteogen* in de waagschaal te stellen, of *op te doen* zoals dat daar toen in knikkertermen heette. Mijn enige optie was Johan, een jongen die een paar klassen hoger zat. Op mijn vraag tijdens het speelkwartier of hij een pikzwarte *katteog* op wilde doen, zei hij direct gretig; “ja, één op, laatst.” Laatst opgooien was een voordeel, dachten we, je wist dan immers waar de knikker van de ander lag en dan kon je beslissen of mikken op het potje van achter de streep nuttig was of niet. In de praktijk mikte degene die eerst was nooit op het potje.

Je mocht eigenlijk niet tegen kleinere kinderen knikkeren bij ons op school, maar Johan was niet bang voor de meesters en bovendien had ik hem gevraagd. Het eerste potje verliep traag. Johan gokte er op dat ik in de fout zou gaan bij het mikken van afstand en dat hij dan vervolgens van dichtbij de winst zou kunnen opstrijken. Zo’n sukkel was ik natuurlijk niet, ik liet me niet verleiden. De hoofdmeester kwam eraan. Hij greep Johan bij zijn arm en voegde hem boos toe: “Mag jij tegen kleine jongetjes knikkeren?” “Hij wou ’t zelf”, antwoordde Johan, terwijl hij een voorzichtige poging deed om zich los te maken. De hoofdmeester hield Johan stevig vast en keek mij vragend aan. Ik knikte. “Dan moet je ’t zelf ook maar weten”, zei hij.

Het trage knikkeren begon Johan te vervelen. “Zo kan ik wel wachten tot ik een ons weeg”, riep hij. Hij mikte de knikker van twee meter richting het potje. De *katteog* bleef op enkele centimeters van het potje liggen. Ik kon van dichtbij mikken en won. “Twee op, laatst”, riep Jo-

han, nog voordat de knikker in het potje lag. Het speekwartier was nog niet afgelopen, er vlug met mijn *katteog* winst vandoor gaan, was geen optie. Je moest doorknikkeren tot de bel. Tijdens het tweede potje kwamen er een paar klasgenoten van Johan bij staan. “Knikker jij met van die kleintjes”, vroegen ze. “Dat kleintje wou ’t zelf en hij heeft het eerste potje al gewonnen.” “Verloren van een eersteklasser, broekeplasser?” Lachend maakten ze zich uit de voeten.

Bij het tweede potje lag de laatste knikker achter een dikke stenen paal. Uit ervaring wist ik dat je dan met een boogje om de steen moest mikken. Via een hellend vlak kon de knikker dan precies in het potje belanden. Kon, want snelheid en richting moesten precies bepaald worden. De schoolbel luidde. We moesten naar binnen. “De bel”, zei ik, “we moeten naar binnen.” “Nikstervan”, zei Johan. “Potje afmaken.” Ik durfde niks terug te zeggen, maar zag de kinderen van mijn klas naar binnen lopen. Verscheurd door twijfel knikkerde ik verder. Te laat komen durfde ik niet. Wat zou de meester wel niet zeggen? Johan bleef rustig, hij voelde dat ik bang was om te laat te komen. Hij wachtte tot ik ging mikken, dan kon hij van dichtbij het potje winnen. De laatste kinderen trokken de deur dicht, ons in eenzaamheid achterlatend.

Het schoolplein was nog nooit zo leeg en stil geweest. Ik kon het nu niet langer uitstellen. Ik moest mikken. Op mijn knieën ging ik achter de pikzwarte *katteog* zitten, mijn vinger trilde even. Ik tikte de knikker even kort met mijn wijsvinger aan en met een mooi boogje verdween hij naar de andere kant van de betonnen paal. “Hé?”, zei Johan verbaasd, gevolgd door een hartgrondig “Godverdomme.” Ik begreep dat ik raak had gemikt. Snel greep ik mijn vier *katteogen*. Met bonzend hart rende ik naar mijn klas. Johan heeft nooit meer met mij geknikkerd.

6.2. Knikkertermen

Zoals ik al schreef ben ik niet in Drenthe opgegroeid. De Drentse knikkertermen die ik ken, heb ik van mijn ouders geleerd. Met mijn leeftijdsgenootjes heb ik nooit op een dergelijke manier geknikkerd.

6.2.1. Pikkers en knikkers

Van mijn ouders leerde ik dat er *pikkers* (van glas, zowel *dikke* als

kleine) en *knickers* (kleine knickers van klei of leem) waren. Met die *knickers* en *pikkers* werd het volgende spel gespeeld. Eerst werd er een streep getrokken. Elke deelnemer gooide zijn pikker naar die streep, de *meet*. Degene waarvan de knikker het dichtste bij de *meet* lag, mocht beginnen. De twee, drie of vier spelers legden elk twee knickers van klei in een cirkel. Met de *pikker* moest hij of zij proberen de knickers uit het cirkeltje te *pikken* (raken door te mikken).

6.2.2. *Hoopie strulen*

Een andere knikkervariant die mijn ouders beoefenden was *hoopie strulen*. Van vier *pikkers* bouwde je een bergje. Drie *pikkers* tegen elkaar aan, dan kon de vierde erbovenop. Vervolgens moest de ander van een redelijke afstand mikken (*kuren*) met zijn *pikkers*. De *pikkers* die het hoopje misten waren voor de bezitter van het hoopje. Als de gooier het hoopje omgooide, waren zowel het hoopje als de *pikker* die het hoopje geraakt had voor de gooier.²

6.2.3. *Pik-en-span*

Een knickerspel dat verwant is aan de twee voorgaande, is *pik-en-span* dat in het *Drents Woordenboek* van Haddingh en Veenstra genoemd wordt. “Het is een knickerspel waarbij de jongens, b.v. van school naar huis teruglopend, beurtelings op elkaars knikker *pikten*, waarbij een knikker die geraakt werd, verloren was, evenals een knikker die tot op zo’n korte afstand werd benaderd dat deze door het spreiden van de hand, het ‘spannen’ van duim en vinger overbrugd kon worden.” In het *WDD* wordt het *spannen* ook wel *vamen* genoemd, getuige de voorbeeldzin uit Hijken: “Aj ze niet raakten, mor ie kunden ze wal vamen, dan haj hum toch winnen.” *Vamen* of *vademen* heeft volgens het *WNT* ook de betekenis ‘met opengesperde hand en vingers iets afmeten.’

6.2.4. *Knikkers spatten*

Een ander knickerspelletje dat in meerdere plaatsen in Drenthe genoemd wordt, maar in verschillende termen is het *knickers spatten*, *koepiestuiten*, *koepiestuiteren* of *pottien stuiten*. “Beide spelers (*spatter* en *bijlegger*) legden een gelijk aantal knickers in. De *spatter* nam alle knickers in zijn hand en gooide ze tegelijk in de richting van het potje.

Als er een oneven aantal knikkers in het potje lag, waren de knikkers voor de gooier. Anders mocht de *bijlegger* de knikkers houden.” Bij deze vorm van knikkeren was de kans op vals spelen groot. De *spatter* had de mogelijkheid om één knikker achter de duim te houden, om zo een oneven aantal in en buiten het potje te krijgen. In Borger zei men dan: ‘*Met die jong wil wij niet knikkern, want die döt achter doempie.*’²³

6.2.5. *Koelegienknikkern*

Voorgaande knikerspelletjes heb ik nooit gespeeld. Wij knikkerden alleen in een potje. Twee spelers deden evenveel knikkers op (*zetten bij*) en mikten die knikkers in de richting van het potje. Degene die de meeste knikkers in het potje had gemikt, mocht beginnen. Degene die de laatste knikker in het potje mikte, won alle knikkers. Dat werd *pot-tiepikken* genoemd in Gieten en Anloo en *pottiengooien* in Mantinge. Zo’n knikkerpotje had in Drenthe veel verschillende namen: *knikkerkuultien*, *-gattien*, *-koelegien*, *-koeltie*, *-dobbegie*.

6.2.6. *Knikkerversjes*

Met knikkers kon je vroeger goede zaken doen, want iemand die zonder knikkers zat, kon knikkers terugkopen getuige de volgende versjes in het WDD:

Arie Bombarie hef knikkers te koop.

Tien veur een cent, is dat niet goedkoop?

In later jaren, de inflatie was blijkbaar hoog, werd het:

Haarm Plakdaarm (ook slapdaarm) hef knikkers te koop

Tien veur een dubbelie, is dat niet goedkoop?

Het *Drents Woordenboek* van Haddingh en Veenstra heeft de volgende etymologische verklaring voor een oudere versie van het versje *Haarm Slapdaarm*.

Herm slao derm,

Slao pipen, slao trommen,

De keizer wil kommen,

Met gaffel en tangen,

Wil Herm ophangen.

“In dit versje is *Herm* vermoedelijk Herman, of Arminius, die na zijn

terugkeer van een militaire opleiding bij de Romeinen, in het jaar 9 na Chr. de Romeinse legioenen van keizer Augustus onder aanvoering van Varus in het Teutoburgerwoud versloeg.” Hadderingh en Veenstra haalden dat weer uit het *Woordenboek van het Geldersch-Overijsselsch dialect* van J.H. Gallée.

6.2.7. Knikkernamen

Verspreid over Drenthe hadden knikkers die er verschillend uitzagen, ook verschillende namen. Verspreid over Nederland moeten er honderden, zo niet duizenden knikkernamen bestaan. Het *WDD* tekent in Hoo-geveen de volgende knikkernamen op: “Een *kui* is een dikke knikker van lood of zware steen, een *alikas* is van marmer, een *stuiter* is van glas of hard steen en *pottebakkers* zijn gebakken van klei of leem. Een *bammerd* is in Roderwolde een stenen knikker.”

In de Achterhoek was de knikker van klei van mijn ouders een *pottebakker* en hun pikker van glas heette daar een knikker. Een grote knikker van glas heette in Gelderland een *stuiter*. Een witte knikker met kleurtjes erop heette een *witje* en een grote witte knikker heette een *stuiterwitje*. Na de verhuizing naar Bedum moest ik me als achtjarige razendsnel aanpassen met knikkeren. Niet alleen speelden de kinderen veel vaker vals (*steggeln* in de Achterhoek, *foegeln* of *foeken* in het Drents), maar tot mijn verbazing was een *stuiter* in Bedum een *dorrel*, een *witje* een *presto*, en een *stuiterwitje* een *prestodorrel*. De naam *presto* is afkomstig van het gelijknamige afwasmiddel. De firma die die flesjes produceerde, stopte onderin de flesjes een knikker.

Om de knikkers niet te verliezen, stopte je de knikkers in een knikkerzak. In het Drents heet dat *knikkerpuut* (Zuidoost- en Midden-Drenthe), *knikkerbuul*, *knikkerpong* (Zuidoost-Drenthe) of *knikkerpude* (Veenkolonies).

7. Spellegies op snei en ies

Van het typische herfstspelletje knikkeren komen we bij de winterspelletjes. Die konden natuurlijk alleen gespeeld worden als het winterweer een klein beetje doorzette. Jammer genoeg hebben kinderen de laatste tien jaar niet kunnen *taobaoien* of *schotsielopen*.

7.1. *Gliebaontie*

Als het gesneeuwd of geijzeld had, maakten wij met onze rubberlaarzen (*stevels*) een glijbaantje op het schoolplein of ergens op de stoep, hetgeen meestal niet gewaardeerd werd door oudere mensen die bang waren voor uitglijders. Dat dit in vroeger jaren niet anders was, blijkt uit de volgende zin uit het *WDD*: *Dat de jongen die gliebane nou net op het kleine straotie mut maken; de olden kunt er de bienen wel brèken* (Hoogeveen). Een dergelijke glijbaan wordt in het Drents ook wel *slin-terbane*, *slisterbane* genoemd.

7.2. *Taoibaaien en schotsielopen*

Een ander typisch winterspeltje voor kinderen is het springen van schots naar schots. Ik ken het als *wakjelopen*, *krakjelopen* en *schotsjelopen*. Het ijs op dichtgevroren sloten waar je toch niet op kon schaatsen, werd met de voeten stukgemaakt, zodat er allemaal schotsen overbleven. Via de schotsen moest je van de ene naar de andere kant lopen. Tijdens de natte winters van de laatste jaren zal dit spel door de jeugd weinig gespeeld zijn, maar dat was in vroeger jaren wel anders. Ewoud Sanders, journalist bij het NRC heeft er enkele jaren geleden uitgebreid onderzoek naar gedaan. Hij stelde in zijn rubriek *Woordhoek* in de NRC de vraag: “Hoe heet de gevaarlijke kindersport die bestaat uit het springen van schots naar schots?” Ruim 330 lezers reageerden. Het artikel is zeer de moeite waard en te vinden op: <http://www.nrc.nl/krant/article78480.ece> “Lang niet overal was de terminologie hetzelfde, maar op veel plaatsen werd er een onderscheid gemaakt tussen op het ijs stampen (meestal door een groep kinderen) om het ijs te breken en dus schotsen te maken en voor de activiteit die daarna kwam, het individuele schotsspringen.” Ook in Drenthe maakten de kinderen onderscheid tussen deze twee. In Drenthe wordt lopen over zwak ijs dat heen en weer golft, *taoibaaien* genoemd. Wanneer het ijs eindelijk brak, kon het *schotsiespringen*, *schotsielopen* of *wakkielopen* beginnen. Bij deze spelletjes moest je altijd oppassen voor een nat pak, maar ook een *kletspoot* of een *kledderpoot* (natte voet) kon je een geducht standje van je moeder opleveren.

8. *Boerkont(en)*

Het vreemdste woord dat ik ben tegengekomen voor dit artikel is *boerkont(en)*, volgens het WDD alleen bekend in Sleen in Zuidoost-Drenthe. *Wat zuw ies doen? Och, laow mor boerkonten.* In Anderen in Midden-Drenthe heette het *stompenverstopperie*. Het spel ging als volgt: “Iemand ging krom staan met de handen voor de ogen. Een ander gaf hem een klap op de kont. De persoon die krom stond, moest raden wie het gedaan had. Raadde hij fout, dan mocht de volgende slaan. Raadde hij goed, dan moest degene die ontmaskerd was, krom gaan staan.” Elders in Drenthe werd dit spel *kontroffel* (Zuid- en Midden-Drenthe), *kontjeflikken* (Midden-Drenthe) en *kontslaon* genoemd. *Kontroffel* werd in Zuidwest- en Midden-Drenthe ook als ontgroeningsritueel gebruikt voor nieuwe scholieren, zo blijkt uit deze voorbeeldzinnen uit het WDD. *Aj op schoele een neie jonge in de klasse kregen, dan worde hij aover de mure elegd en kreeg hij kontroffel; as hij dat ehad hadde, heurde hij derbij* (Hoogeveen). *Bij de ambachtsschoele kregen de neilingen de eerste dag konteroffel* (Hollandscheveld). Opnames werden er toen natuurlijk nog niet gemaakt, maar we kunnen hier toch wel spreken van ‘happy slapping avant la lettre’.

9. Het liefdesspel

Het voorjaar is bij uitstek geschikt om de eerste voorzichtige schreden te zetten op het liefdespad. In Meppel werden die eerste stapjes op het liefdespad gezet op de woensdagavond, die in Meppel volgens WDD *bilaovend* genoemd werd of wordt. “Op *bilaovend* probeerde men met het andere geslacht in contact te komen door in de hoofdstraat op en neer te lopen. Het werd ook wel *stieraovend* genoemd.” Of deze woorden nog gebruikt worden, weet ik niet, maar men hoeft maar op donderdagavond of op zaterdagmiddag door de Herestraat, de belangrijkste winkelstraat in Groningen, te lopen, om te zien dat het concept *bilaovend* nog steeds bestaat. Het zal in andere steden en stadjes niet anders zijn.

De *spinderij*, *spinnerij*, *spienderij* of *spinaovend* bestaat niet meer. In de ‘Drentse Volksalmanak’ van 1839 schrijft Dubbeld Hemsing van der Scheer: “*Spinderij* is een meisjesvisite op een winteravond na nieuwjaar, waartoe de meisjes met hun spinnewiel en hun vlas zich bij een van

hen verzamelden. Na te zijn onthaald op koffie wachtten zij spinnend, keuvelend en zingend de jongens af, die zich bij hun komst vrijwel direct naar het meisje begaven dat ze op het oog hadden. Zij beletten haar verder te spinnen, gingen bij haar zitten en keuvelde met haar. Na wat minnekozen volgde dan het *buut of slage*, waarmee de jeugd zich tot elf uur vermaakte zonder dat er koffie, sterke drank of iets anders aan te pas kwam. Daarop brachten de jongens de meisjes naar huis.” *Buut of slage* wordt in het ‘*Drents Woordenboek*’ van Hadderingh en Veenstra als volgt omschreven: “Als op een *spinnerij* in Zuidoost-Drenthe een jongen het had voorzien op een meisje dat al met een andere jongen zat te *snorren* (een vrijage maken), dan werd de laatste voor de keuze gesteld haar af te staan, of de hand op te houden voor een klap met een plankje.”

10. De *speultuun*

Aan het eind van het schooljaar gingen de kinderen met de klas op schoolreisje. Reisoel was vaak de speeltuin, waar men onder andere de schommel, de glijbaan, de wipwap en het klimrek kon vinden.

10.1. *Schommeln, toltern en bommeln*

Schommelen is een spelletje dat kinderen tegenwoordig in een speeltuin doen, of thuis in de tuin als ouders voor hun kroost een kant-en-klare schommel bij een bouwmarkt hebben gekocht. Vroeger maakte men een schommel in een sterke boom of op de deel, getuige de zinnen in het *WDD*: *Aj jaorig bint, make wij een tolter veur oe an de slieten* (Broekhuizen) en *Va muuk oes een bommel in de boom* (Stieltjeskanaal).

Van de woorden *schommelen*, *schommel* en *schommeltoew* zijn in Drenthe verspreid over de provincie vele varianten te vinden. In het uiterste Noorden (Peize, Roden, Roderwolde en Vries) vinden we voor schommelen: *suikern*, *suiern* en *ruikern*. Uit het *WDD* teken ik op: *Het suikertouw is knapt* (Row). In Midden-Drenthe wordt voor Hooghalen en Hijken het woord *sangel* voor schommel genoemd. *As de koenen van stal waren en de stal schoon, weur der veur de kinder vaak een sangel in de stal maakt; dan kunden ze mooi sangeln* (Hooghalen). In

het zuidwesten van Drenthe vinden we *talter* en *tolter* (*talter* in: Mep-
pel, Nijeveen en Ruinen) (*tolter* in Koekange, Diever, Havelte, Elim,
Hoogeveen, Smilde, Ruinen, Pesse en Wapserveen). In het zuidoosten
van Drenthe (Sleen, Oosterhesselen, Odoorn, Erica en Emmen) vinden
we vooral *bommel*, maar in sommige plaatsen wordt ook *tolter* geno-
teerd. In de Veenkoloniën wordt naast *tolter* en *bommel* ook *schommel*
genoteerd (zie ook de schommelkaart op blz. 178-179).

10.2. *Wipwap, gliebaon, rekstok*

Naast de schommel vinden we in de speeltuin ook de wipwap, die in
Drenthe in twee vormen voorkomt. Ruwweg kan men zeggen dat het
in het noorden *wipwap* is en in het zuiden *wupwap* of *wupwappe*. Een
ander attribuut in de speeltuin is de glijbaan en dat is in het Drents een
gliebaon(e), *gliebaon* of *gliebane*. Aan de rekstok kun je kopjeduikelen.
In het Drents bekend onder de naam *toezeboldern*, maar ook als *kop-
peltienbuiteln* of *koppeltiendukeln*.

11. Het einde van het spel

Het einde van het spel kwam altijd onverwacht. Hoogst zelden werd in
gezamenlijk overleg besloten dat het spel ten einde was. Meestal werd
het einde veroorzaakt door de natuurlijke loop der dingen. Op school
ging de bel. Het speelkwartier was afgelopen. Speelde ik na schooltijd
met kinderen uit de buurt, dan klonk ineens de stem van mijn moeder:
“Abel, eten.” Ook na het eten werd er gespeeld, tenminste in de zomer-
maanden, maar dan kwam na enkele uren onherroepelijk de duisternis
die er een eind aan maakte. En ach, daar had je vrede mee, morgen was
er immers weer een dag.

Vervelend, maar tegelijkertijd opwindend, was het wanneer ons spel
gedwarsboomd werd door ‘oude zeurpieten’. Het Drents heeft daar
prachtige spreekwoorden voor zoals: *De koou is vergeten dat e kaalf
west hef* ‘De koe is vergeten dat hij kalf is geweest’ en *Jonge mèn-
sæn speulen geern, olde mèn-
sæn neulen geern* ‘Jonge mensen spelen graag,
oude mensen zeuren graag’.

Bij het voetballen was er altijd de kans dat de bal werd afgepakt als
hij bij een boze meneer in de tuin kwam. Bij het boompje verwisselen

werd het gemeentelijke gazon vertrapt en kon je worden weggestuurd. Met een groot gevoel voor rechtvaardigheid verdedigden wij kinderen van de jaren 70 en 80 ons recht op spelen. Echt brutaal werden we niet, want we hadden geleerd ons netjes te gedragen, maar als die oude zeurpieten ons te veel dwarszaten, dan paktten we ze terug door te gaan *deurtiebellen*.

Ik zou mijn artikel nog verder kunnen uitbreiden, want de lijst met *Drèentse spellegies* is schier oneindig en er valt nog zo veel te vertellen, maar ik laat u achter met enkele tot de verbeelding sprekende Drentse spelletjesnamen als *krèieinschietertien*, *nullegiesholtien*, *brumhummelken* en *hondtienkniepen*. Ik hoop dat uw fantasie geprikkeld wordt.

B. SPELLETJES EN 'SPEULSIGHIED' UIT STELLINGWERF

Henk Bloemhoff

0. Aanloop

In deze bijdrage ga ik in op de benamingen van een aantal kinderspelletjes die vrij algemeen bekend zijn, getuige ook de andere bijdragen aan deze bundel. Het gaat om benamingen die horen bij een aantal van de spelletjes waarnaar door de SND-enquête van 2006 werd gevraagd. Dat vragen gebeurde deze keer via het medium internet. Voor het gebied Stellingwerf in Zuidoost-Friesland zijn echter in het geheel geen inzendingen binnengekomen. Naar de oorzaak daarvan kunnen we slechts gissen. Misschien zijn de echte liefhebbers van dit soort enquêtes in Oost- en West-Stellingwerf er deze keer van uitgegaan dat er over kinderspelletjes en de vakwoorden die erbij horen, al veel bekend is en ook al veel geschreven is. Daarmee hebben ze dan zeker geen ongelijk. Zonder te willen beweren dat men ooit werkelijk zijn taalcorpus compleet kan hebben, is er immers in de jaren vanaf 1974 heel veel taalmateriaal verzameld in dit gebied. Dat gebeurde ten behoeve van een uitvoerig *Stellingwarfs Woordeboek*, dat vergelijkbaar zou moeten zijn met het vanaf de vroege jaren zeventig eveneens beoogde *Woordenboek van de Drentse Dialecten*. Verreweg het meeste woordmateriaal in het Stellingwerfs staat inmiddels iedereen ter beschikking. Het werd gepubliceerd in het vierdelige *Stellingwarfs Woordeboek* (1994-2004), het woordenboek dat hierna meestal met de afkorting *SW* wordt aangeduid.

Uiteraard wilde de redactie van deze *SND*-bundel ook graag zicht bieden op Stellingwerfs woordmateriaal en -verscheidenheid op het terrein van (kinder)spelletjes. Daarom presenteer ik naar aanleiding van een aantal van de plaatjes die bij de internetenquête hoorden enkele interessante woorden, die behoren bij een groepje als algemeen bekendstaande spelletjes.

De minimale deelname door Stellingwerfse informanten aan de *SND*-enquête kan in ieder geval niet worden toegeschreven aan een naar verhouding geringe belangstelling voor sport en spel. De lezer moet weten dat het Stellingwerfse gebied geldt als een echte korfbalregio, gevoetbald wordt er al even hartstochtelijk en als kind moet je er net zo goed vroeg leren schaatsen als in het Friese Friesland (dus het ‘echte’, vanouds Friessprekende Friesland benoorden de taalgrensrivier De Tsjonger of De Kuunder). Evengoed als elders zijn er in de zomer drukbezochte spelweken voor kinderen en de fitnesscentra worden er even frequent benut als elders. Wel tekent de niet-Friese aard zich op het terrein van sport en spel af in gebrek aan belangstelling voor kaatsen en voor ‘fierljeppen’, het laatste is Fries voor polsstok-verspringen. Wat de spelletjes uit de enquête betreft: van haasje-over, hinkelen, knikkeren tot skaten, ze werden en worden ook in Stellingwerf gespeeld, even enthousiast als elders naar mag worden aangenomen. Het eerste deel van deze bijdrage handelt dan ook over meer algemeen bekende spelletjes uit de enquête, met een belangrijke ‘positieve uitzondering’ daarop, het molenspel.

Het bestaan van het uitgebreide woordenboek *SW*, biedt de gelegenheid op nog andere manieren naar talige aspecten van het fenomeen kinderspel te kijken. Het moge bekend zijn dat er naast de algemeen in de belangstelling staande spelletjes als hinkelen, haasje-over enz. ook heel gewone, alledaagse spelletjes waren – en nog wel zijn – die zo bij het gewone doen en laten van kinderen horen dat ze nauwelijks als ‘kinderspelletje’ opvallen of te boek staan. In deze bijdrage wil ik uit die categorie spelletjes een kleine selectie presenteren, en wel in het tweede deel van mijn tekst. In zekere zin valt die keuze representatief te noemen, omdat het hier gaat om de spelletjes die te vinden zijn onder ‘zomaar een letter’. Eigenlijk is dat ook weer niet zomaar een letter die ik koos: het is de letter *S* uit het *Stellingwarfs Woordeboek*. De *s* van *spelletjes*, uit ‘speelsheid’ oftewel uit *speulsighied*.

1. Naar aanleiding van de SND-enquête

1.1. Een geliefd spel vooraf

Eén bekend gezelschapsspel, door jong én oud vroeger veel gespeeld, geldt als een typisch Stellingwerfs gezelschapsspel, ook al wordt het ook elders veel gespeeld. In Zwitserse streken zag ik het zelfs langs de weg, op pleinen enz. gespeeld worden, op ‘velden’ die op de grond waren afgetekend. Dat is het spel dat in het Nederlands vooral bekend staat als het *molenspel*, in het Fries wel *mounderje* genoemd. In het Stellingwerfs werd en wordt dat spel aangeduid met de term *negenstikken* (denk aan de negen ‘schijven’ die elk van de twee spelers gebruikte), *negenogen* (id.) en *pietowen*. Een *pietow* of *pie* is de situatie bij het molenspel waarbij men drie schijven of knopen op een rij heeft. Zuide-lijk in het gebied zegt men ook *pieto* of *pietoe*. *Pietow*, *pieto* of *pietoe* worden elk ook wel geroepen als men een *pie* heeft.

Hoe wordt het molenspel ook al weer gespeeld? In de woorden van de informanten van het *Stellingwarfs Woordeboek*: “*Negenogen of negenstikken wodde speuld op een vierkaant stok bodpepier mit witte en zwatte knopen en et doel was om een ‘pietow’ te kriegen; dan haj’ drie witte of zwatte knopen vlak naast mekeer op ‘e riegel en dan moch ie van de aander een knope ofnemen (die niet in zoe’n ‘pietow’ zat)*”. Het ‘veld’ bestond uit drie in elkaar sluitende vierkanten, die door strepen vanuit het midden van elke lijn met elkaar waren verbonden; men mocht schuiven naar een naastliggend knooppunt. Het molenspel heette plaatselijk ook *pietowspel*, *pietow*, *pietowspul*, *negenstikersspul* (*spul* = spel) en dat spel spelen heette verspreid over het gebied ook *pietowen*, plaatselijk ook wel *pietowstrieken* (*strieken* = schuiven in dit verband). Men had een *lopende pie* als men steeds één van de drie knopen of schijven die vlak naast elkaar in een rechte lijn waren gebracht, naast of tussen twee andere kon schuiven die eveneens naast elkaar en in één lijn lagen. Met een keer schuiven kon je zo dus steeds weer een *pietow* ‘dicht’ krijgen. Die situatie heette ook wel *staonde pietow*, *dubbele pietow*, *gaonde meule*, ‘t *gaonde meultien*, *schoefmeule*, *staonde meule*, *een lopend meultien*, *een lopende meule* en *een rikrak*. Een *dubbel meultien* was ook zo’n situatie, maar nu met nog een extra *pie* eraan vast. Had men een *pie* gemaakt dan mocht men een schijf van de ander nemen, maar die mocht niet uit een *pie* van de tegenspeler gehaald worden.

Het molenspel was geliefd en werd veel gespeeld, en in dat vaste kader konden een aantal interessante vaste verbindingen ontstaan. Direct bij het spel hoort nog de vaste verbinding *Pie toe, dat kost je die koe*. Dit werd gezegd als men een *pie* had gemaakt zodat men van de ander een knoop/schijf mocht nemen. Zo'n *pie* maken heette ook wel *een pie zetten*, een bijzondere vaste verbinding dus. Betekenisspecialisatie onderging die verbinding ook, vgl. *Ik zal je een pie zetten* 'ik zal je dwars zitten, je te grazen nemen', wat ook de betekenis is van *Ik zal je even een pie stikken*. Men kan ook *altied hier of daar wel een pie los hollen*, wat wil zeggen dat men een mogelijkheid houdt om onder iets uit te komen; als *de pie eupen is* is er een mogelijkheid, een doorgang, een denkbare oplossing, en bij *gien pie meer eupen hebben* ziet men geen uitkomst meer. Iemand die *de piegies eupenstaon het* is het beste af, hij heeft namelijk veel kansen, mogelijkheden om te benutten, het staat er goed met zo'n persoon voor. In een bescheiden semantisch veld(je) van het molenspel ontstonden dus ooit fraaie, veelzeggende vaste verbindingen... En uit de verbinding *Pie toe, dat kost je die koe* laat zich als het ware de vorming van het woord *pietoe, pieto, pietow* aflezen. Dat moet oorspronkelijk samengesteld zijn uit *pie + to* (= *pie + toe, dicht*); de *oo* in *to* is ouder dan de *oe* in het Nedersaksisch, dus ook in het Stellingwerfs.

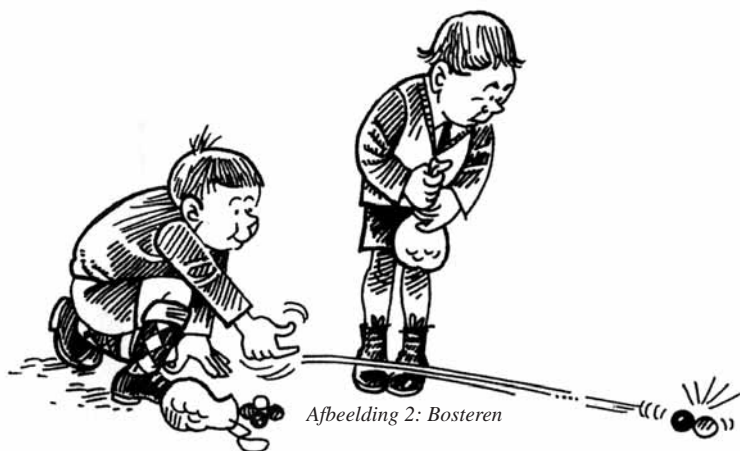
Opmerkelijk is ook dat het Fries bij monde van het *Wurdboek fan de Fryske Taal* (WFT) alleen de vorm *py* geeft, en dus niet deze uitdrukkingen, en het aan het Stellingwerfs meer verwante Drents heeft wat het spelen van het spel betreft alleen de term *negenstikken* en het ook qua formatie verwante *negenogen* met het Stellingwerfs gemeen, getuige het *WDD*. De Drentse synoniemen *boljagen* en *meulen* – opgegeven in het *WDD* – doen zich niet voor in het Stellingwerfs van Oost- en West-Stellingwerf, en het Zuidwest-Drentse *malmeulen* evenmin. Ook dat is bijzonder, omdat de verwantschap van het Stellingwerfs met het Drents gewoonlijk het duidelijkst tot uitdrukking komt bij vergelijking met het Zuidwest-Drents. Ten aanzien van Overijssel bestaat op het terrein van vakterminologie te weinig vergelijkingsmateriaal. In dit verband wil ik nog opmerken dat het Stellingwerfs van de gemeente Steenwijkerland in Overijssel en dat van Zuidwest-Drenthe hier niet aan de orde wordt gesteld, om louter praktische redenen. Een andere beperking bestaat erin dat hetgeen hier aan terminologie naar voren wordt gebracht, niet als 'uitputtend' mag worden beschouwd.

1.2. Algemene spelletjes en benamingen

In de SND-enquête van 2006 werd gevraagd woorden in te vullen die opgeroepen werden door de aangeboden plaatjes. Naar aanleiding van een groep van de spelletjes die op die plaatjes te zien waren, noem ik nu een aantal termen uit het Stellingwerfs van de gemeenten Oost- en West-Stellingwerf, en laat ze meestal vergezellen door dialectologische bijzonderheden.

1.2.1. Knikkeren

Knikkeren doen kinderen natuurlijk nog regelmatig, en het algemene woord is nog heel actueel. Of een *stuiter* ook nog steeds in zijn algemene betekenis van ‘dikke marmeren of glazen knikker’ bekend is, mag worden betwijfeld; in mijn jeugd spraken we zelfs eerder van een *glazen knikker*. Heel algemeen was, m.i. in tegenstelling met *stuiter*, het gebruik van het woord *boster* of ook wel *bosterd*. De *boster* staat voor een grote, dikke knikker van leem, steen, ijzer, lood of glas. We mogen dit woord waarschijnlijk zien als een hyperoniem ten opzichte van *stuiter*, wat het algemenere gebruik van *boster(d)* mede zou kunnen verklaren. Spelen met *bosters* was zo geliefd dat men o.m. *bosterende uut schoele naor huus* ging. In de vorm *bossier* kent het Fries dit woord ook, het Drents kent o.m. *botterd*, maar *boster* kennelijk niet. Blijkens het voorbeeld *een brieke stuiter* uit SW was die wel eens niet geheel rond. Dat zou kunnen duiden op een lemen variant, waarmee *stuiter* ‘meer synoniem’ zou zijn met *boster* dan men in eerste instantie geneigd zou zijn te denken. Als kind maakte je namelijk zelf lemen *bosters*, en dat het niet gemakkelijk was om die te maken en vervolgens heel te houden, kan ik uit eigen ervaring bevestigen. Veel gemakkelijker kon je uit leem kleinere knikkers maken, eveneens als alternatief voor de dure *klaorkochte*, de fabrieksmatige dus. Die kleinere knikkers waren de zogenaamde *poddebakkers* of *pottebakkers*; de *d* in de eerste vorm komt wellicht voort uit een *t*. Waarschijnlijk ontstond er gemakkelijk een associatie met *podde* ‘pad’: de vorm *poddebakker* kent nl. een donkere korte *o*, de vorm *pottebakker* een heldere, en het is juist de donkere *o* die zich voordoet in *podde* ‘pad’. De vormen *pottebakker* en *poddebakker* kwamen en komen over het hele gebied voor, in de betekenis van ‘kleine knikker’. Men kon daardoor spreken van knikkers en *poddebakkers/pottebakkers*, die men dus ook zelf wel maakte; uit leem en/of uit stopverf, zo gaven informanten voor SW op.

Afbeelding 2: Bosteren

1.2.2. Schommelen

Naast het algemene woord *schommelen* kent het Stellingwerfs hiervoor vanouds het woord *toolteren*, dat elders in Oost-Nederland als *tolteren* en *talteren* bekend staat. Het naburige Fries heeft *touterje*, en in het Stellingwerfs van de Westhoek in West-Stellingwerf (nabij de Overijsselse heerlijkheid Kuinre dus) zegt men in het Stellingwerfs aldaar – dat voor gewoon Stellingwerfs *ae* een *aa* kent en voor *oolt/oold* de uitspraak *out/oud* – niet *toolteren* maar *touteren*. De *ou* heeft niet zozeer met het Fries te maken maar met een algemene tendens in dit westelijke Stellingwerfs om de *l* te vocaliseren, dus in plaatselijke dialecten aldaar. Die tendens levert vaker een *ou* op dan in het Nederlands, vergelijk bijv. *zouder* ‘zolder’. Ook kan men in de Westhoek *touteren* ‘schommelen’ naast algemeen Stellingwerfs *toolteren*, dat wil zeggen in de dialecten aldaar die niet typisch ‘Westhoekers’ zijn. Voor meer kenmerken van dit dialect zie overigens Bloemhoff 2005. Dat de vorm *toolter(en)* een aloud begrip vertolkt laat zich ook aflezen uit diverse varianten van een oud schommellied. Opvallend is het gebruik erin van niet of nauwelijks nog gebruikte vormen; ze zijn onderstreept in de hierna opgenomen versie.

Toolter/Slaou boolter (=??)

Slaou allemaansgek

Hi’j lust gien spek

Wat lust hi'j dan
 Melk en eier in de pan
 De pan die kon niet duren
 Doe gongen ze naor de buren
 De buren die wassen* niet thuus
 Doe gongen ze naor 't gevangenuus
 't Gevangenuus was toe**
 Doe gongen ze naor de robonte koe
 Robonte koe wol stoten
 Doe grepen ze 'm bi'j de poten
 De poten die wassen* zo nat en zo glad
 Doe vullen ze op 't gat in de koefflatt'
 Now nog een hadde stoot
 En daor mit vot
 En daor mit over de schietsloot***
 Laot drieven, laot drieven
 Laot alle moggies vliegen
 Wie niet gauw van de toolter ofgaot
 Die moet een schelling betaelen
 (* oude variant van 'waren'; **dicht, gesloten; ***sloot met uitwerpselen van de bewoners)

1.2.3. Wippen op de wipwap

De wipwap is een *wipplaanke* in het Stellingwerfs, maar in een enkele plaats ook *wipwap*, dus als in het Nederlands. Sterk verbreid over het gehele gebied is het woord *heewip*. Het is een bijzondere vorm, omdat het *WDD* die niet geeft. Het Groninger woordenboek van Ter Laan daarentegen doet dat wel, terwijl het *WFT* de vormen *heechwip* en *heev-wip* geeft. In beide Stellingwerfse gemeenten komen varianten voor: *heewippe* (westelijk), *weewip* (zuidwestelijk), *hegewip* (westelijk), met ronding van de *i* tot de *u* (van 'put') in *hegewup* (westelijk), *hedewip* (oostelijk) en *hiewip* (in het midden van het gebied). Zuidwestelijk kan (*h*)*heewip* tot *weewip* zijn geïnterpreteerd, er komen namelijk in die omgeving *h*-loze idiolecten voor. In *hiewip* zien we verhoging van de *ee*, die ook in andere woorden optreedt, vgl. oostelijk *wezeboom* 'weesboom' met westelijk *wiezeboom*. In *hegewip* of *-wup* zou de *g* een interpretatie van de Friese *ch* in *heechwip* kunnen zijn. De *d* in *hedewip* kan ingedrongen zijn doordat er in het Stellingwerfs meerdere

gelijksoortige klankvormen voor ‘heg’ worden gebruikt: *hege*, *hede* en *heegde*. Maar evengoed kunnen *hege-*, *hede-*, en *hee-* uit oorspronkelijk *heegde* zijn ontstaan. Wat echter de semantische relatie van de betekenis ‘heg’, ‘omheining’ met de ‘wip’ is, is mij vooralsnog onduidelijk. Ter Laan geeft interessant genoeg nog een oud Gronings liedje dat gebruikt werd bij het ‘wippen’ op de ‘wipwap’. De informanten voor *SW* kwamen op dit punt niet meer verder dan een eerste regel: *Heewip, Jan toolterschip...*

1.2.4. *Glijden op de glijbaan*

De (vrij) algemene woorden voor glijbaan zijn *gliedebaene* en *gliebaene*. In de eerste vorm vinden we nog de *d*, die gevolgd wordt door een sjwa. Dat is in dit geval de zogeheten themavocaal, die samen met *glied-* de ‘wortel’ vormt van dit werkwoord (meer over deze bijzondere vocaal in Bloemhoff 1991). De aanwezigheid van de sjwa maakt dat de *d* gemakkelijk weggelaten wordt, volgens het uit het Nederlands overbekende proces van *d*-deletie. *Gliebaene* is dus gemakkelijk te begrijpen uit *gliedebaene*. Met alleen het verlies van de sjwa komt daarnaast ook *gliedbaene* voor. Naast *glieden* ‘glijden’ kan men ook *glieren*, d.i. ‘met lange uithalen glijden, vaak als spelletje gedaan op het ijs of in de sneeuw’, volgens *SW*; zo doet zich ook het woord *glierebaene* voor in het Stellingwerfs. Op basis van *glier* ‘glijder’ hebben we naast de genoemde varianten ook *gliersbaene*. Natuurlijk kan *baene* zich in het uiterste zuidwesten als *bane* voordoen, zodat het Westhoekers *gliebane* kent.

De klankverschijnselen in de woorden *gliedeplaanke* en *gliersplaanke* zijn nu ook te begrijpen, maar de betekenis van deze woorden heeft niets met de *gliedebaene* van daarnet te maken. Deze woorden betekenen namelijk, geheel onverwacht voor de niet-Stellingwerfer, ‘plank in ouderwetse wc waarover de uitwerpselen weggleden’ (*SW*).

1.2.5. *Haasje-over*

Dit nogal eenvoudige spelletje heette algemeen *bokkienspringen* of ook *bokspringen*. Het moet niet worden verward met ‘bokstavast’, een spel dat op het schoolplein in de Stellingwerfen algemeen werd gespeeld. Dat heette in het Stellingwerfs *bok-bok-hoevuul-hoorns* of *bok-bok-hoe-*

Afbeelding 3: Bokkienspringen

veul-hoorns. Eén kind, de ‘bok’, hield in gebogen stand het hek van het schoolplein vast (of stond tegen een boom of muur), waarna een ander kind op z’n rug sprong, zich met één hand vasthoudend en met de andere een paar vingers omhoogstekend (vaak achter zich), terwijl het riep: *Bok-bok-hoevuul-hoorns?* Werd het juiste aantal vingers geraden dan wisselden beide kinderen of het kind sloot zich aan bij het kind of de kinderen die al in gebogen stand voor ‘de bok’ in een rij stonden; het kind dat aansloot hield het kind voor hem/haar bij z’n heupen vast. Werd het juiste aantal niet geraden, dan was men ‘vrij’ en sloot men weer aan bij de kinderen die mochten springen en voor dat doel in een rij stonden.

1.2.6. *Varia*

Ook de andere spelletjes waarnaar werd gevraagd zijn in *SW* over het algemeen goed vertegenwoordigd. Met de *autopéd* ging je *autopetten*, *step* was tot voor kort een woord dat nauwelijks werd gebruikt. Het *bikkelspul* ‘bikkelspel’ is van vroeger nog bekend, met diverse termen. Verstoppertje (o.m. *votkroepertien* genoemd) werd veel gespeeld, en men kaartte, hoepelde, hobbelde, vliegerde, rolschaatste, hinkelde en mens-erger-je-niette ook dat het een lieve lust was.

Er werden echter ook spelletjes gespeeld die minder gauw in beeld zijn bij uiteenzettingen over algemene kinderspelletjes. Over een klein aan-

tal daarvan wil ik in het volgende het een en ander vertellen, weer met *SW* als uitgangspunt.

2. Andere spelletjes

Dagelijks werd en wordt de kindertijd gevuld met allerlei spel van de kleine homo ludens. In het volgende laat ik een aantal spelletjes de revue passeren die oudere generaties of leeftijdgenoten en/of ikzelf nog deden. Het was alsof er een zee van tijd was, een zee van tijd waar nooit een einde aan leek te komen. Natuurlijk moest je ook allerlei serieuze dingen doen, natuurlijk waren er de huiselijke en schoolse verplichtingen en natuurlijk ook de bedrijfsmatige op de boerderij, maar stress en deadline waren nog niet in al hun hevigheid doorgedrongen en de gaten in de tijd van de jeugd op het Stellingwerfse platteland lieten zich nog gemakkelijk vullen met spelletjes, beweging, buiten, lekker in het veld en in de natuur zijn en andere gezelligheid. Men had een leven als God in Frankrijk wordt er nog wel gezegd, ondanks de betrekkelijke armoede die bij tijd en wijle ook voelbaar was.

Eén van de spelletjes waarbij je je van geen tijd bewust leek, was het lopen over ijsschotsen of het van ijsschots tot ijsschots springen, vaak onderweg naar school. Dit heette *schotsienlopen*, *schotselopen*, *schossenlopen*, *schollegientrappen*, *schollegiestrappen*, *scholletrappen*, *scholtienbugen*, *scholtientrappen*, *schollegienlopen*, *schollelopen*, *schollegienzetten*. In twee van deze woorden zien we een morfologische bijzonderheid die zich ook getuige deze woorden nog in enkele dialecten van het Stellingwerfs voordoet, namelijk *scholtientrappen* en *scholtienbugen*. *Scholle* heeft in deze woorden het verkleiningsmorfeem *-tien* en niet, volgens het huidige productieve procédé, *-(e)gien*. In deze vormen zien we dus nog de werking van een ouder deel van het verkleinwoordvormingssysteem, waarin kennelijk om *-tien* gevraagd werd als ging het om een grondwoord met een lange klinker, vergelijk *schaole* ‘schaal’ met daarnaast het ook tegenwoordig ‘regelmatige’ *schaoltien* ‘schaaltje’.⁴ Drie andere opmerkelijkheden bij de genoemde woorden zijn het aantal (11), de vorming op basis van het enkelvoud in op twee na alle gevallen, en de *-n-* in *schossenlopen*. De eerste nasaal in die laatste formatie is ‘verdacht’ omdat het Stellingwerfs volgens een hoofdregel de tussen-*n* weglaat; maar in dit geval niet, dus.

Op het schoolplein aangekomen kon je spontaan aan allerlei spelletjes meedoen of er zelf mee beginnen. Een soort tikkertje met uiteindelijk een lange rij heette *scheermesstomp* of ook wel *schere*. Ook kon je meedoen aan *slingeren*, d.i. zich in een lange rij, elkaar bij de hand vasthoudend, slingerend voortbewegen en daarbij anderen vangen, die dan deel moesten uitmaken van de *slinger*. *Stuiteren* was een bepaalde wijze van *knikkeren*, en het spel *snippen* ook. Elk van de spelers probeert daarbij vijf knikkers vanachter een streep vandaan in een knikkerkuiltje te werpen, zo'n vier meter van de streep. Om beurten maakt men met z'n duim, die eerst tegen de wijsvinger zit, een verende beweging tegen de knikker om die in het kuiltje te schieten, vandaar *snippen*. Dat woord heeft ook een algemenere betekenis: een knikker op die manier voorwaarts schieten, en/of in een knikkerkuiltje proberen te krijgen.

Met een groepje anderen kon je bij school, maar natuurlijk ook thuis of ergens anders in het dorp gaan *stokkienstelen* 'stelen van stokjes'. Twee partijen moesten elk aan hun eigen eind van het speelterrein een cirkel met tien stokjes verdedigen en bij de andere partij alle stokjes proberen te veroveren.

Onderweg van school naar huis kon je gaan *slotienspringen*, d.i. het steeds springen over één of meer sloten, als spelletje dus. Een kind dat dat veel deed heette dan ook een *slotienspringer*. Lag er ijs op de sloten dan was er alle reden om te gaan *slotienglieden*, d.i. glijdend en daarbij steeds aanloopjes nemend over het ijs van een sloot gaan.

Er was ook alle gelegenheid om te gaan 'kiskassen', in het Stellingwerfs wel *stientieszeilen* genoemd: het op scherende wijze gooien van platte steentjes op/over het water.

Na schooltijd was er werkelijk genoeg tijd voor nog andere spelletjes, zoals spoorzoekertje, oftewel *spoorziken* 'spoorzoeken' of ook *spoorzukertien doen* 'spoorzoekertje doen'. Vaak waren de 'speelhuisjes' populair, die *speulhusies* genoemd werden. Het kon gaan om een hut in het bos, een kuil of zandgat in de hei, een plek op de stal, in een hok of in de schuur enz., waar kinderen als het ware een huisje hadden ingericht en er speelden. Volgens informanten voor SW uit Nijeholtpade hadden ze daar *in Saanders bossien allemaole speulhusies maekt*, en volgens die uit Nijeberkoop speelden de kinderen in het *speulhusien, mit dig-*

gels van kepotte koppies en paanties, wat ik uit eigen ervaring kan bevestigen. Een *speulpoesien* ‘speelpoes’: een van de poezen uit het huis waarmee je leuk kon spelen was daarbij van harte welkom, maar zo’n poes bood natuurlijk ook wel zonder het kader van het *speulhusien* een leuke speelmogelijkheid. Hetzelfde valt te zeggen van een *speulpoppe* ‘speelpop’, wat doorgaans een attribuut voor meisjes was.

Streepgooien, strepiengooien, streekgooien, streeksmieten of ook *streepsmiten* was een bepaald oud spel met centen, pijpenstelen, knickers of schelpen (*nuunders*); die moesten gegooid worden in een *hoetien* ‘hoedje’, een op een streep getekend vierkantje, hokje of evt. in een getekend boogje (eventueel in een kuiltje). Er werd vanachter een streep gegooid. Ook moest men, in het geval van een variant, wel eens zo dicht mogelijk bij een tweede streep gooien. Bij *streekgooien/streeksmieten* konden de regels net iets anders zijn. En bij *steggooien* ging het erom wie naar het beste *stekkien*, de beste plaats bij de getrokken streep gooide.

De informanten voor *SW* waren in de verzamelfase (1974-1991) vrijgevig met hun materiaal, en ook met hun uitleg over begrippen en woordvormen die bij spelletjes hoorden. Ik heb iets van hun rijke informatie hierbij proberen door te geven, waarbij, nog eens, bepaald niet naar volledigheid is gestreefd: niet wat de spelletjes betreft en niet wat het bijbehorend taalmateriaal aangaat. Ik heb mij daarbij niet verlaagd tot *smokkelen*, d.i. de regels van het spel een beetje al te ruim toepassen. Ook heb ik me niet bezondigd aan zoiets als *strieken*, dat is ‘oneerlijk spelen bij het knikkeren door een meegaande beweging te maken als men de knikker loslaat’; ik ben het wat dat betreft eens met de *SW*-informanten uit Oosterwolde die ooit opgaven: *Ie moe’n niet schelmen* ‘gemeen spelen bij een kinderspelletje’.

Nee, de *speulruimte* die de redactie mij bood heb ik ietwat *speuls* ‘speels’ proberen in te vullen, al was het maar om te voorkomen dat Stellingwerwer lezers later zouden zeggen: *Was ie niet een betien an et Sinterklaasspeulen?* ‘was je niet een beetje aan het Sinterklaasspeulen?’, een vraag die gesteld wordt als men vindt dat de ander toch wat ouderwets, stijf aandoet... Nee, liever bevond ik me samen met de kritische lezer, relaxed en wel, in een ouderwetse *slingerboom*, een boom die kinderen geschikt achtten om slingerende bewegingen in te maken, als spel...

NOTEN

1. Voor aanvullend materiaal voor dit artikel heb ik menig uurtje doorgebracht tussen duizenden volgeschreven kaartjes.
2. *Strulen* komt in het *WDD* wel voor, maar alleen in de betekenis van ‘krachtig urineren’. Het zou kunnen dat *hoopie strulen* een verbastering is van *hoopies rulen*. *Rulen* betekent namelijk ‘rollen’.
3. Zie ook de bijdrage over Overijssel
4. Meer over oudere vormen van het diminueringssysteem in het Nederlandse Nedersaksisch is te vinden in Bloemhoff 1991, hoofdstuk II.

BIBLIOGRAFIE

- Bloemhoff, H. (1991), *Fonologie en morfologie van het Stellingwerfs: een toetsing van de natuurlijke generatieve fonologie*. Groningen, dissertatie.
- Bloemhoff, H., m.m.v. Sietske Bloemhoff en vele anderen (1994-2004), *Stellingwarfs Woordeboek*. Oosterwoolde/Berkoop/Oldeberkoop, vier delen.
- Bloemhoff, H. (2005), ‘Stellingwerf en z’n “Westhoeke”: een reeks verfijningen door dialectonderzoek’. In: Engelsman, J., J. Kruijsen, E. Sanders en R. Tempelaars (red.), *Taal als levenswerk. Aspecten van de Nederlandse taalkunde*. Den Haag, blz. 13-18.
- Gallée, J.H. (1895), *Woordenboek van het Geldersch-Overijsselsch dialect*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Hadderingh, H en B. Veenstra (1979), *Drents woordenboek. Een verzameling van vrijwel uitsluitend idiomatische woorden, uitdrukkingen, zegswijzen en spreekwoorden ...* Schiedam: Interbook International.
- Huseman, J. (2004), ‘Friesland doet liever aan ferstopperke’. In: *Trouw*, 10 mei.
- Kocks, G.H. m.m.v. J.P. Vording, A. Beugels, H. Bloemhoff en vele anderen (1996-1997), *Woordenboek van de Drentse Dialecten*. Assen, twee delen. Assen: Van Gorcum.
- Kocks, G.H. (2000), *Woordenboek van de Drentse Dialecten*. Register Nederlands-Drents. Assen: Van Gorcum.

- Laan, K. ter (1980), *Nieuw Groninger Woordenboek*. Groningen. Onge-
wijzigde herdruk van de 1e druk (1929).
- Sanders, E. (2004), *IJssiepiepen, schollekeneren, krakkielopen*. NRC,
25 maart 2004.
- Van Dale, *Groot Woordenboek Der Nederlandse Taal*, Dertiende, her-
ziene uitgave door Prof. Dr. Guido Geerts en Drs. Ton de Boon.
Utrecht – Antwerpen: Van Dale lexicografie.
- Veen, K.F. van der e.a. (1984), *Wurdboek van de Fryske Taal* etc. Leeu-
warden, 1984-... (lopende reeks)

André Hottenhuis en Harrie Scholtmeijer

BONK, SUPERBONK, MEGABONK
KINDERSPELEN IN OVERIJSSSEL

1. Inleiding

Voor dit hoofdstuk hebben we, naast de SND-enquête, ook gebruik gemaakt van het materiaal uit de vragenlijsten ten behoeve van het *Woor-denboek van de Overijsselse Dialecten* (WOD). In januari, februari en maart 2006 zijn naar plaatsen in heel Overijssel en aangrenzend Duitsland vragenlijsten verstuurd die betrekking hadden op het onderwerp *spelen*. Hieronder presenteren wij een selectie uit de antwoorden.

2. Spelen

Het Overijssels heeft in het werkwoord ‘spelen’ niet de *ee*-klank, maar een *eu* of de verkorte vorm daarvan: *spöll(e)n*. Die laatste vorm treffen we het meest algemeen aan. De lange klinker in *speul(e)n* hoort bij de Noordwesthoek en bij enkele plaatsen langs de grens met Drenthe: Nieuwleusen, Balkbrug, Westerhaar. Afwijkende klinkers vinden we in Vriezenveen (*spjöll(en)*, dus kort maar voorafgegaan door een *j*-klank) en in Genemuiden, waar *spulen* wordt gezegd. In Oldenzaal is nog een afwijkende uitgang genoteerd: *spölken*.

2.1. Spel

Voor ‘spel’ (het zelfstandig naamwoord) komen we die *ö* ook tegen, in enkele plaatsen in Noordoost-Twente (Tubbergen, Vasse), Gramsbergen en in het aangrenzende deel van Duitsland. Helemaal aan de andere kant van de provincie vinden we een *u*, namelijk in Kuinre (*spul*). Enkele plaatsen in de buurt hebben die *u* ook, maar dan in het verkleinwoord

spullegie(n), dat we aantreffen in Oldemarkt, Giethoorn, Vollenhove en Genemuiden. De *ö* in het verkleinwoord *spöllegie(n)* vinden we in de Sallandse plaatsen Heino en Wijhe, in Hasselt, dat formeel geen Salland is, maar er qua dialect wel vaak bij aansluit, en in Ommen. In Markelo werd dan nog *spölleke* genoteerd, met de bekende klinker maar met de voor deze plaats onverwachte uitgang.

2.2. *Potje*

Als men voorstelt een potje te gaan mens-erger-je-nieten, wordt ook wel *spellegie* etc. gebruikt, maar daarnaast ook *potje*. Met dit woord kunnen we de vorming van het verkleinwoord demonstreren. Allereerst deumlaut. In bijna heel Overijssel verandert de klinker bij verkleinwoordvorming (hier *o* > *ö*); alleen het uiterste noordwesten zegt *potjen* (Blokzijl, Kuinre) of *pottie(n)* (Steenwijk, Giethoorn, Oldemarkt en ook nog Westerhaar). Elders heeft men dus *pöt-*. De uitgang is dan *-jen* (Deventer) of *-je* (Zuid- en West-Twente). Noord- en Oost-Twente heeft *pötke*, Salland en een deel van de Kop van Overijssel *pöttie(n)*. Over de grens, in Duitsland, vinden we een heel ander woord: *Setken*.

2.3. *Pot*

Als het geen verkleinwoord is, wordt met *pot* de inzet bedoeld: *oevule doe'w in de pot*. Uit dit zinnetje, opgetekend in Genemuiden, blijkt dat *pot* meestal niet zelfstandig wordt gebruikt, maar als onderdeel van de uitdrukking: *in de pot doen*. De woorden *inzet* en *inleg* komen ook wel voor. Wil men de inzet verhogen, dan heet dat *biezetten*, *bi-jzetten*, *bijzetten*, *biedoon*, *biedoen*, *bi-jleggen* etc. Overigens wordt voor bijzetten nogal eens het zelfde woord gebruikt als voor de eerste inzet. In Vriezenveen zegt men bij het bijzetten: *ik doue knikkels in de pot*. Het woord *lappen* kan 'inzetten' en 'bijzetten' betekenen. Wil men specifiek 'bijzetten' (dus toevoegen aan de oorspronkelijke inzet) zeggen, dan gebruikt men het woord *bielappen*.

2.4. *Streep*

Bij spelletjes die op straat of op een plein gespeeld worden, moet soms worden begonnen achter een (denkbeeldige) lijn. Die wordt algemeen *streep(e)*, *begunstrepe*, *beginstreep*, *startstreep* genoemd. *Lien(e)*,

startlien(e), *beginlien(e)* komt ook voor, maar minder vaak, en eigenlijk alleen in Twente. Opvallend is het woord *meet*, dat we in het Nederlands kennen uit de wielersport, en in de uitdrukking ‘van meet af aan’. In de Overijssels dialecten vinden we dat *meet* in het uiterste noordwesten (Kuinre, Oldemarkt, Giethoorn) én in het Twentse Wierden. Dat die laatste melding geen toevalstreffer hoeft te zijn, bewijst het nabijgelegen Vriezenveen: daar wordt *metert* gezegd.

2.5. *Uitmaken wie als eerste begint*

Bij een spelletje moet altijd iemand beginnen, en het bepalen van wie de eerste is, heet algemeen *oftellen*, in Giethoorn ook *ommetellen*, of (minder vaak genoemd) *opfotten*. Andere woorden zijn *poten*, *ofpassen* en *oftreaden* (*trea* = stap), die samenhangen met een bepaalde procedure: twee personen gaan een eindje uit elkaar staan en zetten om de beurt een hele of halve voet; wie dat als laatste kan, mag beginnen.

In Twente kent men, behalve het algemeen bekende *Iene miene, mutte...* nog een aftelversje: ‘*Aan maan mien meuj, tik tak, tien teuj. Heer vrouw gries knecht, wik wak woarj weg*’.

2.6. *Tweede*

Behalve een eerste moet er ook iemand zijn die als tweede begint. In de Overijsselse omgangstaal wordt de tweede, zelfstandig gebruikt, vaak voorzien van een -s: Piet is *tweedees* (verschillende plaatsen), *tweeds* (ook verspreid, maar minder frequent), *twiedes* (Ommen, Zwolle, Hasselt, Genemuiden), *tweides* (Vriezenveen). Een ingevoegde *r* (*tweeders*) vinden we in Markelo en Ambt-Delden. Die *r* vinden we ook over de grens, in Nordhorn (*twerre* < *twedde*), en in Uelsen is het *tweete*. Die *s* van *tweedees* slaat soms ook terug naar *eerste*: in Goor en Wijhe zeggen ze ‘Marie is *eerstes*’.

2.7. *Vals spelen*

Vals spelen komt in Overijssel ook voor en doorgaans gebruikt men dezelfde woorden als in het Nederlands ook bekend zijn. Let op het subtiële onderscheid: *vals spöllen/speulen*, *gemeen/gemien doen/doon*. Er zijn nog een paar andere woorden, die we echter hoogst zelden aantref-

fen: *geniept* (Ambt-Delden), *slæcht* (Genemuïden), *voel* (Tubbergen). In de laatste plaats heet een eerlijke speler 'n *vrommen spöller*. In een heel klein gebiedje spreekt men bij vals spelen van *schelms*, *schelmes* of *skelmes doen*: dat is in Rijssen en in Hellendoorn, dus op de grens van Twente en Salland. In het Duits betekent *falsch* heel iets anders dan het Nederlandse *vals*, en in de dialecten net over de grens noemt men vals spelen dan ook niet *falsch spöllen* maar *spöllen met bedrög*. In Hasselt hebben ze de uitdrukking: *Klaas dut achter duumpien*.

Als iemand betrapt wordt op vals spelen, heet dat in Twente: *trapperen* op vals spel. Ook hoort men vaak *kriegen*: *Ze hebt hem kregen!*

2.8. Winnen, quitte, verliezen

Voor winnen wordt algemeen hetzelfde woord als in het Nederlands gebruikt. In Twente heeft de vervoegde vorm een *ee*: *Johanna dee weent het vaste*. Bij gelijkspel wordt het woord *quitte* gebruikt, maar gewoner is het woord *geliek* (*spel*). Het woord *geliek* kent allerlei gedaanten: *gelieke*, *geliek*, *glik*, *lieke* en *liek* en de vormen zijn nauwelijks aan een bepaald verspreidingsgebied te koppelen. *Gelijk* en *liek* zijn het populairst, in heel Overijssel. In Almelo zegt men bij een haast niet in te halen achterstand: *liek of eens zo wied*; in Vasse wordt bij een gelijke eindstand gezegd: *we komt d'r liek of*.

Winnen of verliezen kan een kwestie van geluk zijn, en gelet op de variatie in *geliek* zijn we benieuwd hoe dat zit met het woord *geluk*. Daar zijn we gauw klaar mee: anders dan bij *geliek* wordt *ge-* nooit wegge laten of afgekort tot *g-*; althans in Overijssel, want zodra we de grens overgaan is het wel *Glück*. Helemaal aan de andere kant van Overijssel, in Giethoorn en Oldemarkt, is het niet *geluk* maar *gelok*. In Twente is een vaste uitdrukking: *geluk in 'n tuk*, een mazzeltje. Het woord *mazzel* komt ook voor, een ontlening uit het Hebreeuws, via het Jiddisch en waarschijnlijk het Bargoens. Anders dan je bij zo'n ontlening zou verwachten is *mazzel* niet overal het gangbare woord voor 'geluk': bijna alle opgaven van *mazzel* komen uit Twente.

'Verloren' is in heel Overijssel *verleuren*, alleen langs de zuidgrens blijft de umlaut achterwege: *verloren*. In Zwolle heeft de algemene umlaut tot *eu* plaats moeten maken voor de voor deze plaats zo karakteris-

tieke *r*-umlaut: *verlören*, met dezelfde klank die we aantreffen in *klöör* ‘klaar’ en *jöör* ‘jaar’.

In Twente is het naast *verleezen* ook gebruikelijk om te zeggen: *verspöllen*, met als voltooid deelwoord: *verspöld* (in Rijssen *verspeuld*, in Vriezenveen *verspjöld*, over de grens, in Uelsen en Veldhausen *verspöild*). Eveneens in Twente kan ook een uitdrukking worden gebruikt: *het an het gat kregen hebben*, *het an de konte kregen hebben* of *het an de kloten kregen hebben*. Vaak wordt dit gebruikt als een hele groep, bijvoorbeeld een voetbalteam, verliest. Iets netter is *het an de bokse kregen hebben*, en dat treffen we in westelijke vorm (*het an de broek ekregen hebben*) ook wel buiten Twente aan.

Wie met een inzet heeft gespeeld, en die aan het eind helemaal kwijt is, heeft *alles* of *alns verleuren*. In Wierden zeggen ze in zo’n geval ook wel: *hee hef alns verdretten*, en in het nabijgelegen Zenderen: *hee hef alles verkakt*. Beide uitdrukkingen betekenen ongeveer hetzelfde. De situatie laat zich ook, net als in het Nederlands, met één woord samenvatten: *blut*. In Tubbergen en in het even ten noorden daarvan gelegen Emlichheim luidt het even kernachtig: *hee is bos*. Dat *bos* is op meer plaatsen in Twente bekend (rond Oldenzaal). Het is in gelijke betekenis bekend in het Fries, en in Noord-Engelse dialecten als *bost*. Merkwaardig is dat het woord in het Turks ook zo bestaat: *bos*, met gelijke betekenis!

Vrijwel identiek is het woord *dos*, maar dat komt aan de heel andere kant van Overijssel, in Genemuiden, voor. Maar waar komt die *d* toch vandaan? Is het een sarcastische of hatelijke verwijzing naar de geduchte tegenstanders van SC Genemuiden in de hoogste klasse van de zaterdagse voetbalcompetitie: de streekgenoten van DOS Kampen?

3. Knikkeren

Alleen over dit spel zou al een hoofdstuk vol te schrijven zijn, zo groot is de variatie. Ten eerste zijn er verschillende spelletjes met knikkers mogelijk, die ieder hun eigen naam hebben. Ten tweede hebben de knikkers zelf een eigen naam en die hangt dan weer samen met de grootte of het materiaal van de knikker. Ten derde is er natuurlijk, als altijd bij dialecten, de geografische variatie, die bij het knikkeren nog wel groter lijkt dan bij andere dialectwoorden. Dat ligt in de aard van het spel.

Knikkeren deed je uitsluitend met de kinderen uit je eigen plaats, en zo kon zich een eigen plaatselijke terminologie ontwikkelen, waar standaardisering geen vat op had. Knikkertaal was, als veel spelletjestaal, een taal die door kinderen aan andere kinderen werd doorgegeven, en niet door (normerende en corrigerende) volwassenen of de school.

3.1. *Het knikerspel*

In het overkoepelende begrip ‘knikkeren’ is de variatie overigens nog te overzien. Over het algemeen wordt *knikkeren* gebruikt, waarbij we wel moeten bedenken dat de laatste *e* niet wordt uitgesproken, en dat de *r* nauwelijks gearticuleerd wordt. In het noordoosten van Twente (Rossum, Tubbergen, Vasse) is het zelfs al helemaal *knikken* geworden. Ten oosten en ten westen daarvan treffen we ook de vorm *knikkelen* aan: in Hellendoorn en Vriezenveen, en aan de andere kant van de staatsgrens. In Genemuiden wordt een *i* voor een *k* tot een *e*, en luidt het woord dus ook *knekkeren*.

Het containerbegrip *knikkeren* omvat verschillende spelvormen die, als we ons beperken tot het buiten knikkeren (d.w.z. niet op een bord), zich laten opdelen in twee hoofdcategorieën:

1. het mikken in een kuiltje (soms ook op een hoopje, of in een getekend rondje);
2. het mikken op een andere, vaak grotere knikker.

Als maar een van beide spelwijzen in een plaats populair was (dat kwam en komt voor), kon men volstaan met het algemene woord voor knikkeren. Wanneer specifiek de spelwijze benoemd moest worden, kon *knikkeren* natuurlijk niet gebruikt worden, en kwamen de onderstaande termen ervoor in de plaats.

3.2. *Kuiltje knikkeren*

Het meest gebruikelijk is een samenstelling waarin het eerste deel *kuiltje* is (in de vorm van het dialect natuurlijk) en het tweede deel *knikkeren*. Veel plaatsen in Twente, waar deze vorm van knikkeren de populairste of zelfs enig-bekende vorm lijkt te zijn, hebben het over *kuulke knikk(er)en*. *Kuulke* kan men vervangen door *kuultje*, *kuultie*, *kulegie(n)*, *koeltie*, *koelegie* en *knikkeren* door *gooien*, *smieten*, *mikken*, *tikken*, *rollen*, *wippen*. In Vasse wordt gezegd: *op 't kuulken doen*, en

andere Twentse plaatsen gebruiken één woord: *kulen*.

In Salland is het niet *kuul* of *koel*, maar *pot*, wat mogelijk samenhangt met een andere speelwijze, waarbij een rondje in het zand werd getekend. *Potgooien* hoort bij Deventer en Holten, *potknikkeren* bij Wijhe, Zwolle en Nieuwleusen (voor het gemak zien we hier even af van de verkleinwoordvormen). In Deventer had je ook nog *krallen* (lett. ‘kralen’), dat door meisjes werd gedaan, naast een boom. Buiten het eigenlijke Salland komen we in Kuinre nog *pot(tie) pikken* tegen. Helemaal aan de andere kant van de provincie, in De Lutte, wordt gezegd: *op de pot mikken*. Giethoorn heeft kortweg *potten*. *Mikken* tout court wordt her en der gezegd, maar dat kan ook op de hieronder besproken vorm van knikkeren slaan.

Stoeken wordt gezegd in Ambt-Delden, Balkbrug en Heino, *tjoeken* in Oldemarkt, Hasselt en Steenwijk. Over de grens heeft men het over *(an)türen* en *anpielen*.

Sommige woorden zijn beperkt tot één plaats. Dat geldt, naast het al genoemde *krallen* uit Deventer, ook voor *pieken* in Olst, *ploppen* in Goor en *guffelen* in Vriezenveen.

3.3. *Mikken op een grote knikker*

Het is ook mogelijk om de knikkers in plaats van naar een kuiltje naar een grotere knikker te werpen. De eigenaar zet die neer, gaat erachter wijdbeens zitten en roept dan anderen op om die knikker te ‘veroveren’. Dan kwam er een speler, die op een afgesproken afstand plaatsnam, en met kleine knikkertjes naar de grote knikker begon te gooien. Dat ging door totdat de grote knikker geraakt werd. Alle knikkertjes die tot dan toe gegooid waren, kwamen in bezit van de eigenaar van de grote knikker en de grote knikker ging over naar de gooier. Vanzelfsprekend lukte het ook wel eens niet om de grote knikker te raken en dan behield de eigenaar haar of zijn grote knikker én de geworpen knikkertjes.

Op dat spel bestaan varianten. In Nieuwleusen gooide men om de beurt. Wie de grote knikker raakte, kreeg alles wat er gegooid was, raakte niemand de grote knikker, dan verviel de buit aan de eigenaar daarvan. In Genemuiden heet dat *wegschieten*.

Net als bij kuiltje knikkeren bestaat het merendeel van de benamingen voor dit spel uit samenstellingen, waarvan het tweede deel een werkwoord is (meestal *mikken*, maar ook *tikken* en *pikken*), en het eerste deel de naam van die grote knikker, die we hieronder zullen behandelen. Ook werd wel van de naam van de grote knikker een werkwoord gemaakt, bijv. *kloat* > *kloaten* in Denekamp, *bommel* > *bommelen* in Blokzijl. Tot die categorie behoort ook het over de grens voorkomende *anknikkeln*. Werkwoorden die niet zijn afgeleid van de (grote) knikker zijn *opzetten*, *zetten*, *(an)tikken*, *antuten*, *kaatsen*, *ketsen*, *dökken*. Net als bij het kuiltje knikkeren wordt ook hier kortweg *mikken* en ook wel *richten* gezegd.

3.4. Het formaat van de knikkers

Het mikken van veel knikkers op één veronderstelt een hiërarchisch onderscheid, dat tot uitdrukking komt in de naam. Voor de mooie, grote knikker waarop gemikt werd, bestonden naast *bonke* (Vollenhove, Nieuwleusen) ook namen als *bommel* (Blokzijl), *bolker* (Gramsbergen), *dikken* (Twente), *keuje* (Staphorst, Westerhaar), *keujer* (Rouveen), *kuije* (Giethoorn), *kees* (Ootmarsum), *kloat* (Denekamp).

Ook *stuiter*, de Twentse vertaling daarvan (*basterd*), *kogel* en *bikkel* zijn wel opgegeven bij de vraag naar het grote formaat knikker waarop gemikt moest worden. Het probleem is dat die namen ook voor het standaardformaat gebezigd werden. Om toch het onderscheid te maken, sprak men daarom wel van *dikke stuiter* (Markelo), *grote stuiter* (Sint-Jansklooster), *potbasterd* en *ketsbasterd* (beide Oldenzaal), *kalbaster* (Zeldam), *dikke knikker* (Markelo), *sterbikkel* (Borne), *grote kogel* (Nijverdal). Omgekeerd kon het standaardformaat, meestal aangeduid met *knikker*, maar ook met *stuiter* etc., juist weer *kleine keuje* (Westerhaar) worden genoemd.

Er zijn ook knikkers die juist kleiner zijn dan het standaardformaat, en die worden in Deventer *kleine stuiters* genoemd. In Sint-Jansklooster spreekt men van *kleine arties* (hartjes). Verkleinwoorden zijn ook *pottieslikker* (Giethoorn; de naam doet net als *potter* uit Holten vermoeden dat deze knikker voor het kuiltje knikkeren werd gebruikt), *pentertien* (Genemuiden), *pärregie* (Vriezenveen) en *glazen sterregie* (Heino). In Azelo spreekt men van *beukenootje*, in Vollenhove en Nieuwleusen met

umlaut van *beukeneuties*. In Wierden en Zenderen duidt het woord juist weer de grotere knikkers aan. Misschien was dat vroeger in Vollenhove ook zo, want daar had je ook nog het *alf beukeneutie*.

Zelf herinner ik [HSch, *1960] me uit Vollenhove dat je daar de *beukies* had, het kleinste formaat knikkers, en dat je daarmee mikte op de *bonke* (zie hierboven). Mijn jongste broer (*1967) vertelde me dat er vier formaten knikkers waren, en dat mikken met *beukies* op een *bonke* niet meer mogelijk was; die *beukies* werden gereserveerd voor het *pöttie knikkeren*. Ik leid hieruit af dat er in de jaren zeventig inflatie is opgetreden, en dat de variatie naar grootte is toegenomen. Dat laatste is tot in onze tijd doorgegaan: in Wijhe onderscheidt de jeugd tegenwoordig in volgorde van grootte: *mini, knikker, bonkje, driekwart bonk, bonk, superbonk, megabonk*.

Misschien hangt met die differentiatie in grootte ook een andere nieuwe trend samen: het ruilen van knikkers. Ik kende dat gebruik niet, mijn broer wel, en het lijkt erop dat, waarschijnlijk in het verlengde van de flippo's etc., ook de (veel oudere) knikkers zijn opgenomen in de ruilcultuur. De invullers van de Genemuider vragenlijst deelden mee, dat in hun plaats pas in de jaren zeventig/tachtig speciale knikkers een vaste waarde kregen. In Staphorst beschrijft men de oude, maar misschien tot op de dag van vandaag voortdurende situatie, met de opmerking "knikkers hadden geen ruilwaarde". Wie daar in het bezit van een andere knikker wenste te komen, moest er maar op gaan mikken. De roep waarmee potentiële knikkeraars werden verleid om op de *keuje* te mikken, luidt ter plaatse: *wie wil rulen*.

3.5. Het materiaal van de knikker

Het formaat is tegenwoordig het enige onderscheid dat in knikkers gemaakt wordt. Dat is wel eens anders geweest. Vroeger werd er vooral onderscheiden naar materiaal.

Het meest gebruikelijk was de knikker die gebakken was van klei. Bij zo'n knikker sprak men eenvoudigweg van *knikker* of *gewone knikker*. Ze werden in één grootte geleverd. De aanduiding *kleiknikker, kleier* (in Zwolle) of *kleikloet* (vaak wat spottend bedoeld) wijst erop dat er ook andere materialen bestonden. Het bekendste is glas. Zo'n knikker

werd *glazen knikker* genoemd, of ook wel kortweg *een glazen*, en over de grens *Glasknikkel*. Verder is de naam *stuiter* heel gebruikelijk, en in het oosten geldt dat voor *baster(d)*. Bijzondere knikkers hebben bijzondere namen: de *olieknikker* is van blauwig glas met een olieglans, de *blaarkees* heeft de afbeelding van een vlinder, een *gelukspoeper* is van gekleurd, ondoorzichtig glas en zou geluk brengen, een *beukenootje* (kan ook het formaat aanduiden, zie boven) had binnenin een gekleurd beukenootje.

Naast glas was er lood: niet zelden in een eerder leven kogellager geweest, en zoals er kleine en grote lagers zijn, laten de loden knikkers zich onderscheiden in *keugelties*, *kogels* en *grote kogels*. Ze waren vooral bij jongens populair. Meisjes hadden een hekel aan het sjouwen met die zware gevallen, en ook aan de manier waarop je eraan moest komen. Je kon ze niet kopen, maar je nam ze mee uit een fabriek of een machine. Ook de kogel uit een spuitfles werd wel gebruikt voor het knikkeren.

De namen die in wezen een materiaalverschil aanduiden, hebben zich weten te handhaven toen het materiaalverschil in belangrijkheid werd afgelost door het formaatverschil. Zo valt te verklaren dat met één naam verschillende formaten konden worden aangeduid, zoals bij het *beukeneutie* het geval was. Ook de *essel* is daarvan een voorbeeld: in Vriezenveen de grote knikker, en in Almelo de kleine knikker. Verschillende namen die we voor de kleine knikkertjes tegenkomen, zijn ook opgegeven voor de knikkers van glas: naast *beukenootje* zijn dat *sterregie*, *hartie* en *glazen hartie*. Maar ook *kogel*, *grote* en *kees*, namen waarmee de grote knikker wordt aangeduid, zijn glazen knikkers.

Soms kon binnen een materiaalsoort naar grootte worden gedifferentieerd: in Balkbrug heten de kleine steengoedknikkers *kippenkeutels* en de grote *kuiers*. Formaatdifferentiatie binnen de glazen knikkers is heel algemeen, en in de laatste jaren alleen nog maar toegenomen (zie hierboven).

4. Bokspringen

In Noordwest-Overijssel is het eerste deel van de samenstelling een verkleinwoord: *bokjenspringen* (Kuinre, Blokzijl), *bokkiespringen* (el-

ders). Verspreid komt nog voor *haasje-over*, in verschillende dialectvormen: *häsje-oaver* etc. Niet elk bokspringen is hetzelfde als haasje-over. Met *bokspringen* wordt ook wel (en misschien het meest) het spel bedoeld waarbij een jongen of meisje gebukt staat, handen tegen de muur, terwijl een ander kind op de rug springt en roept: *bok, bok, hoeveel hoorns?* Degene die krom staat moet dan raden hoeveel vingers er opgestoken zijn. Raadt men het niet, dan blijft de bok staan en mag een ander erop springen.

5. Verstoppertje

Zowel het verkleinwoord (*verstoppertje, verstöpperke* etc. (*doen, spöllen* etc.)) als het werkwoord (*verstoppen* (*doen, spöllen* etc.)) is gebruikelijk. Daarnaast komt ook het woord *wegkroepertie(n)* vaak voor, vooral in het westen van de provincie. Blokzijl en Vriezenveen hebben een *uu*: *wegkrupertjen* resp. *wegkrupertie(n)*. In plaats van een *t* kan in Nieuwleusen ook een *d* gezegd worden: *wegkroeperdien*. Er is dus in en na *-kroeper-* variatie, maar ook ervóór. *Weg-* is hetzelfde als *vort-* en *vut-*, en bijv. *vutkroeperdien* komt, naast het genoemde *wegkroeperdien*, in Nieuwleusen voor. In de Noordwesthoek is het voorvoegsel *uut-*: *uutkrupertjen* in Kuinre, *uutkroepertie* in Wanneperveen. In Hellendoorn en Nijverdal is het voorvoegsel *ver-*: *verkroepertie*. Mogelijk is dat een contaminatie van *verstoppertje, verstöpperke* etc. dat vooral in het oosten voorkomt, en *wegkroepertie* dat vooral in het westen voorkomt. Hellendoorn en Nijverdal liggen geografisch en taalkundig op de grens van oost en west.

En net als bij *verstoppertje/verstoppen* bestaat er naast het *verkroepertie* ook *verkroepen*, in Hellendoorn. *Vortkroepen* komt zelfs in nog wat meer plaatsen voor.

In Rossum heet het spelletje *verbannen* (het zelfstandig naamwoord *ban* wordt in een aantal plaatsen als onderdeel van het spel, te weten de vrijplaats, opgegeven). Het Tubbergse woord *bampost* kunnen we interpreteren als *ban-post*, met een *n* die zich aangepast heeft bij de *p*. In Saasveld gaat de assimilatie nog iets verder. Daar heet het spelletje *pampossen*. De *p* van de tweede lettergreep heeft zich uitgebreid naar de eerste lettergreep. Het is niet onmogelijk dat de bijgedachte aan een heel ander woord (*Palmpaosen*) die uitbreiding in de hand heeft gewerkt.

In Nieuw-Heeten bestaat het spel *bössie schuppen* dat lijkt op verstop-pertje, met dit verschil dat er een leeg blikje bij wordt opgesteld. De kinderen die zich verstoppt hebben proberen tegen het blikje te schop-pen, zonder dat ze gezien worden.

6. Tikkertje

Tikkertie(n), *tikkertje(n)* en *tikkerdie* (in Nieuwleusen) komen in heel Overijssel voor. In Twente vinden we soms het werkwoord, *tikken*, in combinatie met een voorzetsel: *oftikken*, *antikken*. Speciale vormen zijn *boomtikkertie* (de kinderen lopen van boom tot boom, en mogen alleen tussen twee bomen getikt worden), *hoge en lege* (wie op bijv. een muurtje staat kan niet getikt worden) of *bloot slaat dood* (alleen een onbedekt lichaamsdeel mag aangetikt worden).

Afbeelding 1: Boomtikkertie

Eveneens in heel Overijssel vinden we *vangen* en *vangertje/vangertie*, in Vriezenveen *vongen*. *Vangen* komt ook over de grens voor, in Wietmarschen, maar de meeste plaatsen in het graafschap Bentheim hebben

een combinatie van *tikken* en *vangen*, te weten *Tikkfangen* (ook gespeld *Tickfangen*). Dit woord komt aan de Nederlandse kant van de grens in het geheel niet voor.

Net zoals *tikken* met een voorzetsel kan worden gevormd, geldt dat ook voor *vangen*, maar nu is het voorzetsel *op*: *opvangen*, *opvangertje*, *opvangertien*. *Vangen* kan ook in een samengestelde uitdrukking voorkomen: *bongeltie vangen* (Giethoorn), *ketten vangen* (Rijssen). Dat laatste woord wordt gebruikt wanneer er twee tikkers zijn. In Genemuiden heet dat: *al lopende aand*.

In Deventer, Zwolle, Hasselt en Vollenhove spreekt men niet van *tikkertje* of *vangertje*, maar van *kriegertjen* resp. *kriegertien*.

Zeer afwijkend zijn het Staphorster woord *sittie* en het Genemuider woord *li-jszækkien* of *leizækkien*. In het boek *Om het spel en de knikkers*, waarin de kinderspelen van Genemuiden staan beschreven, wordt het vermoeden geuit dat die naam alleen in Genemuiden bekend is (blz. 69), maar dat vermoeden is niet juist. In Wijhe herinnerden de invullers van de vragenlijsten zich nog het woord *leaszak*, maar niemand wist meer precies wat er mee bedoeld werd.

7. Tollen

Tollen heet ook in Overijssel *toll(e)n*, maar in Twente net zo vaak *drief-tollen*. Dat heeft te maken met de naam voor de tol waarmee gespeeld werd, de *driegot*. In Staphorst is dat de *driftol*, en heet het spel *driftollen*.

In De Lutte en in Uelsen (Duitsland) spreekt men van een *driefkloat*. *Kloat* in een samenstelling komt vaker voor, namelijk *zetkloat* of *zettekloat* (het woord is zelfs populairder dan *zettol*), *ieskloat* en *trillkloat*. Het voorlaatste woord treffen we vooral, het laatste woord uitsluitend in Duitsland aan. Het meest gebruikelijke woord voor 'tol' is in het door ons onderzochte deel van Duitsland *pindopp*, en het tolleren heet daar dan ook *pindopp spöllen*.

Bijzondere woorden zijn de *bat* (Genemuiden) voor een platte tol, en de *oubat*, in Zwolle de aanduiding voor de priktol. Meestal wordt die

echter *priktol(le)* genoemd. Een andere samenstelling met tol is *zweptol* of *zwöptol*. De variatie hangt samen met de rijkdom aan woorden waarmee de zweep die de tol in beweging zet wordt aangeduid: *zwöp(pe)* (Twente), *zwep(pe)* (Denekamp en Oldenzaal, West-Twente, Salland), *zweep(e)* (Noord(west)-Overijssel), *zwiepe* (Genemuiden). De Twentse klinker *ö* vinden we ook nog rond Nordhorn (*Schwöp*), maar het woord maakt plaats voor *Pietsche*. In sommige Nederlandse plaatsen zegt men in plaats van *zweep* (dat vaak in de verkleinwoordvorm wordt gebruikt) ook wel *stok*: *dri(e)ftollestok*, *driefstok* en daarnaast kortweg *andriever*.

8. De toren van...

Er bestaat een spelletje dat eigenlijk niet (meer) als zodanig gekwalificeerd kan worden: een volwassene of een groter kind omklemt het hoofd van een jong kind, en tilt het daaraan omhoog. Levensgevaarlijk, en de behandeling van dit item moeten we dan ook vooraf laten gaan door de waarschuwing dit ‘spelletje’ nooit in de praktijk te brengen. Dat we het desondanks noemen, komt omdat er vaste, en per dialect verschillende formules zijn die bij het tillen, of onmiddellijk daaraan voorafgaand, worden uitgesproken: “wil je.....zien” of “zal ik je.....laten zien”. Op de plaats van de puntjes wordt dan een plaatsnaam gezet. In Duitsland maar ook in Denekamp is dat *Münster*. In Vasse is dat ook een Duitse plaats, maar dan *Uelsen* (N.B. in Uelsen zelf noemen ze Münster). Ook plaatsen van Nederlandse steden komen voor: *Amsterdam* (verschillende Twentse dialecten), *'n Haag* (Rijssen).

De plaatsnaam kan ook worden voorafgegaan door “de toren van”: *de toren van Lochem* (Bathmen), *de toren van Babel* (een bijbels begrip; Hellendoorn, Wijhe), *de toren van Palthe* (geen plaatsnaam maar een familienaam; Holten), *de toren van Dalfsen* (Nieuwleusen).

In Hellendoorn is het geografische begrip dat op de puntjes kan worden ingevuld ruim: *de aandere weareld*.

Veel mensen kennen het spelletje nog wel, maar weten niet meer hoe het heet. Dat wijst erop dat voortschrijdend inzicht over de gevaren het definitief naar het verleden heeft verbannen. De afkeuring en de verontwaardiging klinken nog in de antwoorden door: “*wie vindt det gin spellegie*”, “geen spel maar gevaarlijke streken!”

9. Hinkelen

Voor hinkelen vinden we de woorden *hinkelen* (in de Noordwesthoek zonder *h*: *inkelen*) en *heenkelen* (Twente). In sommige dialecten, vooral in het midden van de provincie, kan het element *-el-* ook weggelaten worden, en dan krijg je dus *hinken* en *heenen*. Tubbergen en Uelsen gaan nog een stapje verder door ook de *n* weg te laten, in *heken* resp. *hikken*. Wietmarschen in Duitsland heeft ook geen *n* in de eerste lettergreep (*hikstern*), Nordhorn en omgeving kennen dezelfde uitgang maar dan weer met *n* in de eerste lettergreep: *hinkstern*.

Verder bestaan er voor het spelletje hinkelen woorden die zijn afgeleid van het woord voor het stuk grond waarop gehinkeld wordt: *hinkelpotten*, *hinkeperken* etc. *Pot* en *perk* zijn overigens nog lang niet alle aanduidingen voor de *hinkelbaan*. Naast *-baan* (ook *-bane*, *-baene*) is er het *-veld*, het *-park(e)*, het *-pad*, het *-hok(ke)* en het *-vak* (het eerste deel van de samenstelling, dus *hinke-*, *hinkel-*, *heenke-*, *heenkel-*, *hekel-* laten we overzichtelijkheidshalve buiten beschouwing). *Park* en *perk* komen het vaakst voor, in de gedaanten *pearck*, *perk*, *pärk*, *peerck*, *park(e)* en *paaiik*. Bij *hok* en *vak* is het niet duidelijk of nu de hele hinkelbaan is bedoeld, of de afzonderlijke vakken. In Emmeloord, in de aan Overijssel grenzende Noordoostpolder, spreekt de jeugd over een *hinkelpad*.

Als men wil hinkelen, moet eerst een voorwerp in een afzonderlijk vak worden geworpen. Het Nederlandse woord hiervoor is *hinkelblokje*, en dat komen we in de dialecten ook vaak tegen. De rijke variatie in zowel het eerste deel van de samenstelling als in de exacte vorm van het verkleinwoord zorgt voor een groot aantal vormen, elk in maar enkele plaatsen of zelfs in één plaats terug te vinden. Maar het kan ook concreter. Als hinkelblokje werd vaak een met zand gevuld schoensmeerdoosje gebruikt, en dat heet bijvoorbeeld in Tubbergen *schoonsmeerdeuske*, en in Vriezenveen *schounsmjaerdeusie met zoand*. In Zeldam is het kortweg *deuske met zand*, elders in Twente *hinkeldeusie* of *heenkeldeuske*. In Zenderen is het andere deel van de samenstelling ‘schoensmeerdoosje’ blijven staan: *heenkelschöantje*. Houdt de Saasveldse vorm *heenkelveutke* ‘hinkelvoetje’ ook nog een ver verband met schoen(smeer)?

Ook werd wel een stukje van een gebroken kopje gebruikt. Het aardewerken servies heet in Overijssel *scheurewark*, en zo’n stukje, gebruikt

als hinkelblokje, werd dan ook *scheurtje* (Wiene), *pannenscheurtje* (Deldeneresch) of *paikschoord* (Vriezenveen) genoemd.

Er kon ook met een (mooi) steentje geworpen worden: het *hinkelsteen-tie*, *hinkelstientie* of kortweg *stientie*.

10. Hoepelen

Een hoepel is een *hoepel* (in Noordwest-Overijssel *oepel*) of een woord dat zich laat herleiden tot *ba(a)nd*. In sommige plaatsen heeft dat een achtervoegsel *-el* (*ba(a)ndel*), in Genemuiden, Enschede en Almelo is de *d* een *t* geworden: *baantel*, *beantel*. In andere plaatsen komt er iets voor, te weten *jaag(e)-* of *tonne-*. *Jaag(e)ba(a)nd* vinden we in Twente, in het aangrenzende deel van Duitsland, en – opvallend – in Vollenhove. *Jaagba(a)ndel*, met zowel voor- als achtervoegsel komt overigens niet voor. *Tonnebaand* hoort bij Holten.

In de meeste plaatsen staat *baandel/jaagbaand* naast (*h*)*oepel*, maar er is wel een betekenisverschil. In sommige plaatsen is een *hoepel* een oud fietswiel zonder spaken, en een *baandel/jaagbaand* een ijzeren ring, in andere plaatsen is het precies andersom. Het onderscheid dat De Lutte maakt in *rad* en *reenk* is duidelijker. Het woord *rink* voor hoepel komen we over de grens ook nog wel tegen.

Werkwoorden die ‘hoepelen’ aanduiden zijn van het zelfstandig naamwoord afgeleid. Zo vinden we (*h*)*oepelen*, *baantelen*, *baandelen* en *jageba(a)nden*. Er kunnen ook samenstellingen met *jagen* worden gevormd: *reenkjagen*, *tonnebaandjagen* en zelfs *jagebandjagen*. Dat laatste is wat dubbelop, en soms laat men het eerste *jage* liever weg. Dat is het geval in Borne (*baandjagen*) en in Emlichheim (*bandjagen*).

11. Proppenschietter

De ouderwetse proppenschietter, een buis om bijvoorbeeld bessen, pitten of proppen mee te schieten, heet *proppe(n)sch(i)eter(d)*, waarbij de *sch* links en rechts in de provincie te vervangen is door de *sk*: *prop-pensketer* etc. Naar het geluid waarmee de projectielen de buis verlaten, heet het geval in Twente ook wel *plof*, *ploffje* of *ploffje*. In Vriezenveen wordt het apparaat een *plofroof* genoemd, waarbij *roor* ‘buis’ betekent.

Dit *roor* komen we, als *röör*, verder alleen tegen in Duitsland, maar dan in de samenstellingen *Blaosröör* (Uelsen) en *Pusteröör* (Emlichheim). Het oude woord *spie(t)busse*, letterlijk ‘spuitbus’, is alleen nog opgetekend te Staphorst. Tegenwoordig gebruikt de jeugd voor het schieten van papieren pijltjes de pvc-buis, die eigenlijk bedoeld is om elektriciteitsdraden af te schermen. Naar deze functie spreekt men ook wel van *lechbuis(e)* (lichtbuis), *lechpiep(e)*, *lichpiepe* en *lichtbuis*, maar het meest gebruikelijke woord is toch wel *bloaspiep(e)*.

12. Katapult

Het hierboven genoemde woord *proppenschieter* wordt ook wel gebruikt om het elastiekje aan te duiden dat tussen duim en wijsvinger gespannen wordt, en waarmee men dan papieren propjes o.i.d. wegschiet. Qua functie is er een overeenkomst met de katapult, maar bij de katapult hoort ook nog een gevorkt eiken- of berkentakje. De Almelose aanduiding *tweestrampen* (een *stramp* is een gevorkte tak) verwijst hiernaar. Veel gebruikelijker is de aanduiding *katte(n)pul(t)(e)*. Ook *kattepulle*, *kattenpöller* en zelfs *kattenpil* komen voor.

Afbeelding 2: Tweestrampen

13. Autoped

Zowel *autoped* als *step* zijn genoemd, maar *autoped* komt twee keer zo vaak voor als *step*. *Step* wordt soms als moderner gezien, maar er is ook wel een inhoudelijk verschil aangegeven: soms is *autoped* gereserveerd voor het voertuig met luchtbanden, terwijl een *step* harde banden heeft. Voor de ouderwetse *step* met houten wieltjes is ook nog het woord *glijer* in omloop, voornamelijk langs de IJssel (Deventer, Olst, Wijhe, Zwolle) en ook nog in Goor en Enschede.

14. Schommel

Naast *schommel* en *skommel* komen nog een paar andere woorden voor. In Twente is dat vooral *bungel*, dat ook optreedt in de samenstelling *bungeltouw*, waarmee eveneens (in Tubbergen) een schommel aangeduid wordt. In de westelijke helft van Overijssel vinden we *tolter*, *tolder*, *talter* en *talder*. De vormen met *o* hebben een relatief grote verspreiding, van Westerhaar en Ommen tot aan Oldemarkt, de *a*-woorden komen uitsluitend in de Kop van Overijssel en in Zwolle voor. Dat na de klinker *-lt-* komt (*tolter*) zien we vaker dan dat de klinker gevolgd wordt door *ld* (*tolder*). Drie verwante woorden, elk beperkt tot één plaats, trekken onze aandacht. Ten eerste is dat de afwijkende klinker in *tilder*, opgetekend te Wijhe, dus buiten het *tolter/talter*-gebied. Ten tweede is dat *touwter* in Kuinre. Deze plaats ligt wel in het *tolter/talter*-gebied, maar heeft dus een gediftongeerde klinker, wat voor het Kuinders volkomen klankwettig is. Dit dialect diftongeert niet alleen op on-Overijsselse wijze *oud* en *zout*, maar gaat ook verder dan het Nederlands door *zolder* te diftongeren tot *souder*. In die sterke diftongerings-tendens past ook *touwter*. Het derde geval is *tolterzeel* in Vriezenveen. De aanwezigheid van dit woord in het Twentse dialect van Vriezenveen is merkwaardig, maar we zien een overeenkomst met het Tubbergse *bungeltouw*: het schommeltouw (*zeel* is touw) is een pars pro toto voor de héle schommel geworden.

In Vasse is het verkleinwoord *zeelken* de aanduiding voor de schommel. Hier is het eerste en bepalende deel van de samenstelling (*schommel*- of *bungel*-) dus al helemaal verdwenen. Het werkwoord ‘schommelen’ heet daar *zeelkenjagen*, dat sterk lijkt op het Tubbergse *zeeltjagen*. In alle andere gevallen is het werkwoord gevormd door(*e*)*n* achter het

zelfstandig naamwoord te plaatsen: *schommelen*, *bungelen*, *tolteren* etc. Dat geldt ook voor *ruilen*, het Bathmense woord voor schommelen, afgeleid van *ruile*, een oud en alleen in Bathmen aangetroffen woord voor schommel. De Duitse dialecten hebben *bümmeln* en *bummeln*, dat iets anders is dan ons woord *boemelen*, en is afgeleid van *Bümmel* resp. *Bummel* (in Wietmarschen *Bumbam*). Zie ook de schommelkaart op blz. 178-179.

15. Wipwap

In de nabijheid van een schommel is vaak ook een wip(wap) aan te treffen. In de Overijsselse dialecten wordt die doorgaans als *wipwap* aangeduid. Nieuw-Heeten heeft *wipbap*, waarin de tweede *w* opvallend is geassimileerd aan de voorafgaande en volgende *p*, en tot een eveneens bilabiale plofklank is geworden. *Wipwappe* werd genoteerd in Goor, en *wippewappe* komt ook voor: in Uelsen en in Vollenhove, twee plaatsen die in het geheel van de plaatsen vertegenwoordigd in het *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten* nauwelijks verder uit elkaar hadden kunnen liggen.

Assimileert in *wipbap* de medeklinker, elders is dat met de klinker het geval – want zo mogen we de ronding van *i* tot *u* in bijvoorbeeld *wupwap* wel interpreteren. De geronde *u* zal ontstaan zijn door de eveneens geronde *w*. De plaatsen waar we de *u* aantreffen, zijn Kuinre, Oldemarkt (alleen in het werkwoord: *wuppen*), Giethoorn, Wanneperveen, Staphorst, Balkbrug, Westerhaar, Emlichheim, Uelsen, Wietmarschen: een zeer langgerekte en tegelijkertijd zeer smalle keten, die alleen aan de uiteinden wat concentratie laat zien. De vorm van het verspreidingspatroon doet wat denken aan dat van de ronding van *ie* tot *uu* in bijv. *wuuf*, dat loopt van Wolvega helemaal tot Woudenberg, maar onderweg soms niet meer dan één plaats ‘breed’ is. De dialectgeografie heeft zo haar raadselen.

16. Vlieger

De vlieger laat een duidelijke geografische verdeling zien: bij het oosten hoort *vleger* (het oosten omvat ook nog Ommen, Hellendoorn en Deventer), het westen *vlieger*, met lang-aangehouden *ie*. Afwijkend zijn *vleager* in Rossum en *vleiger* in Vriezenveen. In een paar plaatsen

in Twente komt ook het woord *weier*, *weaier* of *weejer* nog voor. Oldenzaal kent het woord *schuier*, Blokzijl nog *brommer*; met dat laatste is specifiek een zeskantige vlieger bedoeld. De Duitse plaatsen hebben *drachen*, ontleend aan het Hoogduits, of in vernederduitste vorm *draken*.

17. Snorrebot

In een botje (meestal uit een varkenspoot) wordt een gaatje gemaakt, waardoor een touwtje wordt gehaald. Men neemt de uiteinden van het touwtje in de handen, draait dan het botje met hoge snelheid rond, en trekt vervolgens het touwtje strak door de handen uiteen te bewegen. Dan hoor je het botje snorren, en dat verklaart de naam *snorrebot*, die (ook in de verkleinwoordvorm) zeer algemeen is. Of het botje dat ook is, valt te betwijfelen. Gaandeweg is het vervangen door een knoop, en is het voorwerp ook *snorreknop* gaan heten. Naar het touwtje wordt verwezen met het woord *snorrekoord*. Misschien doet het geluid denken aan een spinnende kat, want *snorrekate* is ook genoemd, in Dene-kamp en verder in Duitsland (waar dan van *Snurrkatte* of *Snurrkater* wordt gesproken). In de omgeving van Nordhorn wordt een ander dier vernoemd: *Snurrhaan*. Het zoemende geluid horen we terug in *zoemer* (Westerhaar) en *zoem-zoem* (Genemuiden). In Giethoorn heeft men het over een *goezerd*, in Vollenhove over een *goezebroek*.

18. Ter afsluiting

Wie naar de terminologie van een bepaald kinderspel, bijvoorbeeld het knikkeren, kijkt, wordt getroffen door de overstelpende hoeveelheid verschillende woorden die er voor dit spel, de spelvormen of de voorwerpen in omloop zijn. We hebben al gewezen op de variatie in materiaal en grootte van de knikkers, die voor een eigen nomenclatuur zorgt. Maar er is ook, als altijd bij dialecten, de geografische variatie en er is ook variatie die samenhangt met de dimensie ‘tijd’, en die is in een geografisch woordenboek wat moeilijker te vangen. Voor veel invullers van de vragenlijsten voor het *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten* geldt dat de knikkertijd alweer enige jaren achter hen ligt. Nu hoeft dat niet te beteken dat er oude knikkerwoorden verloren zijn gegaan in de zwarte gaten van het geheugen – doorgaans reproduceert men de toestand uit de jeugd juist heel scherp. Het achterhalen van de

hedendaagse toestand lijkt eerder een probleem. De cultuur van het kinderspel onttrekt zich aan het oog van de volwassene, en dat heeft twee gevolgen. Voor de dialectologie betekent het, dat niet alle ontwikkelingen gerapporteerd worden. En voor het spel en zijn termen betekent de afwezigheid van corrigerende en normerende volwassenen, dat de veranderingen elkaar in een razend tempo kunnen opvolgen.

Veel volwassenen menen dat alleen dat wat ze zelf niet kennen, zoals computerspelletjes, nieuw zijn, en dat bijvoorbeeld het knikkeren traditioneel is. Maar de gesignaleerde opkomst van het ruilsysteem in de knikers vanaf de jaren zeventig toont het tegendeel aan. Het vraagt werkelijk heel goede observatoren om, over de generatiegrenzen heen, ook de jongste ontwikkelingen te kunnen bijhouden. Het *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten* kent zulke observatoren, bijvoorbeeld de medewerkers van de groep uit Wijhe, die met hun precieze notatie van de hedendaagse knikkerwaarden de titel van onze bijdrage leverden.

BIBLIOGRAFIE

Wulp-Heutink, R. van der (1954), *Om het spel en de knikers. 495 kinderspelen uit de jaren veertig en vijftig*. Kampen: IJsselakademie.
GOS-vragenlijsten Samenleving 10, 11 en 12, niet gepubliceerd, aanwezig in Kampen.

Charlotte Giesbers en Lex Schaars

DIALECT OP HET GELDERSE SCHOOLPLEIN

Inleiding

De SND-vragenlijst over de kinderspelen is op internet slechts door 26 dialectsprekers uit Gelderland ingevuld. Daarvan kwamen er 8 uit de Achterhoek en de Liemers, 8 van de Veluwe en 10 uit het Rivierengebied. Aangezien de enquête zo weinig ingevuld is op internet, is er voor gekozen de enquête ook onder de informanten van het *Woordenboek van de Gelderse Dialecten* te verspreiden. In totaal is deze 32 keer ingevuld, waarvan 21 keer door Veluwse dialectsprekers en 11 keer door dialectsprekers uit het Rivierengebied.

Om het materiaal nog verder uit te breiden zijn ook de plaatselijke dialectwoordenboeken uit Gelderland en de enquête van Schrijnen, Van Ginneken en Verbeeten geraadpleegd. Deze zogenaamde SGV-vragenlijsten zijn in 1914 afgenomen in het zuiden van Nederland. Het betreft een alfabetische vragenlijst van 55 pagina's waarin naast woorden bijvoorbeeld ook werkwoordsvervoegingen en meervouden van zelfstandige naamwoorden worden afgevraagd. Het laatste deel van de vragenlijst wordt gevormd door vragen van volkskundige aard. Deze vragenlijst is niet in geheel Gelderland afgenomen, maar slechts in 13 plaatsen in het zuiden van de provincie (Hemmen, Elst, Appeltern, Andelst, Slijk, Ewijk, Neerbosch, Lent, Alpen, Niftrik, Overasselt, Heumen, Groesbeek).

Deze vier bronnen (SND-enquête van internet, SND-enquête van Gelderse informanten, plaatselijke dialectwoordenboeken en SGV-vragenlijst) zijn gebruikt voor de bijdragen 1 tot 4, geschreven door Charlotte

Giesbers. Voor de bijdragen 5 tot 8 heeft Lex Schaars nog ongepubliceerd materiaal gebruikt van het *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten* (WALD).

1. Knikker

Het Nederlandse woord *knikker* is verwant met het Noordduitse *knicker* en het Engelse *nicker*. Het is ontleend aan het Nederlandse woord *knikken*. Volgens *Van Dale* is een knikker: “Een balletje van gebakken aarde, steen marmer of glas, tot kinderspel dienend.”

Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) meldt dat in Zuid-Nederland een uitdrukkelijk onderscheid gemaakt wordt tussen knickers van gebakken aarde en knickers van natuursteen of glas. Dat verschijnsel zien we ook in Gelderland. Een knikker van klei wordt *kleiknikker* (in Tiel en Heerde), *kleiknoet* (in Heerde), *aerde* (in Millingen), *pottebakker* (in Ede) of *vrollieknikker* genoemd (in Groesbeek). Zo'n knikker uit klei had een doorsnee van ongeveer 12 mm en werd door middel van olieverf gekleurd in groen, blauw, bruin, roze, geel, rood of zilver (Siemes en Philips 2005: 455).

De glazen knikker heet in Gelderland *glaozen* of *glaozere* (in Tiel, Millingen, Groesbeek), maar ook *stuiter* of *stoeter* (in Lunteren, Doetinchem, Ede, Ochten, Nunspeet, Huizen, Garderen, Velp). Glazen knickers zijn meestal groter dan kleiknikkers, hun doorsnee bedraagt 20 mm (Siemes en Philips 2005: 456). Het woord *stuiter* wordt in Noord-Nederland volgens het WNT ook gebruikt voor grote knickers (meestal van glas). Vandaar dat we waarschijnlijk ook het dialectwoord *stuiter* tegenkomen bij grote knickers (in Dinxperlo en Zevenaar). Voor grote knickers zijn ook andere benamingen zoals *bonk* (in Velp en Dinxperlo) en de varianten *bon* (in Harskamp) en *bom* (in Ede) opgetekend, maar ook andere dialectwoorden zoals *toekser* (in Bemmelen), *knots* (in Oosterhout) en *kaetsbeel* (in Groesbeek). Met deze grote knickers werden in het spel de kleine knickers aangestoten.

Over het knikkeren zelf werd door de informanten het volgende gemeld:

-Herwijnen: Bij het knickerspel hadden wij vroeger knickers van gebakken klei in allerlei kleuren en maar één of enkele van glas, *schietters*,

(waren veel te duur).

-Bemmel: *Knikkers* is het gewone woord. *Beuken* waren de knikkers met een bepaalde streep erdoor. *Toekers* waren grotere knikkers, waarmee je de kleintjes kon aangooien.

-Dinxperlo: *Bonken* en *stuiters* werd gebruikt voor de grote knikkers. We *piekten* en *knipten* een knikker weg (een knikker laten weggrollen).

-Lunteren: *Stuiters* zijn glazen knikkers, groter dan de kleiknikkers die – uiteraard – veel goedkoper waren.

-Speuld: Zijn ze van klei gemaakt, dan zijn het knikkers.

-Zevenaar: Een stuiters had in het spel de waarde van vijf knikkers. Voor aanvang van het spel werd de hoeveelheid knikkers afgesproken waarmee gespeeld werd, met de term *twee op*, *vier op* of *tien op*.

-Doetinchem: Glazen knikkers noemden wij *stuiters*. Gewone knikkers waren van ander materiaal, klei of zo, niet doorzichtig en effen van kleur.

-Ede: *Pinkies* waren kleine knikkers, *bommen* grote. *Pottebakkers* waren knikkers van klei en stuiters waren van glas.

In de SGV-vragenlijsten stonden ook nog dialectwoorden voor speltermen, zoals het rollen van de knikker in het kuiltje en het stuiken van de knikker in het kuiltje. Voor het rollen werd in Gelderland het volgende dialectwoord gebruikt:

-*drulle/trulle/rulle*: in Neerbosch, Alphen, Overasselt, Lent en Groesbeek. Deze dialectwoorden komen van het Nederlandse *druilen* of *dralen* wat volgen het WNT ‘rollen, snel ronddraaien’ betekent.

Voor het stuiken van de knikker werden deze dialectvarianten genoemd:

-*pinkele*: in Slijk.

-*stoeke/stuke/stuike*: in Millingen, Groesbeek, Appeltern, Slijk, Neerbosch, Lent, Niftrik Overasselt en Heumen. Stuiken is volgens het WNT “door een stoot neerwerpen. Vandaar als naam voor een kinderspel, waarbij de spelers in staande houding knikkers, noten enz., met kracht in een kuiltje moeten werpen: als er een even getal in het putje blijft liggen, wint hij”.

Wanneer iemand al zijn knikkers verloor, was dat een kleine ramp. Er bestaan zelfs knikkergebeden die uitgesproken werden, nadat iemand al zijn knikkers verloren had:

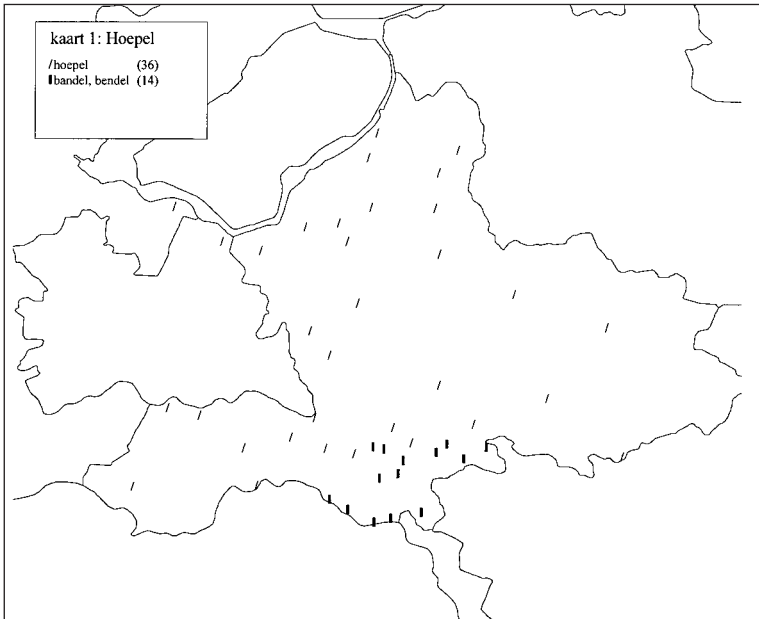
“Onzen Vader, dén in Hemmel sett,
Ik bun al miene Knickers kwiet,
Ik heb ken Geld, um ni-je te kopen,
Nou mot ik mer ohne knickers lopen.”
(Siemes en Philips 2005: 457)

2. Hoepel

Voor de Tweede Wereldoorlog gebruikte men voor dit spel hoepels van oude tonnen, deze werden echter snel eivormig. Sommige lieten in die tijd een hoepel bij de smid maken, maar dat was duur. Na de oorlog gebruikte men oude velgen van een fiets. De hoepel werd door middel van een stok voortgeduwd. Met deze stok duwde men de hoepel van achteren aan (Siemes en Philips 2005: 491).

Voor het begrip ‘hoepel’ komen in Gelderland twee vormen voor (zie kaart 1):

- De vorm *hoepel* is de meest voorkomende vorm in Gelderland; zowel

Kaart 1: De hoepel in de Gelderse dialecten

in de Achterhoek en de Liemers, de Veluwe en het midden en westen van het Rivierengebied. In *Van Dale* staat bij *hoepel*: “(als kinderspeel­tuig) grote houten of ijzeren ring die met een stokje of ijzeren haak wordt voortgedreven, zodat hij over de weg voortrolt”. Volgens het WNT komt *hoepel* van *hoep* met de toevoeging *-el*. Waar het woord *hoep* vandaan komt, is onbekend, maar de grondbetekenis is ‘gebogen of cirkelronde band’.

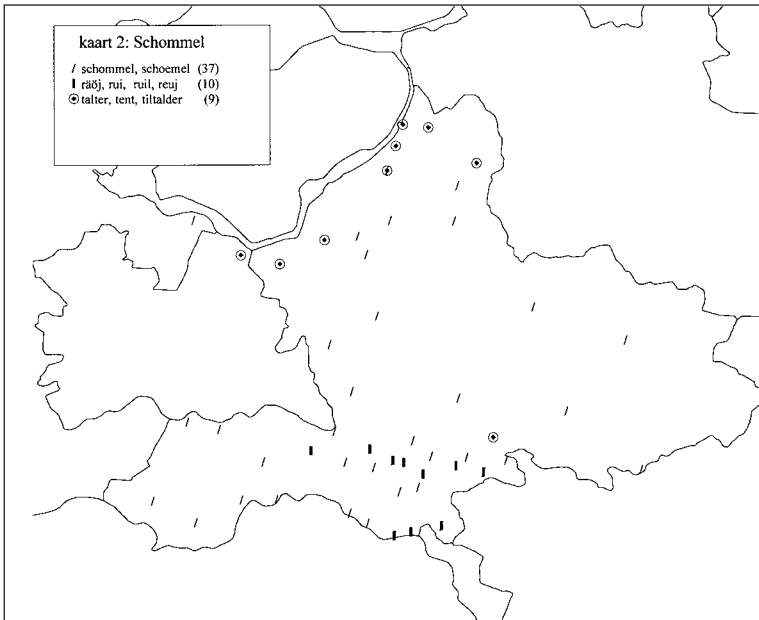
- De vorm *bandel/bendel* komt voor in het oosten van het Rivierengebied. *Bandel* in Oosterhout, Slijk, Neerbosch, Lent, Millingen, Balgoy, Overasselt, Heumen, Groesbeek en Nijmegen. *Bendel* in Gendt, Doornenburg en Niftrik. Het dialectwoord *bandel/bendel* hangt volgens het WNT samen met het woord *band*; een stamvorm van *binden*. Het WNT vermeldt: “Ook als naam voor den hoepel waarmede de kinderen spelen. Een afgeleide vorm naast *band* is *bandel*, dat in verschillende streken van Gelderland en Overijssel wordt gebruikt voor hoepel, als­ook het daarvan gevormde *bandelen*, hoepelen. In Noordbrabantsche tongvallen staat daarnaast *bendel*.” In het *Rheinisches Wörterbuch* staat vermeld bij *Band*: “Spielreifen der Kinder, wozu ja meist eiserne Fass­reifen genommen werden.”

3. Schommel

Voor het begrip ‘schommel’ komen in Gelderland drie dialectvarianten voor (zie kaart 2):

- De vorm *schommel/schoemel* is de meest voorkomende vorm in Gel­derland; zowel in de Achterhoek en de Liemers, de Veluwe en het mid­den en westen van het Rivierengebied. In twee plaatsen in het oosten van het Rivierengebied zien we de vorm *schoemel* (in Millingen en Groesbeek). *Schommel* is volgens het WNT “een speeltuig, bestaande uit een aan touwen, kettingen enz. opgehangen plank of bak, waarop of waarin men plaats kan nemen en in schommelende beweging komen”. *Schommel* is een afleiding van het werkwoord *schommelen*; dat als grondbetekenis ‘(zich) heen en weer bewegen’ heeft.

- De vorm *Räöj/ruil/ruil/reuj* komt voor in het oosten van het Rivierengebied. In Ochten, Millingen, Overasselt en Groesbeek horen we *räöj*, *ruil* in Oosterhout, Heumen en Lent; *ruil* in Oosterhout en Gent en *reuj* in Andelst en Slijk. Volgens Weijnen (1996) zijn deze vier woorden afge­leide vormen van het werkwoord *ruien/opruien* (= wisselen van veren). In het WNT staat dat *op ruil brengen* ook wel ‘in beweging brengen’

Kaart 2: De schommel in de Gelderse dialecten

betekent. In het *Rheinisches Wörterbuch* staat bij *reule/røyl* “Hänge- und Balkenschaukel”. Het dialectwoord *røye* (spreek uit “ruie”) wordt in Kleve en omgeving gebruikt voor “schaukeln auf der Schaukel”.

- De vorm *talder/tilder/tent/tiltalder* komt vooral voor in het uiterste noorden van de Veluwe, in de plaatsen aan het IJsselmeer. *Talter* horen we in Doornspijk, Elburg, Oldebroek en Nunspeet; *telt* in Bunschoten-Spakenburg; *tent* in Putten en Nijkerk en *tiltalder* in Heerde.

4. Verstoppertje

In *Van Dale* staat bij verstoppertje: ‘kinderspel waarbij men zich verstopt, verbergt’. Het WNT meldt: ‘spel waarbij personen zich verstopen die dan door anderen gezocht moeten worden’.

Het Standaardnederlandse *verstoppertje* komt in heel Gelderland voor, in de Achterhoek en de Liemers, de Veluwe en het Rivierengebied. *Verstoppeltje* komt vooral voor in het oosten van het Rivierengebied (Elst, Deest, Slijk, Neerbosch, Bemmelen, Gendt, Millingen, Doornenburg).

Deze vorm is ontstaan door de verwisseling van de *l* en de *r*.

Naast de Standaardnederlandse vorm komt in een aantal plaatsen op de Veluwe (Heerde, Putten, Nijkerk, Lunteren, Garderen en Doornspijk) en één plaats in het Rivierengebied (Herwijnen) de vorm *wegkruipertje/wegkрупertje/wegkroepertje* voor. Men kruipt weg voor degene die zoekt.

De vorm *piepverstoppen* in Dinxperlo en Lichtenvoorde verwijst naar twee handelingen: het verstoppen en het rondkijken van degene die zoekt. *Piepen* betekent volgens het WNT ‘ergens door kijken, loeren’. Verder staat onder *piep* vermeld: “Als uitroep van iemand die zich achter iets verscholen houdt en dan schielijk het hoofd laat zien: *piep doen, piep spelen enz.*” In Groesbeek komt de vorm *pie:pmuuze* voor. Volgens de informant hing dit samen met het verstoppen van een muis in zijn hol.

Tot slot komt in Alphen de vorm *schuilevinkje* voor. *Schuilevink* is volgens het WNT verbasterd uit *schuilewink*, dat ‘schuilhoek’ betekent.

5. Aftelversjes

Er zijn verschillende manieren waarmee uitgemaakt kan worden wie er bij een spelletje beginnen mag/moet. Aftellen is daar één van. Daarbij gaan de kinderen in een cirkel staan en wijst één van hen iedereen om de beurt aan, terwijl hij steeds één (lettergreep van een) woord van een aftelversje zegt. Wie bij het laatste woord aangewezen wordt, is af; hij of zij mag/moet beginnen. Bekende Nederlandse aftelversjes zijn bij voorbeeld: *iene miene mutte, tien pond grutte, tien pond kaas, iene miene mutte is de baas*, en: *ikke pikke porretje, de meester heeft een snorretje, de meester heeft een sik, af ben ik*. De door de metwarkers van het WALD opgegeven versjes zijn vaak variaties op versjes die ook in de standaardtaal voorkomen. Een voor Vorden opgegeven variant van het hierboven als eerste vermelde Nederlandse versje is: *iene miene mutte, tien pond grutte, tien pond zolt, iej bunt kold*. En de werkwoordsvormen *hef/het en bun* in het tweede Nederlandse versje geven aan dat er ook daarin sprake is van dialectwoorden. Gorssel, Almen en Eefde tellen af: *ikke pikke porretje, de meester hef 'n snorretje, de meester hef 'n sik, af bun ik*, in Hummelo en Keppel is het: *ikke pikke*

porretje, de meester het 'n snorretje, de meester het 'n sik, af bun ik. Een versje dat voor de Liemers opgegeven is, gaat als volgt: *uutje tuutje varkensnuutje, uutje tuutje weg.* Ook het meest uitgebreide versje is afkomstig uit de Liemers: *met de koppe deur de heg, met de koppe deur de muur, hoevöl snoepballe lus gi-j in een uur?* Als het kind dat bij 'uur' aangewezen wordt, bijvoorbeeld het getal vier noemt, dan wordt er vervolgens afgeteld van vier naar één, en begint degene die bij dat laatste getal aangewezen is.

Kortere aftelversjes worden vaak herhaald; na iedere keer valt er dan één kind af. Het kind dat uiteindelijk overblijft mag/moet beginnen. Ook in die korte aftelversjes zit veel variatie. Naast *iej wiej waai weg*, bestaan *ieje wieje waaie weg, ies wies waai weg, ie wie wa weg, weg, iet wiet waai weg, oei woei waai weg.* Een ander kort aftelversje kent drie varianten: *ot, bot, vot, hot bot vot* en *ot vlot ie mot.* Voor Beltrum zijn de volgende twee versjes genoteerd: *hepken pepken pieren parem pof* en *emoes demoes klutjen of.*

Ook de versjes die bij verschillende spelletjes gezongen werden, leunen vaak tegen het Standaardnederlands aan. Opvallend is, dat dit spelletjes zijn die hoofdzakelijk door meisjes worden gespeeld; zingen past niet bij jongens! Bij zakdoekje leggen zingen de kinderen in Didam: *zadduukske legge, niemand zegge, kukeleku zei onze haan; twee paar schoene heb ik aan, twee van gold en twee van leer, hier leg ik mien zadduukske neer.* En in Vorden wordt gezongen: *zakduuksken leggen, niemand zeggen, kukeleku zei onzen haan; één paar schoenen heb ik angedaan, één van stof en één van leer, hier leg ik mien zakduuksken neer; kiek veur ow, kiek achter ow, kiek an ow beide zijden en laot ow niet verleiden.* Tijdens het touwtjespringen – een spelletje waarvan de metwerkers aangeven dat het vooral door meisjes gedaan wordt – worden veelal Nederlandstalige liedjes gezongen. Maar in Lobith wordt gezongen: *in spin de boch git in, uut spuut de boch git uut. Ik trouw met inneman, binneman, dokter, pastoor, könnink, keizer, skuddemajoor,* zong in Beltrum een meisje dat – met een touw met handvaten eraan – alleen aan het touwtjespringen was. Ook bij het balspel werd vooral in het Nederlands gezongen; alleen voor Haarlo is opgegeven dat bij het kaatsen gezongen werd: *kaatsebal ik heb oe wal, in één hand, in twee hande.*

Bij één spelletje – blindeman – wordt een versje opgezegd dat geheel in dialect is. Wanneer een geblinddoekt kind in de rondte gedraaid wordt om het te desoriënteren, dan wordt er steeds een tweegesprek gevoerd tussen de geblinddoekte en de andere kinderen. In Hummelo en Koppel gaat dat zo: *Blinde koe woor gao'j naor toe?. Pap etten. Woor he'j de leppel?. Thuus laoten liggen*. Dan antwoorden de omstanders weer: *Gaot dén dan maor gauw ophalen*, waarna de geblinddoekte proberen moet de lepel die één van de kinderen bij zich heeft, op de tast op te sporen. In Megchelen spelen kinderen een heel eenvoudige vorm van blindeman: de kinderen dansen al roepend om het geblinddoekte kind heen: *pak mien dan!*

6. Bijzondere namen voor knikkers

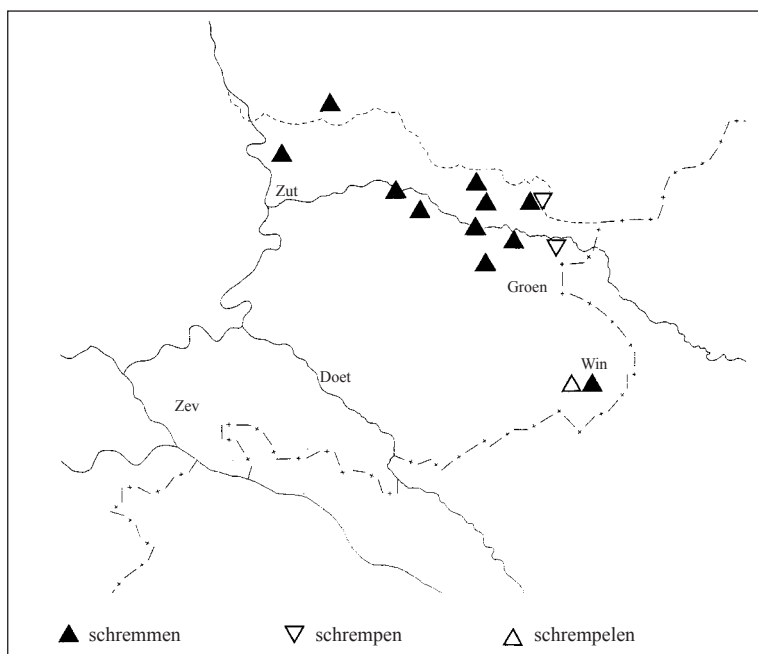
Is in paragraaf 1 al aangetoond hoeveel aspecten er ook nu nog aan het Gelderse knikkerspel zitten, vroeger was de verscheidenheid in de Achterhoek en Liemers ook groot. Gevolg daarvan is dat de namen voor bepaalde soorten knikkers van plaats tot plaats heel erg verschillen. Zo heet volgens de metwerkers van het WALD in Gorssel een grote knikker van glas of lood een *kuis*. De Zutphense informanten verstaan echter onder een *kuis* een grote, geverfde knikker. Hoe gecompliceerd de betekenis van *kuis* is, blijkt als we de 19e-eeuwse woordenlijst van de in Zutphen geboren en getogen H.I. Swaving opslaan die hij rond 1835 opgesteld heeft. Swaving omschrijft *kuis* als: ‘stenen knikker’, in tegenstelling tot *pottebakker* die hij definieert als ‘knikker van klei’. In een andere woordenlijst uit de negentiende eeuw – in 1881 gepubliceerd door de in Vorden geboren professor J.H. Gallée – luidt het woord niet *kuis* maar *kuize*; de omschrijving hier is: “knikker”. Ook zijn uit Deventer afkomstige leerling Draaijer kent het woord in die algemene betekenis (zie WNT) want hij schrijft in de Deventer Courant van 13 juli 1894: “Geen spel werd daar (op de Brink te Deventer) meer gedaan dan botten, schieten of pompen met kuizen (alias knikkers)”. Ook in de 18e eeuw is het gebruik van het woord *kuis* voor Deventer geattesteerd: in het uit 1778 stammende Dumbar handschrift staat: “Keusselingen en kuizen. Zijn twee namen welken onzen jongens aan hunne knikkers geven. Kiliaan heeft *keusel* en *kuisel*”. De uit Haaksbergen afkomstige Herman Scholten geeft hier in 1779 als commentaar op: “De jongens in Twente kennen geene *köslingen*, maar *knikkers* daar zij mede *knikkeren* of *bossen*” (Dumbar hs blz 10).

Met het hierboven door Swaving genoemde woord *pottebakker* worden in de Achterhoek en Liemers net als Swaving vermeldt steeds knikkers van klei bedoeld. Veel plaatsen geven op dat die knikkers vaak zelf gemaakt werden en dan dus meestal niet zo mooi rond waren. Veel waard waren pottebakkers niet, maar de waarde verschilt weer van plaats tot plaats. Rond 1940 – schrijven de metwarkers uit Westervoort en Hummelo – moest je voor een glazen knikker tien pottebakkers geven en voor een stuijer 25 pottebakkers. In Rekken, Lichtenvoorde en Dinxperlo echter waren een glazen knikker maar drie tot vijf pottenbakkers waard en een stuijer tien.

7. Vuurtje stoken

Dat vuurtje stoken een gevaarlijk spelletje is, laten ook de metwarkers van het WALD niet na te vermelden. Vergeten we dat even, dan blijkt de terminologie die erbij gehanteerd wordt, interessant. En dan niet alleen omdat ‘stoken’ drie varianten kent in Achterhoek en Liemers: het wordt in de noordoostelijke Achterhoek *stokken* genoemd, ten zuiden van de lijn Gorssel - Zelhem - Dinxperlo wordt *staoke(n)* gezegd en voor Zeddam en Stokkum is nog *stääke* opgegeven.

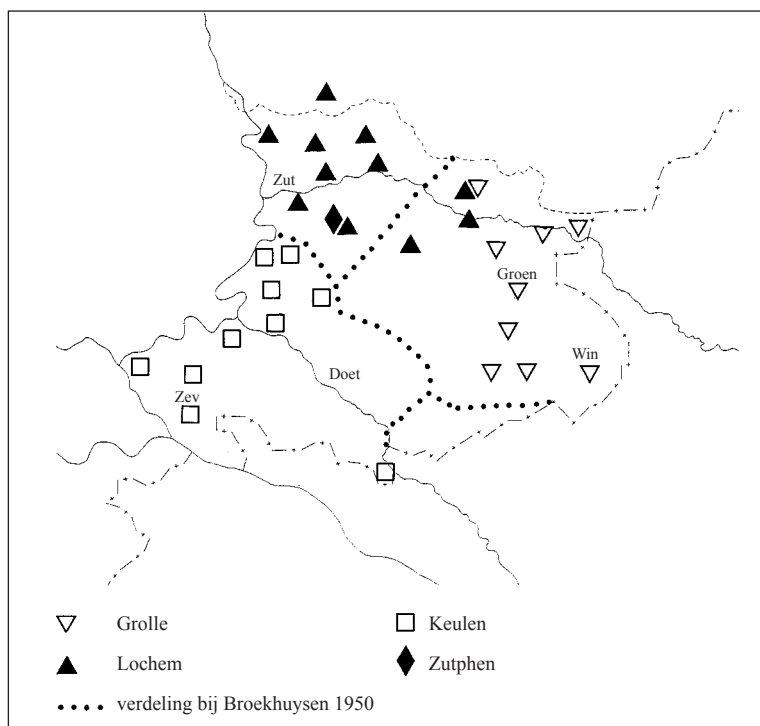
Met name het spelletje dat kinderen vooral in het voorjaar wel deden – het in brand steken van het dode gras in de berm langs wegen en sloten – is terminologisch interessant. Het heet namelijk in het noordoostelijke deel van de Achterhoek *schremmen*. Dat werkwoord is een variant van *schrempen* ‘samentrekken, doen rimpelen’. Ook in de middeleeuwen heeft het al de betekenis ‘branden, doen samentrekken door een gloed’. Het oorspronkelijke werkwoord *schrempen* is overigens nog voor twee Achterhoekse plaatsen opgegeven: Neede en Eibergen, terwijl het frequentatieve *schrempele* in Winterswijk bekend is (zie kaart 3). Drie werkwoorden die meestal in verwante betekenissen gebruikt worden, worden in dit verband eveneens genoemd: *bleuten*, *bleuken* en *reujen*. *Reujen* – opgegeven voor Harfsen en Bathmen – wordt eigenlijk gebruikt om aan te geven dat planten (en vooral onkruid) zich snel uitbreiden. *Bleuken* heeft de betekenis ‘blakeren, de oppervlakte branden’, terwijl *bleuten* een werkwoord is dat boeren gebruiken als ze in een weiland waar vee gegraasd heeft het lange taaie gras afmaaien.

Kaart 3: Vuurtje stoken in Achterhoek en Liemers

8. Za'k oe 's wiezen

“Het alleszins gevaarlijke grapje om een kind van achteren aan weerszijden van het hoofd beet te pakken en dan op te tillen, is algemeen bekend”, schrijft J. Broekhuysen (1950: 135) in zijn in 1950 gepubliceerde proefschrift *Studies over het dialect van Zelhem in de Graafschap Zutfen*. Als inleiding op de ‘grap’ wordt aan een kind de vraag gesteld: *Za'k oe (volgt een plaatsnaam) 's wiezen?* of ook wel *Za'k oe de toren van (volgt plaatsnaam) 's wiezen?* En o wee als zijn antwoord *jao* is! In Achterhoek en Liemers spelen volgens Broekhuysens onderzoek vier plaatsen een centrale rol: Groenlo, Lochem, Keulen en Rees. Omdat in het kader van het *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten* (WALD) begin jaren negentig eveneens naar dit spelletje gevraagd is, kunnen we nagaan wat in de loop van 40 jaar veranderd en gelijk gebleven is. Kaart 4 toont dat er vooral in de noord-oostelijke Achterhoek niet veel veranderd is. De plaatsen waarin *Grolle* – zoals Groenlo in het Achterhoeks heet – genoemd wordt, liggen nog

Kaart 4: Plaatsnamen die gebruikt worden bij het spelletje *Za'k oe 's wizen*

steeds rondom die oude vestingstad. Ook in het aangrenzende Westmünsterland speelt *Grolle* in dit spelletje overigens een rol. In het gebied ten westen en noorden van Lochem wil men die stad laten zien. Slechts twee plaatsen die op de grens tussen Lochem en Groenlo liggen, zijn van voorkeur veranderd: Ruurlo en Borculo richten zich nu op Lochem in plaats van op Groenlo. In Gelselaar is volgens het WALD naast de oorspronkelijke plaats Groenlo, eveneens Lochem bekend. Vooral langs de IJssel is in de jaren negentig nog steeds Keulen opgegeven maar opmerkelijk is, dat rond Doetinchem – een streek waar volgens het onderzoek van Broekhuysen de Duitse bisschopsstad eveneens figureert – veertig jaar later geen opgaven met steden meer voorkomen. Dat is des te opmerkelijker omdat Keulen ook hier in tal van andere uitdrukkingen wel populair is (*dat mes is zo slee, door kö'j wel op naor Käölen riejen; 't is 'n Käölse reiz; kalm an, Köln en Aken bunt neet op enen dag ebouwd*). De rol die de Duitse plaats Rees (gelegen tussen

Emmerik en Wesel) in 1950 in een gebiedje rond Dinxperlo speelt, is een halve eeuw later eveneens vergeten. En de voor Zelhem genoteerde opgave *Za'k oew den Hengelsen toren 's wiezen?*, is recentelijk ook niet meer opgegeven. In de meeste plaatsen in de zuidoostelijke Achterhoek is de uitdrukking niet meer bekend. Wel kennen Zelhem, Doetinchem, Keppel, Baak nu de vraag: *Za'k oe de kop tussen twee oren zetten?* In niet-vragende vorm wordt die uitdrukking vaak als waarschuwing gebruikt tegenover kinderen die niet willen gehoorzamen. *Pas op, anders zet ik oe de kop tussen twee oren*, dreigt men dan.

Interessant zijn de volgende varianten die de informanten van het WALD nog geven. Blijft men in Gelselaar en Winterswijk nog betrekkelijk dicht bij huis als men respectievelijk Goor en Borken wil tonen, de mondialisering heeft toegeslagen in Vorden en Haarlo. Want in Voorden wordt naast Lochem en Zutphen ook Amsterdam genoemd en in Haarlo zelfs Rome. Zouden we de toren van Babel misschien ook als een voorbeeld van mondialisering kunnen beschouwen, het “wiezen” van de *maon* en de sterren duidt er op dat zelfs het universum tegenwoordig in de Achterhoek bij dit spelletje een rol speelt. Heeft Broekhuysen één heel afwijkend type genoteerd – *Za'k oew den hogen wind 's wiezen* – in Gorssel kent men 40 jaar later de vraag: *Za'k oe de zee 's laoten heuren?* Dat dit gevaarlijke spelletje gelukkig niet altijd verkeerd hoeft af te lopen, blijkt uit de opmerking van een medewerker uit Vorden. Hij schrijft: *A'j “jao, zeien op de vraoge: Za'k oew Lochem laoten zeen?”*, *dan deden oew nao afloop de oorne zeer en ze waren rood.*

BIBLIOGRAFIE

- Bezoen, H.L. (1952), *Het Dumber handschrift, Ididoticon van het Overijsels in het einde der achttiende eeuw*, Deventer.
- Gallée, J.H. (1882), *Woordenlijst van de taal, welke in de Saksische streken van Nederland gesproken wordt*, in: *Onze Volkstaal* blz. 112-128, 150-161.
- Geerts, G. en H. Heestermans, m.m.v. C. Kruyskamp (1999), *Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale lexicografie. (3 delen).

- Siemes, H. en G. Philips (2005), *Kindheit am Niederrhein. Geburt-Erziehung-Schule-Spielwelten*. Duisburg.
- Swaving, H.J. (1835), Opgave van eenige in Gelderland gebruikelijke woorden, in: *Taalkundig Magazijn* I, jg.1, blz. 305-330.
- Weijnen, A.A. (1996), *Etymologisch dialectwoordenboek*. Assen: Van Gorcum.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*, (1882-1998). 's Gravenhage/Leiden.

Boudewijn van den Berg en Harrie Scholtmeijer

EIGENLIJK GEWOON EEN WIP..

KINDERSPEL IN NOORD-HOLLANDSE, ZUID-HOLLANDSE EN
UTRECHTSE DIALECTEN

1. Inleiding

1.1. Weggefallen context

Taal en woordenschat staan nooit stil, het zijn de contexten en de scenario's die wijzigen en woorden ruimte geven of ruimte ontnemen. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, dit jaar compleet online gekomen, toont met gemak een half miljoen woorden uit vijf eeuwen en is toch voor dat enorme tijdvak aantoonbaar incompleet. Het beschrijven van de woorden van een taal is als schieten op bewegende doelen, niet alleen zijn ze moeilijk in het vizier te houden, sommige ontsnappen – vele verdwijnen voorgoed achter de horizon.

De SND-enquête (geheel via internet) leverde in de provincies Noord- en Zuid-Holland en Utrecht net als in de overige provincies weinig dialectmateriaal op. Dat dit ligt aan de opzet en organisatie van de enquête moge duidelijk zijn, maar als zelfs de liefhebber die de vragenlijst dan wel invult geen andere woorden meer weet dan uit de standaardtaal, lijkt er toch ook iets met de woordenschat aan de hand.

Allereerst is te stellen dat door de grote mobiliteit en het toegenomen onderling contact de beschermende context waarin woorden op een vertrouwde manier zichzelf konden zijn, is weggefallen.

Dat contexten zich wijzigen en scenario's verdwijnen moge blijken uit de volgende foto met bijbehorend verhaal uit Rotterdam:

Afbeelding 1: “Neem nou het Bussietrap en kijk naar deze foto van de Vinckenstraat. Kunnen jullie je voorstellen, dat er een conservenblik, een bussie, op een put werd gezet, die ongeveer vijf meter van de hoek, in het midden van de straat lag? Dat bussie werd weggegooid of getrapt en degene, die hem was, moest het bussie gaan halen zonder om te kijken en het weer op de put neerzetten.” (Martens 2001)

1.2. Integratie geboden

Wat Noord- en Zuid-Holland aangaat, er zal niet te lang gewacht moeten worden om voor deze regio's een woordenboek aan te leggen vergelijkbaar met de grote regionale woordenboeken om Holland heen; de klok staat voor het zelfs maar bij de staart grijpen van de woordenschat in deze provincies als op vijf óver twaalf.

Bovendien, gegeven het niet systematisch opgenomen zijn van ‘gewestelijke’ woorden in het WNT, dat nu online staat, en gegeven het in de loop van dit jaar (2007) online beschikbaar komen van de woordenboeken (én bronnen) van de oudste fases van het Nederlands (Oudnederlands, Vroegmiddelnederlands, Middelnederlands) is het hoog tijd voor een integrerend project waarin ook de beschikbare dialectwoordenboeken in diezelfde *Geïntegreerde Taalbank* worden ontsloten en deze te complementeren met een Hollands woordenboek. Wellicht dat het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) hierbij een rol kan vervullen.

2. Klank en vorm

2.1. Inleiding

Het grootste deel van de respons op de SND-enquête week niet af van de standaardtaal. Toch liet nog een deel van de individuele uitingen iets zien van de kleurenpracht van het Nederlands. Neem de verkleinwoorden: het verspreidingsbeeld van de verschillende verschijningsvormen van verkleinwoorden komt overeen met het beeld ervan in de *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (MAND). Een SND-enquête is vanwege de geringe omvang van de respons dan wel niet voldoende om zware uitspraken te doen – toch laat vergelijking met de MAND zien dat de vage contouren die uit de enquête naar voren komen ons niet op het verkeerde been zetten.

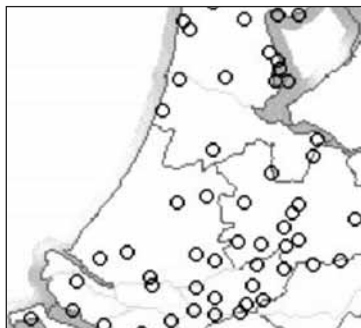
De kaartjes die nu volgen zijn gebaseerd op die invullers die *expliciet* aangaven om welk dialect het ging bij hun antwoorden. Wellicht een iets te strikte selectie maar een die wel de meeste varianten omvat. Een dergelijke selectie is ook voor Utrecht meegenomen.

2.2. Verkleinwoord

Op kaartje 1 is de verspreiding te zien van de verkleinuitgang *-ie* als opgegeven bij verschillende woorden in de SND-enquête. Kaartje 2 laat deze uitgang zien zoals die te vinden is in de database bij de MAND, in dit geval bij één woord: *duifje*. De overeenkomst is duidelijk, ondanks het verschil in de aantallen opnameplaatsen. Te zien is dat de *-ie*-uitgang net als bij de MAND om het hart van Zuid-Holland heen ligt.

Kaart 1: SND: *ie*-uitgang

Kaart 2: F/MAND: *ie*-uitgang

Kaartje 3 laat de overige verkleinuitgangen zien die in deze SND-enquête naar boven komen: *-tie*, *-tjie*, *-chie* en *-echie*, zoals onder meer in *tikkertie*, *glijbaontjie*, *blindmannechie*. De plaatsen met deze niet-standaardvormen kennen alle *-tie*. Verschillen zijn er met *-chie* en *-tjie*: Giessendam en Rhenen hebben ook *-tjie* (); Oud-Ablas en Klaaswaal hebben ook *-chie* (-); Giessenburg, Rijsoord, Zederik hebben ook beide, *-tjie* en *-chie* (+)

Kaart 3: SND | *-tjie*, *-chie*

Kaartje 3, waarop, als gezegd, de uitgangen van verschillende woorden bij elkaar genomen zijn, laat zich het best vergelijken met de woordkaarten 2.7.1.1-Mouwjtje, 2.7.1.8-Stalletje en 2.7.1.27-Vogeltje in de MAND - de vergelijking levert geen verschillen op.

2.3. A-klank

2.3.1. AO

De *a*-klank wordt ook vaak gevarieerd door de invullers. Gek genoeg komt de opgave van *ao* (achter gerond?) voor de Hoeksche Waard *niet* voor in de gegevensbank die ten grondslag ligt aan de *Fonologische* en *Morfologische Atlassen van de Nederlandse Dialecten* (FAND en MAND). Het gaat daarbij om Klaaswaal, dat in diezelfde database (in met de enquête overeenkomende consonant-contexten) juist ongeronde *a*'s aangeeft. De overige *ao*-plaatsen in Zuid-Holland, Rijsoord, Giessenburg, Molenaarsgraaf, Leerbroek, leveren hetzelfde verspreidingsbeeld van de *ao* zoals dat ook in de FAND/MAND-database oplicht voor de regio Noord- en Zuid-Holland en Utrecht.

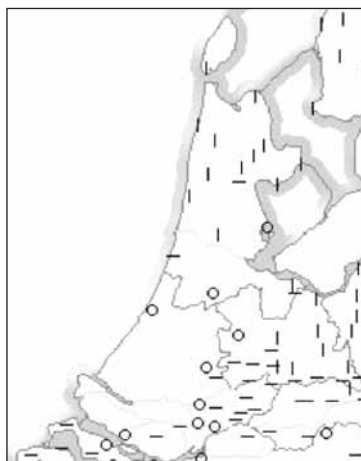
2.3.2. AE

Bij de *a* van *paard* treedt dezelfde afwijking als bij de *ao* aan de dag,

die tussen Klaaswaal en de gegevens van FAND en MAND. Kaart 4 geeft de gegevens voor ‘paard’ uit de SND-enquête, kaart 5 die van de FAND/MAND. De verticale streepjes staan voor de *i* van ‘ik’ maar dan verlengd, als in het geschréven *peerd*, de rondjes staan voor [ae] (een *a* voor in de mond, open, dichterbij de *è* dan de normale *a*), de horizontale streepjes staan voor *è*. Zoals te zien was volgens de FAND/MAND een *è* te verwachten in Klaaswaal. Zou de respondent beïnvloed zijn door taalcontact (wie weet via de partner) of zou het toch gaan om een schrijfwijze voor *è*?

Kaart 4: SND: O ae, - è, / i

Kaart 5: F/MAND: O ae, - è, / i

3. Woordenschat

3.1. Variatie

Woordvariatie viel te bekennen bij *tol*, *wip*, *verstoppertje*, *knikker*, *schommel*, *proppenschietter*, *bokspringen*, *bikkels*, *tikkertje*, *touwtje springen* en *step*.

3.2. Vernederlandsing

Aardig is eerst om te zien welk verschil er lijkt te zijn tussen itembenamingen met betrekking tot de tijd van aankomst in Nederland van een nieuw voorwerp. *Skateboards* en *flippo's* zijn praktisch overal bekend,

zonder variatie in de benaming. De rages achter deze twee voor Nederland vrij recente voorwerpen lijken goed aangeslagen te zijn. Het skateboard werd hier populair in de jaren 80, de *flippo's* verschenen in 1995. De frisbee is eveneens overal bekend. Dit voorwerp gaat al iets langer mee dan de vorige en stamt uit de jaren 50. Bij de reacties op de enquête vielen hier enkele vernederlandsingen op: *werpschijf*, *werpbord* en (al dan niet *vliegende*) *shotel*. Wat zal hier spelen: hoe langer een voorwerp vertrouwd is, hoe makkelijker een Nederlands woord kan worden gebruikt, of gaat het om het moment van 'aankomst' van het voorwerp, waarbij het gebruik van het Engels vandaag vanzelfsprekender is dan in de jaren 50.

3.3. *Verscheidenheid*

3.3.1. *Inleiding*

Dan nu een korte bespreking van de woordvariatie. Utrecht wordt daarbij apart toegelicht, al wordt Utrecht een enkele keer ook direct hieronder nog genoemd.

3.3.2. *Noord- en Zuid-Holland*

Bikkels

De bikkels werden vrij algemeen herkend. Twee opgaven spraken van *knibbelen* en *knobbelen*: het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) vermeldt dit in 1937 als een West-Vlaams kinderspel (met knikers of penningen).

Bokspringen

Bokspringen en *haasje-over* worden vaak beide vermeld. Er lijkt geen geografische voorkeur te zijn, al kent Noord-Holland verhoudinggewijs meer plaatsen met alleen *bokspringen* dan Utrecht of Zuid-Holland.

Glijbaan

Broek op Langedijk heeft het naast *glijbaan* ook over het werkwoord *glissen*, door het WNT al in 1890 als 'inzonderheid Hollands' aange merkt. Over de herkomst wordt in het WNT geen definitieve uitspraak gedaan.

Hinkelen

Bij ‘hinkelen’ wordt ook een aantal keer de hinkelbaan zelf benoemd: *hinkeperke* (Molenaarsgraaf, Klaaswaal), *hink-stap-sprong* (Schipluiden) en *hinkhok* (Dordrecht). *Hinkelen* is een frequentatief-vorm bij *hinken* en wordt in die vorm bijna altijd als aanduiding van het spel gebruikt, aldus het recente *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* (EWN).

Hoepel

Hoepelen is evenals bikkelen een oud spel, bij wijze van spreken al sinds mensenheugenis. Aardig is om te merken dat op oude voorstellingen van spelende kinderen de hoepel altijd werd voortgeduwd of voortgeslagen en nooit om het middel gedaan werd, terwijl dat nu een standaard gebruik is. Uiteraard heeft dat alles met het gewicht van de houten of metalen hoepel te maken, terwijl nu de hoepel meestal plastic is.

Het spel van een hoepel om je middel, het *hoelahoepen*, ontstond in de jaren 50, met de productie van een plastic hoepel door het Amerikaanse bedrijf (“Wham-O”) dat ook de (plastic) frisbee uitvond. *Hoela* verwijst naar de Hawaïaanse dans, *hoep* komt door overname van de Engelse benaming van de hoepel nl.: *hoop*; aardig is dat *hoep* het oorspronkelijke Nederlandse woord was, in de 13e eeuw (verdere herkomst onzeker; EWN). Kiliaan (1599) is vooralsnog de eerste die melding maakt van de vorm met *-el*. Het *hoelahoepen* wordt in de SND-enquête vermeld voor Rotterdam, Oud-Beijerland en Rijswijk.

In 1968 werd overigens nog geschreven naar aanleiding van de step en driewieler: “Ze zijn van deze tijd en ze leiden rechtstreeks naar de fiets, maar toch ... in de pure verrukking om die grote menselijke uitvinding van het wiel halen ze het niet bij de hoepel die je voor je uit kon werpen en laten terugkomen, die je voortdreef en weer inhaalde, die je temmen kon als een paard en scherpe bochten laten maken of hoge sprongen tegen stoepranden.” (Van Rooijen 2006).

Knickers

Het item ‘knickers’ leverde in de SND-enquête nog het meeste op aan verscheidenheid van aanduidingen: *aardewerk stuiters*, *bonken*, *butters*, *eentjes*, *gebakke stuiterballe*, *gebakken knickers* (*geen glazen*), *glaeze stuiters*, *glaosjies*, *glaoze stuiterballe*, *glazen knikker*, *glazen knikker*

met gekleurd centrum, grote knickers, kalkedot, katteoog, klaaiknickers (gemaakt van klaai), klein soort knikker, knickers, kogels, kolder, kuisters, lodder, meksies, mooitjes, onyxen, pinkie, porseleintje, pottkakkers, stuiters, uppies en tot slot witte knikker met vlek in andere kleur. De (door de respondenten niet expliciet als dialect aangemerkte) benamingen *mexicaantje* en *chinesesje* houden misschien verband met de productie van knickers in juist deze vernoemde landen.

- *Kalkedot* (Zaandam) zou van *calcedo(o)n* kunnen komen, de benaming voor doorschijnende kwarts, vaak melkwit van kleur.
- *Kolder* wordt vermeld voor Koog aan de Zaan.
- *Kuister* wordt in Leiden opgegeven en is inderdaad ook opgenomen in het Leids woordenboek van D. Wortel (met als bron W. Bodrij, *Een stem uit de achterbuurt*). Het woord lijkt verwant met zowel *kuis* (stenen knikker) als *kuis(t)en* (slaan, kloppen), beide WNT-lemma's uit 1909. Beide lemma's halen (onder meer) Kiliaans vermelding van *kuiszelen* (knikkeren) aan. Het WNT merkt op dat *kuis* (knikker) "o.a." in Zutphen en Deventer voorkomt ...
- *Meksie* wordt vermeld voor Amsterdam. (uiteraard uit 'mexicaantje')
- Een *mooitje* (Westbeemster, Huizen) wordt ook wel een *chinese knikker* genoemd: witte knickers met felle kleuren. Een willekeurig voorbeeld van verzamelingen van knikkerbenamingen op het internet is <http://www.jeugdsentimenten.net/2006/01/11/knikkeren/>. Mogelijk is het een naam die in heel Nederland aangetroffen kan worden.
- *Pinkie* (Bleiswijk; zowel een woord voor knikker als een knikkertechniek met de pink) en *uppie* (Alkmaar) zouden eveneens 'bovenregionale' benamingen kunnen zijn, maar daarvoor moeten eerst alle overige bijdragen in deze bundel gelezen worden.

De termen gebruikt bij het knickerspel, buiten die voor de knickers zelf om, vertonen eveneens een ruime variatie. Voor Leiden geeft W. Bodrij bijvoorbeeld de volgende: "Het punt vanwaar men schoot, heette "oeter". Men kon de knickers inschieten "in ene trul" (ineens). Het knikkerkuiltje heette "petje" of "nest"." (De Graaf 1961).

Proppenschieter

Proppenschieter kent variaties als *blaaspijp* (Rijswijk), *pijlschieter* (Rijsoord, Molenaarsgraaf). *Pielkjevuis* uit Dordrecht valt wat op als je *pielkje* vertaalt als 'pijlte'; een dergelijke verkleinuitgang komt in

de FAND/MAND-data alleen in het oosten van het land voor (en dan sporadisch) al geeft ook Baarle-Nassau *zaalkje*, *paalkje* en *uilkje*. Overigens werd door de helft van de respondenten (met expliciete dialectvermelding) de afbeelding niet herkend.

Schommel

De schommel kent in de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* (TNZN) een enorme variatie aan benamingen. Kaart 9 in aflevering 8 werd in 1964 getekend op basis van materiaal opgenomen tussen 1926 en 1962, aldus de legenda. (Surf naar *wnt.inl.nl* en zoek het lemma ‘schommel’ om deze kaart te raadplegen in kleur, de kaart is in zwartwit weergegeven op de volgende blz.). De variatie in Holland en Utrecht echter was toen ook al klein: voornamelijk *schommel* en *schoppel*, daarnaast her en der verspreid enkele zeldzame andere woorden. Bij de SND-gegevens blijven alleen twee opgaven van *touter* over: Broek op Langedijk en Dordrecht. *Touter* komt van *touteren* (‘in onzekere beweging verkeerren’, aldus WNT) en wordt verschillend gebruikt: als woord voor een schommel met maar ook voor een schommel zonder zitplankje.

Nu staat *touter* op de TNZN-kaart voor deze provincies Holland en Utrecht alleen vermeld in omgeving Zevenhuizen, midden Zuid-Holland. *Touter* vormt op de TNZN-kaart de hoofdvorm voor Zeeland en het noorden van West-Vlaanderen en het komt voor in het westen van Noord-Brabant en Belgisch Brabant, om van de Nederlandse nóordelijke provincies nog maar te zwijgen. Wat nu te denken van de SND-vermeldingen: lokaal gebruikt? algemene kennis van dialectvariatie? dialectcontact?

Step

Bij ‘step’ wordt door de respondenten van de SND-enquête in een meerderheid van gevallen naast *step* ook het woord *autoped* meegegeven. Hier valt geen geografische eigenaardigheid te ontdekken. Het aardige van het woord is dat het in oorsprong teruggaat op een gemotoriseerd (!) voertuigje uit het midden van de jaren 10. In de jaren 20 wordt het door *Van Dale* echter al vermeld als (ook) kinderspeelgoed en (ook) zonder motor. De benaming *step* wordt ook al gauw gebruikt, vanuit het Engels voor ‘opstapje bij rijwielen’. Over het hoe en waarom van deze Engelse ontlening (waar de Engelsen nauwelijks *autoped* en bijna altijd *scooter* gebruiken) is nog weinig duidelijk.

SCHOMMEL

LEUVENSE REEKS NO. 1 — H. VERHOEVEN

A

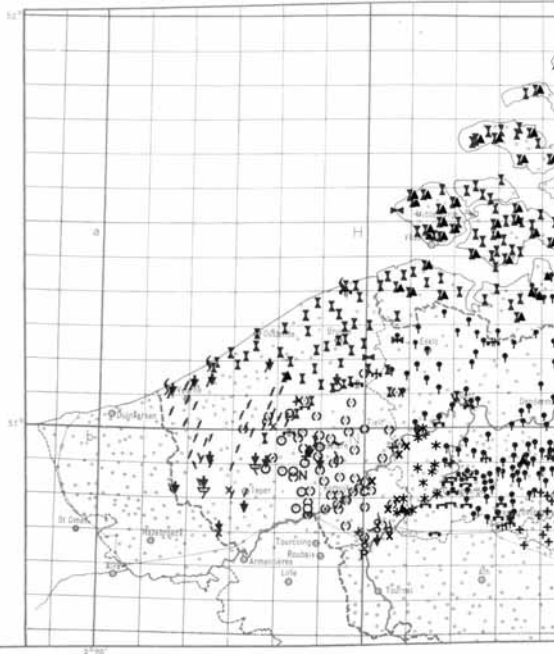
- ▼ schop (, schup, skop)
 - ▼ schoppel (, skoppel)
 - ♦ schoppelooi
 - ▶ schompel (, skompel)
 - ▲ schommel (, skommel)
 - ▷ schok
 - ▷ joek(e)
 - ▷ schokkel
 - ♦ rij-ring-zwie(r)schokkel
 - ▷ schokkelpiët
 - ▷ schoggel
 - ♦ rij-ringschoggel
 - I touter (, tu(k)ter, tater, teeuwter)
 - ↔ -samenstellingen
 - II tutouter
 - Y talter (, to(o)lter, tilter)
 - ↔ -samenstellingen
 - III tiltalter (, tiltelter)
 - ± telt, tent(e)
 - ♥ stuur
 - ♥ sturel
 - ♥ sturie
 - ▷ suur
 - † bijs (, bus)
 - -samenstellingen
 - †† bizebijs
 - zwik (, zwok, zwoek)
 - -zwickwak
 - ↔ wip (, wup)
 - ↔ -samenstellingen
 - ↔ -afleidingen
 - ↔ -wipwap
 - + ru(t)s
 - * -zwirus
 - * -ru(t)(s)eko
 - ↔ vaar
 - ↔ -vaarschuit
 - ↔ schoetje
 - ~ singel (, sangel, songel)
 - ~ zwingel
 - § slinger
- ### B
- suie (sooi)
 - soeier
 - susooi
 - soieboie
 - ^ rui (, rei, raai)
 - ♦ ruier
 - ♦ ruik (, reik, raik)

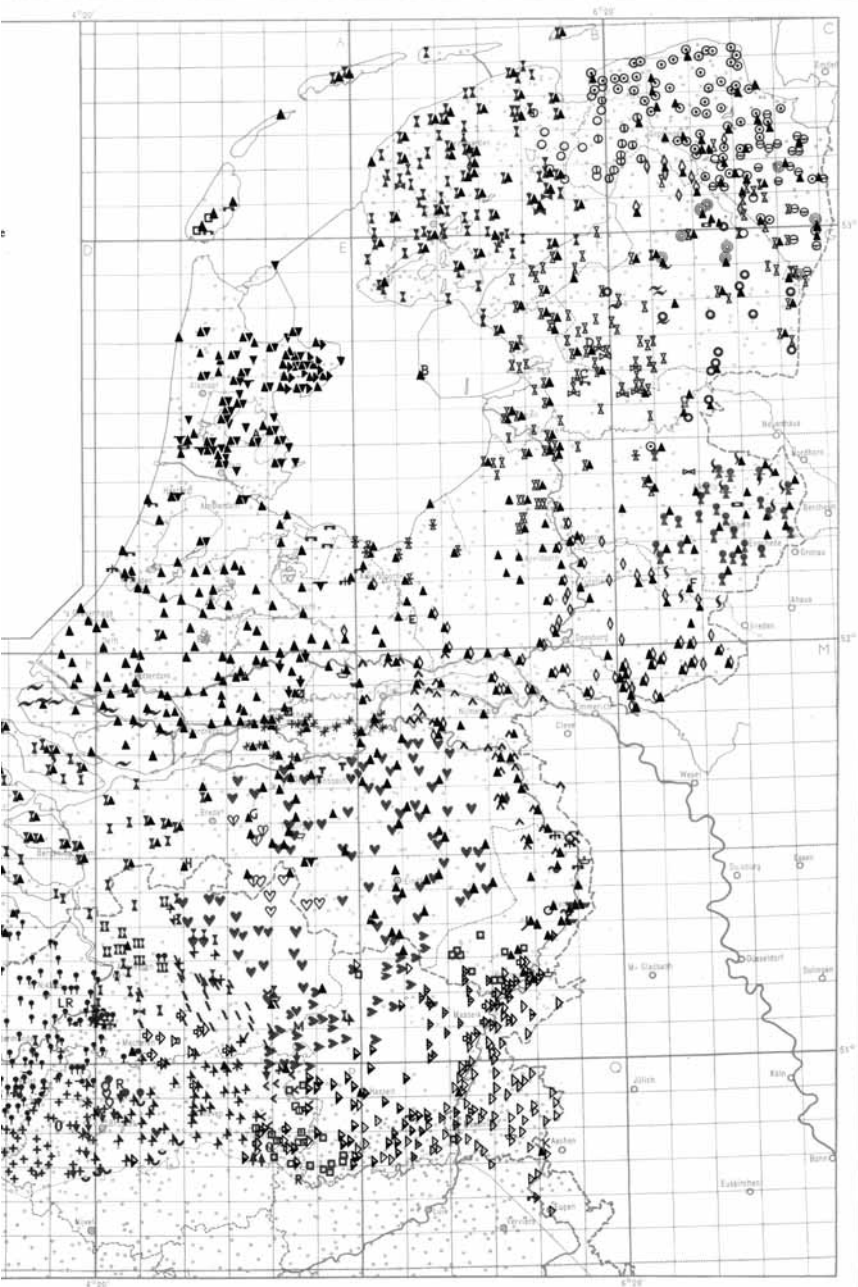
- ♦ rui(e) (, reil)
 - hus
 - -samenstellingen
 - § bungel
 - § -samenstellingen
 - § bengel
 - bommel
 - -samenstellingen
 - ~ schingel
 - § zeeke
 - § beiertouw
 - † tikkel (, tichel)
 - A-K aparte vormen
- ### C
- renne
 - rendre
 - renneko
 - rennepirr

- X ritse
- * ritseko
- / jut(t)eko
- \ rijdeko
- X rysteke
- † balançoire
- † ba(r)lans, bascule
- \ rijtak (, rijtek)
- / witak
- karis
- (g)wizekare
- † zwier
- ↔ zwierenbalk
- < holets
- ↔ (hang)wieg
- ♦ litse
- ↔ -litsepeerd
- L-Q aparte vormen

OPGEHOVEN 178-179 — GETEKEND 178
 VRAAGLIJST 19 VAN DE DIALECTENOPNAME TE AMSTERDAM
 VRAAGLIJSTEN 14, 23 EN 8 VAN DE ZUIDNEDERLANDSE DIALECTCENTRALE TE LEUVEN

G. KLEDE Invalkaart voor Noord- en Zuid-Nederland
 Schaal 1:1000000 Leidse Taal atlas Nr 4D (1937)

Kaart 6: Met dank aan het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL), Leiden voor het ter beschikking stellen van de digitale kaart.

Tikkertje

Bij tikkertje gaat het bij de respondenten om *tikkertje* en/of *krijgertje*. Er is geen geografisch patroon te ontdekken.

Touwtjespringen

Bij touwtjespringen werd een aantal maal het springrijmpje aangeduid 'In spin de bocht gaat in'; geen andere rijmen, die anders wel (hebben) bestaan: ook hier lijkt de SND-enquête te duiden op vervaging van expressie-rijkdom. Het gaat bij de respondenten met 'In spin ...' om drie vrouwen van na de oorlog en één man, van vóór de oorlog.

Tol

Bij tol komen wat meer variaties in benoemingen boven dan bij de meeste andere spelen: naast *tol* ook *zweeptol* (Alblasserwaard, Utrecht, Purmerend), *priktol* (Amsterdam), *springtol* (Oud-Beijerland), *drijftol* (Zeist), *draaitol* (IJsselstein), *dreidl* (Zaandam) en *ruitepikker* (Oud-Alblas).

Een *dreidl* is een joodse benaming voor een draaitol in de vorm van een blokje dat aan de onderkant verloopt in een punt. Op elk van de vier zijden van het blokje staat een Hebreeuwse letter. Er wordt mee gespeeld met Chanoeka waarbij de letter die boven ligt bij het omvallen bepaalt welk deel uit de pot genomen mag worden of dat aan de pot moet worden bijgedragen. In eerste instantie gaat het daarbij om de beginletters van de jodenduitse woorden *nichts*, *ganz*, *halb* en *stell ein*. Het spel is van oorsprong niet joods en komt/kwam in diverse landen en tijden voor. Zie ook de beschrijving van een Utrechtse variant hieronder bij de bespreking van Utrecht.

Verstoppertje

De variant *schuilhokje* (*skuilenthoekje*, *skuilhokkie*, *schuilhokje*) lijkt alleen nog in Noord-Holland voor te komen (Alkmaar, Broek op Langedijk, Amsterdam). In het WNT wordt *schuilewink(je) spelen* (*winkel - hoek - hok*) in 1925 al als verouderd aangemerkt, met een verwijzing naar de toen nog wel gangbare verbastering *schuilevink*, *schuilevinkje spelen*. *Wegkruipertje* werd door een respondent voorzichtig aangemerkt als mogelijk Zuid-Hollands. Het woord, dat ook is opgenomen in bijvoorbeeld het Leids woordenboek van D. Wortel, komt echter ook voor in Veenendaal, Woerden (ooit Zuid-Holland), Klaaswaal en Oud-Beijerland. *Schuilee* werd alleen (terecht) in Rotterdam opgegeven.

Wip

De benaming *wipwap* lijkt zich in de SND-enquête te beperken tot Zuid-Holland beneden de Oude Rijn, al komen er in het noorden van Noord-Holland ook nog drie vermeldingen voor (Breezand, Alkmaar, Westbeemster) plus Veenendaal. Het WNT geeft voor *wipwap* wat Nederland betreft alleen de verwijzing naar Groningen. Wel wordt bij *wip* ook melding gemaakt van gewestelijk taalgebruik waarin *wip* staat voor 'schommel', zie ook de eerder genoemde kaart uit de TNZN, bij de bespreking van 'schommel'. (Bij 'schommel' was bij de enquête geen sprake meer van 'wip'.)

Bij wijze van illustratie volgt hier een aardige uitwisseling op een willekeurig Nederlands forum (<http://www.bg-forum.nl/lofiversion/index.php?t5719.html>). Elke bijdrage is van een ander, gezien de namen (hier weggelaten):

BG Forum > Jouw Mening > Opinie

07:23 pm *Das een wipwap*

07:23 pm *Wip-wap! Kwik kwak?*

07:27 pm *Wipwapen idd: kwik-kwak*

07:27 pm *Een wipwap? nee das een wip gewoon*

07:29 pm *Haha, dat is gewoon een wipwap*

Ik weet niet of er een streepje tussen moet

07:44 pm *Gewoon een wipwap hoor*

07:53 pm *Maar... nee?*

08:11 pm *wipwap*

08:42 pm *Een wipwap? nee das een wip gewoon idd*

09:15 pm *Dat lijkt me een wip-wap*

09:27 pm *dat is een kwik kwak*

10:53 pm *wipperdewap ja*

11:26 pm *das gewoon een wip!*

(volgende dag) 11:13 am *Wip.. Wipwap... Zoiets*

Dat andere ken ik niet

11:31 am *Eigenlijk gewoon een wip.. maar ik heb op wip-wap gestemd*

12:34 pm *ne kwinkwank!*

12:59 pm *Anders, gewoon een Wip*

01:31 pm *Wip wap. Kwik kwak ken ik niet.*

04:56 pm *Ik vind het eigenlijk ook gewoon een wip!*

Maar is kwik-kwak Belgisch ofzo?

05:19 pm *Wip(wap)*

06:41 pm *wip wap*
07:29 pm *wip wap*
(derde dag) 10:03 am *wipwap*
11:19 am *Gewoon een wip*
04:15 pm *Inderdaad, gewoon ne wip. of wiplank,*
hangt er vanaf of we dialect spreken of nie.
(vierde dag) 11:34 am *Neehee, da's een wip-wap!*
(tien dagen later) 01:32 pm *wip of wipwap ...*

Zandbak

Tot slot, als laatste woord van deze bijdrage, het enige opgegeven ‘andere’ woord bij zandbak: *blubberdeblabsie* (het insmeren met modder).

3.3.3. *Utrecht*

Voor deze bijdrage zijn, naast het enquêtemateriaal, ook de woordenboeken van Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk (DW-BSE) en de stad Utrecht (DW-SU) geraadpleegd. De volledige titels zijn te vinden in de bibliografie. We nemen de spelling en de definities van de woordenboektekst zo veel mogelijk letterlijk over. In DW-SU duidt š de gemouilleerde *s* aan die we horen in het Nederlandse woord *jasje*. In DW-BSE duidt een accent circonflexe (ˆ) rekking van de klinker aan, en een accent grave (˘) dat deze juist korter is dan zijn Nederlandse tegenhanger.

Knickers

Voor knickers wordt over het algemeen het woord *knickers* gebruikt, maar ook wel *stuiters*. Het materiaal waarvan ze gemaakt zijn, is klei of glas, en soms is de naam *knickers* gereserveerd voor de kleiknickers, en worden de glazen voorwerpen met *stuiters* aangeduid. Maar zelfs als alleen met stuiters gespeeld wordt, blijft het spel *knikkeren* heten. Waar beide naast elkaar voorkwamen of voorkomen, wordt het materiaal specifiek aangeduid: *glaoze stuiters* naast *kleiers*, *kleikonte* en *kleikonters* in Veenendaal. In de stad Utrecht spreekt men kortweg van *glaosjies*, in Amersfoort wordt de andere soort aangeduid als *porseleintjes*. Er kan ook naar grootte onderscheiden worden. Een *bam* is een grote knikker, en datzelfde geldt voor *bonk* en *pârrek(er)*. *Beuke* of *kleine beuke* zijn daarentegen wat kleiner.

Eigenlijk heeft of had elke knikker wel een eigen naam. Naast de hierboven genoemde zijn uit Zeist nog opgegeven: de *gewoontjes* (de bekende, doorzichtige knikker), *olie-gewoontjes* (min of meer dezelfde als de voorgaande, maar dan met een olie-achtige glans), *jappies* (melkwitte knikkers), *piraatjes* (zwarte knikkers) en *slingertjes* (half-doorzichtig, met een witte slinger erin). In Bunschoten-Spakenburg wordt een stui-ter *bikkel* genoemd; *bikken* is het terugspringen van een bal die op de grond valt (DW-BSE, blz. 48).

Naast de aanduidingen voor knikkers zijn er ook andere termen bij het knikkerspel. In het Stad-Utrechts betekenen de woorden *deut* en *dij* bij het knikkeren: ‘raak!’ *Klodder d’rbij is alted dij* ‘speeksel op een knikker brengt geluk’ (DW-SU, blz. 63). *Deute* is een knikkerspel, en datzelfde geldt voor *šchiete*. Met de woorden *šchiete?deut!* roept het kind dat het als eerste wil opzetten (DW-SU, blz. 153).

Bij *kuletjekeizeren* werpen de deelnemers vanaf een meet een knikker naar een kuiltje in de grond; de knikkers die niet in het kuiltje zijn gekomen, worden met de wijsvinger daar naar toe geschoven; wie het dichtstbij ligt, mag als eerste schuiven; wie de laatste knikker erin schuift, krijgt de pot (DW-BSE, blz. 143). Bij *òver in de zâk* moeten de knikkers in een halve cirkel (de *zâk*) geworpen worden (DW-BSE, blz. 172). Bij *pupedenderen* werden de knikkers geworpen naar de gebroken stelen van aarden pijpen, in een cirkel in de grond gestoken (DW-BSE, blz. 183).

Glijbaan

In het zuidoosten van de provincie wordt ook wel *glijbaon* gezegd.

Touwtjespringen

Het verkleinwoord wordt soms aangepast bij het dialect: *touwgje* of *touwtjie springe(n)*. Een speciale manier van touwtjespringen is *showen*: dan wordt per sprong het touw twee of meer keer rondgedraaid. Het spel waarbij twee meisjes een groot touw ronddraaien, en een rij meisjes in- en na één of meer slagen uitspringt, heet *uutlòpertsie* (DW-BSE, blz. 228). Als iemand een fout maakte bij het springen, roept men: *jie bin tâk* (DW-BSE, blz. 219).

Bokspringen

Voor het eerste deel van de samenstelling wordt in Utrecht net zo vaak het verkleinwoord (*bokkiespringen*, *bokjespringen*) als het gewone woord (*bokspringen*) gebruikt. Ook het woord *bokstavast* wordt wel gebruikt. Het woord *haasje-over* is ook opgegeven, maar is minder gebruikelijk. Een ander dier komt ook voor, namelijk *ezel*, maar dat is maar één keer als naam voor het spel genoemd. In de provincie Utrecht kent men verder nog *piejeeje* (Veenendaal), *bokk(i)e piejeeje* (DW-SU, blz. 53) en *piejuten* (DW-BSE, blz. 177).

Afbeelding 2: Bokkiespringen. Foto uit M. Van Rooijen, Hinkeldepinkel, daar komen wij aan!

Een variant is *bok hoeveel hères*: “jongensspel dat in twee gelijke ploegen gespeeld wordt; bij de ene ploeg stelt een jongen zich wijdbeens op met zijn rug tegen een wand, de overige jongens staan voorovergebogen, met de hoofden in elkaars kruis, in een lange rij tegen de eerste aan; de jongens van de andere ploeg springen schrijlings na elkaar op deze rij; de voorste van de springers steekt een aantal vingers op en

roept *bok hoeveul hòres*; bij het juiste raden door de tegenpartij vindt er een wisseling plaats” (DW-BSE, blz. 63). Bij *pik òlie* (elders in DW-BSE gespeld: *olie*, in DW-SU dat het ook kent: *oalie*) of *dik* “sluiten de springers na goed raden aan bij de gebukten; door de langer wordende rij wordt het na de sprong steeds moeilijker al overwippend de voorste te bereiken zonder de grond te raken” (DW-BSE, blz. 178). Dit spel staat ook bekend als *ògie*, *neusjie*, *monkie*.

Katapult

De tweede lettergreep is meestal niet *ta* maar *te*, en de laatste *t* wordt op Utrechtse wijze nogal eens weggelaten: *kattepul*.

Bikkelen

Dit spel is nauwelijks meer bekend. Als het wel bekend is, spreekt men van *bikkele(n)*. In de stad Utrecht heetten de voorwerpen waarmee gespeeld werden (de botjes): *bikkelkoatšieš*. DW-SU geeft dit woord (blz. 51) en ook de namen van de vier zijden: *staondertšie* (ook *staontšie*) ‘glad’, *eššie* ‘es’, *ruggie* ‘rug’, en *schaolšie* (ook: *gaotšie*, *puttertšie*) ‘put, de holle kant.’

Verstopperje spelen

In Veenendaal noemt men dit spel ook wel *wegkruiperties spele*; in de stad Utrecht heeft men het over *isaokie speule* (of *doen*) (mogelijk naar Genesis 27, waar Isaak niet ziet wie er bij hem staat). Een woord dat frequent genoemd is in verband met *verstopperje/wegkruipertje* is *buut* of *buutvrij*. Een van de respondenten gaf de volgende toelichting: wanneer iemand zonder gezien te worden door de ‘zoeker’ een van tevoren afgesproken punt aanraakte en ‘*buut-vrij*’ riep, was hij veilig. De laatste verstopper kon er voor zorgen dat de ‘zoeker’ nog een keer moest zoeken door ‘*buut vrij voor de hele pot*’ te roepen. Als hij veilig binnen was, kon hij iedereen ‘redden’. De zoeker telde tot honderd en riep dan: “Ik kom. Wie niet weg is is gezien!” *Buut* komt van het Franse *but*. DW-SU noemt als roep bij *isaokie speule*: “Isa, isa gezien” (blz. 97).

Tikkertje

In een aantal plaatsen heet dit spel *krijgertje*. In Veenendaal wordt naast *tikkertje* ook gesproken over *kippertie* of *kippes*. Soms zegt men niet *tikkertje spelen* of *tikkertsie speule*, maar *tikkie spelen*, waarschijnlijk afgeleid van de roep ‘tikkie, jij bent ’m’ waarmee een speler wordt aan-

getikt. DW-BSE noemt als variant *boeien*: “degene die hem is, vormt met de eerstvolgende aangetikte respectievelijk een duo en een trio; kwartetten worden steeds gesplitst in duo’s enz.; wie overblijft is de winnaar.” (blz. 62).

Kaarten

In het zuidoosten van de provincie weer met een *ao* i.p.v. een *aa*: *kaorte*. Maar de overkoepelende term werd minder vaak gebruikt dan de specifieke spelaanduidingen: *jokere*, *klaoverjasse*, *zwikke*, *hartejaoge*, *toepe*, *peste*.

Zandbak

In de eerste lettergreep vinden we de karakteristieke Utrechtse rekking van de *a*: *zaandbak*.

Tol

Naar het voorwerp waarmee de (ouderwetse) tol in beweging werd gebracht, spreekt men naast *tol* ook wel van *zweeptol* of *zwepiestol*. Het woord *drijftol* is één keer genoemd (door een respondent uit Zeist). Andere samenstellingen met *-tol*, ook moderne, zijn *draaitol*, *handtol*, *bromtol*.

DW-BSE noemt verder *Â-âl-tolletje*: “kansspel met een benen tolletje met de letters A = Alles; B = Bij; S = Setten; D = Dubbel; T = Trek; N = Niets; een van de spelers liet het tolletje draaien en de letter die boven kwam te liggen gaf aan wat men in de pot moest zetten of uithalen” (blz. 43).

Hobbelpaard

Het tweede deel van de samenstelling *hobbelpaard* luidt ook wel *-peerd* of *-perd*. Een enkele keer heeft men het niet over *hobbelpaard* maar over *schommelpaard*, en een combinatie van beide vormen is het werkwoord *hobbelpaard schommelen*.

Mens-erger-je-niet

Aan de vertalingen in verschillende talen die op het speelbord staan, kan nog de Utrechtse worden toegevoegd: *Mins-arger-je-nie*.

Vlieger

Het zelfstandig naamwoord is *vlieger(t)*, het werkwoord *vliegere(n)*. In Veenendaal is nog de naam *brommer* opgegeven als aanduiding voor een vierkante vlieger. In de stad Utrecht heet een vlieger met een gekromd dwarshout een *pijleboog* (klemtoon op de eerste lettergreep); hiervan is het werkwoord *pijleboge* ‘vliegeren’ afgeleid (DW-SU, blz. 144). Een vlieger inpikken nadat het touw is gebroken, heet in het Stad-Utrechts *sniereke* (DW-SU, blz. 159). De vlieger mocht men dan houden.

Hinkelen

Naast *hinkele(n)* is in de stad Utrecht *hinke* opgegeven, en in Veenendaal *kinkele*. Het spel wordt gespeeld met een *hinkelsteen*, die geworpen wordt op het te hinkelen parcours, de *hinkelbaan*. Verschillende varianten van het hinkelen hadden hun eigen naam, maar de precieze namen zijn niet meer bekend.

3.3.4. Aanvullend materiaal voor Utrecht

In de woordenboeken komen we verder nog de volgende spelletjes tegen:

Aotries: jongensspel: “Het werd gespeeld met het zgn. *aotrieshout*, een stuk hout van een lengte van 20 cm en van 3 cm in het vierkant; op de zijden waren resp. uitgesneden: XXV, XXXXX, XXXXXXXXXXXX en het ‘aotries’-motief (een gekartelde streep), met de getalswaarden 25, 50, 100 en 0; met een stok werd het hout weggeslagen; het bovenliggende getal werd telkens opgeteld, tot een van de deelnemers 500 bereikte en winnaar was” (DW-BSE, blz. 48).

Boêrehutten, *boêrejutten*: jongensspel: “Het trachten te raken van een steeds hoger opeengestapelde hoeveelheid stenen door middel van een worp met een andere steen vanaf een meetlijn” (DW-BSE, blz. 62-63).

Bulletje steken: meisjesspel:” Meisjes geven, op hun hurken in een kring zittend, een pantoffel onder hun rokken door; een meisje buiten de kring moet raden waar de muil is; wie betrapt wordt, neemt de plaats in van de raadster” (DW-BSE, blz. 69).

Afbeelding 3: Boêrehutten

Dirrekiedons (DW-SU, blz. 63), *durrekedons* (DW-BSE, blz. 81), *kedons* (DW-BSE, blz. 129): Een jongen moet door een dubbele rij jongens lopen, die hem daarbij proberen te slaan. Afgeleid van *deur de cordons*. In overdrachtelijke zin betekent *deur de dirrek(i)edons moete*: door de zure appel heen moeten bijten (Scholtmeijer 1993, blz. 65).

Dòmineeën (DW-BSE blz. 78), *domeneeje* (DW-SU blz. 67): domino spelen. Hierbij gebruikt men *dòmineesplânkies* (stenen), waaronder de *dubbelde-niks* (*dubbelblank*, DW-BSE, blz. 80).

Dreestrikken (DW-BSE, blz. 79), *negestrikken* (DW-BSE, blz. 164). Boter-kaas-en-eieren maar dan met knoopjes.

Gâtjeboffen, *konkieboffen*: bokkonten. “Spel waarbij twee jongens een derde bij armen en benen opnemen en hem herhaaldelijk met zijn achterste laten neerploffen op de grond” (DW-BSE, blz. 96).

Hâllef slâg hoe laot: Met behulp van een aftelrijmpje wordt de baas aangewezen die een knecht kiest; nadat de baas aan de kinderen namen als *gouwe ring*, *gouwe hâllozie* en *zullevere lepel* heeft gegeven, moet Hansje, de knecht, die stuk voor stuk raden; heeft hij een naam goed geraden, dan mag hij de drager ervan proberen om te gooien (DW-BSE, blz. 105).

Hânnes de maaier: Twee rijen kinderen lopen naast elkaar; terwijl ze elkaar de rechter- en linkerhand geven, zingen ze: *hânnes de maaier/ stokken draaien/ links om, rechts om/ keer je dân maor ‘s eensjes om*; bij de laatste regel keert elk paar zich om, zodat de rechtse links loopt (DW-BSE, blz. 106).

Haontjewippen: Kinderspel met lucifers en speld; waarschijnlijk te vergelijken met het huidige mikado (DW-BSE, blz. 107).

Kât en muûsspel, de kât kân de muûs niet kriêgen: Spel waarbij twee kinderen onder de tafel door krijgertje spelen (DW-BSE, blz. 128).

Keersjespringen, turrefiespringen: Springen over drie of vier rijtjes brandende kaarsen of over een steeds hoger wordende pyramide van turven (DW-BSE, blz. 129 en 223).

Kloppetikkertsie: kwajongensspel: “Een steentje wordt met behulp van een touw en een punaise aan een luik of een deur bevestigd; op ruime afstand laten de jongens met een tweede touw het steentje op het luik of de deur vallen” (DW-BSE, blz. 135).

Lândpikkertšie, lândgappertšie (DW-SU, blz. 113), *lânkiehâppen, zânkiehâppen* (DW-BSE, blz. 147): Landjepik.

Afbeelding 4: *Lândpikkertšie*

Leisepop: Kinderspel waarbij een der kinderen op een omgekeerde stoel ligt en hem de volgende vragen worden gesteld: *Hârme Nol, hoe gaot het nog âl/ hâllef verkouwe/ heel verkouw/ hâllef ziek/ heel ziek/ hâllef doòd/ heel doòd*; na op de eerste zes vragen nee te hebben geschud, springt bij de laatste vraag het kind op om een der anderen te grijpen; deze wordt op zijn beurt Harmen Nol (DW-BSE, blz. 149). Het woord houdt mogelijk verband met *leis*, ‘middeleeuws (godsdienstig) lied met een refrein’ (< *kyrie eleison*).

Poefie(joòd) speulen: Iemand verkleetde zich met een oude pet en jas als een oude schooier en zat de anderen achterna, die hem uitdagend toeriepen: *poefiejoòd, je vrouw is doòd* (DW-BSE, blz. 180).

Saššieš lappe: Spel waarbij met maximaal drie centen van anderhalve meter afstand tegen een muur wordt geworpen en daarna kruis of munt wordt gegoid (DW-SU, blz. 152).

Slinger-an de-lier: Slingerbald (DW-SU, blz. 158).

Slinger de slaoter: jongensspel: “Men vlocht van de schillen der wilgentenen, die bij de mandenmaker verkrijgbaar waren, een ring; men maakte deze ring vast aan een gevlochten slinger van dezelfde schillen; bij het omhoog gooien van deze slinger riep men: *slinger de slaoter, kât in 't waoter, hoòg in de boòm*” (DW-BSE, blz. 207).

Snor: Vroeger een stukje hout of lood met gaatjes, later een grote knoop, waardoor een paar touwtjes gestoken werden die aan de uiteinden werden vastgemaakt; de kinderen hielden de uiteinden van de touwtjes tussen de beide handen en maakten bepaalde bewegingen, zodat het voorwerp een snorrend geluid maakte (DW-BSE, blz. 208-209; zie ook het hoofdstuk Overijssel onder *snorrebot*).

Tegen mekaor in: Twee rijen kinderen, die elkaar bij de hand houden, rennen tegen elkaar in met de bedoeling door andere rijen heen te breken en zelf de samenhang te bewaren; de rij met de minste uitvallers heeft gewonnen; bonte en blauwe plekken zijn het gevolg (DW-BSE, blz. 220).

Zeuven in de gêk: Huiselijk spelletje te vergelijken met ganzenbord: in het midden van ongeveer 25 velden staat een hofnar afgebeeld met een zak op zijn buik die met het werpen van twee dobbelstenen bereikt moet worden; wie bij elkaar zeven gooit, moet een snoepje of andere kleinigheid op de zak leggen; wie het eerst in de zak zit, krijgt de inhoud ervan (DW-BSE, blz. 253).

Aftelrijmpje: Een aftelrijmpje heet in het dialect van Bunschoten-Spakenburg een *uutdingeltsie*, en een aftelversje opzeggen is *uutdingelen* (DW-BSE, blz. 227). Hier volgen vijf rijmpjes, drie uit Bunschoten-

Spakenburg en twee uit de stad Utrecht. De eerste drie komen uit het woordenboek (DW-BSE, blz. 227). De laatste twee werden precies honderd jaar (!) geleden, dus in 1907, door de Utrechtse volkskundige C.C. van de Graft gepubliceerd. Zij noemde de gedichtjes aftelrijmpjes, hoewel we ons kunnen afvragen of ze voor aftelrijmpjes niet wat lang zijn. Net als het derde Bunschoten-Spakenburger versje, dat duidelijk in de naoorlogse periode te dateren is, zijn de Stad-Utrechtse gedichtjes in het Nederlands. Er komt echter wel een dialectwoord in voor: *kroeltsie*, hier vernederlandst tot *kroeltje*. Dat woord betekent in het stad-Utrechts ‘bocht, kromming of omweg’ (Scholtmeijer 1999, blz. 189).

1. *Ingele, dingele, dângele, daos
Kaotje, fingele, fângele faos.
een menuutje pâppetuuutje
Oòr, âf, êf – ôf.*
2. *Onger de brug bie Ânke Frânke
daor verkòpen ze eikehout
eikehout dât wil niet brângden
koòp bie Ânke Frânke niet.*
3. *Pief, pâf poef
Hitler is een boef
Hitler is een zwijn
jij moet hem eerlijk zijn.*
4. *Achter den Dom,
Het kroeltje om,
Daar wonen drie studenten.
De ene is een officier
De tweede is een grenadier,
En de derde is een jonker;
Die spelen 's nachts in het donker.
Als al die lui naar bed toe zijn,
dan spelen ze kiekeboe in de maneschijn.*
5. *Achter den Dom,
Het kroeltje om,
Wat hangt er uit het venster?
Eén klein stoeltje.*

*Wie zit er op dat stoeltje?
Eén klein meisje.
Wat hebze in haar handjes?
Eén klein boekje.
Wat staat daarin te lezen?
Vader en moeder, die slapen bij elkander.
En ikke in een kribbetje.
't Kribbetje was te maken,
Toen sliep ik op het laken.
't Laken was te wassen,
Toen sliep ik in de plassen.
De plassen waren te diep,
Toen sliep ik in het riet.
het riet dat was te scherp,
Toen sliep ik in de kerk.
De kerk was te lang,
Toen sliep ik bij de slang.
De slang wou mij stoten,
Met alle vier zijn poten.*

NOTEN

1. Harrie Scholtmeijer behandelde Utrecht, Boudewijn van den Berg het deel over Noord- en Zuid-Holland

BIBLIOGRAFIE

- De Schutter, G., B. van den Berg, T. Goeman, T. de Jong (2005), *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Amsterdam: AUP. Data te raadplegen op <http://www.meertens.knaw.nl/mand>. [=MAND]
- Dewulf, C., J. Goossens, J. Taeldeman & G. Verleyen (1998-2005), *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Gent: KANTL. Data te raadplegen op <http://www.meertens.knaw.nl/fand>. [=FAND].
- Graaf, L.G. de (1961) 'Het Leidse dialect en enige oude kinderspe-len'. In: *Leids Jaarboekje 1961*, blz. 145- 149. Met opgave van W. Bodrij.

- Graft, C.C. van de (1907), 'Twee Utrechtse Aftelrijmpjes', In: *Drie-maandelijksche Bladen* 6, blz. 47-48.
- Martens, G. (2001), <http://www.engelfriet.net/Alie/Gastenboek/bussie.htm>
- Martens van Vliet, B.J. (2004), *De vollekstaal van de stad Uterech*. Utrecht: Stichting Publikaties Oud-Utrecht. [=DW-SU]
- Nagel, M. en M.W. Hartog (red.) (1996), *Woordenboek van Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk*. Bunschoten: Historische Vereniging "Bunscote". [=DW-BSE]
- Philippa, M. e.a. (2003, 2005), *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam: AVP. Tevens te raadplegen op <http://www.etymologie.nl>.
- Rooijen, M. van (2006), *Hinkeldepinkel, daar komen wij aan! Hoe kinderen speelden*. Schiedam: Scriptum.
- Scholtmeijer, H. (1993), *Zuidutrechts woordenboek. Dialect en volksleven in Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard*. Utrecht: Matrijs.
- Scholtmeijer, H. (1999), 'Stad-Utrechts. Honderd jaar vollekstaal in het hartsie van het lând'. In: J. Kruijsen en N. van der Sijs, *Honderd jaar stadstaal*. Amsterdam/Antwerpen: Contact.
- Vries, M. de en L.A. te Winkel e.a., *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Delen I-XXIX. 's-Gravenhage/Leiden etc.: M. Nijhoff/A.W. Sijthoff etc., 1882-1998. *Supplement I*. 's-Gravenhage/Leiden etc.: M. Nijhoff/A.W. Sijthoff etc., 1956. *Aanvullingen* delen I-III. 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers, 2001. Te raadplegen op <http://wnt.inl.nl>. [=WNT]
- Wortel, D. (2005) *Leids woordenboek*. Internet-publicatie: <http://home.planet.nl/~Dick.Wortel/woordenboek/woordenboek.html>.

Afbeelding 1: Spelende kinderen op het Abdijplein te Middelburg, begin 17e eeuw

Veronique De Tier

SCHIETEBROEK ... IN DE WEI'OEK
 DE BENAMINGEN VOOR ENKELE KINDERSPELEN
 IN DE ZEEUWSE DIALECTEN¹

1. Vooraf

In *De Zeeuwse Klapbank*, een multimediale tentoonstelling over Zeeuwse dialecten met geluidsfragmenten uit de jaren 60, 70 en begin 80 is een fragment te horen uit Grijskerke waarin een man en een vrouw heel kort over spelletjes in hun jeugd vertellen². In vernederlandsste versie klinkt het verhaal als volgt: “Nou, er werd *geknikkerd*. *Verloren kruiper*.... noemden we dat. Dat ging (...) een, die moest met zijn gezicht naar de wand staan, en de rest ...die kroop weg achter hoekjes, bosjes, heggen, *hagen* noemden we dat. En dan mocht die ene knul ze opzoeken. Maar wees voorzichtig, want als de ander niet opgezocht was op tijd, dan vloog die naar zijn plaatsje toe en dan had die, ... dan was hij daar aan, dan moest hij weer tellen zogenaamd en dat noemden we ook wel *boomafnikker* en dan werd er ook nog *haasje-over* gedaan. Dat ... was een soort bok, daar werd over gesprongen. (...)”

Ook de echtgenote wordt gevraagd te vertellen wat meisjes zoal speelden: “Die deden *bikkelen*. *Bikkelen* op de ...*bikkels* ken je die niet, dat zijn ...van de geiten, hé, van de schapen ...*Zo kleine benen ja nou ... wat zijn het, knokels* of wat is dat (...) En dan die zet je op een rij of nee die gooide je zo een stuk of twintig wel gelijk, op zo'n blauwe stoep zo en dat ging mooi. Met een *bolleket* mocht je opgeven zo en dan gelijk de *bikkels* omkeren. *Eerstes*, *putters*, *ruggers*, *laatsters*. Dat was moeilijk. Dat was dat mocht je goed kunnen natuurlijk... en soms kon je er twee gelijk en dan won je die natuurlijk en die er meest had,

die had ... die had 't gewonnen. En 't werd enorm veel gedaan maar je mocht 't niet altijd van die mensen waar die stoepen van waren, want die zeiden dat daar witte plekken in kwamen van die *bolleketten*, en dan tegen 't raam natuurlijk, dan moest je daar weer weg. Maar dat ging prachtig op zo'n stoep. (...) Maar 'k geloof niet dat ze 't tegenwoordig nog ooit doen. Dat is een te kalm spelletje. Dat ging prachtig hoor vroeger. (...) En dan deden we natuurlijk *touwjespringen* en dan ... En dan kwam er een versje en dan ... in de bocht en zo, hé. 't Ging ook mooi, hoor. (...) En natuurlijk ... dan nog tellen, dikwijls meer niet hoor en dan had je ook nog *kaatseballen*. Als je 't noemen ze natuurlijk ... met ballen tegen de muur dat is ook ... moet ik eens even bedenken hoe of 't ook weer heet, hoor. (...)"

Afbeelding 2: Kaatseballen

In dit artikel worden de dialectwoorden voor enkele kinderspelen in Zeeland en op Goeree-Overflakkee besproken. Het kinderspelentema is niet nieuw in Zeeland. De Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek vroeg ze jaren geleden al op via hun tijdschrift *Nehalennia*. Ook in de diverse regioboeken³ komen kinderspelen aan bod en in 2005 verscheen het boek *Koekoek Schietebroek* over kinderspelen in Zeeland.

De aanzet voor dit artikel vormt de enquête die de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) in het najaar van 2006 op internet lanceerde. Via oproepen in diverse dag- en weekbladen werd gevraagd om de enquête met betrekking tot kinderspel en speelgoed op internet in te vullen. Op de website www.dialectendag.nl konden bezoekers de door hen gebruikte (dialect)woorden voor dertig kinderspelen en attributen noemen, alsook een top vijf noteren van de kinderspelletjes die ze het liefst speelden. Voor Zeeland leverde dat slechts veertig antwoorden op, een middenmoot in Nederland, maar een heel stuk minder dan de reacties in Vlaanderen waar per provincie ruim honderd antwoorden binnenkwamen.

Wij baseren deze bijdrage daarom niet alleen op die enquête maar benutten ook de gegevens uit het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* en uit *Koekoek Schietbroek* waarin onder andere de gegevens van de regioboeken zijn verwerkt.

2. Jongens kiezen voor ...

2.1. Knikkeren

Onze informant van Grijpskerke noemt het knikkeren als eerste spelletje. De gewone knikkers worden verspreid over Zeeland *m(j)errel*, *merbel*, *merbol*, *moarbel*, *mur(re)pel*, *merpel*, *murbel* en *mulber* genoemd en knikkeren dus uiteraard *merbelen*, *murbelen* en *murpelen*. Zoals ook uit andere bijdragen blijkt, zijn dit afleidingen van *marmar*, het materiaal waaruit zo'n knikker vroeger gemaakt was. *L* en *r* zijn twee klanken die gemakkelijk wisselen (bijvoorbeeld *sleutel/sleuter*). *Marber* is via het Franse *marbre* afgeleid van het Latijnse *marmor*. Ook het Engels *marble* heeft de twee betekenissen 'marmer' en 'knikker'. De *u*-vorm is zeer frequent in Zeeland en komt ook wel voor in Zuid-Holland, naast de *o*-vorm (WNT). De *u*-vorm is ontstaan door klinkerronding na de *m* (Debrabandere 2007).⁴

In *Koekoek Schietbroek* lezen we dat een knikker met een boog in de lucht schieten, in het Land van Hulst *barken* genoemd wordt, in het Land van Axel *botten* en *tateren* (*taoteren*). De herkomst van *barken* is onduidelijk. *Botten* wordt voor allerlei kinderspelen gebruikt waarin 'gestoten' wordt. Het Middelnederlandse *botten* betekent 'botsen, sto-

ten'. Kiliaan vermeldt bijvoorbeeld *botten op d'water* voor 'keilen' (zie verder). *Botten* is een intensivum⁵ van *boten* 'kloppen' en is verwant met het Engelse *to beat*. *Botteren*, het frequentatief van *botten*, dat waarschijnlijk in relatie staat met het Italiaanse *bottare/butare* of het Franse *bouter*, wordt bijvoorbeeld gebruikt voor een spel waarbij met een geglazuurde bal of knikker naar elkaars bal gegooid werd. Het wordt ook gebruikt bij het keilen. *Tateren* dat als *taoteren* wordt uitgesproken is wellicht een verkeerde interpretatie van *totteren* dat net als *botten* 'botsen, stoten, vallen' kan betekenen en ook in het Vlaamse Waasland bekend is.

Er bestaan heel veel knickerspelletjes: men kan naar een hoopje knickers schieten of naar een kuiltje knikkeren. Zo'n kuiltje wordt meestal *kuute* genoemd: *merbelkuute* op de Bevelanden, Walcheren en Tholen, in West-Zeeuws-Vlaanderen en het Land van Axel. In West-Zeeuws-Vlaanderen zeggen ze ook *merbelpuje* en *merbelputje*. Meestal moet er, in afwijking van het gewone knickerspel, worden gegooid naar dit kuiltje. Zeeuwse namen voor dergelijke spelletjes zijn bijvoorbeeld *kuutje-knippen* op Walcheren, Tholen, Schouwen en in West-Zeeuws-Vlaanderen en het Land van Hulst; *kuutj'-in* op Walcheren; *in-de-kute* in Kapelle-Biezelinghe; *kuutje doen* of *spelen* op Zuid-Beveland, Goeree-Overflakkee; *kuutje-dok* in Noordwelle; *kuutje-prol* in Arnemuiden; *kuutje-slok* op Walcheren, Noord-Beveland, in West-Zeeuws-Vlaanderen; *slok-in-de-kute* in Westkappelle. Ook bekend is *knipskute* op Walcheren en de Bevelanden en in West-Zeeuws-Vlaanderen. *Knipsen* of *knippen* is 'knickers in een kuiltje gooien'. *Knipsen* is een intensivum van *knippen*, dat zelf een soort vergrotende trap is van *knipen*. Ook bij *dopskute* (bekend op Zuid-Beveland) moet een aantal knickers in het kuiltje gegooid worden. *Doppen* betekent hier zoveel als 'neergooien'.⁶

2.2. Soorten knickers

Er zijn verschillende soorten knickers: grote, kleine, gekleurde, uit verschillende materialen, enz. Een grote knikker is een *bolleket* (in West-Zeeuws-Vlaanderen soms uitgesproken als *boeleket*) in een groot deel van het taalgebied. Westdorpe gebruikt hiervoor *lavor*, *kaleboes*, *karbonkel* of *bonk*, en op Schouwen-Duiveland wordt ook vaak *bonket* en *bonkel* gezegd. Op Zuid-Beveland is *ket* in deze betekenis bekend, een verkorte vorm van *bolleket*.

Over de etymologie van *bonk*, *bonkel*, *bonket* en *bolleket* bestaat enige twijfel. Het *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* kent *bonk* als ‘groot stuk; bot, been’ en zegt dat de herkomst niet duidelijk is. *Bonk* heeft veel betekenissen die allemaal met een zekere grofheid te maken hebben. Het WNT schrijft dat *bonk* kan worden herleid tot een meer algemeen begrip met de betekenis ‘bult, knoest, klont’ en dat het nauw samenhangt met *bonken* ‘stoten’. Daaruit kan ook de betekenis ‘dik, rondachtig voorwerp’ ontstaan zijn (vergelijk *bobbel*, *bof*, *bom*, *bommel*). Debrabandere (2007) verwijst naar Gezelle die in zijn Loquela *bonke* vermeldt en ook het Rijselse *bonque* opneemt. Hij denkt dat dit *bonke* afgeleid is van het Oudfranse *bosche*, Oudpicardisch *bo(s)que* ‘bosje’ en dat *bonket* afgeleid is van het Franse *bosquet*, Picardisch *bocquet* ‘bosje’ en zo de betekenis ‘klomp’ heeft ontwikkeld. De *n* is tussengevoegd, zoals in de familienaam *Boncquet* < *Bocquet* < *Bosquet*. Voor de tussenvoeging van de *n* verwijst hij onder andere naar het Henegouwse woord *choncolat*. Zo komen we bij *bonket* dat meestal als verkleinwoord van *bonk* wordt beschouwd. Debrabandere denkt daar dus anders over omdat een Frans suffix bij een Nederlands woord ongewoon is. *Van Dale* en het WNT verwijzen immers naar *ban- ket*, *klinket*, maar deze vergelijking gaat volgens Debrabandere niet op, want dat zijn Franse woorden. *Bolleket* zou dan weer afgeleid kunnen zijn van het Franse **boulequet(te)*, een verkleinwoord van *boule* ‘bal’. Debrabandere vermoedt echter dat het woord door volksetymologische associatie met *boule/bol* ontstaan is uit *bonket*. Kiliaan vermeldt al in 1599 *boncket* ‘benen balletje’.

Karbonkel is eigenlijk de naam voor een edelsteen, maar kan ook gebruikt worden voor dingen die groot zijn in hun soort. Aangezien *bonk*, *bonkel* en *bonket* al namen zijn voor grote knikkers, is het logisch dat ook *karbonkel* ‘iets dat groot is in zijn soort’ sporadisch opduikt om een grote knikker te benoemen.

Kalleboes wordt door Debrabandere verklaard als een samenstelling met *kalle* ‘voorwerp bij werpspel’ (zie de bijdrage van West-Vlaanderen) en *boes* dat afgeleid is van het Middelnederlandse *boossen*, *bosen* ‘kegelen’ en het Vroegnieuw nederlandse *boesen* ‘stoten’. Ook *kallebas*, *karrebas* en *kallekas* worden in deze betekenis genoemd bij Debrabandere. *Kallebas* is door associatie met *kal(le)* of *kalleboes* of ook met de peernaam *kalebas* ontstaan uit *allebas*, dat afgeleid is van *albast* ‘soort

marmer'. *Albast*, *allebas* en *basje* zijn buiten Zeeland bekend voor een 'marmeren knikker'. Het Brugs kent *labat* 'witte knikker' dat eveneens afgeleid is van (*a*)*labastre* 'albast'. *Lavor*, bekend in Westdorpe en in Vlaanderen, is dan weer afgeleid van *l'ivoire* 'ivoren knikker'. *Karrebass* ontstaat door wisseling van de *l* en de *r*, en is volgens Debrabandere misschien ook wel beïnvloed door de *markies van Carabas* uit het sprookje van 'De gelaarsde kat'. *Kallekas* kan dan weer ontstaan zijn onder invloed van *Caracas* (Venezuela). (Debrabandere 2007)

Een *schietknikker* is op Goeree-Overflakkee een grotere knikker dan de gewone knikkers. Het kan een knikker zijn van groen glas, van steen of van been met een diameter van 20 tot 22 mm die gebruikt wordt bij het *pikschietsen* 'spel met centen'. De *stekker* is bekend in heel Zeeland, West-Zeeuws-Vlaanderen kent de *stekmerbel*. *Stekken* en *schieten* benoemen hier specifieke handelingen die met deze knikkers gebeuren.

Een *fuker* is een niet-marmeren knikker in Zeeuws-Vlaanderen. Zoals *stuiter* van *stuiten* komt, is *fuker* afgeleid van *fuken*, dat in het Vroegnieuwlands al 'stoten, kloppen' betekende. Het is een variant van het Vroegnieuwlandse *focken* 'stoten', waarin we uiteraard het Engels *to fuck* herkennen. Ook het frequentatief *fukeren* wordt in Zeeland gebruikt voor het 'knikkeren met een grote knikker'.⁷

Een *afrikaantje* is een knikker van aardewerk of van glas in Nieuwvliet. Een glazen knikker die blinkt, wordt op Zuid-Beveland en op Schouwen *blinker* genoemd en in Terneuzen een *mexicaantje*. *Afrikaantjes* en *mexicaantjes* verwijzen misschien naar een (vermeende) herkomst, maar wellicht speelt ook het kleurenmotief mee. Bij *blinker* is het benoemingsmotief overduidelijk het uiterlijke kenmerk. Een *witje* is een stenen knikkertje van één cm doorsnede met gekleurde concentrische ringen (Land van Axel).

Een *slikmorpel* is op Zuid-Beveland een zelfgemaakte knikker van slijk. In Terneuzen en in Kruiningen is een knikker van klei een *poepse knikker*, en in Nieuwvliet een *kleidodden*. *Slikmorpel* en *kleidodden* zijn doorzichtige samenstelling met in het eerste deel het materiaal waarvan de knikker gemaakt is. Een *dot* of *dotde* is een 'hoeveelheid' of een 'klodder'. In Cadzand kennen ze bijvoorbeeld *Kezandse dodden* voor 'in vet gebakken pannenkoekjes'. *Poeps* in *poepse knikker* kan 'minder-

waardig' betekenen. *Poep* wordt in samenstellingen wel meer gebruikt om iets minderwaardigs aan te duiden. Maar het kan ook afgeleid zijn van *poepsteen*, 'een grote soort steen van gebakken steen'.

Ook slechte knikkers kregen een naam. Een grauwe, minderwaardige knikker van bruinsteen heet op Walcheren een *krauwte* en in Middelburg een *grauwtje*. Een slechte knikker van kalksteen is op Walcheren een *kalker*; Krabbendijke zegt *kalkmurple*. Een minderwaardige, geschonden knikker wordt op Walcheren en op Zuid-Beveland *pottewipper*, *-wupper* genoemd. Op Walcheren, Tholen, Sint-Philipsland, West-Zeeuws-Vlaanderen en Goeree gebruikt men ook de naam *poeter*. In Goedereede zegt men ook *poetknikker*. *Poeten* is alweer een werkwoord met de betekenis 'stoten, duwen', verwant met het Engelse *to put* 'leggen, steken; rammen, kopstoot geven'. De herkomst is onzeker (Debrabandere 2007). In West-Zeeuws-Vlaanderen en op Schouwen gebruikt men (*h*)oere voor een slechte knikker. In het West-Vlaams is het bijvoorbeeld ook de naam voor een oude, bijna versleten speeltol. *Van Dale* neemt deze gewestelijke betekenis op. *Hoer* is overdrachtelijk gebruikt met de negatieve connotatie die hoer 'slet, prostituee' heeft (Debrabandere 2007).⁸ Schouwen kent ook *tjoeter*, voor een niet geheel ronde, dus slechte knikker. *Tjoeten* is in Zierikzee en Haamstede 'meer gooien dan knikkeren'.

2.3. Verstopertje en tikkertje

2.3.1. Verstopertje

Het tweede spel dat door onze mannelijke informant uit Grijskerke genoemd wordt, is *verloren kruiper*, een Zeeuws woord voor 'verstopertje spelen'. In de SND-enquête van 2006 wordt vooral *verstopertje* en *wegkruipertje* opgegeven. Een paar invullers noteren *wegduikertje*, *wegstekertje*, *katje-duik*, *kutske* en *verloren kruipertje*.

In het woordenboek en in de regioboeken is er nog meer variatie. *Wegkruipertje* (*doen*) komt vaak voor op de Zeeuwse eilanden, West-Zeeuws-Vlaanderen, Land van Axel en Overflakkee. In Oost-Zeeuws-Vlaanderen zegt men *piepken duik* en *koek*, *koekoek spelen*. West-Zeeuws-Vlaanderen gebruikt ook *duikertje weg spelen* of *wegduikertje spelen*. *Wegstekertje* komt voor in het Land van Hulst. Biervliet noemt het *kutske spelen*. *Verloren kruipertje* komt voor op Walcheren, op de

Bevelanden, op Schouwen en op Tholen, soms verbasterd tot *vlorekruipertje*. *Verloren zoekertje* of *verloren lopertje* is Walchers. *Schuitje-verloren doen of spelen* hoor je op Goeree en *ziendertje* in Stavenisse.

Het benoemingsmotief is vaak doorzichtig. Een hele reeks benamingen heeft te maken met het verstoppertje zelf: *verstoppertje*, *wegkruipertje*, *wegstekertje*, *verlorenkruipertje* en woordgroepen met *duik* of *duiken*. *Duiken* was al bekend in het Middelnederlands (*duken*) met de betekenis ‘duiken, bukken’. Wie onder water duikt of zich bukt, verbergt zich als het ware. In Zeeland kennen we bijvoorbeeld *duikertjeweg spelen*, *wegduikertje spelen*, *katje duik* en *piepke duik* (uiteraard met de *uu*-uitspraak in het grootste deel van Zeeland). Bij andere benamingen ligt de nadruk niet op het verstoppertje, maar op het zoeken. *Piepken duik* of *koek* en *koekoek spelen* en *verloren zoekertje* horen eerder in deze groep thuis. *Piepken duik* bijvoorbeeld is samengesteld uit enerzijds *piepen* en anderzijds *duiken*. Ze verwijzen dus naar de twee aspecten van het spel: het verstoppertje en het zoekend rondkijken van de zoeker. *Piepen* betekent zo veel als ‘ergens door kijken, loeren, gluren’. *Piep* of *piepbeu* wordt ook gebruikt als uitroep, vooral bij kinderen als ze zich ergens verstopt hebben, en weer tevoorschijn komen. Benamingen met *piep* kunnen ook hun oorsprong vinden in deze uitroep. Dat geldt ook voor *koek* en *koekoek*. Joos vermeldt *koek* als uitroep in het spel *piepkenduik*. Ze roepen: “Is ’t al koek?” om te vragen of ze mogen beginnen met zoeken. *Koeken* kan ook gewoon ‘kijken’ betekenen, zoals het Duitse *gucken*. Het is niet ondenkbaar dat *koekoek* net als *piep* werd geroepen bij het tevoorschijn komen. Wat *ziendertje* betreft, zit het benoemingsmotief dan meer in het vinden, of gezien worden.

Benamingen met *katje* horen we behalve een enkele keer in Zeeland ook verspreid in enkele Vlaamse provincies. Dit *katje* is ontstaan uit het Picardische *cache* – uitgesproken als *cathe* – in bijvoorbeeld *cache-cache* ‘verstoppertje’ en het is verwant met het Franse *chasse* uit *chasser* ‘jagen, trachten te vangen’. In *katje* is de Picardische uitspraak met *k* gebleven in plaats van de Franse *ch*-uitspraak⁹ (Debrabandere 2007). *Katje* wordt vaak gecombineerd met een tweede element, meestal een werkwoord, zoals in het Zeeuws-Vlaamse *katje duik*. Dit is een combinatie van ‘jagen, achternazitten om te vangen’ en ‘verstoppertje’. Vergelijkbare Vlaamse vormen zijn *katje stop*, *katje wegduiker*, *katje wegstop* en *katje piep*.¹⁰

2.3.2. Verstoppertje met aftikpaal

Het benoemingsmotief is niet altijd ‘kijken, verstoppen of zoeken’. Het vooral Antwerpse *bedotten* en *bedodden* betekent ‘misleiden, bedriegen’. Het gaat er in dit spel om de teller te misleiden, zodat deze de verstopplaats van de andere kinderen niet vindt.¹¹ Volgens De Cock (1903-1908) is het *bedod* de naam voor de aftelplaats: als de zoeker iemand ontdekt, loopt hij vlug naar de *bedod*, klopt hij op de muur en roept ‘*Hoddebedod Jan of Frans of Piet*’. Dat kind is er dan ‘aan’ en moet zijn schuilplaats verlaten. In Zeeland klinkt het dikwijls als ‘*buut voor (naam)*’, in Terneuzen ‘*petot voor (naam)*’. Als je eerder bij de *buutplek* was, riep je: ‘*ik beduut m’n eigen*’, in ’s-Heerenhoek ‘*bedot voe (naam)*’ of ‘*bedot voe m’n eigen*’.

De aftikpaal (*buut, vrie, honk*) was meestal geen paal; het kon bijvoorbeeld ook de muur zijn. *Buut* is afgeleid van het Franse *but*, dat ‘doel, bestemming’ betekent. Het Middelnederlandse *honc* betekende ‘hoek, schuilplaats’. Debrabandere (2007) vraagt zich af of dit *honk* een genasaleerde vorm is van *hoek* of *hok*. De woordgroep *hoekertje (doen of spelen)* op Tholen, Sint-Philipsland en Zuid-Beveland zou hiervoor een indicatie kunnen zijn. Andere benamingen voor ‘verstoppertje spelen met een aftikpaal’ zijn *buutspelen* of *buten*. *Buut vrij* was van Goeree-Overflakkee, en in Walcheren heet het *puzzen*¹² of *afklappertje*, in Westkapelle *afklappertje puzzen*, in de omgeving van Middelburg *dillefree* of *dillivree*, in Kruiningen *tielevree*. Op Zuid-Beveland noemt men het *verlof van Banje*, maar in de zak van Zuid-Beveland zeggen ze *verlorekruiptje met vrij*. De *dillefree*-vormen zijn afgeleid van het Franse *délivré* ‘bevrijd’, dat zelf is afgeleid van het Latijnse *deliberare* (Debrabandere 2007). *Afklappertje* is vrij doorzichtig: je klopt af als je als eerste bij de aftikplaats bent. Het Walcherse *puzzen* is wellicht in verband te brengen met *putsen* (*muts* wordt in die streek ook als *musse* uitgesproken), dat zelf verwant is met *poetsen*. Misschien hebben we hier te maken met het *poetsen* dat we kennen in de uitdrukking *hem poetsen* of *de plaat poetsen*. Of moeten we *poetsen* (of *puzzen*) interpreteren als *poetsen* in de betekenis ‘slaan, stoten, botsen’, waarbij het afkloppen dus het benoemingsmotief zou kunnen zijn. In deze betekenis is het op te vatten als een intensivum van *poeten* dat we al aantreffen bij het knikkeren. Wat het *verlof van Banje* betreft, tasten we in het duister. Is *Banje* een plaats of een persoon? Wij hebben geen gegevens kunnen

vinden om deze uitdrukking te verklaren. Misschien is er een verband met *banjer* dat ‘baanderheer’ betekent. De baanderheer zou dan als het ware verlot geven aan degene die kan aftikken. Of moeten we denken aan het Franse *bagne* dat ‘gevangenis’ betekende: ‘vrij uit de gevangenis’, als het ware.¹³

2.3.3. *Tikkertje*

Tikspelletjes werden zowel door jongens als meisjes gespeeld. Bij veel van deze spelletjes moest men hard rennen. Voor *vangermantje*, *krijgertje* of *tikje spelen* was het schoolplein de aangewezen plaats, vooral als er veel bomen stonden waar snel omheen gedraaid kon worden. *Vangertje* was een variatie op het tikspel. De oudere jeugd speelde dit graag. In plaats van te tikken moest je iemand stevig omarmen en meesleuren naar een bepaalde plaats. Op Zuid-Beveland heette het *pakkerdje*. Naast *krijgertje* of *tikkertje* dat in heel Zeeland bekend is en *tikje spelen* in West-Zeeuws-Vlaanderen, komen ook andere, oudere benamingen voor. Op Noord-Beveland en Goeree-Overflakkee zegt men *opkrijgertje doen* (uitgesproken als *kriegertje*). *Vangertje spelen* wordt genoemd in het Land van Axel. Op Walcheren heet het *vangmannetje* of *vangertje*, op Zuid-Beveland *vangermannetje* of *vangerdemantje*. Het benoemingsmotief is hier duidelijk het tikken of vangen van diegene die men achternaait.

Het land van Hulst en Westdorpe gebruiken *kutseken doen* of *poesken doen*, Hulst zelf gebruikt *katje spelen*. *Poesken doen* of *spelen* is volgens Debrabandere (2007) een volksetymologische reïnterpretatie van *katje* als ‘poes’ in het spel *katje spelen*, waarin *katje* zoals hierboven al uitgelegd een heel andere herkomst heeft. Hij vermoedt dat ook *kutseken doen* een expressieve variant is van *katje spelen*, maar misschien is hier ook een verband te leggen met *ketsen*, *kitsen* dat ‘jagen, hard naloopen’ kan betekenen. Dat *ketsen* of beter nog *kitsen* zou dan geëvolueerd zijn naar *kutsen*, waaruit dan *kutseken* gevormd is.

Tholen en Sint-Philipsland noemen het spel *takje spelen* of *klesje doen*. Ook *kroek spelen* kwam voor. Goeree-Overflakkee, Tholen, Sint-Philipsland, Schouwen-Duiveland, Zuid-Beveland en West-Zeeuws-Vlaanderen *deden* of *speelden klesje* of *kletsje*. Schouwen kent ook *klesjeman* of *klesje-de-man*, in Burgh verbasterd tot *lesje-de-man*. In

Afbeelding 3 : Krijgertje of tikkertje

Breskens hoor je ook wel eens 't *lesje spelen*. *Kletsje* is een verkleinwoord van *klets* dat 'klap' betekent. *Kletsen* is 'slaan', dus 'tikken'. *Lesje-de-man* en 't *lesje spelen* zouden volgens het WNT zoveel betekenen als 'de laatste tik geven'. Op Walcheren zeggen ze *tikje doen*. Overflakkee gebruikt *takken* of *takkertje doen* of *spelen*, Sint-Annaland en Sint-Maartensdijk zeggen *takje doen* of *spelen*, Sint-Philipsland gebruikt *takjetein spelen*. Het werkwoord *takken* is verwant met *taken*, en dus ook met het Engelse *to take*, en betekent 'grijpen, vatten' of 'aanraken, tikken'. Denken we bijvoorbeeld aan het Engelse *to take*. Het substantief *tak* betekende oorspronkelijk 'aanraking' maar werd bij Kiliaan al aangeduid als verouderd.¹⁴

2.4. Tollen

Een tol heet in Zeeland een *top(pe)*, maar het woord werd verdrongen door *tol*. Dat is duidelijk te zien in de antwoorden die via de internet-enquête werden opgegeven. Slechts een kleine minderheid geeft *top* op. Verder komen sporadisch ook *topper* en *non* voor. *Top* komt pas op het einde van de middeleeuwen vooral in het westen voor in de betekenis 'tol'. Daarvoor wordt in het hele Zuid-Nederlandse taalgebied *dop* gebruikt, terwijl dat woord nu beperkt blijft tot het Brabantse en Limburgse gebied. Semantisch is *top* te verklaren als 'voorwerp met of in de gedaante van een top, met een min of meer spits uiteinde'. Deze betekenissen kunnen we opvatten als een jonge ontwikkeling, naast het oudere *dop* en het Noord-Nederlandse *tol*.

Er bestaan verschillende soorten tolleren. De priktol wordt in het Land van Hulst *non* of *nun(ne)* genoemd. De variant *nun(ne)* is ook opgete-

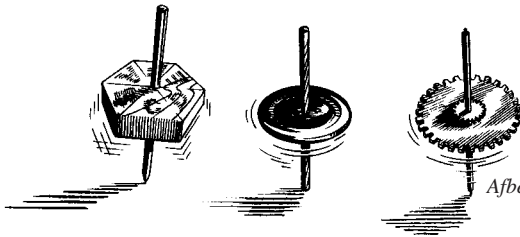
kend op Zuid-Beveland en een enkele keer in West-Zeeuws-Vlaanderen. *Nonne* wordt al vermeld bij Kiliaan en daar gelijkgesteld met *top*. In Noord-Nederland is de non het knopje op een priktol; het wordt ook *kanunnik* genoemd. We hebben hier dus te maken met een betekenis die is afgeleid van ‘kloosterzuster’. Ook het Engels kende vroeger *nun* en *nun-gig* in de betekenis van ‘tol’. Wellicht is net als bij *dop* en *top* het puntige uiteinde, of het halfronde uiteinde (knop) het benoemingsmotief geweest. Dat voor zaken met een halfrond of puntig uiteinde een woord als *non* gebruikt wordt, beperkt zich niet tot de tol, ook in de molenterminologie komt het voor. Zo heten de staanders aan de trapleuning ook wel eens *nonnen*. De kleuren zwart en wit spelen daar een rol in: zwarte paaltjes met een witte knop. Of dat ook bij de draaitol het geval is, is onduidelijk. Andere benamingen zijn *gooitoppe*. Het Land van Axel noemt een dergelijke tol een *afgooier*. Goeree-Overflakkee zegt *haktol*. De handeling van het gooien is hier bepalend voor de naamgeving. Walcheren kent de *peretop*, waar dan weer de vorm van de tol de doorslaggevende factor is. Dat geldt ongetwijfeld ook voor *tulpetieter* dat in Kats op Noord-Beveland gebruikt wordt om een bepaald model te benoemen. Op Zuid-Beveland noemt men deze werptol een *ruite-springer* of *ruitevliager* en in Breskens een *ruitetikker* (uitgesproken als *ruute*) omdat het wel eens gebeurde dat dergelijke tolleren door het raam van de burenen gingen.

De drijftol heet gewoon *drijftol* op Goeree-Overflakkee, uitgesproken als *drieftol*. In het Land van Axel en in het Land van Hulst heet hij *zweep-top*, in Zuid-Beveland *zwieptol*. West-Zeeuws-Vlaanderen, Walcheren, Zuid-Beveland en Schouwen kennen *zwieptoppe*, West-Zeeuws-Vlaanderen gebruikt heel zelden ook wel eens *zwiepnunne*. Het aandrijven met het touw of het touw zelf (zweep) is hier het benoemingsmotief.

Op Walcheren, de Bevelanden, Tholen en in West-Zeeuws-Vlaanderen heet de bromtol *roenk- of ronktop(pe)*, in het Land van Axel en op Noord-Beveland *bromtop(pe)*. Krabbendijke zegt *roenkunne*. Dat deze tol in de naamgeving van andere onderscheiden wordt door het geluid dat hij maakt, is evident.

Er zijn ook speciale tolletjes. Een *aontjedol* is een klein zeskantig tolletje met letters erop dat bij bepaalde spelen gebruikt wordt. Op de zijden staan de letters A (al), B (bij), D (dubbel), N (niet), S (zet in) en T (trek).

Wanneer het tolletje op de A valt, krijgt men alles, de hele pot – vandaar de naam *a-al-tolletje* in het Nederlands. Deze tol wordt ook *atjenol*, *aotjenaol*, *altemaol*, *altermannetje*, *outermannetje*, *outermaaltje* genoemd. Hetzelfde benoemingsmotief vinden we dus in *atjenol* en *aotjenol* ('a'tje krijgt het al'). Ook *altemaol* is hieruit te verklaren. *A* staat immers niet alleen voor *al* of *alles*, maar ook voor *allemaal* of *altemaal*. Ter Laan en Molema bijvoorbeeld noteren in hun Groningse woordenboeken dat *A* staat voor *altemaal*. Zijn *altermannetje* en *outermannetje* volksetymologische aanpassen of verwijzen ze naar de naam van een knoop met vier gaten erin die bij allerlei spelletjes werd gebruikt en dus is overgegaan op het tolletje zelf. En wat met *aontjedol*, is dat ook een volksetymologische verbastering omdat men het woord (**atje-dol*) niet meer begreep. *Dol* kan gewoon 'tol' betekenen, maar het kan uiteraard ook verwijzen naar het draaien zelf op een gekke, dollie manier. Dit *aontjedol* is net als *outermaaltje* ook de benaming voor allerlei kleine tolletjes zoals een knoop met een gaatje in het midden en daar een stokje door of een radertje uit een wekker met een asje erdoor.

Afbeelding 4: Outermaaltje of aontjedol

2.5. Schietgrage jongens: katapult en proppenschieter

2.5.1. Proppenschieter

Jongens schieten graag. Dat gebeurde vroeger met een proppenschieter en een katapult. De proppenschieter of klakkebus zijn grotendeels uit ons beeld verdwenen, maar de katapult is er nog altijd. De benaming voor de proppenschieter kan van plaats tot plaats verschillen. In West-Zeeuws-Vlaanderen en op Walcheren hebben ze het ook over een *klakkebusse*, op Goeree-Overflakkee zegt men *klakkebos*. Er bestaan ook vormen met *r*, *klakkerbusse*, die op de Zeeuwse eilanden en in Zeeuws-Vlaanderen gebruikt wordt, maar dat kan onder invloed zijn van *klapperbusse*, dat genoteerd is voor Walcheren. Het eerste deel van deze

samenstellingen verwijst naar het geluid van de prop wanneer die uit de klakkebus wordt geduwd Debrabandere (2007) noemt *klakke(r)bus(se)*, *klakkebos*, *klapperbus(se)* als samenstellingen van klak ‘klap, geluid’ en bosse, busse ‘geweer, karabijn’. De oorspronkelijke betekenis van *busse*, *bosse* is ‘doos’, zoals in het Engelse *box*.

Een andere reeks woorden eindigt niet op *-bus* maar op *spuut*. Op Walcheren, Zuid-Beveland, Goeree-Overflakkee en in Zeeuws-Vlaanderen kennen ze *klapspuite* en ook *klakspuite*. In *klakspruit* wordt de *r* ingevoegd; het wordt gezegd in het Land van Hulst. Het werkwoord is *klappen*, dat net als *klakken* het geluid weergeeft. Dat *spuut* als tweede deel van de samenstelling gebruikt wordt, heeft alles met de uiterlijke kenmerken van dit speeltuig te maken. *Spuitebusse* ten slotte is bekend op Zuid-Beveland, Duiveland en in West-Zeeuws-Vlaanderen, en combineert de bus en de spuit. Je spuit er als het ware proppen mee weg. Verder hoor je op Walcheren ook nog de standaardtaalbenaming *proppe(n)schieter*, waarvan het benoemingsmotief zowel de handeling als het materiaal verenigt. In de SND-enquête geeft een informant *schietspij* op, een andere *klapbozze* en alle anderen die iets invullen *proppenschieter*.

2.5.2. Katapult

De katapult van nu is meestal een in de winkel gekocht speeltuigje; vroeger waren het meestal zelfgemaakte katapulten. Behalve *katapult*, hoor je in Zeeland ook vaak het volksetymologische *kattapul(le)* of *kattapul*. Ook *kat(te)spult* en *kattepuller* zijn mogelijk. Het woord is afgeleid van het Latijnse *catapulta*, dat zelf is afgeleid van het Griekse *katapéltēs* dat ‘werptuig’ betekent. Andere vormen zijn *mikke* en *schieter*. Op Walcheren zegt men ook nog *bokkepoot* en *vliegmaschine*. In het Land van Axel gebruiken ze *spriet* en *kallebaut*. Een enkele keer wordt ook *proppeschieter* gezegd. De SND-enquête levert alle mogelijke *katapult*-varianten op en een keer *mik*, maar ook een keer het in Vlaanderen frequenter gebruikte *schietslap* (zie de bijdrage over Oost-Vlaanderen). Sommige benamingen zoals *mik*, *spriet* en *bokkepoot* verwijzen naar het uitzicht van de katapult, namelijk naar het gaffelvormige deel van dit speeltuig. *Vliegmaschine*, *schieter*, *schietslap* en *proppeschieter* hebben dan meer het doel als benoemingsmotief. Men schiet ermee of men laat allerlei zaken wegvliegen.

Afbeelding 5: Pinkelen

2.6. Pinkelen

Een bekend spelletje dat niet in de SND-enquête is vermeld, is pinkelen, een spel waarbij met een slaghout een puntig houtje, de pinkel, moest worden weggeslagen. De benaming *pinkeren* wordt in Zeeland niet vaak gebruikt (behalve in Zeeuws-Vlaanderen), wel komt *knevelen* vaak voor op de Bevelanden, Tholen en in West-Zeeuws-Vlaanderen en het verwante *kneuelen* in het Land van Hulst. Van de naam *knevel* voor het dwarshout wordt in de Nederlandse literatuur al melding gemaakt in het jaar 1573. De namen die de Zeeuwen aan dit spel geven zijn net zo uiteenlopend als de spelregels.

Op Walcheren houdt men het bij *kletterboeren* of *kletterboer doen*, en op Noord-Beveland zegt men *kletterboer spelen*. Op Zuid-Beveland is *knevelboer spelen* en *knevelkuute spelen* bekend en noemt men het spel ook *pienkert*. In de buurt van Middelburg was begin negentiende eeuw *pienken* bekend. Westdorpe noemt het *pinkaard spelen* of *pinkaarten*. In Nieuw- en Sint Joosland heet het *ketterkuut spelen*. Op Tholen heet het *roskiën*; specifiek in Sint Maartensdijk noemt men het *voskiën*.

Over de herkomst van *pinkelen*, *pinkeren* en *pinken* is het WNT heel onzeker. Of het werkwoord afgeleid is van het zelfstandig naamwoord *pink* of omgekeerd is zelfs niet bekend. Over de oorspronkelijke bete-

kenis van *pink* vinden we het volgende: “Dat de oorspronkelijke bet. zou zijn „iets kleins” (verg. PINGELEN (I)) is even onzeker als dat de benaming wijst op een spits, langwerpige voorwerp en samenhangt met *Pin* en *Pint*.”

Het slaghoutje heet *ketter*, *ket*, *knevel*, *kneugel*, *pienker*, *roskie* of *voskie*. Het tweede deel van *roskie* en *voskie* is volgens Debrabandere (2007) het Franse *quille* dat ‘kegel, wig’ betekent. Hij meldt dat in Doornik (Picardisch) het spel *al guilète* heet. *Guilète* is het verkleinwoord van *guïye* ‘quille’. *Ket* is te vergelijken met het Engelse *cat* ‘pinkelhoutje, puntig houtje bij het pinkspel’. *Knevel* en *kneugel* betekenen net als in vele andere talen (zoals het Duitse *Knebel*) ‘dwarshout’. *Kneugel* is door klinkerronding voor *v* ontstaan, zoals ook *zeuven* uit *zeven*.

2.7. Keilen

Ook niet opgevraagd in de SND-enquête is het keilen. Dit is een spel waarvoor alleen in Zeeland al heel wat variatie in de woordenschat opduikt. Keilen wordt vooral door jongens gespeeld. Het is een vrij eenvoudig spelletje waarbij een plat steentje of een kei zodanig langs de oppervlakte van het water geworpen wordt, dat het steentje verscheidene malen opspringt. In *Van Dale* staat bij *keilen* ook *plisjeplasje gooien* vermeld in de omschrijving. Als synoniemen worden *kiskassen* en *stipstappen* opgegeven. Maar laten we even naar Zeeland kijken.¹⁵ In het land van Axel wordt dit spel *zjuulderen* genoemd. Op Tholen komen de benamingen *zielen*, *keilen*, *pleisteren*, *slifferen* en *zeilderen* voor. Op Walcheren gebruiken ze *sisteren*, *keilderen*, *pleisteren*, *schéëren*, *sieselen*, *zeilderen* en *zeilen*. Op de Bevelanden komen de termen *zeilderen*, *keilderen*, *botteren* en *drijven* voor, terwijl op Schouwen-Duiveland *riezelen*, *siesselen* of *pleisteren* wordt gebruikt. Tot slot heeft men het op Goeree-Overflakkee over *schiefelen* of *schufelen*. In het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* troffen we behalve de bovenstaande woorden o.a. nog de volgende woorden aan: *botgooien*, *botteren*, *dreilen*, *fletteren*, *kuutje oplaten*, *piempampletteren*, *pleien*, *pletse gooien*, *scheren*, *sjiesteren*, *siesteren*, *sieselen*, *sliferen*, *snibbeplas*, *snipsnappen*, *vadertje-en-moedertje gôôien*, *vlieten* en *zielderen*. En in Oost- en West-Vlaanderen hebben ze nog een reeks andere zoals *doppelingen maken*, *plijteplatjes smijten*, *boterhammen snijden*, *zwaantjes smijten*, *vleien*, *ketsen*, *beuterplasjes maken*, enz.

Ketsen en de bijvorm *kitsen* betekent ‘opstuiten’ en verwijst naar het botsen en opstuiten van het steentje op het wateroppervlak. *Kitsketsen* lijkt een samenvoeging van *kitsen* en *ketsen* te zijn, net zoals de standaardtalige vorm *kiskassen* een samenvoeging is van *ketsen* en *kassen* (zie verder).

Keilderen is de frequentatieve vorm van *keilen* en drukt dus herhaling uit. *Keilen* is eigenlijk hetzelfde als *kegelen*, in de betekenis ‘smijten, slaan, gooien’. *Keilen* zelf is opgetekend in Kortgene, *keilderen* in Biervliet en Oostburg.

Een van de betekenissen van *zeilen* is ‘iets door de lucht doen vliegen, zweven en op een bepaalde plaats doen belanden; gooien, slingeren, smijten, werpen’. Dat het ook ‘een plat voorwerp, bijvoorbeeld een steentje of een potscherf, langs het wateroppervlak werpen zodat het verschillende malen opspringt en verder springt’ kan betekenen is dus niet zo ver gezocht. Het komt verspreid over heel Zeeland voor. Men zegt ook wel *steentje-zeilen*. *Zeilderen* is hier, net als *keilderen*, de iteratieve vorm van *zeilen*, waarin de herhaling van het steeds opspringende steentje benadrukt wordt. *Zielderen* (met een lange *ie*) is de uitspraak in Middelburg en omgeving, in West-Zeeuws-Vlaanderen en in het Land van Axel. Nog iets afwijkender is *sjielderen* in Sint Laurens en *zjuulderen* in Axel.

Scheren (en *schèèren*), opgetekend in Nieuw- en St. Joosland en Arnhemuiden, betekent in het algemeen ‘vlak langs of over een oppervlak doen strijken, gezegd van iets dat geworpen wordt’ en is dus ook van toepassing op het werpen met een plat steentje langs het oppervlak van het water.

Drijven (meestal uitgesproken als *drieven*) wordt gebruikt in Kattendijke, Ouddorp en Hulst. *Drijven* betekent hier ‘een voorwerp (dus een steentje) doen bewegen (over het wateroppervlak)’.

Drillen kan ‘trillen, doen trillen’ betekenen. Het werkwoord dat in het Engels *to thrill* is, hangt samen met draaien, draaiend voortbewegen, dansen. Het keilsteentje danst als het ware op het water, je ziet draaiende bewegingen op het water ontstaan, het water trilt.

Botteren, dat we al kennen van het knikkeren (zie boven), is bekend in Goes, Kattendijke, Ierseke en Westdorpe, *botgooien* kent men op Zuid-Beveland en op Tholen. In Oud-Vossemeer en Scherpenisse zegt men *botje gooien* en *botje zeilen*.

Sliefern is opgetekend in Kortgene, Wemeldinge, Nieuwerkerk en Goedereede, *slieveren* in Aardenburg. *Slifferen* betekent behalve ‘slepen’ en ‘glijden’ ook ‘keilen’. Het heeft een bijvorm *slijferen*, die in het Zeeuws uiteraard *sliefern* is. Of werkwoorden als *slidderen* en *slibberen* van invloed zijn is moeilijk uit te maken.

Fletteren, waarschijnlijk een bijvorm van *vletteren*, dat een iteratieve vorm is van *vletten*, wordt gebruikt in het Land van Axel. *Vletten* hangt samen met *vleten* en *vloten*, en betekent ‘drijven, zich drijvende bewegen op het water’. Ook *vlieten* kan ‘drijven’ betekenen of ‘zich over of door het water bewegen’. Het is opgegeven voor Zonnemaire, Zierikzee, Biervliet en Axel en omgeving. *Vletten* is trouwens in het Zeeuws ook bekend voor ‘komen aanlopen’. *Vletten* is letterlijk ‘met een vlet (soort boot) varen’ en *vletten* kan ook ‘glijden over het ijs’ betekenen.

De vormen *schiefelen*, *schuufelen*, *schijfelen* en *schuifelen* zijn alle te beschouwen als herhalingsvormen van *schuiven*, in de betekenis ‘herhaalde, lichte schuivende bewegingen maken’, in dit geval van het steentje dat schuift of springt over het water. Een *schiefel* is een keilsteen en zou een verkleinwoord kunnen zijn van *schijf* ‘rond voorwerp’. Het Duitse *Schiefer* ‘leisteentje’ heeft dezelfde betekenis. Het werkwoord kan dus afgeleid zijn van het zelfstandige naamwoord; het betekent dan ‘met de schiefel gooien’. Debrabandere denkt aan ‘schijf’ vanwege het ronddraaien.

Siesteren wordt gebruikt op Walcheren en Schouwen-Duiveland. De variant *sjiesteren* is opgegeven in Renesse. Of dit *siesteren* in verband kan worden gebracht met het Franse *schiste* ‘leisteentje’ is niet met zekerheid te zeggen, maar zeer aannemelijk aangezien stukjes leisteentje zeer geschikt waren voor dit spel. Debrabandere (2007) denkt daarom ook aan schijfer, Shrifler ‘leisteentje’. In Vlaanderen is *siester* bekend als leisteentolie, een soort petroleum. *Sieselen* is bekend op Schouwen-Duiveland. Als we *sieselen* en *siesteren* in verband brengen met *sissen*, dan hebben we te maken met een klanknabootsend werkwoord. Ook het standaardtaalwoord *kiskassen* kan immers de betekenis ‘een sissend geluid maken’ hebben.

Rijzelen (en ook *riezelen*) is een frequentatief van *rijzen*, dat ‘naar omhoog gaan’ kan betekenen, maar ook wel eens ‘vallen’ (zie de Oost-Vlaamse bijdrage). Het steentje doet beide, het gaat naar boven en naar beneden, zelfs herhaalde malen: het *rijst* dus meer dan één keer.

Bij de keilwoorden zitten heel wat onomatopeeën (klanknabootsingen). In een groot deel van Nederland komt bijvoorbeeld het woord *kiskassen* voor. *Kiskassen* staat ook in *Van Dale*. Het is een samenstelling van *ketsen*, in de nevenvorm *kitsen*, en *kassen*, twee werkwoorden die beide ‘keilen’ betekenen. In het Land van Axel hebben we *piempampletteren*, in Hoek is *pierpampletteren* opgetekend.

Een woord dat we niet hebben gevonden in het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* of de regioboeken, maar wel in het WNT en ook in *Van Dale* is *plisjeplasje* of *pliesjeplasje gooien*, een klanknabootsende uitdrukking die in Zuid-Nederland en Zeeland bekend zou moeten zijn. In het WNT wordt ook verwezen naar een Oostendse vorm *plijteplatjes smijten*.

Ook *snipsnappen* is door de combinatie van *snip* en *snap* te vergelijken met *kiskassen* e.d. *Snappen* heeft een aantal betekenissen waarbij snelle bewegingen een rol spelen. Vanuit deze betekenis is het dus ook bruikbaar voor het keilen. Het is opgetekend in Burgh en Westdorpe. In Aardenburg zegt men dan weer *snibbeplas* of *putje-snibbeplas-overwater doen*. In Zelzate en Wachtebeke, net over de grens met Zeeuws-Vlaanderen is *snippen* in gebruik.

Johan Hendrik Van Dale gebruikte ooit in een lijst met woorden, bestemd voor een andere taalkundige Arie de Jager, de term *pietjepatjepoe* voor het keilen. Ook hier is de klanknabootsing het doorslaggevende element. *Pitje-patje-poe* is volgens het WNT een tussenwerpsel zonder bepaalde betekenis.

Naast *pleien* bestaat ook *pleieren*. Het is een benaming voor verschillende jongensspelen, waarbij een klein voorwerp naar een streep geworpen of over het water gekeild wordt en voor steentjes over het water laten scheren. Er bestaat ook een *pleien* dat in het Middelnederlands ‘pret hebben, dansen, springen van vreugde’ betekent. Het is echter onzeker of ons *pleien* en *pleieren* hiervan afgeleid is. Als dat zo is, zou het oorspronkelijk een plotse springende beweging aanduiden.

Ook *pladeren* en *plaaieren* komen in Nederland voor in de betekenis van een voorwerp naar een streep gooien of een steentje over het water laten scheren. *Pladeren* betekent trouwens ook ‘in het water plonsen’. Zou het *kuutjeplateren* dat opgetekend is in de dialectverkiezing voor het mooiste of leukste Zeeuwse woord iets met dit werkwoord te maken hebben? Een *kuutje* is ‘een kuiltje’ zoals we hebben gezien bij het knikkeren, een *kuutje oplaten* kan dan zoveel betekenen als een kuiltje in het water laten naar boven komen. Dit *kuuteplaetere* en de varianten ervan zijn Westkappelse vormen. In dezelfde dialectverkiezing uit dezelfde plaats is *puteplaeteren* opgegeven in deze betekenis. Wat eerst was (*kuute* of *puute*), is niet met zekerheid te voorspellen. Zoals we verder zullen zien, spelen *puiden* (kikkers) en padden immers vaker een rol bij dit spel, zij het dan niet onmiddellijk in Zeeland. Het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* geeft voor Westkappelle trouwens de vorm ‘n *kuutje oplae(te)* en *kuutje-plaete*.

Pleisteren wordt gezegd op Tholen, Sint-Philipsland, Walcheren, Schouwen-Duiveland en in West-Zeeuws-Vlaanderen. *Pliesteren* is de uitspraakvariant in de omgeving van Middelburg. *Pleisteren* betekent – denk aan pleisterplaats – ergens stilstaan om even te rusten. Verwijst dit *pleisteren* naar de korte sprongetjes van de steen, die even rust bij iedere aanraking van het water. Of werd *pleien* en *pleieren* niet meer verstaan, en greep men naar een bekender woord dat er op leek?

Biervliet, Axel en Hoek kennen *plets gooien*, Aardenburg zegt *pleitse-pletse gooien*. Het hangt samen met *plets* dat hier verwijst naar het geluid van het water na een slag met de vlakke hand of in dit geval een steentje. In *pleitse-pletse* zit weer een klanknabootsend element, zoals we bij *pimpampletteren* al zagen.

Vadertje-en-moedertje gooien lijkt een wat vreemde uitdrukking. Ze is ook in Vlaanderen bekend, net als *papa en mama smijten* of *mannetje en wijvetje smijten*. We treffen heel wat van die dubbele vormen met gooien aan in Vlaanderen. De meest bekende vormen daar zijn die waar *eendjes* en *haantjes/aandjes* gegooid worden. De Engelse uitdrukking *to duck and to drake* betekent hetzelfde. Eendje en vrouwelijk eendje spelen, is de letterlijke vertaling. De kans is dus groot dat de *haantjes* uit de Vlaamse uitdrukkingen oorspronkelijk *aandjes* (= kleine *aanden*) waren en geen *haantjes*. *Haantje* gaf dan weer de impuls voor nieuwe

uitdrukkingen waar de eend vervangen werd door allerlei dialectvarianten van *kip: poele, hennetje, kiekje*. Een andere reeks zijn uitdrukkingen waar *puiden en padden* een rol spelen. Het zijn vooral waterdieren en die passen wel in deze context. *Eend en haan*, of in dit geval *vader en moeder* verwijzen naar het aanraken van de steen met het water. Misschien is het een soort telmechanisme om bij te houden wie het meest aantal keren het water raakt. Het eerste voorbeeld van *to play duck and drake* is gevonden in *The nomenclator, or remembrancer of Adrianus Junius* van 1585, van John Higgins: “A kind of sport or play with an oyster shell or stone throwne into the water, and making circles yer it sinke, etc. It is called a ducke and a drake, and a halfe-penie cake.” Behalve eend en mannelijke eend komt er ook nog een koekje achteraan. Dat verwijst dan misschien weer naar de vele varianten waarin *brood* en *boterhammen* voorkomen, zoals in het West-Vlaamse *boterhammen snijden* (ook in Scandinavische talen speelt *brood* een rol bij de namen voor dit spel).

3. En de meisjes dan?

3.1. Bikkelen

Laten we even teruggrijpen naar het dialectfragment van het begin. De vrouw uit Grijpskerke noemt als meisjesspel eerst *bikkelen*, een spel dat nu niet meer of nauwelijks bekend is. Uit allerlei toevoegingen in de SND-enquête is te zien dat men bikkels alleen kent uit de verhalen van ouders of grootouders. Het woord *bikkels* wordt wel nog frequent genoemd. Uit het WZD leren we dat *bikkelen* wel overal gebruikt wordt in Zeeland, maar dat ook *pikkelen* bekend is op Walcheren, Tholen, Sint-Philipsland, Schouwen-Duiveland en het Land van Axel. Zoals op de kaart in de bijdrage van West-Vlaanderen te zien is, is dit ook het woord dat daar frequent voorkomt. In Sint-Annaland is *pilleken* opgegeven, waarbij *l* en *k* van plaats zijn verwisseld. *Pikkelen* is afgeleid van *pickel, peckel* ‘bikkel, koot’. *Bikkelen* en *pikkelen* gaan terug op een Middelnederlands werkwoord *bicken, becken* dat ‘bikken, houwen’ betekent. Op Goeree-Overflakkee kent men *hiltiken* en Achthuizen kent (*h*)*aletiken*. *Hiltiken* is een afleiding van *hiltik* ‘kootbeentje’, een afleiding van *hilde* ‘knokkel, bikkel’, dat zelf afgeleid is van *hiel* (Debrabandere 2007).

De bikkels zelf heten *bikkels*, *pikkels* (Tholen-Sint-Philipsland), *hiltikers* (in het enkelvoud *hiltuk* of *hiltik*) of *tielen* (Goeree-Overflakkee). De vier zijden van de bikkels kregen ook namen: zo horen we in het fragment *eersters*, *putters*, *ruggers* en *laatsters* vermelden. Dikwijls is het zo dat de zijde met het kuiltje een naam heeft met *put*, *gat*, *kont*, *schijt* of *stront*; de zijde daartegenover, de bolle kant, wordt dikwijls benoemd met *rug* of *buik*, de licht gebogen zijde krijgt vaak een naam met *S* en de platte zijde iets met *staan* of *glad*. Soms worden getallen gebruikt en dat kan van één tot vier gaan, maar ook eerste en laatste behoren tot deze groep. In Zeeland horen we voor de holle kant met het kuiltje vooral *putters*, een paar keer *pitters* (met de Kustgermaanse *i* van *pit* ‘put’) en één keer *schietters*, dat *schijters* is. Ook *eersters* wordt wel eens gebruikt. De bolle kant wordt aangeduid met *ruggers* of *ruggels* en *bolders* of *balders*. Een enkele keer horen we *tweedees*, *liggers* en *stolk*. De gebogen kant of de S-zijde heet meestal *staanders*, soms een keer *essers*. Ook *platters*, *pus*, *sta* en *derde* komen voor. De platte kant wordt vrij vaak benoemd met *gladders*, maar ook met *hoere*, *kooter*, *vloere* of *strongs*.¹⁶

Een term die volgens Ghijsen bij het bikkelspel werd gebruikt is *apperdepoom*. Die is volgens *Koekoek Schietebroek* bekend in Middelharnis en Sint-Maartensdijk. Een *apperdepoom* heb je als je een hele reeks van vier standen zonder onderbreking kon afwerken. Wat de etymologie is van dit woord is onduidelijk. Ghijsen vermoedt dat het een verbastering is van het Franse *à propos*. Debrabandere denkt eerder aan een verhaspeling uit een kinderliedje dat bij het spelen gezongen werd, b.v. *Anna de Pop* en dat is inderdaad een mogelijkheid. Hoe vlugger het spel gespeeld moest worden, hoe vlugger het lied zal geklonken hebben en een van de liedjes die daarbij gezongen werd was het volgende: *Moeder de vlo, ze bijten me zo, ze bijten me zeer, ik laat er een vallen, van bovenaf neer, Anna (of moeder) de pop. ik raap er een op*.

3.2. Hinkelen

Hinkelen werd en wordt ook nu nog vooral door meisjes gespeeld en krijgt overal de naam *hinkelen* (zonder *h*, vaak met *ie*), maar ook *hinkelpaard spelen* of *hinkelpaard doen*. Ook *hikkelen* met weglating van de *n* komt voor. *Hinkelen* is een iteratieve vorm van *hinken* en betekent zoveel als ‘voortdurend, herhaaldelijk springen op één been’. Waar *hin-*

kelpaard spelen/doen vandaan komt, is niet zo duidelijk. Gaat het hier om een verkeerde interpretatie van *hinkelperk spelen* dat verkeerd gehoord werd als *hinkelperd*?

Ook het hinkelperk kent een paar benamingen. Heel vaak wordt *hinkelperk* gebruikt op Noord-Beveland, in het Land van Hulst, op Tholen en Sint-Philipsland, op Overflakkee en *hinkelpark* op Zuid-Beveland. *Hinkelbaan* treffen we aan op Noord-Beveland en Walcheren, in het Land van Hulst en in West-Zeeuws-Vlaanderen. De variatie in het soort hinkelperken leidt ook tot benamingen met kot: *hinkelkot* in het Land van Hulst op Zuid-Beveland, in West-Zeeuws-Vlaanderen en in het Land van Axel. Daaraan verwant wordt in het Land van Hulst en op Goeree-Overflakkee *hinkelpot*, en ook *hikkelpot* in Middelharnis en Dirksland gebruikt; Walcheren kent *hinkelpot* dan weer voor een vak van de hinkelbaan. In het Land van Axel spreekt men over een *hinkelbed*. Vormen zonder *n* zoals *ikkelbaan* en *ikkelkot* komen voor op Walcheren en Schouwen-Duiveland.

3.3. Hoepelen en touwtjespringen

In de SND-enquête wordt enkel *hoepelen* opgegeven, en wie specifiek het dialect aanduidt laat de *h* weg. Eén informant schrijft *hoelahoep* (zie hierover ook andere bijdragen). In *Koekoek Schietebroek* lezen we dat in het land van Hulst ook *bollen* gebruikt wordt en in West-Zeeuws-Vlaanderen hoor je hier en daar wel eens *repen*. Het woord *hoepelen* is in ongeveer heel Zeeland bekend, uiteraard meestal zonder de *h*. Hoe-

Afbeelding 6: Hoepelen

pel is afgeleid van *hoep* met als grondbetekenis ‘halve of cirkelvormige band’. Dat zal ook het geval zijn voor *repen*: een van de betekenissen van *reep* is immers ‘hoepel’.

Voor het springen in een touw wordt alleen maar *touwtjespringen* opgegeven. Een informant vermeldt ook *springkoorde* voor het touw dat daarvoor gebruikt wordt. Onze dame uit Grijskerke vermeldt het als tweede meisjesspelletje na het *bikkelen* en voor het *kaatseballen*, dat we hier verder achterwege laten.

4. Speeltuigen: schommel, wip en glijbaan

4.1. Schommel

In Zeeland kent men zoals uit de SND-enquête blijkt vooral *touter* en *schommel*. Unica zijn *ruutouter* (Westkapelle), *balançoire* en *bijze*. *Touter* is een vaak gebruikt woord in de Nederlandse dialecten zoals ook uit andere bijdragen te zien is.¹⁷ *Touter* is afgeleid van *touteren* dat ‘schudden, schommelen, sidderen’ betekent (zie voor meer etymologische gegevens de bijdrage over West-Vlaanderen). *Touter* komt – zoals te zien is op de kaart van Kloeke op blz. 178-179 – niet alleen voor in Zeeland en op Goeree-Overflakkee, maar ook in het westen van Noord-Brabant, in Overijssel, Groningen, Friesland en in West-Vlaanderen. Meer oostelijk hoort men *talter* en andere varianten. (Verhoeven 1965: 129-140). *Ruutouter* of de verdopte vorm *retouter* is een Westkappels woord voor ‘schommel’. Verhoeven brengt dit *ruu* in verband met de *ru*-vormen die ook elders in Nederland voorkomen in vormen als *ruil* en *ru*. Deze vorm die in Zeeland uitgesproken wordt als *ruu* is volgens Verhoeven verwant met woorden als *ruien* en *ruilen*. De onderliggende betekenis is een werkwoord dat beweging of verwisseling aanduidt. In het Nederlands kennen we dit *ruien* bijvoorbeeld nog in *opruien*. Opvallend is dat enkel Westkapelle deze vorm kent en de andere plaatsen de *ruu*- of *re*-vorm niet gebruiken (Verhoeven 1965: 107-110).

Bijze dat in de grensstreek met Oost-Vlaanderen bekend is (zie kaart 5 in de Oost-Vlaamse bijdrage) is afgeleid van het werkwoord *bijzen* dat volgens Verhoeven de grondbetekenis ‘heftig bewegen’ heeft, zoals het *bijzen* of rondlopen van het vee en de bewegingen van de schommel. *Balançoire* is het Franse woord voor schommel.

4.2. *Wip*

Voor de wip geven de meeste informanten *wip* op; wie de dialectvariant aangeeft schrijft vrijwel altijd *wup(pe)*. Ook die ene *wiplank* wordt opgeschreven als *wupplanke*. *Wipwap* krijgt twee keer de referentie Algemeen Nederlands en twee keer streektaal.

4.3. *Glijbaan*

Voor de glijbaan wordt in de enquête vrijwel overal *glijbaan* opgegeven, soms met de vermelding dat de *ij* niet als *ie* wordt uitgesproken, maar *baan* wel de dialectvorm krijgt. *Glijbaan* is een typisch voorbeeld van een nieuwer woord dat zich niet altijd aan alle Zeeuwse regels onderwerpt, waardoor de *ij* in dat woord niet de gewone Zeeuwse *ie*-uitspraak heeft. Het oudere woord is ongetwijfeld *slierbaan*, dat drie keer wordt opgegeven. Een ander woord dat één keer is vermeld is *schuifaf*. Al deze woorden zijn ook in Vlaanderen bekend (zie o.a. de bijdrage over en de kaart van Oost-Vlaanderen).

5. Afsluiter

Dat spelletjes wreed kunnen zijn, horen we nu nog in de uitdrukking *deur de kerdoens* (of *kardons* of *kerdons*) *gaan*. Het is een straf voor de verliezer in het spel: tussen twee rijen kinderen lopen die met de vuisten op de rug van het slachtoffer slaan. Dat resulteerde in andere uitdrukkingen als *iemand deur de kerdons halen* ‘iemand onder handen nemen, over iemand roddelen’; *deur de kardoenze doen* ‘een pak slaag geven’. We hebben hier te maken met het equivalent van het Nederlandse *kordon* ‘keten van soldaten’, dat afgeleid is van het Franse *cordon* ‘touw, troepenlinie’, dat het verkleinwoord is van *corde* ‘koord’. *Kerdons* is ontstaan door verdoffing in de onbetoonde syllabe, *kardons* met een voortonig versterkte klinker. Volgens Debrabandere ligt de keten van soldaten die de kastijding toebrengt, ten grondslag aan de uitdrukking. Weijnen ziet de verklaring in de geweerriemen of *kordons* waarmee de twee rijen soldaten slaan. Dat kan dan worden vergeleken met de uitdrukking ‘spitsroeden lopen’ (Debrabandere 2007).

Gelukkig zijn kinderen niet altijd wreed en spelletjes eindigen niet altijd met lijfstraffen. Dat kinderen onuitputtelijk zijn in het verzinnen

en spelen moet duidelijk worden uit de grote variëteit van spelletjes die er vroeger bestonden en nu bestaan. Sommige van die spelletjes blijven populair, andere raken in onze snel evoluerende wereld in de vergeethoek. Pinkelen, hoepelen en bikkelen worden vervangen door computerspelletjes en andere hoogtechnologische snufjes, die vooral met Engelse benamingen worden aangeduid.

NOTEN

0. Graag dank ik Lo van Driel, Frans Debrabandere en Siemon Reker voor commentaar bij een eerste versie.
1. Onder de Zeeuwse dialecten verstaan wij de dialecten van de provincie Zeeland en van Goeree-Overflakkee. Goeree-Overflakkee is een onderdeel van Zuid-Holland en wordt ook daar behandeld. Aangezien delen van dit artikel echter nauw aansluiten bij wat in *Koekoek Schietebroek* (2005) is verschenen, leek het me logisch om ook Goeree-Overflakkee in dit artikel te betrekken.
2. De opname van Grijskerke is gemaakt in 1981. De opnames werden door het Meertens Instituut ter beschikking gesteld voor het project *De Zeeuwse Klapbank*, waarvoor dank.
3. De Zeeuwse regioboeken zijn een reeks regionale boekjes van Mevr. Vandenbroecke-de Man in samenwerking met andere Zeeuwen. Ze bespreken het dialect per regio (Dialect in Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen, Dialect in het Land van Axel, Dialect in Schouwen-Duiveland, enz.)
4. Ik dank Frans Debrabandere voor het ter beschikking stellen van zijn manuscript van het *Zeeuws Etymologisch Woordenboek*, dat eind 2007 zal verschijnen.
5. Intensieve werkwoorden zijn werkwoorden die een werking als versterkt aangeven en vaak van andere zijn gevormd door het verscherpen van de slotmedeklinker van de stam: voorbeelden van intensieve werkwoorden zijn: ‘bukken’ naast ‘buigen’, ‘wikken’ naast ‘wegen’, ‘hikken’ naast ‘hijgen’ (*Van Dale*).
6. Voor wie meer wil weten over allerlei knikkerspelletjes en de Zeeuwse benamingen verwijzen we naar *Koekoek Schietebroek* (blz. 91-106).

7. Heel wat werkwoorden in de kinderspelterminologie zijn frequentatieven. Als u dit artikel en ook andere bijdragen leest, moet het opvallen dat er heel veel werkwoorden gebruikt worden met *-elen* of *-eren* als uitgang. Die wijzen op langdurigheid of herhaling.
8. Niet alleen in Zeeland treffen we deze benaming aan voor slechte knickers, ook in Groningen en Friesland bijvoorbeeld komt het voor.
9. Debrabandere wijst er op dat we in het geval van verstoppertje en tikkertje met twee verschillende werkwoorden te maken hebben. Het Franse *chasser* is afgeleid van het Latijnse *captiare*, *captare* dat een frequentativum is van *capere* ‘nemen’. Het Franse *acher* ‘verbergen’ is echter afgeleid van het volklatijn **coacticare*, dat een frequentativum is van *coactare* ‘opeenpakken’.
10. Varianten met *katje* worden trouwens ook gebruikt bij tikkertje, zoals we verder zullen zien (zie ook Lefebvre 2005).
11. Er bestond een spelvariant waarin de teller de naam van de gevonden persoon hardop moest roepen. Als hij de verkeerde naam zei, was de zoeker “eraan”. Om hem te misleiden, durfden de kinderen wel eens van jas of muts te verwisselen (De Cock 1903-1908).
12. In het supplement van het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* staat dat *puzzen* in Westkappele gebruikt wordt voor verstoppertje spelen met een conservenblik als *buut*.
13. Met dank aan Frans Debrabandere voor de suggestie.
14. Tikken en verstoppertje spelen blijven geliefde spelletjes. Ze worden ook nu nog volop gespeeld door schoolgaande kinderen. Voor allerlei varianten van het tikspel en van verstoppertje in Zeeland verwijzen we graag naar *Koekoek Schietebroek* (blz. 43-53/blz.67-69).
15. De paragraaf over keilen verscheen eerder als artikel in *Nehalennia*.
16. Voor een volledig overzicht verwijzen we naar *Koekoek Schietebroek* blz. 87). We verwijzen hier ook naar de bijdrage over Oost-Vlaanderen waar wordt ingegaan op het adverbiale suffix *-s* dat we hier in deze woorden vaak aantreffen. Ook bij het verstoppertje komen in Oost-Vlaanderen enkele voorbeelden hiervan terug.
17. Zie voor de etymologie o.a. het artikel over West-Vlaanderen.

BIBLIOGRAFIE

- Bal, W. (1946), *Les appellations belgo-romanes du jeu de bâtonnet*. *Hand. KCTD* 20, 267-287, vooral 274. Boonen, T. den en D. Geeraerts (hoofdred.), *Van Dale. Groot Woordenboek van de Nederlandse taal*. Veertiende, herziene uitgave (2005¹⁴). Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Debrabandere, F. (2005), *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van de Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen.
- Debrabandere, F. (2007), *Zeeuws Etymologisch Woordenboek* (verschijnt eind 2007, ter perse).
- De Tier, V. e.a. (red.) (2005), *Koekoek Schietebroek. Kinderspelen in Zeeland, Krabbendijke*.
- De Tier, V. (2006), 'Keilen in het Zeeuws. Kinderspelen in Zeeland. (1)'. In: *Nehalennia*, afl. 151, blz. 25-29.
- Driel, L van (2004), Van Dale, 'Het Zuid-Nederlands en het dialect'. In: *Zeeland*, 2004, nr.4, blz. 129-136.
- Ghijssen, H.A. (1998¹⁰), *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. Krabbendijke. [=WZD]
- Verhoeven, M. (1965), 'De schommel in de Nederlandse dialecten'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Dialectologie en Toponymie*, jg. 33, blz. 91-169.
- Weijnen, A. (1940), 'De hoepel'. In: *Onze Taaltuin*, jg. 9, blz. 275-280.
- Woordenlijst Nederlandse Taal*. Tielt/Den Haag: Lannoo/Sdu.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal op CD-Rom*. Rotterdam: AND Publishers.

Jos Swanenberg

DA SPULT 'M

KINDERSPEL EN DIALECT IN NOORD-BRABANT

1. Inleiding

Da spult 'm. ‘Dat speelt hem’, ‘het is bijzonder naar zijn zin’, betekent dat gezegde. Het woord *spelen* impliceert dat men het goed naar de zin heeft. Spelen is plezier maken. Kinderspel en de bijbehorende terminologie in de Noord-Brabantse dialecten vormen het onderwerp van deze bijdrage.

Natuurlijk wordt gebruik gemaakt van de resultaten van SND-enquête die uitsluitend via internet werd afgenomen in het najaar van 2006. Gelukkig is echter ook het materiaal beschikbaar waarop de aflevering over het thema kinderspel van het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*, namelijk *Feest en vermaak*, gebaseerd is. Daarnaast werden verschillende monografieën over plaatselijke dialecten in Noord-Brabant geraadpleegd.

Naast oude spelletjes als bikkelen en met de tol spelen, komen ook hedendaagse spelen en voorwerpen, zoals de glijbaan en de schommel, aan de orde. Spelletjes blijken in de dialecten een enorme rijkdom aan dialectwoorden voort te brengen.

2. Bikkelen

Een oud, inmiddels verdwenen spel is het bikkelen. Dat het spel verdwenen is, blijkt wel uit onze SND-enquête. Geen enkele invuller meldde het spel te hebben gespeeld. Ze kenden het zelfs niet of ze hebben van horen zeggen hoe het werd gespeeld. In de aflevering over feest en ver-

maak van het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (WBD) blijkt er wel variatie in de benamingen van het spel te hebben bestaan (Coupé 2004: 106-110). Het WBD is dan ook gebaseerd op oudere bronnen (i.c. voornamelijk op enquêtes die dateren van 1924, 1940 en 1968 en enkele oudere handschriften en monografieën). Bikkelen is een behendigheidsspel, vooral door meisjes gespeeld, waarbij gemanoevreerd werd met één tot vier gewrichtsbeentjes uit een schapen- of geitenhiel. Dat manoeuvreren diende plaats te vinden gedurende de poos dat een opgegooid balletje in de lucht zweefde. De beschrijving van het spel in het WBD is uitgebreid, met vele lokale varianten op het spel. De afzonderlijke zijden waarmee de beentjes naar boven lagen, werden apart benoemd, met termen als *kuiltjes*, *buik*, *rug* en *staantjes* (De Bont 1958: 80-82), *putters*, *ezelwors*, *ruggels* en *staantjes* (Van Gompel 2002: 395), *kuil*, *pak*, *rug* en *staan* (Swanenberg en Swanenberg 1996: 172) of *kuil*, *buik*, *baak* en *staande* (Elemans 1958: 252).

Het WBD toont drie heteroniemen voor het begrip ‘met de bikkels spelen’: *bikkelen*, *pikkelen* en *hilten*. *Pikkelen* komt in Noord-Brabant uitsluitend voor in het uiterste westen, dus in het Markizaats, *bikkelen* vinden we verspreid over de hele provincie en *hilten* is Oost-Noord-Brabants en Cuijks, met enkele opgaven in aansluitend Midden-Noord-Brabant. *Bikkelen* en *pikkelen* zijn afleidingen van *bikkel* of *pikkel* dat van oorsprong ‘steentje’ betekent en ook in het Nederlandse *bikkelhard* zit. *Hilten* is een afleiding van *hiel*, want het spel werd voornamelijk met gewrichtsbeentjes uit een schapen- of geitenhiel gespeeld, hoewel het ook met andere voorwerpen werd gedaan, zoals beentjes uit het varkensgehoor. In de SND-enquête werden de bikkels *knokkels* genoemd (Eindhoven).

In Gilze deed men in de jaren vijftig een ander behendigheidsspelletje met tuinbonen (*boerentenen* of *labbonen* genaamd). Men gooide vanaf een cirkel op de stalvloer naar een klein vierkantje, het *hemeltje*. Wie het dichtst bij lag, mocht beginnen met de bonen in het hemeltje te schieten, zoals bij knikkeren. Wie de laatste boon erin schoot, mocht alle bonen oppakken, op het hemeltje gaan staan en alle bonen naar de cirkel gooien. De gooier mocht alle bonen die in de cirkel lagen, hebben en de rest was te verdienen door ze in de cirkel te schieten. Dat werd medegedeeld door een deelnemer aan Bij Wijze van Spreken, een spel van Omroep Brabant waarbij men de betekenis van een dialectwoord moet geven, dat in dit geval *boerentenen* was.

3. Kruis of munt

Een spel dat wordt aangehaald in het proefschrift van Elemans (1958: 252) en dat net als bikkelen waarschijnlijk niet meer gespeeld zal worden, is *plènkske drölle*. Elemans noemt het zelf in de jaren vijftig al verouderd. De bedoeling is om om de beurt een cent van een schuin opgestelde *plank* te *drölle* (rollen). De kunst was om de cent van de voorganger zo dicht mogelijk te benaderen. Daarnaast was ook het opgooien van centen een kinderspel. Vanaf een getrokken lijn (de *mark*) diende men een cent zo dicht mogelijk bij een verderop getrokken tweede lijn te gooien. De verhouding kruis en munt, *munt of letter*, bepaalde wie de centen mocht opstrijken. Op de tweede streep was ook nog een vierkantje, het *honk*, getekend en als je daar de cent inwierp kreeg je de hele inzet (Elemans 1958: 253).

Dit spelletje wordt ook in het WBD behandeld (Coupé 2004: 203-207) en wel in twee delen. Het eerste heet ‘opgooien’ en behelst het opgooien van een cent en kijken of kruis of munt bovenligt. Het tweede heet ‘meetje steken’ en betreft het gooien van munten in een vak of naar een lijn. Meetje steken heet in het WBD in Noord-Brabant o.a. *meetjesen*, *flikken*, *muntje steken*, *schrapje (schrepke) steken* en *centje pikken* (Coupé 2004: 206-207). Een *schrapje* is hetzelfde als een meetje: de in het spel getrokken lijn.

Ook voor de beeldzijde van het geldstuk (kruis) en de getalzijde (munt) kennen de Noord-Brabantse dialecten verschillende termen. Het WBD noemt voor de beeldzijde *kruis*, *kop* en in de noordelijke Meierij *leeuwke*. Voor de getalzijde wordt vooral *munt* en enkele keren *letter* genoemd. Het Zuidkwartier (Woensdrecht en omgeving) heeft net als de provincie Antwerpen *let*. De term *munt of letter* die we hierboven uit Elemans aanhaalden, is dus vreemd; men zou daar *kruis* ofwel *kop of letter* verwachten.

Naast genoemde termen kent men nog *oppers*, ‘opwaarts’, in het zuidoosten van Noord-Brabant, maar dat wordt voor verschillende plaatsen zowel voor kruis als voor munt gegeven. De stand is vier tegen vijf in het voordeel van munt. *Oppers* lijkt antoniemen te hebben in Gemerts *nirrew(e)r*s en Lieshouts *netters*, want dat zijn waarschijnlijk verholten samenstellingen gevormd uit *ne(d)erwaarts*. In Gemert is *nirrew(r)s*

‘munt’ en in Lieshout is *netters* ‘kruis’. Een laatste term die hier genoemd moet worden is *illevers*, in Oisterwijk en Sint-Oedenrode ‘kruis’ en in Nijnsel ‘munt’. De herkomst van *illevers* is duister. De Nijmeegse taalkundige Ad Foolen suggereerde een Franse origine: ‘il est vers’ (hij is/licht naar boven resp. onder toe).

Een verwant spel wordt beschreven door Hoppenbrouwers (1996: 317) en heet *stínkere*, *stínkene* of ook *stíntjene*. Met een ijzeren bal (*bonk* of *bikkelbol*) werd op muntjes, hele of halve centen die op een baksteen lagen, gegooid met de bedoeling de munten om te laten wippen.

4. Tol

Bij de tol is er een hoofdonderscheid te maken tussen de priktol en de drijftol. De priktol is een paddenstoel- of kegelvormige tol met onderaan een ijzeren pin, die in beweging wordt gebracht door er een touwtje omheen te draaien en daaraan een flinke ruk te geven. In de SND-enquête zeggen verschillende invullers dat die tol vooral door jongens gebruikt wordt. In Noord-Brabantse dialecten heet een priktol o.a. *hakdop*, *-top* (Markizaats), *hakdol*, *-tol* (voornamelijk Baronies, Midden-Noord-Brabants, Noord-Meerijs en Kempenlands), *pikdol*, *-tol* (noordelijk Midden-Noord-Brabants), (*kap*)*non* (Zuidkwartier), *kapdol*, *-tol* (Peellands) en *pindol* (Cuijks en Oost-Noord-Brabants), zie Coupé 2004: 71-74.

De drijftol heeft dezelfde kegelvorm maar is kleiner dan de priktol en mist de ijzeren punt. Het is de bedoeling de drijftol met een zweepje aan te drijven. Volgens de antwoorden van de SND-enquête wordt de drijftol vooral door meisjes gebruikt. De drijftol heet o.m. *zweepdol*, *-tol* (Kempenlands), *pindol*, *-tol* (Oost-Noord-Brabants), *drijfdol*, *-tol* (Oost- en Midden-Noord-Brabants), *piktol* (Land van Altena), *geseldop*, *-top* en *zweepdop*, *-top* (beide enkele malen voor het West-Noord-Brabants opgetekend) en *koekerel* (Maaslands), zie Coupé 2004: 79-82. De termen *pindol* en *piktol* blijken dus voor beide begrippen voor te komen. Het woord *koekerel* wordt in het WNT uitgelegd als zijnde verwant aan het Spaanse *caracol* ‘slakkenhuis’, omdat de vorm van de tol met een slak vergeleken is.

Koekerel wordt ook in het dialect van 's-Hertogenbosch voor de drijftol gezegd. Men kent er een liedje (Reelick 1993: 81-82) van:

*Ik heb 'nne koekerèl zien
draoie op 't rëndje van de geut,
Wè hadde we 'n leut (bis)*

Er is ook een nep-Franse versie van:
*J'ai 'nne koekerèl vue draoie sur
le rëndje de la geut
Nous avons de leut (bis)*

5. Knikkers

In tegenstelling tot het bikkelen en het opgooien van centjes, is knikkeren nog altijd een populair kinderspelletje. Er wordt op schoolpleinen nog volop geknikkerd. In de SND-enquête blijken dan ook nog verschillende termen bekend: *tille*, *proeme*, *schutse* en *bonker(t)s*. *Tille* wordt voor knikkers gezegd in Roosendaal en omgeving, *proeme* voornamelijk voor stenen knikkers in Tilburg en omgeving, *schutse* vooral voor grotere knikkers in het Noord-Meierijs en *bonker(t)s* ook voor grotere knikkers in Breda en Oudenbosch. Het betreft dus telkens gebiedsspecifieke termen.

Uit het WBD kunnen daar nog aan toegevoegd worden de *bommeket* uit het Markizaats en de *keischeut* uit Tilburg en omgeving. Meer verspreid maar niet frequent in Noord-Brabant vinden we *kets*, *marbel* (in vele uitspraakvarianten), *stuiter* en *bolker* (Coupé 2004: 93-100).

Voor de *til* of het *tilleke* mochten we het concept van het Roosendaals woordenboek van Jan van Nassau raadplegen:

til, znw.m. knikker van steen, marmer of glas (tgov. *pottebakkers*): “*Edde wellis stillekes pottebakkers opgezet in de plek van tillekes?*” (D); *-blaauwe til*, stenen knikker die blauw geglazuurd is; *-glaoze til*, glazen knikker; (bij verg.) glazen oog, glazige aardappel; *-(ook) oog*: *'n paor blaauwe, donkere tille*; *ij keek mee zukke tille*, hij zette grote ogen op; *-(ook) bal*, testikel: *ij ee z'n tille zéér gedaon* (zie ook *tol*); *-(samenst.) tille(kes)zak*, knikkerzak.

Heestermans (1991: 19) beschouwt dit woord als een leenwoord. Hij vermoedt dat een *til* oorspronkelijk dikke, ondoorzichtige knikkers waren, van gebakken klei bijvoorbeeld, en koppelt het woord aan Latijns

tellus ‘aarde’, ‘grond’. De knickers werden van ‘aarde’ of ‘grond’ gevormd en vervolgens in de oven gebakken. Omdat er later steeds meer glazen knickers kwamen, werd de naam *til* ook gebruikt voor die van glas.

Omdat *tellus* ‘aarde’ in de zin van ‘aardbol, aardbodem’ betekent en niet of minder ‘aarde’ in de zin van een grondsoort zoals klei, lijkt die etymologie niet aannemelijk. Mogelijk is *til* verwant aan *tegel* en *teil*. *Tegel* en *teil* gaan net als Engels *tile* terug op Latijns *tegula* ‘dakpan’, uit *tegere* ‘bedekken’. ‘Bedekking’ is de grondbetekenis van *tegula*, maar ‘gebakken uit klei’ is daar duidelijk deel van uit gaan maken. *Tegel* en *teil* zijn van oorsprong uit klei gebakken en geglazuurde voorwerpen. Een bolletje klei, eventueel geglazuurd, kan vervolgens ook *tegel* genoemd worden. Een koppel van *tegelke* en *tilleke* lijkt vergelijkbaar met woordparen als *vreigelen-vrèèle* ‘wringen, pesten’ (in Rosmalen) en *veugelke-vulleke* ‘vogeltje’ (in Den Dungen).

Schuts en *keischeut* hebben allebei de stam van het werkwoord ‘schieten’ in zich. Het voortbewegen van de knikker wordt immers vaak *schieten* genoemd. Waarschijnlijk zit in *kets* de stam van *kaatsen*. *Bonker* en *bolker* zijn verwant met het werkwoord *bonken*, ‘stoten’. De knikker is het voorwerp dat een hoor- of voelbare slag of stoot voortbrengt. *Bommeket* lijkt een speelse vorm waarbij *bonken*, *bom* en *kets* met elkaar geassocieerd werden. *Marbel* is eigenlijk ‘marmer’, de knikker ziet er uit alsof hij van marmer is gemaakt. De herkomst van *proem* is onduidelijk. Mogelijk is het woord ontstaan op grond van vergelijking met de steenvrucht *pruim* (Middelnederlands *prume*) of van de vroegere gewoonte om te knikkeren met kleine steenvruchten (Roukens 1937: 274). Een *pruim* is een *prèùm* (met de klinker van *oeuvre*) in het Tilburgs, maar *ui/oe*-paren komen vaker voor (zie hieronder in paragraaf 10).

In de SND-enquête werden nog enkele termen genoemd die in het WBD niet werden opgenomen: *zanters* (voor aarden knickers in Bakel) en *glazies* (voor glazen knickers in Budel). Beide benamingen zijn gebaseerd op het materiaal waaruit de knickers zijn gemaakt. Voorts werd nog voor het dialect van Roosendaal opgegeven dat *plurrissen* het in het knickerspel schieten met een ijzeren of loden kogel aanduidt. In Van Nassau (2007), waarin kinderspel en dialect in Roosendaal wordt beschreven, wordt onderscheid gemaakt tussen *bommekette* en *plurrisse*.

Kleinere kinderen kozen over het algemeen voor *kùiltje knikkere*, maar jongens speelden later *bommekette* waarbij je de kogel van je medespeler moet zien te treffen, of *plurrisse* waarbij je met de kogel zoveel mogelijk knickers uit een hok moest stoten, zonder zelf *plurris*, ‘blut’, te raken. In het *Roosendaols lieke* van C.J. Dekkers uit 1923 komt de knikkerterm *plurris* eveneens voor in de zin van ‘blut’ (zie Swanenberg 2006: 43-47).

*Kende glaoze tillekes,
rölde wel is stillekes?
Edde wel is durgedouwe
of vor oewen bal ge-ouwe?
Witte 't nog van n'n voet knuut,
van de meet en oovrenuut,
knuusje foepe, ouwers, durris?
Stongd' op zaod of waorde plurris?
Raokte z' aaltij, flipte nooit?
Edde schoot gegeeve?
Zijde gij wel is gedooïd
of bleefd' altij leeve?
Speulde gij aaltij reejaol
en zègde: gatverdikke?...
...Dan zijde gij van Roosendaol,
dan zijde net as ikke.*

Deze strofe uit het *Roosendaols lieke* zit boordevol knikkertermen en laat zien dat het materiaal van de WBD-aflevering en de SND-enquête geen recht doen aan de grote verscheidenheid in zaak en naam van het knickerspel. Die verscheidenheid is zodanig aan plaats en tijd gebonden dat ze een uitgebreid onderzoek van zichzelf zou vergen.

6. Rennen en springen

Tot zover hebben we behendigheids spelletjes behandeld. In deze paragraaf komen spelletjes aan de orde waarbij behendigheid zeker ook van pas komt, maar waar toch vooral snelheid of sprongkracht nodig zijn.

Het spel waarbij een kind anderen probeert te achterhalen en aan te tikken en dat we in het Nederlands meestal *krijgertje* noemen, heet in

Noord-Brabantse dialecten meestal *tikkertje* of *krijgertje*. Meer gebiedsspecifiek zijn *lesten* of *letsen* (Noord-Brabant ten oosten van de Donge), *hetsje* (uitgesproken als *e(t)ske*, westelijk Noord-Brabant), *tak(kert)je* (gezegd als *takske* resp. *takkerke*, in het Zuidkwartier), en *vangertje* (Midden-Noord-Brabants), zie Coupé 2004: 50-54.

Hetsje wordt meestal gebruikt in combinatie met een ander woord, bijv. *hetsje doen*, *geven*, *spelen*, *jagen* of *hetsje tak*. Het woord is verwant aan het minder gekende werkwoord *hetsen*, dat is afgeleid van een tus-senwerpsel (*his!*) waarmee men dieren opjaagt (WNT). Mogelijk is er zelfs verwantschap met *hes* ‘kat’, zie paragraaf 10 hieronder. *Hitsen* en *hetsen* zijn oude woorden om dieren te verjagen (of aan te sporen in geval van bijvoorbeeld een waakhond). *Hetsje* is dus ook verwant aan *ophitsen* en het Duitse woord *hetzen*. Dat Duitse woord hebben we weer geleend in het woord *hetze*, dat ‘lastercampagne’ betekent.

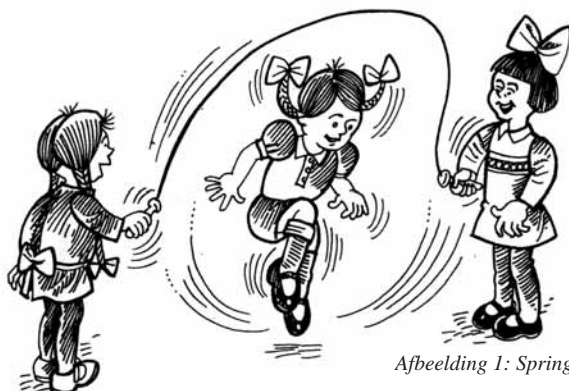
Lesten, dat ook vaak in combinatie gebruikt wordt met *spelen*, *doen*, *geven* en *langen*, wordt wel in verband gebracht met *lest* als neven-vorm van *laatst*, omdat *krijgertje* ook voorkomt in een variant waarbij kinderen elkaar als laatste proberen te tikken (*gij het de leste*, ‘jij bent het laatste getikt’, Swanenberg en Swanenberg 1996: 254). Het wordt echter ook in verband gebracht met *lets* in de zin van ‘klap’ (Van Gompel 2002: 79, 387).

Uit de SND-enquête kwamen nog de termen *getikkertje* of *gevangertje* (Tilburg) en enkele varianten waarbij men bijvoorbeeld de hand op het geraakte lichaamsdeel moest houden: *etsken ongelukkig* (Roosendaal en Steenbergen).

Naast *krijgertje* is natuurlijk *verstoppertje* een nog altijd zeer gekend spel. *Verstoppertje* spelen wordt *verstoppertje* en *wegkruipertje* genoemd, maar meer gebiedsspecifiek ook *piepele*, *piepe* of *piepke* (*berge*) (Tilburgs, Kempenlands en Cuijks) en *stoppele* of *stoppelke* (*berge*) (Noord-Meierijs). Daarnaast zijn er nog veel lokale benamingen opgesomd (Coupé 2004: 44-48). *Bergen* is in deze verbindingen ‘verbergen’, *stoppele* en *stoppelke* zijn speelse varianten op *stoppen* ‘verstoppen, wegstoppen’ en *piepele*, *piepe* of *piepke* verwijzen naar de uitroep *piep* die men roept als men te voorschijn komt (cf. WNT). Daarnaast komt her en der de term *buten* voor, die verwijst naar de *buut*, de plek

die geldt als vrijplaats bij het verstoppertje en waar de zoeker aftelt. In de SND-enquête werd nog vermeld *muiskebergen* (Bakel en Gemert), dat voor dezelfde twee plaatsen ook in het WBD staat.

Het spel spitsroeden lopen, waarbij kinderen in twee rijen naast elkaar gaan staan en anderen door de rijen moeten lopen en slagen op de rug krijgen, heet in Noord-Brabant *door de cordons lopen* (met varianten als *durkedons* en *door kardoezen*), zie Coupé 2004: 55-56. Het spel is namelijk gebaseerd op een militaire straf waarbij soldaten met roeden of geweerriemen (*cordons*) slaan. Iemand op de rug nemen en dan een ander koppel jongens om zien te duwen, heet *marse* bij Elemans (1958: 255). Het is vergelijkbaar met *paardjerijen* dat Van Gompel beschrijft (2003: 389).

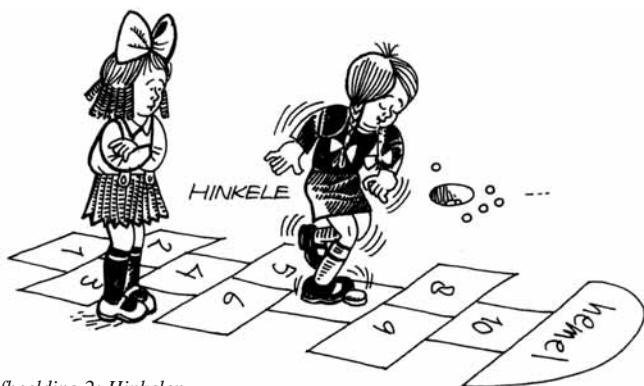
Afbeelding 1: Springtouwen

Touwspringen kan blijkens de SND-enquête verwoord worden met *springtouwen*, *touw(ke)springen*, *kurdjespringen* en *zillekespringen*. Dit begrip komt niet aan bod als lemma in het WBD. Het woord voor het touw leidt tot variatie, waarbij *touw(ke)* veel meer voorkomt dan *kurdje* ('koordje', gegeven voor Berlicum en ook bekend uit het liedje *Kurdje springen* van Thieu Sijbers uit Nijnsel) en *zilleke* ('zeeltje', Gemert). In *springtouwen* (Oosterhout, Roosendaal en Woensel) zijn de woorddelen omgedraaid; waarschijnlijk is het een afleiding van *spring-touw* en is het spel dus genoemd naar het voorwerp dat er bij wordt gebruikt (vgl. *kaart-kaarten*, *vlieger-vliegeren*).

Haasje-over heet in Noord-Brabant meestal *bokspringen*. Zowel in de SND-enquête als het WBD worden daarnaast *foepiëën* (“*foepie-jee-jen*”) en *foepspringen* gegeven. Het eerste komt verspreid in West-Brabant voor behalve in het noorden en het tweede enkel in en rond Breda. *Bokspringen* is waarschijnlijk genoemd naar de *bok*, een hijswerktuig dat naar het mannelijke dier is vernoemd. Dat hijswerktuig was denkbaar ook de inspiratie voor een gymnastiektoestel met de naam *bok*. De gymnastiekoefening lijkt sterk op haasje-over. Mogelijk heeft het *gebukt* staan bij het *bokspringen* de wording van deze term nog beïnvloed. *Foep* is waarschijnlijk een tussenwerpsel dat vergeleken kan worden met *hup*, in het WNT omschreven als “aansporing of commando om zich op te richten, te springen”. Het lijkt aansluiting te vinden bij *foepe* ‘knikker met je kromme wijsvinger vooruit duwen’ (Verschuren 2000: 69). Het woord *foepiëën* kan dan weer vergeleken worden met uitbreidingen bij *hup* als *huppekee* en *hupsakee*.

Het woordtype *piëën*, dat sterk lijkt op *foepiëën*, wordt in het WBD gegeven voor Klundert en de Antwerpse plaatsen Poppel, Weelde en Turnhout en is vertrefwoord als *pied(fr.)-en*. Er wordt dus een verband gelegd met het Franse woord voor ‘voet’, zoals ook voor het Belgisch-Limburgse Hasselt *pjee sprèngen* in Staelens (1982). Ik beschouw het toch liever als een resultaat van klemtoonverlies van de eerste lettergreep, die vervolgens verdwenen is.

Het hinkelspel wordt in Noord-Brabant *hinkelen*, *hinken*, *perkhinken*, *hinke(l)perken* en *britsen* genoemd (Coupé 2004: 110-112). De benamingen zijn doorzichtig want het betreft een spel waarbij men hinkelt in een getekend perk van vakken. Men moet daarbij telkens een blokje voor zich uit schoppen, dat de route langs de vakken bepaalt. Men moet uiteindelijk een vak aan het einde van het perk, vaak de *hemel* genaamd, zien te bereiken. De Kempenlandse term *britsen* is volgens De Bont (1958: 243) nieuwer dan *hinkepèrrege*, de variant van *hinkeperken*, die hij noteerde. Hoppenbrouwers (1996: 90) verklaart *britsen* als een afleiding van *brits* ‘platte schijf’, i.c. de naam van het blokje uit het hinkelspel. In de SND-enquête werd naast *hinkelen* drie maal *britsen* opgegeven, voor Woensel, Eindhoven en Asten.

Afbeelding 2: Hinkelen

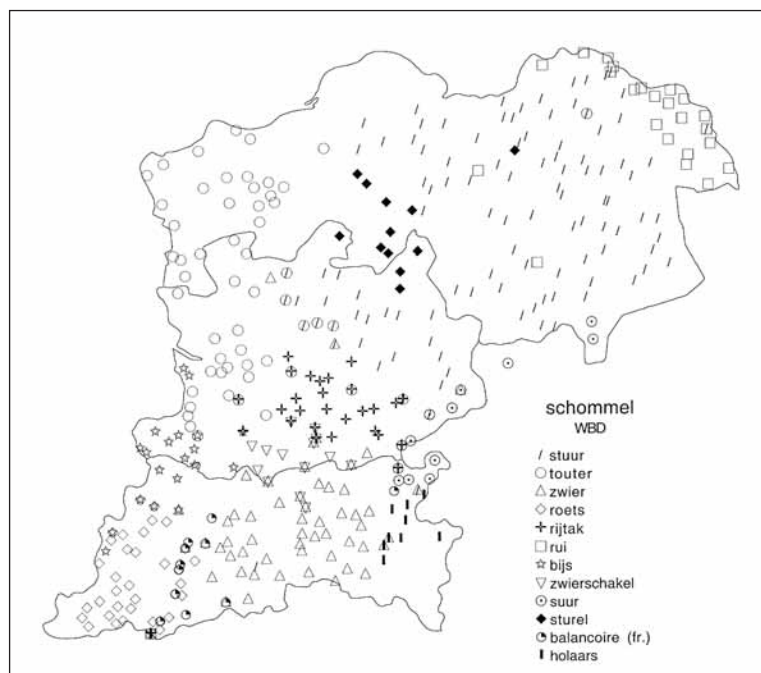
7. In de speeltuin

In de speeltuin vinden we onder meer schommel, wip en glijbaan, en die begrippen leveren veel verschillende woorden op. De schommel wordt in de Noord-Brabantse dialecten maar zelden *schommel* genoemd. Dat Nederlandse woord is intussen onze dialecten wel binnengedrongen, maar van oudsher bezigde men termen als *touter* (West-Brabants), *hooier* (Zundert), *sturel* (Zuid-Baronies), *stuur* (Midden- en Oost-Noord-Brabants), *suur* (Kranendonks), *rutselkoek* (Lith en Babiloniënbroek) en *rui* (Maaslands en Cuijks), zie Coupé 2004: 139-141. Het binnendringen van het Nederlandse woord gaat in eerste instantie gepaard met betekenisonderscheid. De oude dialectterm wordt dan gebruikt voor een schommel die bestaat uit een plankje dat aan twee touwen aan een dwarshout hangt, terwijl *schommel* voor nieuwerwetse schommels met een bakje wordt gebruikt.

In de *stuur*, *sturel* en *suur* zit waarschijnlijk de stam van het werkwoord *sturen* ‘richting geven’ verborgen. *Touter* wordt in het WNT afgeleid van *touteren* (o.m. ‘wiebelen, schommelen’) dat vele cognaten kent in de Germaanse talen en als grondbetekenis ‘in onzekere beweging verkeren, zich onzeker bewegen’ heeft. Ook *rui* verwijst direct naar de beweging van de schommel. Het woord wordt wel met *rui* ‘het wisselen van de veren’, ‘schurft’ in verband gebracht, maar een afleiding bij *rijden* ‘zich voortbewegen’ ligt hier meer voor de hand (vgl. de schommelnamen *rijtak* in de Antwerpse Kempen en *rijschok(kel)* in het Ge-

teland). De klinker in *rui* wordt overigens in het Land van Cuijk als *ui* of *eu* uitgesproken maar in het Maastrand als *ij* of *aai*. In *rutselkoek* (Lith en Babiloniënbroek) zal *rutselen* ‘door elkaar schudden’ zitten (Hoppenbrouwers 1996: 286), maar *koek* stelt ons voor een raadsel. Het woorddeel komt verder in het WBD-lemma voor ‘schommel’ niet voor. Wellicht is het gelijk aan *kokke* in de West-Vlaamse schommelnamen *ridekokke*, *rydekokke*, *rudekokke* die Verhoeven (1965: 102) verklaart als “een kinderlijke affectieve vorming bij het ww. *riden* ‘schommelen’”. Het Idg. diminutiefsuffix *ka-*, *ko-* wordt daarvoor gebruikt en onderging allerhande wijzigingen door opeenhoping van suffixen”.

Het Zundertse *hooier* doet denken aan het Vlaamse *hoteren* dat ‘schudden, wankelen’ betekent. Weijnen (2003: 257) brengt het echter in verband met het Griekse *aioora* en dat is een hangend touw, zoals je dat bijvoorbeeld in het theater gebruikt.

Kaart 1: Benamingen voor de schommel in de Brabantse dialecten

Er zijn verschillende schommelliedjes in zwang, zie bijvoorbeeld Van Gompel (2002: 392). Uit eigen collectie komt het wonderlijke liedje:

*Ha sture, ha lepeltje
Het huisje brandt af en wie doet dat?
De maaier, de kraaiër
Geef de maaier een harde stoot
Dat hij vliegt al over de sloot*

De SND-enquête leverde naast *schommel*, *stuur* en *touter* ook *zweij* op, ‘zwaai’, dat niet in het WBD-lemma voorkomt. Het werd vermeld voor Asten.

Hoewel het woord *schommel* in de dialecten vele concurrenten kent, noemt men in Noord-Brabant het hobbelpaard meestal *schommelpaard*. Dat begrip werd in het WBD niet behandeld. De SND-enquête leverde vijf opgaven (Roosendaal twee maal, Bakel, Someren-Eind en Middeldrode) op voor *schommelpaard*, verder werd enkel *hobbelpaard* gegeven.

Na de schommel is de wip een bekend onderdeel van de speeltuin. Het wordt gewoon *wip* genoemd in Noord-Brabant, maar ook wel *wipwap* (vooral in de Peel, maar verspreid ook elders in de provincie), *wipper* (West-Brabant) of *kwikkwak* (Heusden in het Hollands-Brabantse gebied, Nieuwkuijk, Ossendrecht en Prinsenbeek). In de SND-enquête komt naast *wip* ook *wipwap* volop naar voren; het wordt vaker genoemd dan *wip*. *Wipper* werd eenmaal gegeven, voor Steenberg. *Wipwap* en *kwikkwak* worden wel ezelwoorden genoemd, omdat de klankkleur aansluit bij het balken, *ie-aa*, van een ezel. In dit geval wordt daarmee de herhaling van de beweging van een wip nog eens benadrukt.

Tot slot hebben we nog de glijbaan. In het WBD (Coupé 2004: 146) wordt de glijbaan *roetsjbaan* of *glijbaan* genoemd, beiden verspreid over de provincie. Tegen de grens met de provincie Antwerpen (en ook in die provincie) wordt de glijbaan *schuifaf* genoemd, een afleiding van een werkwoord met bijbehorend partikel. In de SND-enquête komt *roetsjbaan* in Noord-Brabant niet meer voor. *Schuifaf* wordt nog eenmaal vermeld voor Baarle-Nassau. Nieuw is evenwel *glijerd* uit Eindhoven.

Van Gompel (2002: 393) noemt drie woorden voor de glijbaan: *glijbaan*, *roets*, *schuifaf*. Voor de laatste term vermeldt hij dat het een zelfgemaakt glijbaantje betreft. Het lijkt er op dat het woord, doordat *glijbaan* vanuit de standaardtaal domineert, net als de dialectwoorden voor ‘schommel’ van betekenis verandert. De dialectwoorden gaan dan minderwaardig speeltuig benoemen en de Nederlandse woorden de meer luxe uitgaven.

8. Klapbus en glijder

Navraag naar de proppenschieter levert in tegenstelling tot de vragen over de katapult verschillende dialectwoorden op in de SND-enquête. Naast het vaak genoemde *proppenschieter* worden vermeld *vlierbus* (Bakel), *schietbus* (Gemert) *klapbus* (Roosendaal), *klakkebus* (Heerle) en *klakkebuis* (Wouw en Steenbergen). Dat is een mooie aanvulling op het lemma ‘proppenschieter’ in het WBD, waarin niet veel gegevens voor Noord-Brabant opgenomen werden. *Klapbus* of *-buis* wordt daar vermeld voor Tilburg, Huisseling en enkele plaatsen in het Kempenland en West-Brabant. *Klakkebuis* wordt vermeld voor Vessem, *robbuis* voor Geldrop, *spuis* voor Maarheeze, *klabots* voor Tilburg, Best en Oerle en *klabuks* voor Tilburg (Coupé 2004: 126-128). *Proppenschieter* wordt maar één keer gegeven, weer voor Tilburg. Nog meer aanvullingen voor Noord-Brabant, i.c. Reusel, op het WBD-lemma vinden we in Van Gompel (2002: 396): *klabots*, *klapbuis* en *propperbuis*.

In het WBD blijken *katapul(t)* en *katteprul* samen verspreid over Noord-Brabant voor te komen (Coupé 2004: 129-130), maar in de SND-enquête wordt *katteprul* slechts eenmaal gegeven, namelijk voor Gilze.

De step of autopod krijgt in Noord-Brabant behalve de twee net genoemde Nederlandse namen ook de namen *glijer* en *avanceerplankje* (*affeseerplènkske*), zie Coupé 2004: 131. Het laatste woord is waarschijnlijk als schertsnaam ontstaan; *affesere* wordt gezegd voor ‘op-schieten, vorderen’ en komt in verschillende beeldende samenstellingen voor: *affeseerschoenen* zijn grote schoenen en een *affeseerkwast* is een blokkwast. *Glijer* is de oudste benaming in Noord-Brabant maar wordt ook in de SND-enquête nog genoemd, namelijk voor de Oost-Brabantse dorpen Bakel, Gemert, Asten en Budel. Voor Gemert werd ook het bijbehorende werkwoord opgegeven: *glijeren*.

9. Computerspelletjes en andere moderniteiten

In de SND-enquête werden ook vragen gesteld over hedendaagse spelletjes. De benamingen *skateboard*, *gameboy*, *x-box*, *playstation* en *spel-computer* die werden opgegeven, verschillen niet van de termen die nu in het Nederlands gangbaar zijn. Of er nog variatie optreedt ten opzichte van de andere Nederlandse provincies of ten opzichte van het Nederlands in België moet blijken uit de andere bijdragen in deze bundel. Binnen Noord-Brabant lijkt er in elk geval geen regionaal onderscheid voor te komen. Ook over de *frisbee* en de *flippo* is men eensgezind.

Alleen voor de sleutelhanger, die als koord om de hals gedragen wordt als accessoire, wordt naast het in Nederland gebruikelijke leenwoord *keycord* ook nog *keychain*, *sleutelkoord*, *sleutel touw* en *sleutelhanger* opgegeven. Van die laatste vier termen is *sleutelkoord* met vijf opgaven het bekendste; de informanten komen uit Budel, Cuijk, Zevenbergen, Breda en Baarle-Nassau, dus niet uit het Midden- of Oost-Brabantse dialectgebied. Googlen op internet leert ons dat *lanyard* een andere veel gebruikte Engelse naam is voor het *keycord*, maar ik kan me niet herinneren die term wel eens gehoord te hebben. Ook het uit een wedstrijd van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur afkomstige *houwtouw* lijkt ondanks een artikel in Wikipedia bij ons geen vaste voet aan de grond te hebben gekregen. Na de ‘hype’ als sleutelhanger beleeft het *keycord* de laatste tijd een tweede leven als hanger voor mobiele telefoontjes.

10. Tot slot

De woordenschat rondom kinderspelen kent een enorme variatie, veel groter dan in andere domeinen. Veel van die woorden zijn moeilijk te etymologiseren en kennen vaak een klein verspreidingsgebied. Een voorbeeld is *kallepaone*, een naam van een soort van ‘overlooptje met verlossen’ ofwel ‘schipper mag ik overvaren’ dat enkel in Westerhoven en Borkel en Schaft werd gezegd. Frans Hoppenbrouwers heeft het spelletje onlangs omschreven (2007). De oudere broer van Frans, Cor Hoppenbrouwers schrijft over *kallepaone* o.m.: “De oorsprong van de naam is duister. Alleen in Borkel en Schaft is dit spel onder dezelfde naam bekend, waarbij ik niet onvermeld mag laten, dat kinderen uit deze plaats in de negentiende eeuw, bij gebrek aan een eigen dorps-school, in Westerhoven naar school kwamen. Het aangrenzende Dom-

melen kende het spel onder de naam *gränze* en in Reusel heette het *hässergèève*” (C. Hoppenbrouwers 1996).

We vinden bij Van Gompel dat laatste woord terug als *hessegeven* (2002: 386). Het wordt daar voorzichtig in verband gebracht met een oud Kempenlands woord *hes* ‘kat’. Dat woord is volgens De Bont nog bewaard in *Van spuil komt heskesspuil* (uit spelenderwijze stoeien groeit vaak werkelijk gemeente ruzie) en in het volgende versje (2005: 22).

Heskepuize

Gij zult muize

Gij zult zitten onder den trap

Gij hebt ons klein kiendje gebeten

Toen 't op 'n stoeltje zat

Heskepuize is een tautologische samenstelling. Beide woorddelen betekenen ‘kat’ maar werden niet meer zo begrepen. *Puize* is een regelmatige ontwikkeling uit *poeze/poes*, die in onze taal niet overleefd heeft, waarschijnlijk doordat het woord een mensnabij dier aanduidt en daardoor grote emotionele lading draagt. Zo hebben *muil* en *snuit* emotioneel geladen cognaten in *moel* en *snoet*.

Naast *kallepaone* is ook de term *kieriën*, dat in Berlicum wordt gezegd voor een vorm van tikkertje dat tijdens het speelkwartier op de speelplaats gespeeld wordt en waarbij een lange keten van vangers (*lange stèrt*) wordt gevormd, nauwelijks bekend buiten dat dorp (Coupé 2004: 54). Het werd wel genoteerd door Elemans (1958: 254): “*kierreje* (<Frs kyrielle = reeks?) is een spel dat bij voorkeur door jongens wordt gespeeld”, en ik vond *kierieje* ook terug in een nog niet gepubliceerde woordenlijst voor Schaijk. Beide bronnen beschrijven dit spel als een vorm van tikkertje waarbij een lange keten van vangers gevormd wordt.

Termen als *kallepaone*, *kierreje*, *foepie-jeeje*, *wipwap* en *proeme* doen vermoeden dat ze rechtstreeks uit de kindertaal zijn overgenomen, of beter gezegd, dat ze in de herinnering van volwassenen voortleven maar deel uitmaken van de kindertaal. Die kindertaal bevat in de benamingen rondom het spel een breed scala aan speelse creatieve woordvormen die we als melioratief mogen beschouwen. We zien iets vergelijkbaars bij diernamen waar de graad van emotionaliteit ook zeer stimulerend op de lexicale variatie (melioratief en pejoratief) kan werken (zie de

woordkaarten in het WBD, Swanenberg 2001, bij koolmees, vlaamse gaai, vlinder, meikever, lieveheersbeestje, libel, bunzing, egel e.v.a.). De meest creatieve, ongeremde geest huist in de hoofdjes van jonge kinderen en dat zien we terug in het kinderspel en zijn benamingen.

BIBLIOGRAFIE

- Bont, A.P. de (1958), *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taol 2: Vocabularium*. Assen: Van Gorcum
- Bont, A.P. de (2005), *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taol 4: Bestiarium*. 's-Hertogenbosch: Noordbrabants Genootschap.
- Coupé, G. (2004), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III, afl. 3.2, Feest en vermaak*. Assen: Van Gorcum.
- Elemans, J. (1958), *Woord en wereld van de boer. Een monografie over het dialect van Huisseling*. Utrecht / Antwerpen: Het Spectrum.
- Gompel, W. van (2002), *Reusels Woordenboek 1, De Mens*. Reusel: HWR.
- Heestermans, H. (1991), *Witte nog? Over Bergse en Westbrabantse woorden en uitdrukkingen 4*. Roosendaal: Brabants Nieuwsblad.
- Hoppenbrouwers, C. (1996), *De taal van Kempenland. Van ààwbätte tot zwiemele*. Eindhoven: Kempen.
- Hoppenbrouwers, F. (2007), 'Kallepaone'. In: *Brabants. Kwartaaluitgave over Brabantse taal, literatuur, muziek, dialect- en naamkunde*, jg. 4, nr. 1.
- Nassau, J. van (2007), 'En brakke da me waare'. In: *Brabants. Kwartaaluitgave over Brabantse taal, literatuur, muziek, dialect- en naamkunde*, jg. 4, nr. 1.
- Reelick, L e.a. (1993), *Bosch Woordenboek*. 's-Hertogenbosch: Adr. Heinen.
- Roukens, W. (1937), *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen*. Nijmegen: N.V. Uitgeversmaatschappij "De Gelderlander".
- Staelens, X. (1982), *Dieksjenèèr van 't (H)essels*. Hasselt: Heidelberg.
- Swanenberg, C. en J. Swanenberg (1996), *Èige grèij. 'n Meierijs woordenboek*. Enschede: Van de Berg.
- Swanenberg, J. (2001), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel*

III, afl. 4.1, Vogels. Assen: Van Gorcum.

Swanenberg, J. (2001), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III, afl. 4.2, Overige dieren.* Assen: Van Gorcum.

Swanenberg, J. (2006), *Houdoe! Taalgids Noord-Brabant.* Assen: In Boekvorm.

Verhoeven, M. (1965), 'De schommel in de Nederlandse dialecten'. In: *Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, jg. 33, blz. 91-169.

Verschuren, F. (2000), *Tètte-leurs Woordeboek. "Zèège n'èn schrijve"*. Etten-Leur: Koevoets.

Weijnen, A. (2003), *Etymologisch dialectwoordenboek.* Den Haag: SDU.

Woordenboek der Nederlandsche taal. (1882-1998) 's-Gravenhage/Leiden: Martinus Nijhoff. [=WNT]

Ton van de Wijngaard

VAN HUUF, DRAAK, KOEKEREL EN ROLLER
KINDERSPEELGOED IN DE LIMBURGSE DIALECTEN

1. Vooraf

Het stond op geen enkele kalender, maar iedereen wist het wel. Opeens was het knikkertijd, werd de hoepel of het springtouw tevoorschijn gehaald of zag je alle kinderen in de straat met hun tol of vlieger. Speelgoed uit vroeger dagen, niet gekocht in een winkel, maar vaak vervaardigd door de lokale smid of timmerman, of soms ook wel zelf gemaakt. Veel van die kinderspelen en -spelletjes waren universeel, je trof ze overal in Limburg aan. En omdat ze overal in de provincie voorkwamen, kenden ze ook heel veel verschillende benamingen. Benamingen die vaak al eeuwen oud zijn.

In deze bijdrage wordt een aantal woorden voor soorten kinderspeelgoed uit de verschillende dialecten van de provincie Nederlands-Limburg besproken. De basis van het hier gepresenteerde dialectmateriaal vormt aflevering III.3.2 van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD) die momenteel wordt samengesteld en naar verwachting in 2007 zal verschijnen¹. De gegevens uit deze aflevering zijn voornamelijk afkomstig uit al oudere dialectenquêtes, bijvoorbeeld uit de jaren dertig van de vorige eeuw, en ze bieden zo goed vergelijkingsmateriaal met de dialectenquête die de Stichting Nederlandse Dialecten in 2006 via internet heeft gehouden. Voor Nederlands-Limburg leverde die laatstgenoemde enquête overigens slechts een bescheiden resultaat op: in totaal werden 47 vragenlijsten terug ontvangen. Positief was wel dat de enquête werd ingevuld door dialectsprekers die over de hele pro-

vincie verspreid wonen: van Ottersum en Gennep in het noorden tot Kerkrade en Eijsden in het zuiden².

2. Knikker

De Limburgse dialecten hebben een uitgebreide waaier aan benamingen voor de knikker. Dat bleek ruim vijftien jaar geleden ook al eens. In 1990 organiseerde de Stichting Nederlandse Dialecten een verkiezing van mooiste dialectwoorden en in Nederlands-Limburg waren het ook toen al de dialectwoorden voor de knikker die als nummer 1 in de top tien eindigden.

Knikkers zijn er in allerlei soorten en maten en dat bepaalt ook vaak de naam die de knikker had. In het dialectwoordenboek van Schelberg worden een aantal van die knikkersoorten, die vroeger in Sittard bekend waren, beschreven:

- de gewone, uit klei vervaardigde en in verschillende kleuren geverfde knikkers met een doorsnede van twaalf tot veertien millimeter;
- glazen knikkers uit een limonadeflesje, met een doorsnede van ongeveer achttien millimeter;
- glazen knikkers in allerlei bonte kleuren en afmetingen, van twaalf tot vijfentwintig millimeter;

De hierboven beschreven knikkers werden in het dialect van Sittard *meisje* genoemd³.

- uit steen gedraaide knikkers in verschillende kleuren, met een doorsnede van vijftien tot achttien millimeter, de zogenaamde *uve*.
- knikkers uit porselein, met een doorsnede van twintig tot vijfendertig millimeter in allerlei kleuren en voorzien van mooie versieringen. Zij werden *marbele* genoemd.

Om de knikkers op te bergen werd meestal een knikkerzak ('*buuel*') gebruikt. In Sittard werden de gewone knikkers, de *meisje*, in een zak bewaard dat aan de open kant met behulp van een lintje of dun touwtje ('*kebuntje*') werd dichtgeknoopt. De meeste jongens hadden twee knikkerzakken, eentje voor de oude knikkers (*meisje*) en één voor de mooie knikkers, alles bij elkaar dan wel zo'n drie- tot vijfhonderd knikkers. De knikkers die nodig waren, werden in de broekzak meegenomen.

Uit de bovenstaande beschrijving blijkt nog maar eens hoeveel verschillende namen er zelfs in één plaats al voor verschillende knikkers

waren. Voor een gebied als de provincie Limburg is die variatie uiteraard nog veel groter.

In het noorden van de provincie, in een gebied dat zich van de Gelderse provinciegrens uitstrekt tot net boven Venlo, wordt de knikker met het standaardtalige *knikker* aangeduid. Dit is overigens geen ontwikkeling van de laatste jaren. In de dialectenquête van Schrijnen, Van Ginneken en Verbeeten uit 1914 blijkt het woord *knikker* ook al volop in de Noord-Limburgse dialecten aanwezig te zijn, we vinden het daar bijvoorbeeld terug in plaatsen als Heijen, Gennep, Sevenum, Horst, Meerlo, Grubbenvorst, Arcen en Lottum.

Afbeelding 1: *Kölse*

Iets verder zuidelijk, bijvoorbeeld in Venlo, is de *knikker* dan opeens helemaal verdwenen en vervangen door het woord *köls*. *Köls* en het daarbij behorende werkwoord *kölse* ‘knikkeren’ is het algemeen gebruikte woord voor de knikker in een groot gebied in Midden-Limburg. Grotere plaatsen waar *köls* wordt gebruikt zijn bijvoorbeeld Panningen, Reuver, Swalmen, Echt en niet te vergeten Roermond. De herkomst van *köls* wordt op verschillende manieren verklaard. Het grote *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) legt vooral een verband met een Middelnederlands woord *cul*, dat ‘teelbal’ betekende. De Limburgse taalkundige Roukens (1937: 275-276) daarentegen ziet verwantschap met de plaatsnaam *Keulen* (*Köln*). Mogelijk kwam een bepaalde soort knickers uit Keulen en noemde men ze daarom in Limburg *kölse*. Dat zou dan ook gelijk de slot-*s* in het Limburgse woord verklaren.

In en rond Sittard komt dan weer een ander woord voor de knikker voor, namelijk *meisj* en het werkwoord daarbij: *meisje*. We waren dat al tegengekomen in de beschrijving van de verschillende soorten knikkers door Schelberg. Net als Schelberg gebruiken de meeste zegslieden uit het WLD het ook vooral voor een ‘kleine stenen of glazen knikker’. Het woord lijkt wel een echt Sittardse vorm want in het dialectmateriaal van het WLD vinden we het verder alleen nog maar terug in een paar plaatsen rondom Sittard: Einighausen, Susteren, Nieuwstadt, Broeksittard en Oirsbeek. Ook van dit woord blijft de verklaring onduidelijk. Volgens Roukens (1937: 275) is het een samentrekking van het meervoud *mei* (naast *maaje*) en het laatste deel van het woord *köls*. *Maai* is een vooral in het zuiden van Belgisch-Limburg veelverspreid woord voor ‘knikker’.

In het zuiden van Nederlands-Limburg, ten zuiden van Sittard, worden voor de knikker nog vier andere woorden gebruikt: *kral*, *marbel*, *huif* en *frankel*. De verspreiding van *kral* beperkt zich maar tot een klein gebiedje net ten zuiden van Sittard. Het woord werd opgegeven door zegslieden in de plaatsen Doenrade, Bingelrade, Oirsbeek en Hoensbroek. *Kral*, de verkorte bijvorm van *koraal* en teruggaand op Middelnederlands *crael*, *cralle*, betekent in een groot aantal dialecten in Limburg ‘kraal’. Een verband tussen dit voorwerp en een knikker ligt dan ook voor de hand.

Het dialectwoord *marbel* is een typisch zuidoostelijke vorm. Behalve in Montfort komt het woord verder nog voor in de dialecten van Amstenrade, Valkenburg, Heerlen, Nieuwenhagen, Heerlerbaan, Banholt, Eys, Gulpen, Ingber en – in de uitspraakvariant *mergel* – ook in het Belgische Welkenraedt. *Marbel* is in dit gebied het gebruikelijke woord voor ‘marmar’, zoals het dat volgens het WNT vroeger ook in andere delen van het Nederlandse taalgebied is geweest: “*Marmar* is ontleend aan Lat. *marmor*, en eerst na de middeleeuwen de gewone vorm geworden; in het Middelnederlands was gewoon *marber* (van Fr. *marbre*), ook wel *marbel*; *marbel* is nu nog in de volkstaal gewoon”. De materiaalsoort is hier wel naamgever geweest, hoewel de *marbel* opvallend genoeg in verschillende dialecten juist een bepaalde soort van knikker aanduidt. In Heerlen, bijvoorbeeld, werd *marbel* gebruikt voor een ‘glazen knikker’, althans volgens het dialectwoordenboek van Jongeneel uit 1884, terwijl *huif* het algemene woord was. En ook in plaatsen als Oirsbeek,

Nieuwenhagen, Schaesberg en Wijlre is *marbel* de benaming voor een ‘porseleinen of glazen knikker’. Die specifieke betekenis van *marbel* is ongetwijfeld overgenomen uit de aangrenzende Duitstalige dialecten, want ook volgens het Rijnlandse woordenboek, het *Rheinisches Wörterbuch*, zijn de woorden *marmel* en *märmel* benamingen voor een ‘knikker met een doorsnede van twee tot drie centimeter die uit hardere materialen is vervaardigd dan de normale knikker uit klei’.

Huif, meestal uitgesproken als *huuf* of – met wegval van de begin-*h* – als *uuf*, vinden we vooral in de zuidwestelijke dialecten van Nederlands-Limburg. Het is ook in Belgisch-Limburg een wijdverspreide vorm. In Nederlands-Limburg komt het woord behalve in het dialect van Heerlen ook voor in Maastricht, Gronsveld, Mheer, Schinnen en Eys. In Sittard kent men de vorm zonder *h* (*uuf*) in de betekenis ‘stenen schietknikker’. Ook van dit woord blijft de herkomst onzeker. In het etymologisch dialectwoordenboek van Weijnen (Weijnen 1996) worden verschillende verklaringen aangedragen. Het woord kan zijn ontleend aan het Latijnse *uva*, dat ‘druif’ betekende, maar het kan ook teruggaan op een al in de zestiende eeuw verouderde Nederlandse vorm *huyve*, ‘huig’. In dit geval is sprake van een natuurlijke metafoor. Weijnen legt ook een verband met het Waalse woord *hife*, dat ‘notendop’ betekent en op zijn beurt weer is afgeleid van het Hoogduitse *Hiefe*, ‘rozenbottel’. Dan zou dus de vormovereenkomst bepalend zijn geweest bij de naamgeving.

De dialecten in het zuidoosten van de provincie ten slotte, kennen nog weer een ander woord voor de knikker: *frankel*. Het woord is bijvoorbeeld bekend in het dialect van Nieuwenhagen en Eys en wordt dan als *vrinkel* of *vrenkel* uitgesproken. In het woord zit de grondvorm *frank* dat in een aantal plaatsen in Belgisch-Limburg het woord voor ‘knikker’ is. Dit woord gaat terug op een zestiende-eeuws werkwoord *wranghen*, dat ‘wringen’ betekende; knikkers werden vroeger immers uit leem samengeperst. Achter het woord *frank* is in het Limburgs het verkleiningsuffix *-el* gevoegd, dat we in meer Limburgse dialecten terugvinden en dat we ook in het Nederlands wel kennen. Denk maar aan woorden als *druppel* (naast *drop* of *drup*) en – in het Limburgs – *treugel* voor een ‘kleine bak’ (naast *trog*) of *bössel* voor ‘bosje, bijvoorbeeld van groente’. Een *vrenkel* is dus eigenlijk een ‘kleine knikker’.

Kerkrade en omgeving kent een aparte uitspraakvariant van *frankel*: *frankef* (meervoud *frenkef*), voor een ‘lemen knikker’. In dit geval hebben we te maken met een samentrekking van het woord *frank* en een ander Limburgse woord dat we voor de ‘knikker’ al eerder waren tegengekomen: *huuf*.

In Kerkrade is overigens nog een benaming bekend voor de knikker die we verder in Limburg niet terugvinden: *tseltes*. Het gaat hier ongetwijfeld om dezelfde soort knikker die we al eerder in Sittard waren tegengekomen: de glazen knikker uit een limonadeflesje, met een doorsnede van ongeveer achttien millimeter. De Kerkraads knikker ontleent zijn naam aan een merk voor bronwater dat ook nu nog, in ieder geval in Duitsland, verkrijgbaar is: *Selters*. In het Kerkraads dialect wordt ‘mineraalwater’ en zelfs ‘limonade met prik’ *tselteswasser* genoemd.

De vraag is nu hoe het in 2006 staat met al die dialectwoorden? Uit de enquête van de SND blijkt, dat de dialectwoorden die in Limburg voor de *knikker* gebruikt werden, ook nu nog bekend zijn. In Midden-Limburg wordt nog steeds met *kölse* gespeeld, in Maastricht en omgeving met *huive* en *uve*, en in en rond Sittard met *meisje*. En ook het woord *keisjeut*, dat we in Limburg alleen maar aantreffen in het Noord-Limburgse Meijel, blijkt daar nog altijd te worden gebruikt. Wat wel opvalt is dat het standaardtalige *knikker* inmiddels in verschillende dialecten heeft weten door te dringen, die van oorsprong een ander woord kenden. In de enquête werd het woord *knikker* veertien keer vermeld door zegslieden uit de volgende plaatsen: Gennep, Ottersum, Helden, Thorn, Roermond, Sittard, Heerlen (door vier verschillende invullers), Schinnen (door 2 verschillende invullers), Kerkrade en Maastricht. Opmerkelijk is dat de knikker vooral in de grotere steden aan een opmars is begonnen. Dat is overigens wel een vaker voorkomend verschijnsel in de dialectologie: stadsdialecten staan erom bekend dat zij vaak de bron zijn van vernieuwingen in de taal. In Heerlen is dat niet zo verwonderlijk, want van het dialect daar is bekend dat het al langer aan veel invloeden van buitenaf onderhevig is. Maar ook in redelijk dialectvaste plaatsen als Maastricht, Kerkrade en Roermond, en zelfs in een kleinere plaats als Schinnen of Thorn, blijkt de invloed van de standaardtaal inmiddels duidelijk aanwezig.

3. Tol

Vraag 15 uit de enquête van de SND liet een plaatje zien van een tol, of meer in het bijzonder van een drijftol, die met een zweepje draaiend kon worden gehouden. Naast de drijftol bestond er ook nog een priktol. Dat was een tol die in beweging werd gebracht met behulp van een touwtje dat er omheen werd gedraaid.

Afbeelding 2: Doppe

In het dialectwoordenboek van Herten (bij Roermond) (Beenen 1973: 416) worden beide manieren van tollen beschreven. Daar kende men uiteraard ook twee verschillende woorden voor de tolleren die daarbij werden gebruikt: de *dob* en de *koekerel*. De *dob*, de priktol, werd bij de plaatselijke timmerman gemaakt. Aan de bovenkant had de tol een doorsnede van ongeveer 6-7 cm. Naar onder liep hij spits toe. De hoogte was ongeveer 8 cm. In de punt was een spijkertje met een ronde kop gespijkerd.

Om de tol werd van onder naar boven, slag na slag, een touwtje gewikkeld. Terwijl men het uiteinde van dit touwtje stevig vasthield, werd de tol weggeslingerd. Deze belandde dan met de punt op de grond en bleef een tijdje draaien. Er waren jongens die de behendigheid hadden om die draaiende tol tussen midden- en ringvinger vanaf de grond in de handpalm te krijgen, waar hij dan vanzelf verder bleef tolleren. Het *dobbe* is volgens de auteur in Herten inmiddels uitgestorven.

In het dialectwoordenboek van Sittard wordt nog een speciale vorm van de priktol genoemd: de *uuldop*. De *uuldop* was er in allerlei afmetingen: van vuistdik tot zo groot als een flinke voetbal. Hij was gemaakt van blik, prachtig gekleurd en maakte muziek tijdens het draaien. Het spelletje dat daarbij hoorde heette: *den uuldop opzètte*. De *uuldop* werd met behulp van een gevlochten koord aan het draaien gebracht. Dat koord werd dan strak om de spoel van de tol gedraaid en het uiteinde een slag om de hand gedaan. Bovenop de spoel zat een ronde knop, die je met de vrije hand vasthield. De *uuldop* werd iets boven de grond gehouden, het koord werd met een ruk van de tol getrokken en de tol werd vervolgens voorzichtig op de grond geplaatst. Kunst was om de tol zo lang mogelijk aan het draaien te houden.

De drijftol werd – zoals gezegd – in Herten *koekereel* genoemd. Ook de *koekereel* was een soort tol, maar dan smaller en hoger als de *dob*. Om hem draaiende te houden moest men gebruik maken van *ei sjmikske* ‘een zweepje’. Met zweepslagen (door middel van het dunne koordje) kreeg de *koekereel* steeds nieuwe draai-impulsen. Ook de *koekereel* heeft volgens de schrijver praktisch als speelgoed afgedaan.

In het materiaal van het WLD zijn voor het Nederlands-Limburgse gebied de gegevens vooral afkomstig van de dialectenquête van Schrijnen, Van Ginneken en Verbeeten uit 1914. Daarin is een vraag gesteld naar een tol in het algemeen en naar de drijftol in het bijzonder. Veel respondenten hebben in hun vragenlijst echter duidelijk aangegeven of de benaming een priktol of een drijftol betrof. Daardoor geeft het materiaal toch een mooi overzicht van de dialectbenamingen voor de beide tollens in Limburg.

In Noord-Limburg, in een gebied van Mook in het noorden via Venray tot Blerick in het zuiden wordt de priktol doorgaans met het standaardtalige *tol* aangeduid. Een enkele keer wordt dit woord uitgebreid met een voorvoegsel. In Venray en Maasbree is dat bijvoorbeeld *kap-* (*kap-tol*), in Gennep *smiet-* (van *smijten*: *smiettol*) en in Venray en een aantal plaatsen daar in de buurt als Wanssum, Meerlo, Blitterswijk en Lottum *hak-* (*haktol*).

Vanaf een lijn Weert in het westen en Venlo in het oosten krijgt de priktol dan als benaming *dop*. Onder het gelijknamige trefwoord vinden

we in het WNT de volgende omschrijving en lokalisering: “Tol, inzonderheid priktol of taatstol. In Zuid-Nederland, vooral in Brabant en Limburg, ook te Antwerpen.” Het woord ontleent volgens het WNT zijn betekenis aan “de gedachte aan een voorwerp in den vorm van een halven bol”.

Dop blijft ook in de rest van Nederlands-Limburg de belangrijkste benaming voor de priktol. Het werkwoord erbij is *doppe* of *dobbe*, een enkele keer ook *d'n dob houwe* of *slaon* (bijvoorbeeld in Echt) of *döpke speule* (in Maastricht). Het *dop*-gebied loopt in Zuid-Limburg ruwweg tot Maastricht in het westen en Kerkrade in het oosten. In het zuid-oosten van de provincie komt daarnaast in een paar dialecten ook de vorm op *-el* voor: *dobbel*. Dat is bijvoorbeeld het geval in Waubach en Schaesberg, en – in het Duitstalige gebied in België – in Eupen. Dat verschijnsel treedt in de dialecten uit dat gebied overigens wel vaker op bij woorden die eindigen op medeklinkers als *-p* of *-b*: een *rasp* wordt daar ook wel *raspel* genoemd, een *gesp* *gespel*.

In een klein gebiedje in Zuid-Limburg, ten zuidoosten van Maastricht, vinden we naast *dob* ook het dialectwoord *dok* in de betekenis ‘priktoel’. Plaatsen waar dit het geval is zijn onder meer Heek, Gronsveld, Mheer, Eijsden, Eys en Gulpen. Onduidelijk is of we hier met een uitspraakvariant van *dob* te maken hebben of met een heel ander woord. Het WNT kent namelijk ook een werkwoord *dokken*, Middelnederlands *docken* dat “stooten, duwen, vroeger ook: slaan” betekent.

Opvallend is dat de benamingen voor de priktol in Limburg nogal eens met het voorvoegsel *ijs-* (Limburgs *ies*) worden gecombineerd. Het tweede deel van de samenstelling wordt dan gevormd door het gebruikelijke woord voor ‘tol’. Zo vinden we in het materiaal van het WLD bijvoorbeeld *iesdop*, *iesdok* en *iesdobbel* terug. In Vijlen kende men ook een *ijsloper* (*iesleuper*). Volgens een zegsman uit Cadier en Keer ontleende de tol die benaming aan het feit dat hij op het gladde ijs het best draaide.

De drijftol, de tol die met behulp van een zweepje werd voortbewogen, was kennelijk al meer wat voor de iets grotere jeugd. Uit de benamingen uit het WLD-materiaal blijkt tenminste dat dit paddenstoelachtige model tol nogal eens voor een gebroken ruit kon zorgen. In Venlo en

Tegelen werd deze tol dan ook wel *roeteflitser* ‘ruitensflitser’ genoemd, en in Posterholt en Sittard *roetevleiger(t)* ‘ruitenvlieger’.

Maar in de meeste dialecten in Limburg wordt de drijftol, zoals we al eerder hadden gezien, vooral met het woord *kokkerel* aangeduid. Van dat woord bestaan heel veel uitspraakvarianten zoals *koekerel*, *kokkeral*, *koekeral*, *konkernol* en *konkernel*. Ook de vormen *poepernel* en *poeperel* komen voor. De meest verspreide variant is wel *kokkerel*; die treffen we verspreid in de hele provincie aan. *Kokkeral*, dus met een *a* in de laatste lettergreep, blijkt dan weer vooral in en rond Sittard voor te komen. Plaatsen naast Sittard waar men ook *kokkeral* zegt zijn bijvoorbeeld Guttecoven, Lutterade, Geleen, en, met een *oe*-klank in de eerste lettergreep, Nuth. Aardig is de verklaring van dat woord zoals we die in het Sittards woordenboek onder het trefwoord *kokkeral* terugvinden (blz. 189): “De naam is een verbastering van het Duitse opschrift “Kuck er all”. Boven op de tol was een grappig gezicht geschilderd met langs de rand eromheen dat opschrift (al ronddraaiend ziet hij alles)”. Ook in het dialectwoordenboek van Valkenburg uit 1917 wordt onder *koekkerel* deze herkomst van het woord genoemd: “Drijftol, eig. kucker-al, *alziener*. Op oude drijftollen is soms een potsierlijk gezicht geschilderd en zelfs het woord Kucker-all.”⁴

In Weert kent men een andere uitspraak van het woord: *kernel*. Ook de samenstelling *peetskernel* is daar bekend. In het dialectwoordenboek van Weert wordt die tol als volgt omschreven: “Tol aangedreven door een erom gewonden touw, die men met een smak (*peets*) op een andere tol trachtte te werpen”. Ook *poepkernel* is in het dialect van Weert gebruikelijk. Het nabijgelegen Tungalroy kent een variant daarvan, het al eerder genoemde *poepernel*.

In de zuidoostelijke dialecten rond Kerkrade ten slotte, is nog een andere, verwante vorm van het woord *kokkerel* bekend: *knool*. In het nabijgelegen Bocholtz spreekt men van een *knouwel*, in Vaals van een *knówwel*. Deze varianten zijn een verkorting van een vorm die in het aansluitende Duitstalige deel van België, in plaatsen als Montzen, Welkenraedt en Eupen werd opgetekend: *karnool* of *kornool*.

Ondanks de verklaring uit de woordenboeken van Sittard en Valkenburg lijkt de herkomst van *kokkerel* toch eerder terug te gaan op een

Oud-Frans *coquerille* ‘schelp’ of *coquereulle* ‘schelp, slak’ wegens de vormovereenkomst met een slakkenhuis. Ook het WNT is deze mening toegedaan, want onder het trefwoord *kokkerel* vinden we de volgende lokalisering en omschrijving terug: “In de Bommelerwaard, het oosten van Noord-Brabant, Limburg en de aangrenzende streek van het Rijnland (*Rhein. Wtb.*): drijftol. Deze beteekenis berust op de gelijkheid in vorm met een slakkenhuis.” Het WNT vermeldt bovendien het werkwoord *kokkerellen*, ‘met de drijftol spelen’.

Ook bij dit begrip is het weer interessant, om eens te kijken in hoeverre de woorden die hierboven werden genoemd, in 2006 nog in gebruik zijn. Uit de enquête van de SND blijkt dat de oudere Limburgse woorden ook nu nog bekend zijn, we vinden de *kokkerel/koekerel* bijvoorbeeld terug in de lijsten uit Bunde, Eijsden, Grevenbicht, Born, Maastricht (door drie verschillende invullers vermeld), Roermond (door drie verschillende invullers vermeld) en Sittard. En ook in Echt, Stevensweert en Susteren spreekt men nog steeds van een *pópperel*, in Thorn van een *pómpernel* en in Weert blijkt de *peetskernel* eveneens nog niet te zijn verdwenen.

Maar ook in dit geval blijkt het standaardtalige *tol* inmiddels al aardig te zijn doorgedrongen in de Limburgse dialecten. Zegslieden uit de volgende plaatsen vulden het in hun vragenlijst voor de *tol* of voor het werkwoord *tollen* in (van zuid naar noord): Maastricht, Heerlen (door drie verschillende invullers), Schinnen (door drie verschillende invullers), Nuth, Spaubeek, Melick, Roermond, Helden, Venlo en Ottersum. Voor Linne werd *drèjtol* (*draaitol*) opgegeven, voor Meijel *drèjtol*.

4. Vlieger

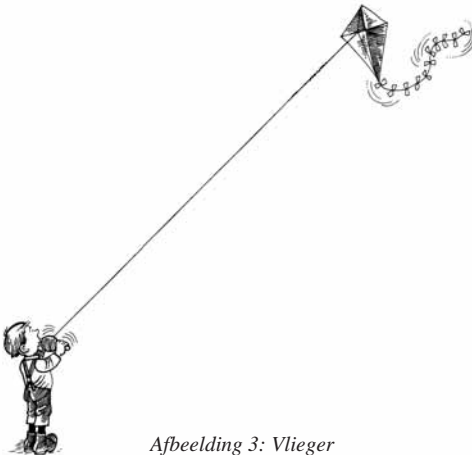
Vliegeren met een vlieger werd vooral door jongens gedaan. De auteur van het dialectwoordenboek van Herten (Beenen 1973: 415) beschrijft onder het trefwoord *windvogel* (*windjvogel*) het maken van een vlieger in vroeger tijden als volgt: “Ook dit jongensspeelgoed was van eigen maaksel. Zoiets kopen *inne sjtad* was gewoon ondenkbaar. Daaraan werd geen geld uitgegeven. Er werden een paar dunne rietstengels uitgezocht die, na op maat te zijn gesneden, met *nejgare* ‘naaigaren’ werden gespannen om daarna met *gezèttepapier* ‘krantenpapier’ te worden beplakt. Ook het staartmateriaal bestond uit krantenpapier.

De, vast terugkomende, tijd voor de *windvogel* was ongeveer in de oogsttijd. De oogst had dan plaats gevonden en de stoppelvelden waren mooie operatieterreinen voor dit vermaak.”

In Limburg wordt de vlieger in een groot aantal dialecten met het standaardtalige woord aangeduid. In heel Noord-Limburg, van Mook in het noorden tot Blerick in het zuiden, is *vlieger* het meest voorkomende woord. Het sluit daarmee aan op het Brabantse gebied, want volgens het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (WBD) is *vlieger* ook in Noord-Brabant en Antwerpen het meest verspreide woord voor dit kinderspeelgoed. Een enkele keer komt in Limburg de vorm met aan het eind toegevoegde *-d* voor: *vliegerd*. Dit is bijvoorbeeld het geval in de dialecten van Helden-Panningen, Neer en Tungalroy.

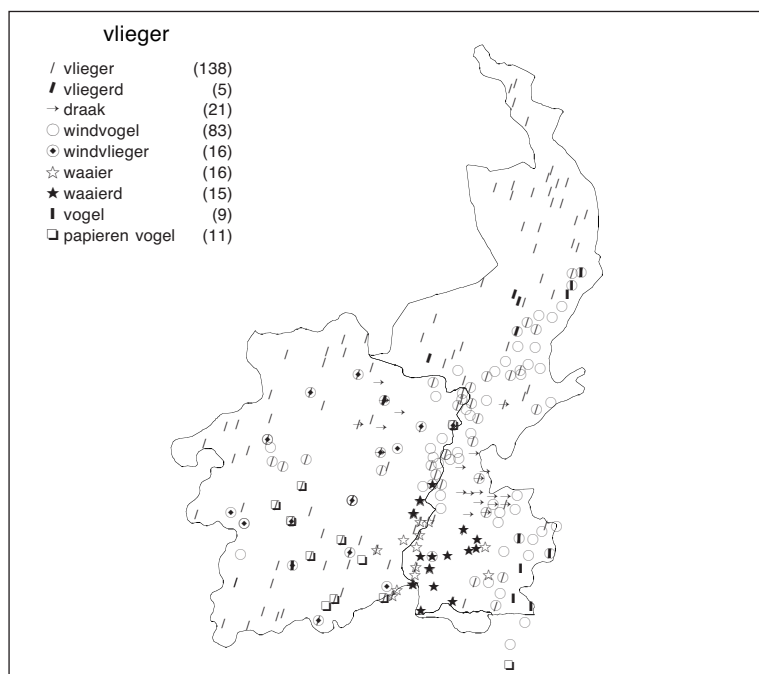
Het *vlieger*-gebied loopt in Limburg van Blerick langs de Maas verder naar het zuiden: plaatsen waar het woord werd opgetekend zijn onder meer Baarlo, Kesseleik, Beesel, Ell, Kelpen, Haler, Ittervoort, Haelen, Heel, Roermond en Herten. Verder zuidelijk komt het dan alleen nog maar incidenteel voor.

Vanaf Venlo naar het zuiden gebruiken de dialecten ook nog een ander woord om de vlieger aan te duiden: *windvogel*. De verspreiding van het woord loopt via Roermond en omgeving via Susteren en Sittard verder naar het zuidoostelijk deel van de provincie. We vinden het woord daar

Afbeelding 3: Vlieger

terug in plaatsen als Schinveld, Oirsbeek, Brunssum, Hoensbroek, Amstenrade, Heerlen, Kerkrade, Eys, Gulpen en Epen. De uitspraak van dit woord varieert uiteraard nogal. In gebieden waar wordt gemouilleerd spreekt men van een *windvogel*, in gebieden waar de medeklinkercombinatie *nd* of *nt* als *-ng* wordt uitgesproken (velarisering), heeft men het over een *winkvogel* of *-voeëgel*. Dat is bijvoorbeeld het geval in het zuidoosten van de provincie, in plaatsen als Heerlen, Kerkrade en Epen. In ditzelfde gebied treffen we overigens vooral de verkorte vorm van het woord aan: *vogel*, bijvoorbeeld in Heerlen, Simpelveld, Kerkrade, Vijlen en Vaals.

Kaart 1: De vlieger in de Limburgse dialecten

De benaming *vogel* heeft het speelgoed volgens het WNT te danken aan het feit ‘dat het kan vliegen’. Het WNT geeft in een citaat uit 1915 van de volkskundige Schrijnen ook een grove lokalisering van de verspreiding van het woord *vogel* in de betekenis ‘vlieger’, namelijk Nederlands- en Belgisch-Limburg: “Men ontrotl een deel van het touw en loopt terzelf-

der tijd tegen den wind in. Dan zweeft de vlieger omhoog, als een vogel, zegt men in Hollandsch en Belgisch Limburg, als een draak, meent men in Friesland en Vlaanderen”. Het eerste deel *wind-* in de samenstelling *windvogel* moet dan worden gezien als een specificatie van het geheel, ‘een vogel die door de wind wordt voortgedreven’. *Windvogel* lijkt op basis van de beschikbare gegevens uit de dialectwoordenboeken een typisch Limburgs woord: behalve in Nederlands-Limburg vinden we het in bescheiden mate ook in Belgisch-Limburg terug, langs de Maas in plaatsen als Ophoven, Geistingen, Rotem, Lanklaar en Meeswijk en in het uiterste noordwesten in bijvoorbeeld Koersel, Heusden en Zolder. In het Brabantse gebied is het zo goed als onbekend, het WBD geeft slechts twee vindplaatsen: Waanrode en Geetbets.

In de dialecten van Maastricht en een aantal plaatsen in de buurt daarvan, wordt de vlieger met het woord *waaier* aangeduid. De dialectuitspraak van dit woord luidt dan meestal *wejjer*. *Waaier* is behalve in Maastricht ook gebruikelijk in Borgharen, Iteren, Wijlre en Klimmen; in een aantal andere dialecten in hetzelfde gebied zoals Schimmert, Valkenburg, Amby, Berg en Terblijt, Limmel, Heer, Hulsberg, Heek, Gronsveld, Mheer en Eijsden wordt vooral de vorm met toegevoegde eind-*d* gebruikt: *wejerd*.

Waaier in de betekenis ‘vlieger’ vinden we ook in het WNT terug, onder het gelijknamige kopje: “Grondbetekenis: zaak of soms ook persoon die door den wind bewogen wordt”. In die betekenis is het woord volgens datzelfde woordenboek al sinds lang verouderd en nog slechts gewestelijk in gebruik en wel in Vlaams-België, Limburg en in het Zaans.

In en rond Sittard ten slotte komt nog een ander woord voor de ‘vlieger’ voor, namelijk *draak*. Het woord is uiteraard verwant met het Hoogduitse *Drachen*, dat ook ‘vlieger’ betekent.

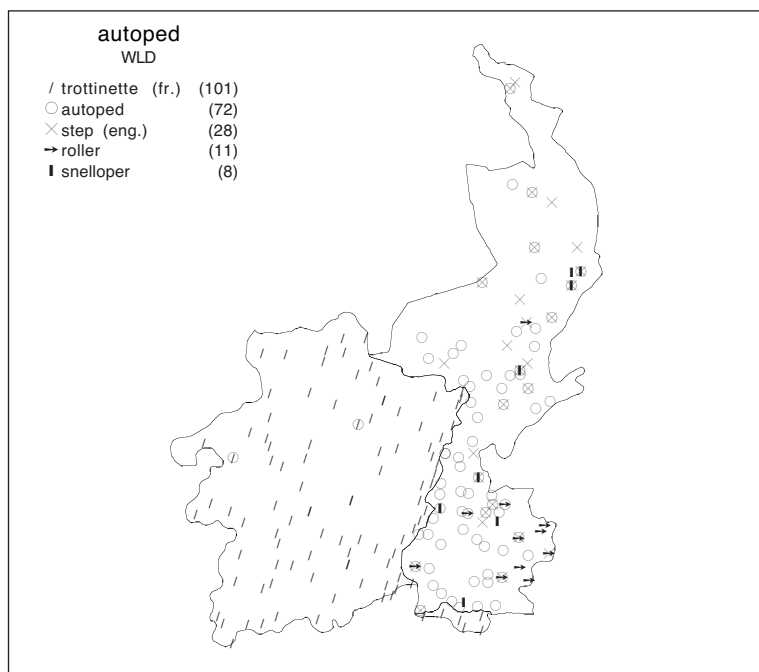
In het materiaal van het WLD vinden we *draak* in deze betekenis in de dialecten van de volgende plaatsen terug: Guttecoven, Nieuwstadt, Broeksittard, Lutterade, Geleen, Munstergeleen, Doenrade, Bingelrade, Schinnen, Puth, Oirsbeek en Merkelbeek. Volgens het WNT wordt het woord vooral in Zuid-Nederland in deze betekenis gebruikt en ontleent het zijn naam aan het feit dat de vlieger soms de gedaante heeft van een draak of omdat er draken op geschilderd worden. Dat het woord

behalve in Limburg in Zuid-Nederland bijvoorbeeld ook in Brabant wordt gebruikt, wordt echter niet bevestigd door het WBD. Daar zijn maar twee attestaties van het woord *draak* opgenomen, namelijk voor de plaatsen Liedekerke en Halle (Coupé 2004: 133).

Uit de SND-enquête blijkt niet dat de dialectbenamingen voor de vlieger zich de afgelopen jaren ingrijpend hebben veranderd. Alle hierboven genoemde dialectwoorden kwamen ook nu weer terug in de vragenlijst. Wel dook hier en daar het Nederlandse *vlieger* op, bijvoorbeeld in lijsten uit Heerlen en Schinnen.

5. Autoped

De autoped of step is een betrekkelijk nieuw kinderspeelgoed, zeker wanneer je het vergelijkt met bijvoorbeeld de hoepel of de knikker die al eeuwenoud zijn. Met behulp van woordenboeken als het WNT of *Van*

Kaart 2: De autoped in de Limburgse dialecten

Dale is de datering van deze twee woorden in het Nederlands dan ook makkelijk te reconstrueren. Uit het WNT bijvoorbeeld wordt duidelijk dat de autopéd begin twintigste eeuw in ons land werd geïntroduceerd: “Uit Fr. *autopède* (zie *Larousse mensuel* Febr. 1918), aanvankelijk de benaming voor een door een motor voortbewogen voertuigje, overeenkomende met de tegenwoordige *autopéd* op luchtbanden; daarna voor zulk een tweewielig voertuigje dat voortbewogen wordt door afzetten met den eenen voet, terwijl het lichaam steunt op den anderen voet die op het voetplankje geplaatst is, als kinderspeelgoed (in dezen vorm in het Fr. *trottinette*: zie *Larousse mensuel* Dec. 1917; in het Eng. *scooter*)”.

En ook het tweede woord dat in het Standaardnederlands voor de autopéd wordt gebruikt, namelijk *step*, werd volgens *Van Dale* rond 1900 voor het eerst in het Nederlands geattesteerd. Het woord ontstond volgens het WNT naast de oorspronkelijke betekenis van het woord, namelijk “een ter zijde aangebracht uitsteeksel aan het achtergedeelte van een rijwiel, waarop men den voet zet bij het op- en afstappen. Vandaar, met bijgedachte aan *Steppen* (III), als benaming voor een autopéd”.

De benamingen voor de autopéd zijn een goed voorbeeld van de manier waarop de dialecten van het Nederlands in Nederland en Vlaanderen zijn omgegaan met nieuwe voorwerpen, waarvoor op het moment van introductie nog geen eigen woord bestond. De leenwoorden in de dialecten laten namelijk duidelijk zien op welke taalgemeenschap de dialecten gericht waren op het moment dat ze met het betreffende voorwerp voor het eerst in contact kwamen. In Nederlands-Limburg worden voor de autopéd in de dialecten vier woorden gebruikt die een groter verspreidingsgebied kennen: *autopéd*, *step*, *snelloper* en *roller*.

Van de hierboven genoemde woorden komt *autopéd* het meeste voor. We treffen het woord eigenlijk wel in de hele provincie aan, met uitzondering van het zuidoostelijke gebied en een klein gebiedje in het noorden met als centrum Venlo. De uitspraak wijkt ook nauwelijks van het Nederlands af, slechts heel af en toe wordt het eerste deel van het woord uitgesproken als *aoto-* of *oto-*.

Step kent in Limburg een veel kleiner verspreidingsgebied. In het materiaal van het WLD kwam het woord vooral voor in het noorden en midden van de provincie. *Step* wordt wel aangepast aan de lokale uitspraak. Zo

vinden we de uitspraak *step* ten noorden en westen van de zogenaamde Panninger lijn, in plaatsen als Gennep, Wanssum, Sevenum, Venlo, Montfort en Maastricht. De Panninger lijn bakent in Limburg de Centraal-Limburgse en de Oost-Limburgse dialecten van elkaar af. De Oost-Limburgse dialecten kenmerken zich door het feit dat zij bij de medeklinkercombinaties *sp-*, *st-*, *sl-*, *sm-*, *sn-* en *zw-* aan het begin van het woord een *sj*-klank gebruiken. De Centraal-Limburgse kennen die *sj*-klank in dit soort gevallen niet. Oost-Limburgse plaatsen als Reuver, Haelen, Roermond, Melick, Schinnen en Oirsbeek spreken dan ook van een *sstep*.

In een paar dialecten wordt nog een ander woord voor de autoped gebruikt: *snelloper*. In het Limburgs wordt dat uitgesproken als *snelluiper* of *sjnelluiper*. De eerste vorm is vooral bekend in Blerick en Venlo, terwijl de tweede werd vermeld door respondenten uit Tegelen, Roermond, Sittard, Hoensbroek en Terlinden. *Snelloper* is een voor de hand liggende samenstelling waarbij de beweging die de berijder van een autoped maakt als een soort snellopen wordt gezien.

Het vierde woord dat we in Limburg aantreffen voor de autoped, is de benaming *roller*. *Roller* wordt vooral gebruikt in de dialecten in het zuidoostelijke deel van de provincie. In het WLD-materiaal vinden we het woord terug voor de volgende plaatsen: Merkelbeek, Heerlen, Nieuwenhagen, Waubach, Eygelshoven, Kerkrade en Eys. Verder werd het ook nog opgegeven door zegslieden uit het Midden-Limburgse Kesseleik en uit Maastricht. *Roller* is, in tegenstelling tot de andere in Limburg gebruikelijke woorden, ontleend aan het Duits. Uit kaart 373 in Cajot 1989 blijkt dat dat woord ook de gebruikelijke benaming is in de dialecten in het aangrenzende Rijnland en in het Duitstalige gebied van de provincie Luik. Het voorkomen van het woord *roller* in het zuidoostelijke Limburgse gebied maakt ook de datering van het woord mogelijk. Het moet daar in de eerste decennia van de twintigste eeuw zijn geïntroduceerd. Toen was in dit gebied het Duits nog de voertaal, werd er in de kerken in het Duits gepreekt en werden er vooral Duitstalige kranten gelezen. Het lag dus voor de hand dat met de introductie van dit nieuwe voorwerp ook het in Duitsland gebruikelijke woord werd overgenomen.

De manier waarop de dialecten in het zuidoosten van Limburg met recentere leenwoorden omgaan, kent een parallel in de Vlaamse dialecten. Daar bestond tot in de eerste helft van de twintigste eeuw een

sterke oriëntatie op Frankrijk en op het Franssprekende deel van het land. De Vlaamse dialecten hebben dan ook zonder uitzondering het Franse woord voor ‘autoped’, *trottinette*, overgenomen. In het WLD-materiaal vinden we bijvoorbeeld voor Belgisch-Limburg alleen maar *trottinette*-opgaven terug. Hetzelfde beeld zien we in Brabant: terwijl in Noord-Brabant naast *glijder* vooral ook weer de Standaardnederlandse vormen *step* en *autoped* in de dialecten zijn doorgedrongen, is in de twee Vlaamse provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant uitsluitend de benaming *trottinette* bekend. De landsgrens vormt bij dit soort jonge ontleningen dus ook tegelijkertijd de taalgrens.

Opmerkelijk is overigens de vermelding *roller* voor Maastricht. Het dialect van deze stad staat er namelijk om bekend dat het een sterke voorkeur heeft voor Franse woorden. Men zou daarom hier voor ‘autoped’ dus eigenlijk het woord *trottinette* verwacht hebben. Maar in dit geval heeft het Maastrichts kennelijk voor de Duitse vorm gekozen; we vinden die ook terug in de Maastrichtse dialectwoordenboeken van Endepols uit 1955 en van Brounts uit 2004.

6. Tot slot

Uit de enquête van de SND uit 2006 blijkt dat de oude dialectbenamingen voor de verschillende soorten kinderspeelgoed in Nederlands-Limburg nog steeds algemeen bekend zijn. Toch zien we ook her en der standaardtalige vormen opduiken, vooral in de dialecten van de grotere plaatsen.

In de vragenlijst werden ook vragen gesteld naar de (dialect)benamingen voor nieuw speelgoed, zoals het skateboard, de barbiepop, de gameboy, de X-box en de frisbee. Dit recente speelgoed heeft in Limburg echter tot nu toe nauwelijks tot nieuwe dialectwoorden geleid. Meestal worden in de vragenlijst woorden genoemd die ook in de standaardtaal gebruikelijk zijn, een enkele keer lichtelijk aangepast aan de uitspraakregels van het dialect. Dat gebeurt vooral, als het woorden zijn die al wat langer in het betreffende dialect gebruikt worden. In de vragenlijst is dat bijvoorbeeld het geval met de frisbee, die soms *sjief* ‘schijf’, *sjiefke* ‘schijfje’ of *sjóttel* ‘schotel’ genoemd wordt. In de Limburgse dialecten zien we dit verschijnsel ook bij Engelse woorden die afkomstig zijn uit de computerwereld. Bakkes (1999: 261) geeft er verschillende voor-

beelden van uit het dialect van Roermond: *besjandj* ‘bestand’, *printe* ‘printen’, *hel sjief* ‘harde schijf’, *tsjekke* ‘controleren’.

NOTEN

1. Met dank aan Ronny Keulen, die de database van deze aflevering van het WLD ter beschikking stelde en de kaartjes voor ‘vlieger’ en ‘autoped’ tekende.
2. Veel dank aan de respondenten die de vragenlijst voor Nederlands-Limburg via internet hebben ingevuld.
3. De dialectwoorden in deze bijdrage worden gespeld volgens de *Spelling 2003 voor de Limburgse dialecten*, een uitgave van Bureau Streektaal Nederlands-Limburg. Een pdf-versie daarvan is te downloaden op <www.limburgsedialecten.nl>.
4. Een van de invullers van de SND-vragenlijst uit Sittard gaf ook deze verklaring voor het woord *koekeral*.

BIBLIOGRAFIE

- Amkreutz, L., G. Bemelmans (e.a.) (red.) (1987), *Kirchröadsjer Dieksiejoneer*. Kerkrade.
- Bakkes, P. (1999), ‘Wordt Remunjs Roermonds? Nevver neet!’ In: J. Kruijssen en N. van der Sijs (red.), *Honderd jaar stadstaal*. Amsterdam/Antwerpen, blz. 251-262.
- Beenen, P. (1973), *Dialect en volkskunde van Herten*. Roermond.
- Brounts, P., G. Chambille (e.a.) (2004), *De nuie Mestreechsen dictionair*. Maastricht.
- Cajot, J. (1989), *Neue Sprachschranken im ‘Land ohne Grenzen?’* Köln/Wien.
- Coupé, G. (2004), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten, deel III, aflevering 3.2, Feest en vermaak*. Assen.
- Dorren, Th. (1917-1918), *Woordenlijst uit het Valkenburgsch plat*. [z.p.]
- Endepols, H. (1955), *Diksjenaer van ’t Mestreechs*. Maastricht.
- Hermans, P., J. van den Berg (e.a.) (1998), *De Weertlandse dialecten*. Weert.

- Houx, J.H., A. Jacobs en P. Lücker (1968), *Tegels dialek*. [z.p.]
- Jongeneel, J. (1884), *Een Zuid-Limbursch taaleigen. Proeve van vormenleer en woordenboek der dorpspraak van Heerle*. Heerlen.
- Kruijssen, J. (red.) (2006), *Een eeuw lang Limburgs*. [z.p.]
- Müller, J. e.a. (1928-1971), *Rheinisches Wörterbuch*. Bonn/Berlin. (9 delen)
- Roukens, W. (1937), *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen*. Nijmegen.
- Schelberg, P.J. (1986³), *Woordenboek van het Sittards dialect*. Amsterdam.
- Veldeke Heële en umsjtrieëke (2000), *Woadbook Heëlesj-Hollendsj. Woordenboek Heerlens-Nederlands*. Heerlen.
- Weijnen, A.A. (1996), *Etymologisch dialectwoordenboek*. Assen.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal op CD-Rom. [=WNT]

Ronny Keulen

AL DEË MIEDUUT IET SJOEN SPEEL'N
 DE BENAMINGEN VAN ENKELE KINDERSPELEN
 IN BELGISCH-LIMBURG.

1. Inleidende beschouwingen

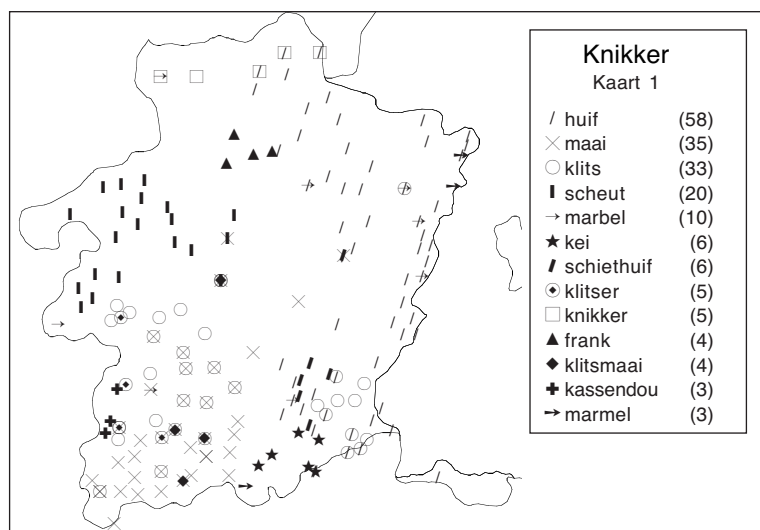
In dit artikel worden de dialectwoorden voor enkele kinderspelen en soorten speelgoed in Belgisch-Limburg belicht. Dat de benamingen voor diverse kinderspelen tot de verbeelding spreken, bleek in 1991 al toen de dialectwoorden voor de knikker als eerste uit de bus kwamen bij een zoektocht van de Stichting Nederlandse Dialecten naar de tien woorden die als het meest typisch voor het eigen dialect aangevoeld werden. In Belgisch-Limburg zijn voorts ook twee stripverhalen verschenen die volledig aan kinderspelen en hun dialectbenamingen gewijd zijn: *Al deë mieduut iet sjoen speel'n* van Paul Claes in het Diepenbeeks en *Hoeseltse kènnèrspèlkes aut grùtmoederstijd* van Paul Achten in het Hoeselts, beide getekend door Tody.

De aanzet voor dit artikel vormde de enquête die de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) in het najaar van 2006 op internet lanceerde. Via een uitgebreid netwerk van e-mail en een artikel in diverse dag- en weekbladen werd een oproep gedaan om de enquête met betrekking tot kinderspel en speelgoed op internet in te vullen. Op de website www.dialectendag.be konden bezoekers de door hun gebruikte (dialect)woorden voor 30 kinderspelen en attributen invullen, alsook een top vijf noteren van de kinderspelletjes die of het speelgoed waarmee ze het liefst speelden. Voor Belgisch-Limburg werd daarnaast samen met de aanvullende vragenlijst N 112 (2006) van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* ook een papieren versie van de SND-enquête gestuurd naar de medewerk(st)ers van dat woordenboek.

Die gezamenlijke inspanningen resulteerden in 156 ingevulde enquêtes voor 86 verschillende plaatsen. Vooral het noorden van de provincie is opvallend goed vertegenwoordigd en ook uit het zuidoosten zijn dankzij een oproep in de nieuwsbrief van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap Zuid-Oost Limburg (ZOL) heel wat reacties gekomen. Het zuidwesten van de provincie vormt voor dialectologisch onderzoek traditioneel een moeilijk te bereiken gebied en dat was voor de SND-enquête helaas niet anders. De oogst voor de regio *grosso modo* ten zuiden van Sint-Truiden – Borgloon en ten westen van Tongeren is met enkel ingevulde enquêtes voor Hoepertingen, Rijkel, Gingelom, Jeuk, Mechelen-Bovelingen, Vorsen, Henis en Lauw dan ook eerder mager te noemen. Gelukkig konden de gegevens van de SND-enquête voor dit artikel aangevuld worden met het materiaal dat verzameld werd voor aflevering 3.2: *Feest en vermaak* van deel III, de Algemene Woordenschat, van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* die in de loop van 2007 zal gepubliceerd worden¹.

2. De Haajf²

In 1991 organiseerde de Stichting Nederlandse Dialecten voor de eerste keer een Nederlandse Dialectendag. In het kader daarvan werd via de

Kaart 1: De knikker in Belgisch-Limburg

klassieke media een oproep gedaan aan alle dialectsprekers en dialectliefhebbers met als vraag: “Stuur een lijstje op van een tiental woorden die u, als dialectspreker, als het meest vertrouwd of eigen of typisch voor uw dialect in de oren klinken”. Uit die reacties werd de top tien van dialectwoorden in een bepaald gebied opgesteld. De gegevens voor de beide Limburgen zijn in het (eerste) Dialectenboek verwerkt in een gezamenlijk artikel (Crompvoets 1991). Uit de beide provincies Limburg zijn in totaal 170 reacties of lijstjes binnengekomen. Daarvan kwamen 44 antwoorden uit Belgisch-Limburg. Na telling kwamen de dialectwoorden voor de knikker met 38 opgaven op de eerste plaats tevoorschijn, nipt gevolgd door de benamingen voor de zakdoek (34 woorden) en voor het vest of wambuis (30 woorden)³. De top tien werd vervolledigd door: 4. domoor, sufferd (27), 5. drukte, gedoe (25), 6. deugniet (25), 7. kruisbes(sen) (24), 8. vaatdoek (24), 9. huilen (23) en 10. mier (21).

Gezien het eerder geringe aantal antwoorden (44) voor Belgisch-Limburg in 1991 en het feit dat “via de enquête voor de top-tien slechts een beperkt aantal woorden voor de grote en kleine knikker binnengekomen” waren (Crompvoets 1991: 126), willen we in dit artikel graag wat dieper ingaan op de in Belgisch-Limburg gangbare dialectwoorden voor de knikker.

De standaardtalige benaming *knikker* komt enkel voor in Lommel, Stevensvennen, Neerpelt en Hamont-Achel in het uiterste noorden van de provincie en sluit aan bij een groot Brabants *knikker*-gebied (zie Coupé 2004: 93-95). Het hoort vermoedelijk bij het werkwoord *knikken*, een klanknabootsende term die het geluid weergeeft dat tegen elkaar stotende knikkers maken. In Hamont, Achel en Neerpelt komt de benaming voor naast *huif*, de meest frequente benaming in Belgisch-Limburg. Uitspraakvarianten zijn onder meer *huuf*, *uuf*, *(h)ief*, *haaif* enz. Samen bestrijken ze zowat de hele oostelijke helft van de provincie en ook het zuiden van Nederlands-Limburg⁴. Over de herkomst van dat woord is niet iedereen het eens: Roukens (1937: 274) voert het woord terug op Latijns *uva* ‘druif’, Leenen (1944: 116) gaat eerder uit van Waals *hîfe* ‘dop, schaal, schil, peul, huls van de noot of hazelnoot, van een ei, van erwten of bonen’, dat zelf van Germaanse oorsprong zou zijn. Hoe dan ook is *huif* in de betekenis ‘knikker’ wellicht toe te schrijven aan Romaanse invloed en vanuit de gewoonte om aanvankelijk te knikkeren met kleine vruchten of hun pitten.

In het zuiden van het gebied wordt voor Hoeselt, Vlijtingen en Membruggen *sjiethuif* en voor Bilzen, Eigenbilzen en Munsterbilzen *sjiethaaf* vermeld. Het is een samenstelling van *huif* met de stam van het werkwoord *schieten* ‘door een stoot of zwaai vooruit werpen, gooien’ en verwijst naar het weg- of vooruitschieten van de knikkers bij de meeste knikkerspelen. Hetzelfde benoemingsmotief treffen we aan bij de benaming *scheut*, eveneens verwant met *schieten*, in het centrale westelijke deel van Belgisch-Limburg van Tessenderlo en Heppen tot Houthalen-Helchteren, Zonhoven en Halen.

In Hechtel, Eksel, Wijchmaal en Peer, tussen het net genoemde *scheut*-gebied en het *huif*-gebied in, is *frank*, *frenk* of *vrank* het normale dialectwoord voor de knikker. Roukens (1937: 274) brengt het woord in verband met een werkwoord *wrang(h)en* dat ‘wringen, samendrukken’ betekent en zijn verklaring vindt in het feit dat de jongens vaak zelf lemen knikkers maakten waarvoor ze eigenhandig de aarde moesten samenpersen.

In de omgeving van Tongeren in het zuiden ligt een klein *kei*-gebiedje. De benaming komt behalve in Tongeren zelf ook voor in Koninksem, ’s-Herenelderen, Genoelselderen, Mal en Sluizen. Een *kei* is een steen(tje) en duidde oorspronkelijk een stenen knikker aan. Nadien werd het de gewone benaming voor de (kleine) knikker.

Ten westen van Tongeren en Bilzen treffen we de benaming *maai*, *maoi*, *meei* e.d. aan. De benaming komt ook voor in Luiks *måye* ‘kleine knikker van gebakken aarde’. Grofweg ten zuiden van een lijn Borgloon – Sint-Truiden en in Genk en Diepenbeek is *maai* de enige benaming, ten noorden van die lijn tot aan Hasselt worden *maai* en *klits* door elkaar gebruikt. In Zonhoven, Hoepertingen, Heers en Borgloon komt zelfs de samenstelling *klitsmaai* voor. Voor Herk-de-Stad, Schulen, Kermt en Kuringen is dan weer uitsluitend *klits* opgetekend. Dat woord komt ook voor in een gebiedje ten zuidoosten van Bilzen. De herkomst van *klits* is misschien terug te voeren op een werkwoord *klitsen* en is dan net als *knikker* klanknabootsend van aard. Een *klitsmaai* zou in die betekenis dan een *maai* om te *klitsen* ‘knikkeren’ zijn, zoals ook uit de opgave *klitsere met de mauweje* voor Jeuk blijkt. De SND-enquête vermeldt tevens de afleiding *klitser* voor Berbroek, Nieuwerkerken, Rijkel en Sint-Truiden. We treffen beide woorden ook aan als tweede deel van

de samenstellingen *pannenklits* in Lozen en Bocholt en *pannenklitser* in Bree en Meeuwen. Volgens Schoofs (1996²: 330) heeft het woord “te maken met de destijds Breese *pannesjop* (pannenfabriek) en ook met de daarbij horende *leimskûle*”. Kelchtermans (1966: 116) vermeldt voorts *kanneklitser* voor Meeuwen als een samenstelling van *kanne* ‘gebakken aarde’ en *klits* ‘klein bolletje’ en in Uikhoven is *kanneklits* een hard gebakken lemen knikker.

Aansluitend bij het *klits*- en *maai*-gebied wordt de knikker in Nieuwerkerken, Sint-Truiden, Halmaal en Bevingen *kassendou* of *kassendui* genoemd. De herkomst van dat woord is onduidelijk, al zou het eerste deel, net als *kazzer* in Westerlo (Coupé 2004: 98), van klanknabootsende aard kunnen zijn. Een specifiek Hasseltse benaming is voorts *kabas*, *kebas*, dat Staelens (1982: 233) in navolging van Grauls (1933: 261) beschouwt als een afleiding van Waals *cabosse* en de uitdrukking *djouwer al calbosse*.

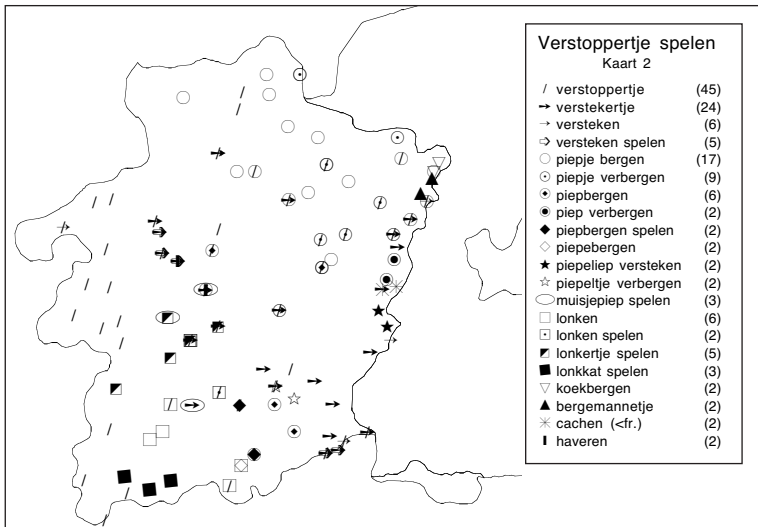
In Neroeteren, Ophoven, Maaseik, Stokkem en Leut komt ook het woord *marbel* voor. Het is een verbastering van *marmer*, dat we nog terug vinden in Opglabbeek, en duidde in de eerste plaats een marmeren knikker aan. Nu nog is het hoofdzakelijk de benaming voor een grote of dikke, harde knikker. Voor Ophoven en Maaseik is ook *marmel* opgetekend. Haust (1933: 398) vermoedt dat Luiks *måye*, Naams *maye* en Hagelands *maai* ook een verbastering zijn van Nederlands *marbel*, *marmer*. In Leopoldsburg, Stal en Meeuwen gebruikt men ook *marbol*, een samentrekking van *marbel* ‘marmer’ en *bol*. Daarbij aansluitend is voor Tessenderlo *errebol* opgetekend, een samenstelling van *aarde(n)* en *bol*.

3. Frenske Sjetz!

De benamingen voor de knikker worden dan wel beschouwd als de meest vertrouwde, eigen of typische dialectwoorden, maar is knikkeren ook het populairste spel in Limburg? Die vraag kunnen we beantwoorden aan de hand van het tweede deel van de SND-enquête, waar de invullers gevraagd werd welke spelletjes en met welk speelgoed ze als kind het liefst speelden. Wanneer we de antwoorden op die vraag samentellen, krijgen we de volgende top tien⁵:

1. verstoppertje (spelen)	56
2. knikkeren	47
3. pop	35
4. krijgertje (spelen)	23
5. hinkelen	23
6. schommelen	21
7. touwtjespringen	20
8. katapult	17
9. kaarten	15
10. hoepelen	14

We zien dat het knikkerspel niet op de eerste plaats prijkt, maar die eer te beurt moet laten aan verstoppertje spelen. Het is aannemelijk dat een spel dat zowel door meisjes als door jongens beoefend wordt de specifieke spelen voor een van beide groepen voorafgaat. Knikkeren werd in hoofdzaak immers enkel gespeeld door jongens, terwijl de nummer drie in het lijstje, de pop, een speelgoed voor meisjes is.

Kaart 2: Verstoppertje spelen in Belgisch-Limburg

De benamingen voor verstoppertje spelen zijn voor de zuidelijk-Nederlandse dialecten behandeld door Naert (1985: 15-31) en naar aanleiding van de SND-enquête en de Negende Nederlandse Dialectendag bespreekt De Tier (2007) kort de voornaamste varianten in het Nederlandse taalgebied. Zelfs voor een kleiner gebied als Belgisch-Limburg zijn ze zo talrijk en gevarieerd dat ze binnen het bestek van dit artikel niet allemaal uitgebreid kunnen behandeld worden. We willen echter toch de voornaamste benoemingsmotieven even toelichten, te beginnen met de Nederlandse benaming *verstoppertje* of de dialectvariant *verstopperke*, die vooral in het centrale westelijke deel van de provincie voorkomt. Die benaming hangt natuurlijk samen met het werkwoord *verstoppen* ‘wegstoppen, verbergen’ en heeft onder invloed van het Nederlands op school heel wat terrein gewonnen. In de SND-enquête van 2006 duikt ze verspreid over de hele provincie op.

Een vergelijkbaar benoemingsmotief ligt aan de basis van het werkwoord *versteken* ‘verbergen’ dat we o.a. in Maaseik, Dilsen-Stokkem, Genk en Uikhoven aantreffen. De uitdrukking *versteken spelen* komt voor in Koersel en Heusden-Zolder en is in 1924 ook opgetekend voor Val-Meer en Zichen-Zussen-Bolder. Verwant zijn *wegsteken* in Nieuwerkerken en Jeuk, *ewegsteken* in Velm en *voetsteken* in Borgloon. *Voet* of *vort* is een ander woord voor ‘weg’. Voorts is *voerstekerke* opgetekend voor Veldwezelt en Genoelsederen en *verstekerke* komt onder meer voor in Heusden-Zolder, Hasselt, Genk en in de SND-enquête ook in een ruimer oostelijk gebied van Elen tot Riemst, Val-Meer en Kanne.

In het noordoosten van Belgisch-Limburg, gaande van Hamont-Achel en Wijchmaal (Peer) tot As en Genk treffen we benamingen van het type *piepke bergen* of *piepke verbergen* aan. *Piep* is een klanknabootsend woord en komt voor in dit spel doordat de gezochte soms *piep!* roept om zich kenbaar te maken (Naert 1985: 19, vgl. ook het WNT). Daarnaast wordt in As, Houthalen, Zonhoven, Genk en meer zuidelijker in Hoeselt en Tongeren *piepbergen*, vaak uitgesproken als *piebergen*, gebruikt en in Vliermaal *piepbergen spelen*. Lanklaar en Eisden kennen *piep verbergen* en Stokkem *piep versteken*. Voor Maasmechelen en Boorseme is dan weer *piepeliep versteken*, een reduplicerende rijmformatie, opgetekend. In Tongeren komt naast *piepbergen* ook *piepebergen* voor en in Koninksem *piepebargen*. Het eerste deel van die samenstellingen kan eveneens terug gaan op *piep*, maar ook op het

werkwoord *piepen* ‘piep zeggen’⁶. In Diepenbeek en Bilzen zegt men verder *piepelebergen* en in Bilzen en Martenslinde *piepelke verbergen*. In Kuringen, Zonhoven en Wellen wordt de samenstelling *muskepiep spelen* gebruikt. *Muske* ‘muisje’ is in dat geval een verwijzing naar de gezochte persoon die *piep* roept. Bij een bepaalde variant van verstoppertje moest de zoeker de bergplaats en de naam van de gezochte persoon zeggen om aan te tonen dat het geen gok was. Wanneer de verstopte persoon met de verkeerde naam genoemd werd, riep die volgens het *Bocholter woordenboek* ‘Frenske Sjetz!’ (Cuppens e.a. 2004: 54), waarschijnlijk een niet-bestaande persoonsnaam, om duidelijk te maken dat de zoeker zich vergiste.

Een laatste benoemingsmotief dat een omvangrijker gebied beslaat in het zuidwesten van Belgisch-Limburg is *lonken* en de daarvan afgeleide benamingen. Het is een gewestelijk woord voor ‘loeren’ en het WNT vermeldt voorts de betekenis “Bij het ‘verstoppertje’ [...] spelen: de verborgen zoeken”. Met name in de SND-enquête is dat woordtype ten opzichte van de schaarse gegevens uit de oudere vragenlijsten goed vertegenwoordigd. We troffen *lonken* aan in Koninksem en Lauw en *loenken* in Ulbeek, Hoepertingen, Rijkel en Hasselt. Hasselt en Kortessem kennen voorts *loenken spelen*, Riksingen *loenkes spelen* en opnieuw Hasselt, Kuringen, Nieuwerkerken en Sint-Lambrechts-Herk *loenkerke spelen*. In Mielen-boven-Aalst, Heers en Mechelen-Bovelingen komt dan weer *loenkkat (spelen)* voor, een samenstelling van *lonken* met *kat*, dat volgens het WNT een “benaming van, of als een naam bij sommige kinderspelen” gebruikt wordt. Naerts (1985: 19) beschouwt de ‘kat’ in het verstoppertjesspel als “de gene die zich moet verbergen”. Ons lijkt het eerder net de persoon te zijn die de verborgen moet zoeken (vgl. ook *muskepiep*, zie hoger). Voor Kerkom is voorts de reduplicatie *lonke-lonk spelen* opgetekend en voor Loksbergen de rijmformatie *nonk-lonk*.

Ten slotte treffen we ook nog heel wat unica aan bij de benamingen voor verstoppertje spelen. Aansluitend bij het vorige benoemingsmotief vinden we in Tongeren ook *loeloekkes spelen*, een vervorming van *loerlonkens*, en in Sint-Truiden *luup spelen*. *Luup* vinden we in het WNT terug als *luip* en is verwant met of een afleiding van *luipen* ‘loeren, glui-pen’. Het is allicht niet in verband te brengen met *loop spelen* (van *lopen*) dat in het WBD vermeld wordt voor Landen (Coupé 2004: 48). De benaming *koekbergen* in Ophoven en Geistingen sluit aan bij een groter

gebied in Nederlands-Limburg met *koek verbergen*. *Koek* is net als *piep* een uitroep van de gezochte, vgl. Snijders (1986: 133): “‘koek’ roepen en zich ‘verbergen’”. Ook de benaming *bergemenke*, een samenstelling van *bergen* ‘verbergen’ en *menke* ‘mannetje’ in Maaseik sluit aan bij een ruimer gebied in Nederlands-Limburg. De SND-enquête vermeldt voor Leut en Eisden verder de benaming *cachen*, afgeleid van het Frans *cacher* ‘verbergen, verstoppen’ en *cache spelen* in Maasmechelen. Lommel kent voorts *fanie spelen* of *doen*, volgens Jansen (1966: 81) “waarschijnlijk [...] een overblijfsel uit een of ander kinderriempje, dat door de “vanger” of “vangster” gezongen werd tijdens de periode dat de andere deelnemers of deelnemsters zich moesten verstoppen”. In Zolder en Zonhoven kent men *haveren* of *haoveren*, afgeleid van *haver* ‘toevluchtsoord, veilige plaats (voor de zoeker bij het zoekspel of verstoppertjesspel)’, vgl. Fr. *le havre* ‘toevluchtsoord; wijkplaats’ (Lemmens 2004: 153). *Petotten* in Diepenbeek is waarschijnlijk een verbastering van *bedotten* ‘iemand voor de gek houden’. De gedachte dat de gezochte door *piep* te roepen de zoeker voor de gek houdt speelt daarbij zeker een rol. Voor Tessenderlo ten slotte is in 1924 door twee verschillende informanten *hainke haon spelen* of *doen* genoteerd. *Haon* is het dialectwoord voor ‘haan’, *hainke* of (met glottisslag) *hainje* voor ‘haantje’ en de uitroep *hainke haon* is vergelijkbaar met *piep* of *koek*. Een ‘haantje’ is in het Nederlands ook een benaming voor een bijdehand persoon (verg. *haantje-de-voorste*) en zou in het spel naar de zoeker kunnen verwijzen, maar de herkomst van deze uitdrukking is toch niet helemaal duidelijk.

In wat volgt behandelen we de top drie van de jongensspelen en die van de meisjesspelen afzonderlijk. Op de benamingen van de schommel komen we aan het einde van dit artikel terug en voor diverse benamingen in verband met het kaartspel verwijzen we naar de verhandeling van Vandebosch (1974). Krijgertje spelen, de nummer vier in het lijstje, wordt eveneens behandeld in Naert (1985: 45-67). Veel van de daar opgetekende traditionele benamingen treffen we in de SND-enquête van 2006 nog maar nauwelijks of zelfs helemaal niet meer aan. Dat is onder andere zo voor benamingen van het type *tuus(ke)* of *ties(ke) spelen, jagen, ...* die oorspronkelijk een aanzienlijk gebied in het zuidoosten van de provincie bestreken. Het is in de SND-enquête nog enkel opgetekend voor Wellen en allicht afgeleid van Frans *toucher* ‘aanraken, tikken’ (Naert 1985: 57). Oris (2000: 283, 522) vermeldt het in

zijn woordenboek voor Kortessem trouwens als synoniem van *loenke* ‘verstoppertje spelen’! Ook het noordelijke *lets(ke) jagen*, van *lets* ‘laatst’ en vandaar: ‘de laatste tik die kinderen elkaar bij het uiteengaan trachten te geven’, werd alleen nog geantwoord voor Eksel en Kaulille. Enkel het type *kat* en de verkleinvorm *katje* of *ketsje jagen, lopen en spelen* heeft zich behoorlijk weten te handhaven in het uiterste zuiden en zuidoosten. Volgens de resultaten van de SND-enquête komen in 2006 overwegend de benamingen *vangertje* of *vangerke*, dat voorheen beperkt was tot Lommel, Heusden, Zonhoven, Genk en Opglabbeek, en *tikkertje* of *tikkerke* voor. Die laatste troffen we voorheen uitsluitend in Nederlands-Limburg aan. Bovendien duikt ook de benaming *pakkerke* op in Gingelom, Sint-Lambrechts-Herk, Wellen en Gors-Opleeuw.

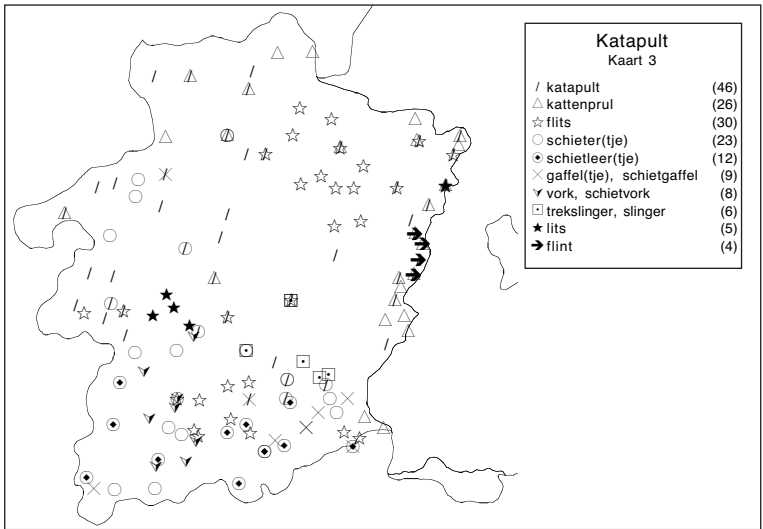
4. Top drie van jongensspelen

4.1. Knikkeren

Het favoriete jongensspel is het knikerspel. De benamingen voor de knikker worden dan ook door veel dialectsprekers als het meest typisch voor hun dialect ervaren en hebben we reeds eerder in dit artikel besproken. De algemene benamingen voor het spel zelf hangen samen met de daar vermelde zelfstandige naamwoorden. Zo treft men in het *huif*-gebied het ervan afgeleide werkwoord *huiven* aan en omschrijvingen als *huiven schieten, met huiven schieten, met de huiven schieten* of *met (de) huiven spelen/doen*. Hetzelfde geldt voor de andere benamingen voor de knikker.

4.2. Katapult

De standaardtalige vorm *katapult* komt voor in het noordwesten en in het oosten van Belgisch-Limburg en is van betrekkelijke jonge datum. In de oudere vragenlijsten van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* treffen we enkel *kattepult* of *kattepul* aan, en in Meeswijk *kattepiel*. Het eerste element, *katte-*, zien we ook terug in de benaming *kattenprul* in diezelfde gebieden. Het is een volksetymologische verbastering van *katapult* die ontstaan is door de gedachte aan een ‘prul om op katten te schieten’. De *katapult* werd daartoe inderdaad wel eens gebruikt zoals ook blijkt uit de gelegenhedsopgaven *kattenspel* voor Gellik en *kattenpees* voor Bilzen. Beide *katapult/kattenprul*-gebiedjes

Kaart 3: De katapult in Belgisch-Limburg

worden van elkaar gescheiden door een gebied rondom Bree waar *flits* het gewone woord voor de katapult is. Het is volgens Kelchtermans (1964: 72) “ontleend aan Fr. *flèche*, wellicht door mnl. *flitsch*, *flitze*, verouderd hgd. *flitsch*, *flitz*”.

In de omgeving van Wellen, Kortessem en Borgloon duikt een tweede *flits*-gebiedje op, van het eerste gescheiden door een gebied met *trekslinger*. Die benaming komt voor in Diepenbeek, Genk, Hoelbeek en Eigenbilzen en is een samenstelling van *trekken* en *slinger*. Voor Genk en Munsterbilzen is ook het simplex *slinger* opgetekend. De benaming beschouwt de katapult als een soort slinger waaraan men moet trekken om steentjes en dergelijke weg te schieten of werpen.

Een derde *flits*-eilandje ten slotte komt voor in het zuidoosten van de provincie, waar de benaming is opgetekend voor Riemst en Zussen. In de buurt van die plaatsen komt verspreid de benaming *gaffel* of het verkleinwoord *geffelke* voor, o.a. in Zichen, Grote-Spouwen, Membruggen en – iets verder weg – Vliermaal. Het is een verwijzing naar het vorksgewijs gevormd takje van de katapult waaraan de elastiek bevestigd is. Voor Hees is voorts *gaffelgeweerke* opgetekend.

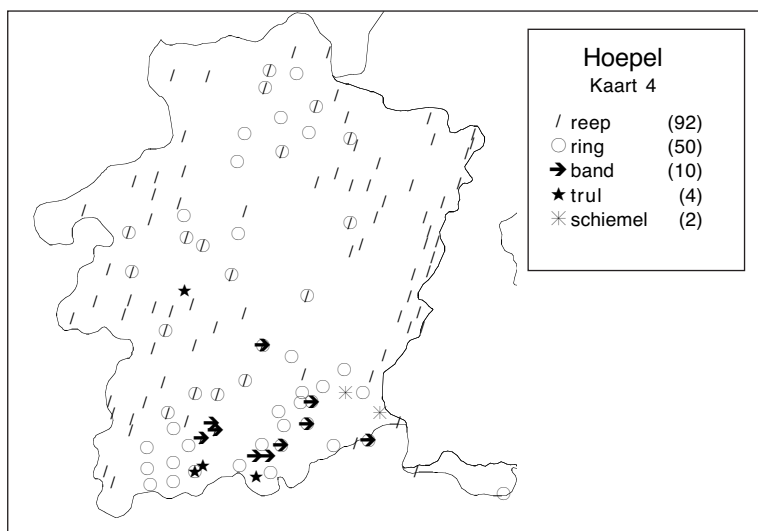
Een gelijkaardige verwijzing naar de vorm treffen we aan bij *vork* in Kozen, Ulbeek, Engelmanshoven, Gutshoven en Borgloon of – met ontronding – *verk* in Hasselt en *schietvork* in Zepperen. Het eerste element van laatstgenoemde samenstelling is afgeleid van het werkwoord *schieten* en verwijst naar de functie van de katapult om steentjes enz. weg te schieten. Dat benoemingsmotief ligt ook aan de basis van de benaming *schierter* of *sjieter* en het verkleinwoord *schierterke* of *sjieterke* in het westen en zuiden van Belgisch-Limburg, van de benaming *schietleer(ke)*, *sjietleer(ke)* in de omgeving van Sint-Truiden en Tongeren en van *schietlap*, *sjietlap* en *skietlap* in respectievelijk Nieuwerkerken, Beverst en Gingelom. Voor Nieuwerkerken is voorts eveneens *schietgeweerke* en voor Niel-bij-St.-Truiden (*skiet*)*geweerke* opgetekend; Hees kent naast het eerder vermelde *gaffelgeweerke* ook *sjietgeweerke*. De verwijzing naar geweer vinden eveneens terug in de benaming *flint* te Lanklaar, Stokkem, Meeswijk en Leut. Janssen (1964: 205) brengt het woord in verband met (Duits-) Rijnlands *Flinte* ‘(jacht)geweer’ en geeft als voorbeeld “met een flint naar de mussen schieten”.

In Hasselt en de westelijke buurdorpen Kermt, Stokrooie en Kuringen heet de katapult voorts *lits*. Staelens (1982: 212) beschouwt het woord als afkomstig van het Middelnederlands *litse*, “laqueus (snoer), Du. *Litze* van ofr. *lice* < Lat. *licium* ‘draad’: waarschl. hetzelfde woord als *lus*”. Ten slotte wordt in Lauw de Franse benaming *lance-pierre* gebruikt en in Val-Meer *grèèbel*, waarvan de herkomst onduidelijk is.

4.3. Hoepel

In de SND-enquête van 2006 duikt de Nederlandse benaming *hoepel* vooral op in het westen van Belgisch-Limburg en in enkele plaatsen in de buurt van Maaseik. Dat moet echter een gevolg zijn van de invloed van de standaardtaal, want in de oudere vragenlijsten van de Zuidnederlandse Dialectcentrale te Leuven komt het woord geen enkele keer voor⁷.

De gebruikelijkste benaming in Belgisch-Limburg is *reep*. Het komt in verschillende gedaantes (*reep*, *reip*, *riep*, ...) hoofdzakelijk voor in een westelijke en oostelijke strook langs weerszijden van de provincie. Het woord is identiek aan het Duits *Reif* en *Reifen* ‘hoepel, band’ (Weijnen 1940: 277). Tussen beide gebieden loopt een breed middengebied waar

Kaart 4: De hoepel in Belgisch-Limburg

ring, *rink* het gebruikelijke woord is. Die benaming dankt de hoepel aan zijn vorm of aan de ringen om duigen van een vat samen te houden, die als hoepel gebruikt werden. Het *ring*-gebied wordt in het noorden enkele malen doorkruist door *reep*-opgaven. In het zuiden wordt het onderbroken in de buurt van Tongeren en Borgloon, met een uitschieter naar Diepenbeek, waar men *band* zegt, een verwijzing naar de gewoonte om verschillende soorten banden, bijv. fietswielen en -velgen, als hoepel te gebruiken.

In Stokrooie, Veulen, Heers en Lauw heet de hoepel voorts *trul*. *Van Dale* en het WNT geven als mogelijke betekenis van *trul* '(ronde) schijf'. Het hangt allicht samen met het werkwoord *trullen* '(doen) rollen'. In Genoelselderen en Rosmeer ten slotte gebruikt men het woord *schiemel*, waarvan de herkomst onduidelijk is. Ook in de SND-enquête van 2006 wordt het woord nog vermeld voor Rosmeer.

5. Top drie van meisjesspelen

5.1. Pop

Het populairste speelgoed voor meisjes blijkt volgens de SND-enquête

nog steeds de pop te zijn. Op die manier lijkt de top drie van de favoriete meisjesspelletjes het traditionele rollenpatroon te bevestigen dat meisjes met poppen spelen en jongens met autootjes, dat bij de jongens overigens de vierde plaats bekleedt, nipt gevolgd door Lego of het spelen met blokken.

Voor de pop zijn er geen andere woorden in omloop, al zijn er wel enkele uitspraakverschillen waar te nemen. In het noorden van de provincie zegt men gewoon *pop*, in het zuiden – grofweg ten zuiden van Genk en Hasselt – en in Tessenderlo, Oostham, Kwaadmechelen en Kerkhoven spreekt men van een *poep*. Voorts komen verspreid ook nog enkele *poop*-vormen voor, o.a. in Neerpelt, Overpelt, Rekem en Lanaken.

5.2. *Hinkelen*

De dialectbenamingen voor het kinderspel waarbij men op één been springend een steentje of houtje volgt dat van het ene vak van de hinkelbaan naar het volgende wordt voortgeschopt zijn in Belgisch-Limburg terug te voeren op een en hetzelfde grondwoord, namelijk *hinken* met als oorspronkelijke betekenis ‘mank gaan’. We treffen het woord, net als zijn frequentativum *hinkelen*, verspreid over de hele provincie aan als benaming voor het spel. Geen van beide woorden is echt gebiedsvormend, al lijkt *hinken* wat nadrukkelijker aanwezig te zijn in het zuiden en *hinkelen* in het noordwesten. Naert (1985: 98) verklaart de betekenisontwikkeling van beide woorden als volgt: “*Hinken* had waarschijnlijk oorspronkelijk alleen de betekenis ‘op één been springen (van pijn)’. Om het spel te benoemen maakte men gebruik van de frequentatiefvorm *hinkelen*. Later heeft *hinken* dan ook de betekenis ‘op één been springen bij wijze van spel’ bijgekregen”. Beide woorden hebben zich tot op vandaag naast elkaar weten te handhaven, zonder dat een van beide benamingen erin geslaagd is de andere te verdringen.

In de Limburgse Kempen komt de ietwat specifiekere benaming *perk-hinken* voor. Het is een samenstelling van *perk* ‘afgebakende ruimte’ (verwant aan *park*) en *hinken*. In Zonhoven kent men ook *perkskehinken* en in Eksel staan beide delen van de samenstelling in omgekeerde volgorde: *hinkperken*. In het noordwesten treffen we in Oostam, Heppen en Tessenderlo opnieuw het frequentatief, *perkhinkelen*, aan.

Andere vormen die doelen op (een van) de afgebakende ruimte(s) bij het hinkelen zijn *bergskehinken* te Hamont en *heuvelhinken* te Meeuwen. Beide woorden verwijzen naar het laatste perk, dat meestal wat groter is dan de andere vakken en het doel is van het spel. Ook het werkwoord *hemelen*, dat in de SND-enquête is opgetekend voor Bilzen, verwijst naar het laatste perk, dat in vele dialecten *hemel* heet.

Tot slot heeft de SND-enquête van 2006 nog twee nieuwe benamingen opgeleverd. In Stokkem, Eisden en Uikhoven duikt de benaming *hinkepinken*, *inkepinken* op en in Veldwezelt en Kanne *hinkerke spelen*. Het eerste is allicht niet meer dan een klanknabootsende reduplicatie, het tweede is misschien ontstaan naar analogie met benamingen als *versterkerke* of *verstopperke spelen* ‘verstoppertje spelen’ en *tikkerke spelen* ‘krijgertje spelen’.

5.3. Touwtjespringen

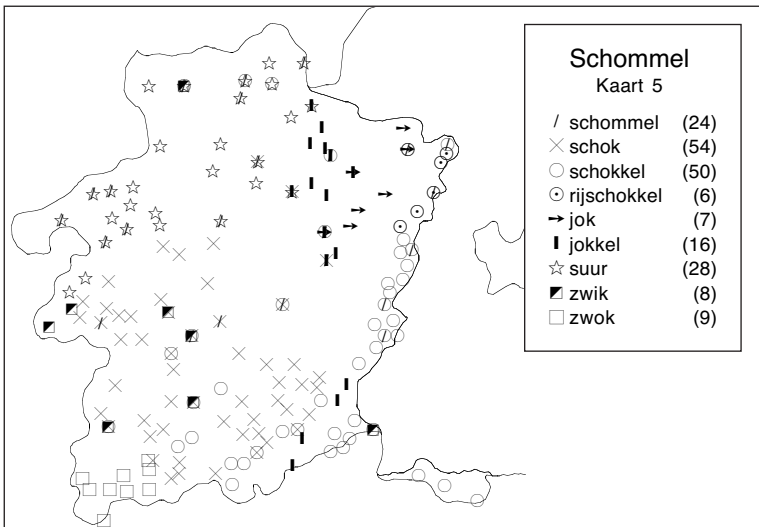
Touwtjespringen vervolledigt de top drie van meisjesspelen. Het is het kinderspel waarbij men over een koord springt die met beide handen over het hoofd en onder de voeten door gezwaaid wordt en dat vooral door meisjes beoefend wordt. De standaardtalige benaming *touwtjespringen* komt in de dialectvorm *touwkespringen* of *tuikespringen* enkel voor aan de onmiddellijke grens met Nederlands-Limburg. In Belgisch-Limburg treffen we hoofdzakelijk samenstellingen met *koord-* aan. Dat hoeft ons niet te verwonderen, aangezien de Belgisch-Nederlandse benaming voor een ‘touw’ *koord* is⁸. In het grootste deel van de provincie is het spel gekend als *koordjespringen*, met vele uitspraakvarianten: *keurdjespringen*, *keerdjespringen*, *koordsjespringen*, *kierdsjespringen*, *kjùdsjespringen*, *kwodsjespringen*, ... Meer naar het westen toe wordt de benaming *koordspringen* gebruikt in Kwaadmechelen, Kerkhoven, Peer en Zonhoven met de variant *koorspringen* in Tessenderlo en Heusden-Zolder en met *r*-deletie in het zuidwesten van de provincie: *koodspringen* (o.a. in Sint-Truiden).

Voor Halen is verder *koorddansen* opgetekend en voor Meldert en Lummen *koordansen*. Heest kent *kwoddaase* en *keitsjedaase*, Zichen *kjeudjedaase* en Zussen *kweudjedaase*. Het springen heeft wel iets weg van dansen, zodat de benaming voor de hand ligt.

6. De jokkel en het sjokkepoeike

In de traditionele oudere vragenlijsten die geraadpleegd worden voor het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* is nergens de vraag gesteld naar de benamingen voor het schommelpaard of hobbelpaard, ‘een klein, nagemaakt houten paard op twee halvemaaanvormige stukken hout, als speelgoed voor kinderen’. De antwoorden van de SND-enquête bezorgen ons dus uniek materiaal, dat voor dit artikel aangevuld werd met gegevens uit de verschillende lokale woordenboeken. Om de Belgisch-Limburgse benamingen voor het schommelpaard – en meer bepaald het eerste deel van die samenstelling – te verklaren, is het goed om eerst een blik te werpen op de dialectwoorden voor de schommel.

6.1. Schommel

Kaart 5: De schommel in Belgisch-Limburg

De benamingen voor de schommel in het hele Nederlandse taalgebied zijn reeds uitgebreid behandeld en besproken in Verhoeven 1965. Uit de gegevens van de SND-enquête in 2006 blijkt dat er bij de benamingen voor de schommel in Belgisch-Limburg geen sprake is van dialect-

verlies. De verschillende dialectwoorden hebben opvallend goed stand gehouden en op enkele details na komt een zelfde beeld naar voren als in de oudere vragenlijsten.

De Nederlandse benaming *schommel* duikt vooral op in het noorden van de provincie. Op het eerste gezicht zou men geneigd zijn dat toe te schrijven aan invloed van het noorden of van de standaardtaal, maar in de enquête van de Leuvense hoogleraar Willems uit 1885 echter werd *schommel* reeds opgegeven voor Lommel, Oostham, Tessenderlo, Berlingen, Neerpelt, Peer, Bree, Maaseik, Stokkem en Genk. Het lijkt erop dat het woord in de twintigste eeuw echter aan populariteit heeft ingeboet. In de traditionele vragenlijsten van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* treffen we het woord enkel aan in het noorden van Nederlands-Limburg. In de SND-enquête van 2006 daarentegen komt het woord opnieuw enkele keren voor, dit keer allicht wel onder invloed van het Standaardnederlands.

In de meeste dialecten in Belgisch-Limburg wordt de schommel aangeduid met een woord van de *schok-/schokkel*-familie. *Schok* is de oudste benaming van die familie en is reeds in de zestiende eeuw opgetekend in de betekenis ‘schommel’ (Verhoeven 1965: 111-112). Het hoort bij het werkwoord *schokken* ‘door een stoot in krachtige beweging brengen’. De benaming komt volgens Verhoeven alleen nog voor in het zuidwestelijke deel van Belgisch-Limburg. We vinden ze terug van Linkhout en Donk in het westen tot in Genk en de omgeving van Bilzen en Tongeren in het oosten, en van Heusden-Zolder en Houthalen in het noorden tot in Sint-Truiden, Groot-Gelmen en Heers in het zuiden. Voor Sint-Truiden, Sint-Lambrechts-Herk en Stevoort is voorts de variant *schog* opgetekend.

Ten zuiden van Tongeren, met westelijke uitlopers tot in Borgloon, Kortesseem en Wellen, treffen we reeds *schokkel* en varianten aan. De benaming komt in Belgisch-Limburg verder vooral voor in het uiterste oosten, van in de gemeente Riemst in het zuiden tot Maaseik en Kessenich in het noorden, en kent vele verschijningsvormen: *schokkel*, *sjokkel*, *sjoggel*, *sjoegel*, *sjoekel*, *zjoekel*, ... Het woord vindt aansluiting bij een groot *schokkel*-gebied ten zuiden van Kessel in Nederlands-Limburg en loopt verder in het Rijnland. We treffen het ook aan in de Duitse standaardtaal: *Schaukel*. Het is een afleiding van *schokkelen*, een

frequentativum van *schokken*, of van *schok* met het achtervoegsel *-el*. Voor Kinrooi, Ophoven, Geistingen, Maaseik, Elen en Rotem is naast *sjokkel* ook *rijjsjokkel* opgetekend, een samenstelling van de stam van het werkwoord *rijden* met *schokkel*.

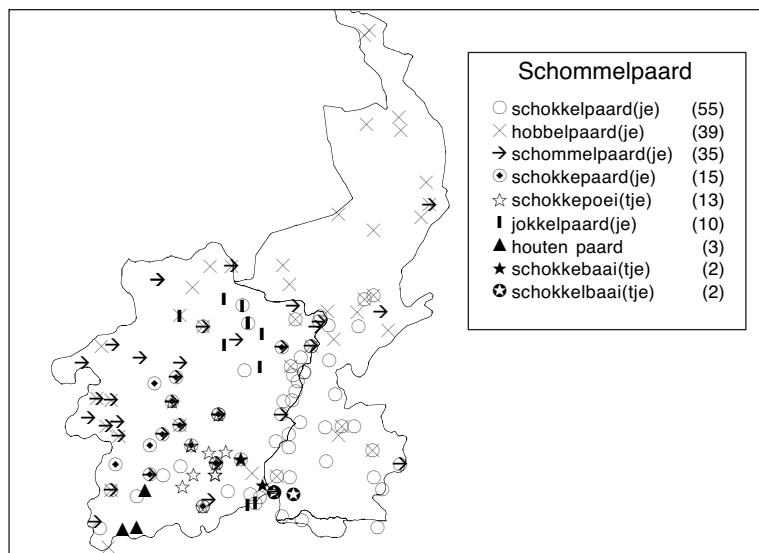
Net ten westen van de *rijjschokkel*-vormen is voor Opglabbeek, Dorne, Opoeteren, Neeroeteren, Opitter, Kinrooi, Molenbeersel en de aansluitende Nederlands-Limburgse plaatsen Stramproy, Tungalroy, Hunsel, Ell, Neeritter en Ittervoort de vorm *jok* of *joek* opgetekend. Nog iets verder westelijker, in de omgeving van Bree tot in Bocholt, Reppel, Wijshagen, As en Niel-bij-As, wordt *jokkel* of *joekel* gebruikt. Ook in het zuidoosten van de provincie komt *joekel* voor in Veldwezelt, Hees, Genoelselderen en Mal. Verhoeven (1965: 113) beschouwt deze vormen met *j-* als een evolutie uit *schok(kel)*. Met uitzondering voor de vormen in het zuidoosten lijkt die verklaring ons eerder ontoereikend. Men zou immers verwachten dat de *schok-* en *jok-*vormen een aaneengesloten gebied vormen en de *schokkel-* en *jokkel-*vormen een ander, waar zich nadien op de grens van beide gebieden een verschuiving van *sch-* naar *j-* heeft voorgedaan. Dat is echter niet zo: de *jok-*vormen grenzen aan het *schokkel-*gebied en de *jokkel-*vormen aan het *schok-*gebied. We treffen van west naar oost dus de volgende vormen aan: *schok*, *jokkel*, *jok* en *schokkel*. Misschien bestond een gelijkbetekenend werkwoord *jokken* naast *schokken* of houden de *j-* vormen enig verband met *jokken*, een afleiding van Latijns *jocari*, dat volgens het WNT ‘dartelen, spelen, stoeien’ kan betekenen?

In het noordwesten van de provincie, gaande van Lommel en Hamont-Achel tot Meeuwen, Helchteren, Koersel, Beringen, Meldert, Linkhout en enkele aangrenzende Brabantse plaatsen, wordt *suur* of *seur* en – met ontronding in Peer en Meeuwen – *seer* of *sier* gebruikt om de schommel aan te duiden. Dat woord is allicht een afleiding van *zwieren* ‘zich heen en weer gaand voortbewegen’, net als *zwier*, de benaming voor de schommel in het centrale deel van Vlaams-Brabant (zie Coupé 2004: 139-141).

Onder het net genoemde gebied is helemaal in het uiterste westen van de provincie *zwick* opgetekend voor Loksbergen en Halen. Die benaming komt ook voor in Stevoort en Hasselt, zij het dan voornamelijk om de schommels op de kermis aan te duiden, en in Sint-Truiden. Het

woord is ruimer verspreid in het zuidoosten van Vlaams-Brabant (zie Coupé 2004: 139-141) en is afgeleid van het werkwoord *zwicken* ‘op en neer, heen en weer bewegen’. Daarmee verwant is *zwok*, dat we aantreffen in het uiterste zuidwesten van Belgisch-Limburg, met name in Gingelom, Niel-bij-St.-Truiden, Mielen-boven-Aalst, Borlo, Jeuk, Engelmanshoven, Gelinden en Mechelen-Bovelingen. Het WNT verklaart *zwok* als een “alterneerenden vorm bij *zwick* ‘schommel’ of verkorting uit *zwickzwok*”.

Ten slotte zijn nog enkele unica het vermelden waard. Voor Loksbergen is *holaars* opgetekend (naast *zwick*), dat aansluit bij een Vlaams-Brabants gebied en afgeleid zou zijn van ‘hol over aars tuimelen’. Ook in Leopoldsburg zijn woorden van buiten de provincie gangbaar: *zwier* en *touter*. Het *Bocholter woordenboek* vermeldt voorts *balleswaar* (Cuppens e.a. 2004: 20), afgeleid van het Frans *balançoire*. We besluiten met een woord dat we uitsluitend aantreffen in de SND-enquête: een dialectspreker voor Lauw noteerde *schikkel*. Voorheen waren voor Lauw of het buurdorp Rutten nog geen gegevens beschikbaar. *Schikkel* verhoudt zich tot het noordelijkere *sjokkel* in Koninksem of *zjoekel* in Widoioie als *zwick* tot *zwok*.

Kaart 6: Hobbelpaard, schommelpaard in de Limburgse dialecten

6.2. Schommelpaard

In 1988 schreef Hugo Claus het toneelstuk *Het schommelpaard: een kwalijke comédie*. Het woord *schommelpaard* verschijnt in *Van Dale* echter pas voor het eerst ten tonele in de veertiende editie (Boonen en Geeraerts 2005¹⁴) als een ‘houten paard op een gebogen onderstel, als speelgoed voor kinderen’. Voorheen was enkel *hobbelpaard* ‘klein, nagemaakt houten paard op twee halvemaanvormige stukken hout, waarop kinderen hobbelen [i.e. schuddend voortgaan]’ opgenomen als benaming voor het kinderspeelgoed⁹.

Hoewel *Van Dale* het woord niet kenmerkt als gewestelijk of ‘Belgisch-Nederlands’ en het woord niet vermeld wordt in het *Vlaams-Nederlands woordenboek* (Bakema e.a. 2003) of op verschillende websites met Vlaams-Nederlandse woordenlijstjes, laat nader onderzoek van de attestaties op internet een genuanceerder beeld zien. De gegevens die in januari 2007 verkregen zijn met behulp van Google bieden natuurlijk geen absolute garanties, maar geven wel een sterke indicatie van het gebruik van beide woorden. Een eenvoudige zoektocht op internet levert 16.400 treffers op voor *schommelpaard*, tegenover 77.700 voor *hobbelpaard*. Op heel wat verkoop- en veulingsites wordt het speelgoed bovendien voorzien van beide benamingen. Van de 16.400 treffers voor *schommelpaard* komen 10.100 pagina’s of 61,5 % uit België, tegenover amper 524 of iets meer dan 3 % uit Nederland¹⁰. Voor *hobbelpaard* is het beeld net andersom: van de 77.700 treffers komen 66.600 pagina’s of maar liefst 85 % uit Nederland, tegenover 667 of minder dan 1 % uit België. Wanneer we die gegevens per land ordenen, levert dat het volgende beeld op:

	Nederland	%	België	%
schommelpaard	66.600	99,2	667	6,2
hobbelpaard	524	0,8	10.100	93,8
<i>totaal</i>	<i>67.124</i>	<i>100</i>	<i>10.767</i>	<i>100</i>

Voor Nederland is 66.600 keer *hobbelpaard* opgetekend, tegenover 524 keer *schommelpaard*; voor België 667 keer *hobbelpaard* tegenover 10.100 keer *schommelpaard*. *Schommelpaard* blijkt dus wel degelijk overwegend tot het Belgisch-Nederlands te behoren en het woordpaar

*schommel*paard/*hobbelpaard* lijkt in aanmerking te komen om toegevoegd te worden aan de Vlaams-Nederlandse woordenlijstjes.

In de Belgisch-Limburgse dialecten treffen we beide woorden hoofdzakelijk in hetzelfde gebied aan en wel in het uiterste noorden en centrale westelijke deel van de provincie, grosso modo het gebied met de *suur*-benamingen voor de schommel. *Schommel*paard is de provincie allicht binnengedrongen vanuit het westen, *hobbelpaard* vanuit het noorden. Ook in het noorden van Nederlands-Limburg is *hobbelpaard* de gewone benaming.

Voor het overige vertoont het kaartbeeld een grote gelijkenis met de kaart van de schommel. In het Maaskempens komt in de omgeving van Bree de benaming *jokkelpaard* voor. De schommel heet er *jokkel* of *jok*. In de dialecten van Kessenich tot Lanaken langs de grens met Nederlands-Limburg, in de gemeente Riemst en ten zuiden van Tongeren met uitlopers tot in Kortesseem, Wellen en zelfs Rijkel, Sint-Truiden en Niel-bij-St.-Truiden treffen we vormen van het type *schokkelpaard* aan: *schoggelpaard*, *sjokkelpaard*, *sjokkelpeerd*, *schokkelpeerd*, *schokkelpjaad* enz. In Lauw vinden we opnieuw de vorm met *i*-klank: *sjikkelpjaad*.

In het gebied met *schok* voor ‘schommel’ komt zoals te verwachten *schokkepaard* (*schokkepeerd*, *schokkepjaad*, *schoggepjaad*, ...) voor in de buurt van Zonhoven, Hasselt, Genk en Diepenbeek. In de omgeving van Bilzen overheeft echter de benaming *schokke*- of *sjokkepoei(ke)*. Volgens het WNT is *poei* in het Hageland en Haspengouw bekend als “lokroep en naam voor een veulen”. Voor Munsterbilzen en Vroenhoven is voorts *sjokkebai(ke)* opgetekend, een samenstelling van *schok(ken)* en het Franse *bai*, *baie*, de benaming voor een roodbruin paard. Het tweede deel van dat woord vinden we ook terug in *sjokkelbajke* te Kanne en *zjoekelbajke* in Zichen-Zussen-Bolder.

In Kerkhoven komt voorts de benaming *wippaard* voor en in Hoepertingen, Jeuk en Mechelen-Bovenlingen ten slotte *haote pjaad* ‘houten paard’, een benaming die ook gebruikt wordt om een kermismolen aan te duiden in Kortesseem, Veulen, Heers en Niel-bij-St.-Truiden.

7. Slotbeschouwingen

Op basis van de resultaten van de SND-enquête kunnen we zeggen dat

de lokale dialectwoorden voor heel wat kinderspelen en speelgoed anno 2006 nog vrij goed ingeburgerd zijn bij de meeste dialectsprekers. Dat is voor een deel te danken aan de populariteit van die spelen en hun benamingen zelf. Als voorbeeld kunnen we de benamingen voor de knikker of de schommel vermelden, waar de resultaten van de SND-enquête nauwelijks afwijken van de gegevens van oudere vragenlijsten.

Zoals te verwachten is er wel een bepaalde mate van dialectverlies en enige invloed van de standaardtaal waar te nemen. Dat geldt vooral voor de benamingen voor krijgertje spelen, waar de SND-enquête hoofdzakelijk benamingen oplevert die als het ware als tussentaal bestempeld kunnen worden: *tikkerke*, *vangerke*, *naloperke* en *pakkerke*. Voor een representatief beeld van de traditionele dialectwoorden als *letske jagen* of *tuuske spelen* kunnen we enkel nog maar verwijzen naar de verhandeling van Naert (1985), die zich baseert op vragenlijst 36 uit 1941 van de voormalige Zuidnederlandse Dialectcentrale te Leuven.

Voor de benamingen van recentere spelletjes als de gameboy, x-box of beyblades blijken vooral de Nederlandse of engelstalige termen gebruikt te worden. Nieuwe dialectwoorden worden doorgaans niet gevormd.

NOTEN

1. Dat materiaal omvat zowel de antwoorden van de traditionele vragenlijsten die in het kader van dat woordenboek verstuurd werden als de gegevens uit de diverse lokale woordenboeken en aanvullingen die tot op heden in Belgisch-Limburg zijn verschenen, van de 6 idiotica die in de jaren zestig als licentiaatsverhandeling aan de K.U.Leuven gemaakt zijn en van de woordenlijstjes van Lauw en Heers die op het internet te vinden zijn (zie respectievelijk de websites <http://web.tiscali.it/baillien/abl> en <http://users.pandora.be/vswg/html/dialecten.html>). Zie voor een volledige lijst het Ten geleide van die aflevering (Keulen, te verschijnen).
2. Dat dialectwoord voor de knikker is in Bilzen ook de benaming geworden van Jeugdhuis De Haajf, gelegen aan de Zoemerik 4 in de buurt van het stadshuis.
3. De benamingen voor beide begrippen worden uitgebreid behandeld in de lemma's ZAKDOEK (blz. 149-150 en kaart 93, blz. 289) en VEST

- (blz. 40-41 en kaart 23, blz. 254) van aflevering 1.3: ‘Kleding en lichamelijke verzorging’ van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (Keulen 2005).
4. Zie ook de bijdrage over Nederlands-Limburg.
 5. Dat beeld is natuurlijk enigszins vertekend doordat veel invullers in de eerste plaats denken aan een van de spelletjes waarvoor ze in het eerste deel van de enquête de dialectbenaming noteerden. Voor dit artikel is dat echter aardig meegenomen, aangezien we zo voor ieder van de begrippen over voldoende gegevens beschikken.
 6. Vanuit de betekenis ‘uit een schuilhoek of achter een bedekking onder het roepen van *piep!* plotseling tevoorschijn komen’ heeft zich overigens de betekenis ‘loeren, gluren’ van *piepen* ontwikkeld, die volgens Naert (1985: 21) eveneens aan de basis van *piepenbergen* kan liggen. Vergelijk ook de benamingen *lonken* en *luup spelen*.
 7. Het betreft in totaal 194 gegevens van de volgende vragenlijsten: ZND 01 (1922), vraag 482: ‘hoepel’, ZND 27 (1938), vraag 8: ‘hoepel (ijzeren of houten ring die door de kinderen voortgedreven wordt)’ en ZND B1 (1940sq), vraag 139: ‘hoepel’.
 8. *Van Dale* kenmerkt het woord als ‘Belgisch-Nederlands’ en ook het *Vlaams-Nederlands woordenboek* vermeldt *koord* “in België soms voor: touw” (Bakema e.a. 2003: 167).
 9. Het woord komt overigens niet voor in het omvangrijke *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) of in de *Woordenlijst Nederlandse Taal* (2005), beter bekend als Het Groene Boekje.
 10. Van de overige pagina’s is geen nadere informatie beschikbaar zodat ze voor onze doelstellingen verder niet relevant zijn.

BIBLIOGRAFIE

- Bakema, P. e.a. (red.) (2003), *Vlaams-Nederlands woordenboek. Van ambtanterik tot zwanzer*. Antwerpen/Utrecht: Standaard Uitgeverij/Het Spectrum.
- Boonen, T. den en D. Geeraerts (hoofdred.), *Van Dale. Groot Woordenboek van de Nederlandse taal*. Veertiende, herziene uitgave (2005¹⁴). Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Coupé, G. (2004), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten, deel III, afl. 3.2: Feest en vermaak*. Assen: Van Gorcum.

- Crompvoets, H. (1991), [De regionale toptiens van dialectwoorden en -begrippen.]: 'Limburg'. In: H. Crompvoets en A. Dams (red.), *Kroesels op de bozzem. Het Dialectenboek*, Waalre: Stichting Nederlandse Dialecten, blz. 122-136.
- Cuppens, C. e.a. (red.) (2004), *Bocholter woordenboek. Zoeë plat as eine bógg'se kook*. Oplabbeek: Paesen.
- De Tier, V. (2007), 'Wie niet weg is, is gezien! Enkele benamingen voor 'verstoppertje spelen' in het Nederlandse taalgebied'. In: *Nederlands van Nu*, jg. 55, blz. 45-47.
- Grauls, J. (1933), 'Een tweede Uitstapje naar het Walenland'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Dialectologie en Toponymie*, jg. 7, blz. 259-307.
- Haut, J. (1933), *Dictionnaire Liégeois*. Luik: Vaillant-Carmanne.
- Jansen, J. (1966), *Idioticon van het dialect van Lommel*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- Janssen, J. (1964), *Idioticon van het dialect van Meeswijk*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- Kelchtermans, J. (1964), *Idioticon van het dialect van Meeuwen*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- Keulen, R. (2005), *Woordenboek van de Limburgse Dialecten, deel III, afl. 1.3: Kleding en lichamelijke verzorging*. Groningen: Gopher.
- Keulen, R. (te verschijnen), *Woordenboek van de Limburgse Dialecten, deel III, afl. 3.2: Feest en vermaak*. Groningen: Gopher.
- Leenen, J. (1944), 'Luikse herkomst van de Limburgse knikker of "huuf"?'. In: H. Draye (red.), *Feestbundel H.J. van de Wijer*, deel II, blz. 113-120.
- Lemmens, M. (2004), *Zóldersen Diksjenéér. Woordenboek van het Zolders*. [z.p.]
- Naert, G. (1985), *De benamingen van enkele kinderspelen in de Zuidnederlandse dialecten*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- Oris, J. (2000), *Diksjenêr van Kotsove*. Kortesseem: Gemeentebestuur Kortesseem.
- Roukens, W. (1937), *Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebiete mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen*. Nijmegen: De Gelderlander.
- Schoofs, R. (1996²), *Woordenboek van het dialect van Bree en omgeving*. Bree.

- Snijders, D. (1986), *Epaarte kal over de Geistinger taal*. Geistingen: pro manuscripto.
- Staelens, X. (1982), *Dieksjenèèr van 't (H)essels*. Hasselt: HeideLand.
- Vandebosch, J. (1974), *Taalgeografisch onderzoek van enkele kaartspelbenamingen in de Zuidnederlandse dialecten*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- Verhoeven, M. (1965), 'De schommel in de Nederlandse dialecten'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Dialectologie en Toponymie*, jg. 33, blz. 91-169.
- Weijnen, A. (1940), 'De hoepel'. In: *Onze Taaltuin*, jg. 9, blz. 275-280.
- Woordenlijst Nederlandse Taal*. Tiel/Den Haag: Lannoo/Sdu.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal op CD-Rom*. Rotterdam: AND Publishers.

Miet Ooms

PIEPEBERGEN ACHTER DE BOESJKAMMERE
 SPEL, SPELEN, SPELLETJES IN DE
 PROVINCIE ANTWERPEN

Al jaren bevestigt wetenschappelijk onderzoek keer op keer hetgeen iedereen spontaan al lang aanvoelt, namelijk dat de kennis van het plaatselijke dialect afneemt, dat dialecteigen woorden verdwijnen, dat alleen ‘de grootouders en oudere mensen nog het échte dialect kennen’. Al even lang merken we dat het niet noodzakelijk het Standaardnederlands is dat de plaats van het dialect in neemt, toch zeker niet in Vlaanderen.

In dit dialectenboek nemen we de woordenschat met betrekking tot oud én modern speelgoed onder de loep. Van deze woorden wordt wel eens aangenomen dat ze beter dan andere bestand zijn tegen ‘uitroeiing’, omdat hier nog een ander aspect meespeelt, namelijk het emotionele. Ouders, en zeker grootouders, zouden er minder problemen mee hebben om uit een soort heimwee naar hun eigen kindertijd de toen nog bekende dialectwoorden voor diverse soorten speelgoed en spelletjes te gebruiken, ondanks het feit dat ze hun kinderen verder in het AN opvoeden. Het wordt als onschuldig kindertaalgebruik gezien, dat er mettertijd wel weer uit zal groeien. Een van de begrippen die in verband met deze theorie herhaaldelijk aangehaald worden als wel erg honkvast en met veel variatie is de *schommel*, een begrip dat ook in de SND-enquête opgevraagd is. Ik kom hier later op terug.

De gegevens voor dit artikel zijn uitsluitend via een internetenquête verkregen, die via mail-aan-mailreclame bekend gemaakt werd. Ondanks het feit dat het hier om een moderne methode van enquêteren gaat, hebben we voor de provincie Antwerpen toch een mooie leeftijdsdoorsnee

van de bevolking gekregen: de jongste invuller is 13, de oudste 90. Ook de verdeling tussen mannen en vrouwen is vrij evenwichtig: 124 mannen tegenover 197 vrouwen. Tesaamen hebben 321 dialectsprekers en/of -liefhebbers de enquête ingevuld en verstuurd.

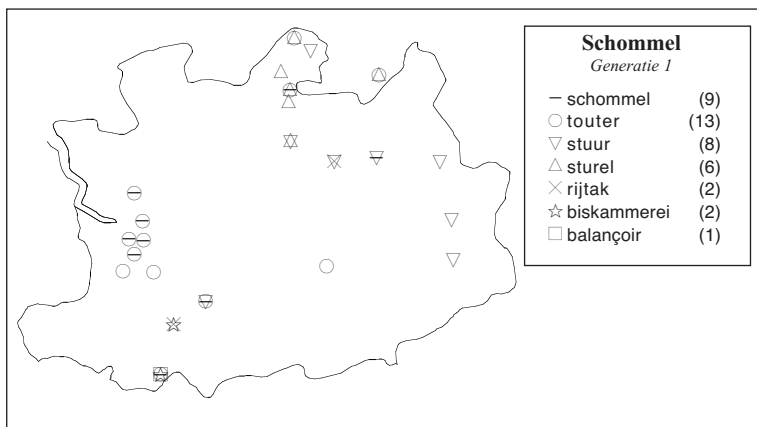
Voor dit artikel heb ik enkele begrippen geselecteerd die in aflevering 3.2 Feest en Vermaak van het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* al een duidelijke variatie in dialectwoordenschat vertoonden voor de provincie Antwerpen. Daarvan heb ik nagegaan of de dialectwoorden die in het WBD vermeld staan, nog bekend zijn bij onze invullers. Daarnaast heb ik bij de modernere begrippen er twee geselecteerd die variatie opleverden. Om het geheel leesbaarder te maken, werk ik hier met vier leeftijdscategorieën:

Generatie	Geboortjaar	Leeftijd	Aantal invullers
1	< 1945	60 jaar en ouder	62
2	1946 – 1965	tussen 40 en 60 jaar	143
3	1966 – 1981	tussen 25 en 40 jaar	88
4	> 1982	jonger dan 25 jaar	25

1. Oudere speeltoestellen

1.1. Schommel

Twaalf jaar geleden organiseerde de SND voor haar derde dialectendag een enquête om veranderingen in de diverse dialecten in de laatste 100 jaar na te gaan. Eén van de termen die toen opgevraagd één behandeld zijn in de bijdrage voor de provincie Antwerpen (Belemans 1995), is *schommel*, een term die ook in de SND-enquête zit. Een goede gelegenheid dus om een vervolg te breien aan het artikel van twaalf jaar geleden en eens te kijken of de trend die zich toen aftekende, zich inmiddels voortgezet heeft. Toen zagen we het volgende beeld: in de eerste drie generaties (alle invullers ouder dan 45) geeft slechts een enkeling *schommel* op als dialectwoord, dat is telkens minder dan 1 procent. In generatie 4 (tussen 25 en 45) krijgen we een lichte, maar toch opvallende stijging: 4,7 procent of 10 invullers. Maar in generatie 5 (- 25 jarigen) is het beeld duidelijk: 26,3 procent of 110 invullers geven het AN-woord als enig bekende dialectwoord. Hoe ziet dit beeld eruit in onze internetenquête nu?

Kaart 1: De schommel in generatie 1 in Antwerpen

Generatie 1

10 invullers (11,5 %) antwoorden *schommel* (6 als eerste keus, 4 als tweede keus), slechts 2 invullers (3,2 %) geven het als enige woord op. Slechts 2 invullers noemen het ook een dialectwoord, alle andere zeggen dat het tot het AN-register hoort of geven geen register op. Dat wijst erop dat 1) *schommel* door de meerderheid niet als dialect ervaren wordt en 2) het oorspronkelijke dialectwoord in deze generatie nog goed gekend is.

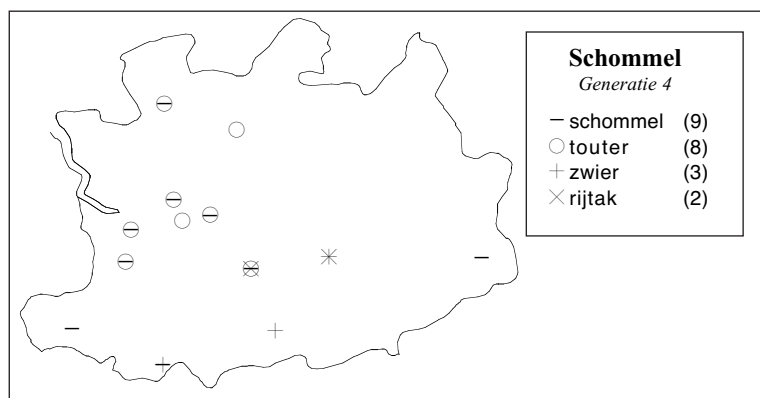
Generatie 2

35 invullers (30,7 %) geven *schommel* op, 18 (15,8 %) als eerste keuze en 17 (14,9 %) als tweede keuze. In vergelijking met generatie 1 is dat een behoorlijke stijging, maar er is nog steeds slechts 1 persoon die helemaal geen dialectwoord kan opgeven. Omdat in de enquête niet uitsluitend naar dialectwoorden gevraagd is, kunnen we er nog steeds van uitgaan dat de dialectwoorden voor *schommel* in deze generatie nog zeer goed gekend zijn. Bovendien zijn er slechts 2 invullers die *schommel* een dialect- (D) of een streektaalwoord (S) noemen, hierbij gaat het telkens om de dialectische uitspraak *schoemel*. Besluit voor deze generatie: de dialectwoorden zijn zeker nog gekend, maar het AN-woord *schommel* wint duidelijk terrein in gebruik.

Generatie 3

24 (27,9 %) invullers geven *schommel* als eerste keuze op en voor 6 van

hen (7 %) is het het enige bekende woord. 13 invullers (15,1 %) geven het als tweede keuze op. Alle invullers gaan ervan uit dat *schommel* een AN-woord is. Zowel het aantal mensen dat het AN-woord opgeeft als het aantal dat hiernaast geen ander (dialect)woord opgeeft, stijgt. In deze generatie blijft het aantal mensen dat het dialectwoord opgeeft, als eerste of als tweede keuze, desondanks significant hoog.

Kaart 2: De *schommel* in generatie 4 in Antwerpen

Generatie 4

12 invullers (48 %) geven *schommel* op als eerste keuze en voor 4 van hen (of 16 %) is het ook het enige woord. 3 (12 %) invullers geven *schommel* als tweede keuze op. De tendens die we in de vorige generatie zagen verschijnen, wordt verder gezet: zowel het aantal mensen dat het AN-woord opgeeft als het aantal mensen dat *schommel* als enige woord invult, stijgt duidelijk. Nog steeds echter kent een grote meerderheid het dialectwoord.

We kunnen aan deze gegevens twee conclusies verbinden: 1) *Schommel* wint duidelijk terrein op de oorspronkelijke dialectwoorden, maar die houden wel opvallend goed stand, beter zelfs dan uit de bijdrage van 1995 blijkt, en 2) *schommel* wordt door vrijwel niemand als dialect beschouwd. Degenen die het toch dialect noemen, doen dat op basis van de uitspraak: *schoemel*.

En hoe gaat het met de oorspronkelijke dialectwoorden zelf? Over het algemeen blijven die vrij goed bewaard, ook degene die in een kleiner dialectgebied voorkomen (bv. *rijtak*, *zwier*). Het typisch Mechelse woord *boesjkammeree* (en varianten) houdt moeilijk stand: terwijl 13 van de 14 Mechelaars uit de oudste generatie het woord aanhaalt, kent slechts 1 van de 4 jongste Mechelse invullers het nog. *Zwierschakel*, dat in het WBD nog vermeld wordt voor de regio in het zuiden van de provincie (Heist-op-den-Berg en zuidelijker), wordt in de SND-enquête door niemand opgegeven.

1.2. Glijbaan

De glijbaan is een speeltoestel van alle tijden. Hij vormt niet alleen een vast onderdeel in de speeltuin, ook in de meeste privé-tuinen, zwembaden en zelfs in sommige slaapkamers zijn ze te vinden in alle mogelijke vormen, maten en kleuren. We kunnen zelfs stellen dat een kind tegenwoordig veel meer kans maakt om vroeg of laat op een glijbaan te belanden dan vijftig jaar geleden. De veronderstelling dat in dit geval het dialectwoord veel kans heeft om stevig stand te houden, is dus niet ongegrond: het voorwerp is nog frequent in gebruik (en komt dus ook vaak ter sprake) én het behoort tot het domein van de kindertaal.

Het meest gebruikte dialectwoord in de provincie Antwerpen is *schuifaf* (vooral Kempens). Ook in de rest van Vlaanderen klinkt dat woord bekend in de oren, alleen al als naam van een kinderprogramma dat jarenlang op de commerciële zender VTM te zien is geweest (en waarbij presentatrice, presentator en gasten via een glijbaan de studio binnengleden). Daarnaast vinden we nog *rijsaf* (zuiden van de provincie), *afrijs* (stad Antwerpen en omgeving) en *afrijzer* (zuidwesten van de provincie). *Rijsaf* behoort tot een groter dialectgebied dat meer dan de helft van de provincie Vlaams-Brabant beslaat.

Voor de evolutie van het dialectwoord bekijken we eerst in hoeverre het AN-woord *glijbaan* in gebruik is of komt en of het door de invullers als AN dan wel als dialect beschouwd wordt.

<i>glijbaan</i>	enige opgave	eerste opgave	tweede opgave	totaal als percentage	beschouwd als D
Generatie 1	1	2	3	9,7	/
Generatie 2	1	4	5	7	/
Generatie 3	1	8	6	17	1
Generatie 4	1	1	3	20	/

Het AN-woord wordt pas vanaf de derde generatie duidelijk vaker vermeld dan bij de oudere generaties, maar meestal kent de invuller daarnaast wel een ander woord. Bovendien wordt *glijbaan* vrijwel nooit als dialectwoord beschouwd.

Een andere vraag die we ons in dit verband kunnen stellen, is: krijgt *schuifaf* niet stilaan de status van algemeen (Verkavelings-)vlaams woord? Met andere woorden, in hoeverre is het woord bekend in de regio's waar van oudsher andere dialectwoorden in gebruik zijn, in hoeverre heeft het oude woord ook plaats moeten maken voor *schuifaf* en hoe vaak wordt dit woord al als AN beschouwd?

<i>schuifaf</i>	enige opgave (perc)	beschouwd als AN (perc)	opgave naast (ander) dialectwoord (perc)
Generatie 1	32 (51,6)	9 (14,5)	9 (14,5)
Generatie 2	55 (38,5)	15 (10,5)	30 (21)
Generatie 3	30 (34,1)	5 (5,7)	24 (27,2)
Generatie 4	9 (36)	3 (12)	8 (32)

De gegevens bieden geen eenduidige resultaten. De percentages van *schuifaf* als enige opgave (d.w.z. dat er geen tweede woord ingevuld is) schommelen over het algemeen tussen 30 en 40 %, met een uitschieter in generatie 1 (51,6 procent). Dit zegt weinig, omdat enerzijds *schuifaf* al in het WBD het enige genoteerde dialectwoord is voor het grootste deel van de provincie en het in het westen en zuiden ook al genoteerd werd. Een ding is wel duidelijk, het woord heeft zeker de andere dialectwoorden niet volledig verdrongen.

Ook de mededeling tot welk taalregister het woord hoort, geeft geen eenduidig beeld. Tussen 10 en 15 procent van de invullers beschouwt *schuifaf* als AN, met een uitschieter in generatie 3 (5,7 %). Maar toch wint het gebruik van *schuifaf* wel degelijk veld, en dat wordt duidelijk als we bekijken wanneer het naast een ander dialectwoord opgegeven wordt (dus niet de opgaven naast *glijbaan*). Dat stijgt in de loop van de generaties van 14,5 % naar 32 %, dat is meer dan een verdubbeling.

Algemene conclusies: 1) de oorspronkelijke dialectwoorden zijn over het algemeen nog vrij goed bekend in alle leeftijdscategorieën; 2) het gebruik van het AN-woord *glijbaan* neemt wel toe, maar het heeft zeker de plaats van de andere woorden niet ingenomen, en het wordt niet als dialect beschouwd; 3) het algemeen bekende woord *schuifaf* wint ook aan belang, maar ook dit verdringt het oorspronkelijke dialectwoord niet. *Schuifaf* wordt wel vrij vaak als AN beschouwd, een indicatie dat het voor heel wat mensen toch tot een meer algemeen taalregister behoort.

1.3. Proppenschieter

Een proppenschieter is een speeltuig dat kinderen in vroeger tijden meestal zelf maakten¹. Vijftig jaar geleden was dit geliefd speelgoed, in de eenentwintigste eeuw is het echter nauwelijks nog bekend. Het valt dan ook te verwachten dat de dialectwoorden er aan bekendheid zullen inschieten. Daarom bekijken we in deze bijdrage niet alleen welke (dialect)woorden voor dit speelgoed opgegeven worden, maar ook óf er iets ingevuld is. Met andere woorden, hoe bekend is dit speelgoed, en bijgevolg de dialectbenaming ervoor, nog?

Afbeelding 1: Proppenschieter

	Onbekend (of fout) (perc)	<i>Proppen- schieter</i> (perc)	<i>Proppen- schieter</i> be- schouwd als dialect (perc)	Dialect- woord (perc)
Generatie 1	24 (38,7)	14 (22,6)	3 (4,8)	28 (45,2)
Generatie 2	88 (61,5)	17 (11,9)	9 (6,3)	39 (27,2)
Generatie 3	70 (79,5)	5 (5,7)	2 (2,3)	14 (15,9)
Generatie 4	19 (76)	1 (4)	0	6 (24)

In de eerste plaats valt op dat het voorwerp zelf stilaan uit het algemene geheugen aan het verdwijnen is. Het percentage van de vierde generatie lijkt lager dan dat van de derde generatie, maar dat heeft te maken met het lagere aantal invullers (1 persoon vertegenwoordigt vier percent). We kunnen hier stellen dat de derde en vierde generatie grosso modo op dezelfde lijn ligt: vier vijfde van onze respondenten kent het voorwerp niet, en die afkalving begint al duidelijk in de tweede generatie. Wat de kennis van de dialectwoorden betreft, is het vanzelfsprekend dat die parallel met de kennis van het voorwerp afneemt. Toch valt op dat naast het oorspronkelijke dialectwoord het AN-woord *proppenschieter* vrij vaak opgegeven wordt, ook door de oudste generatie. Dat betekent echter niet noodzakelijk dat dit woord de plaats van het oorspronkelijke dialectwoord heeft ingenomen. Zoals eerder gezegd is niet uitsluitend naar dialectwoorden gevraagd, maar naar alle woorden die men voor de afgebeelde begrippen kent. Dat betekent dus alleen dat iets meer dan een vijfde van de respondenten uit de oudste generatie ook het AN-woord kennen. Het is bovendien duidelijk dat de invullers dit woord ook niet als dialect beschouwen.

2. Oudere spelletjes

2.1. Verstoppertje

Een heel geliefd kinderspel van alle tijden is verstoppertje. Mensen van alle leeftijden hebben het in hun kindertijd wel ooit gespeeld, soms jarenlang. Vandaar ook dat het zich goed leent voor een enquête als deze: het spel is zowel bij de oudste als bij de jongste invullers wel bekend. Het enige mogelijke probleem was dat de afbeelding (kinderen die van

achter de hoek komen piepen) misschien niet duidelijk uitdrukt naar welk begrip gevraagd wordt.

Volgens het WBD zijn de dialectwoorden in de provincie Antwerpen *piepebergen* (noorden van de provincie), *bedot* (*doen/spelen*) (stad Antwerpen en oosten van de provincie), *piepeling(en)* (Kempens), *hoddebedod* (enkele keren vermeld in het midden van de provincie). *Verstoppertje* zelf komt in het WBD niet voor in deze provincie. In de volgende grafiek geef ik een overzicht van het aantal keren dat *verstoppertje* in de SND-enquête als enig woord en naast een ander woord opgegeven wordt en of het als dialect beschouwd wordt.

<i>verstoppertje</i>	Enig woord (perc)	Naast een ander woord (perc)	Beschouwd als dialect (perc)
Generatie 1	11 (17,7)	7 (11,3)	7 (11,3)
Generatie 2	60 (42)	34 (23,8)	43 (30,1)
Generatie 3	63 (71,6)	20 (22,7)	36 (40,9)
Generatie 4	14 (56)	2 (8)	10 (40)

Uit onze gegevens blijkt dat 1) *verstoppertje* al bij de oudste generatie vrij goed bekend is, 2) het aantal mensen dat dit als het dialectwoord beschouwt (concrete vorm: *verstopperke*) en het ook als enige woord kent, heel duidelijk stijgt, en 3) dat dus de kennis van de oorspronkelijke woorden even spectaculair daalt, bij de jongste generaties kent minder dan de helft van de invullers nog het oorspronkelijke dialectwoord. Het feit dat het percentage bij generatie 4 toch lager ligt dan bij generatie 3, komt omdat in de jongste generatie meer mensen de afbeelding fout geïnterpreteerd hebben en een ander woord opgegeven hebben. De vraag is hier of ze de afbeelding gewoon verkeerd begrepen hebben, of dat de oorzaak dieper gezocht moet worden en dat deze generatie van televisie, computer en pretparken het gewone spontane kinderspel zoals *verstoppertje* minder vaak speelt. Maar daarvoor is ander onderzoek nodig.

2.2. *Krijgertje spelen*

Krijgertje spelen (in Vlaanderen bekender onder de naam *tikkertje*) is

net als verstoppertje een zogenaamde evergreen. Je hebt er niet zoveel voor nodig: voldoende mensen en regels die door iedereen gekend zijn. Maar ook hier kunnen we ons dezelfde vraag stellen: speelt de jongste generatie nog even vaak en spontaan krijgertje als zijn voorouders? In vroegere tijden hadden kinderen minder spelmogelijkheden, dus speelden ze onderling de eeuwenoude kinderspelletjes, net zoals hun oudere broers en zussen en ouders voor hen. De laatste jaren hebben kinderen echter zoveel keuze aan activiteiten, dat dat soort spontane spelletjes mogelijk in de verdrukking komen. Maar nogmaals, daar is ander onderzoek voor nodig. In ieder geval kunnen we hier alvast eens kijken of hetzelfde patroon zich herhaalt. Het woord waarvan in de volgende grafiek een overzicht gegeven is, is niet *krijgertje* (zoals eerder gezegd is dat niet of nauwelijks bekend in Antwerpen), maar *tikkertje*. Uit de antwoorden blijkt wel dat deze afbeelding nog moeilijker juist te interpreteren was als de vorige, en daarom heb ik in deze grafiek ook het aantal keer dat er niet of fout geantwoord is, opgenomen.

<i>tikkertje</i>	Geen/fout antwoord (perc)	Enig woord (perc)	Naast een ander woord (perc)	Beschouwd als dialect (perc)
Generatie 1	14 (22,6)	19 (30,6)	3 (4,8)	6 (9,7)
Generatie 2	17 (11,9)	53 (37,1)	24 (16,8)	41 (28,7)
Generatie 3	3 (3,4)	61 (69,3)	14 (15,9)	33 (37,5)
Generatie 4	3 (12)	16 (64)	7 (28)	11 (44)

Volgens het WBD zijn de courante dialectwoorden in de provincie Antwerpen *katje* (*doen/spelen*) (verspreid over de provincie), *lesten* en *lest(en) geven* (noordoosten), *hetsje* (*doen/spelen*) (noordwesten), *takje* (*doen/spelen*) en *takken* (centraal zuidelijk) en *achtereen hangen* (mid-den van de Kempen). *Tikkertje* komt volgens deze gegevens niet in de provincie voor. In onze gegevens daarentegen wordt het wel meer dan eens genoemd, maar voor de oudste generatie wordt het over het algemeen niet zo sterk als een dialectwoord aangevoeld. Slechts één op tien invullers geeft als register ‘dialect’ of ‘streektaal’ op. Dat aantal stijgt in de loop van de generaties duidelijk, in de jongste generatie beschouwt bijna de helft van de invullers *tikkertje* (eigenlijk *tikkerke*) als dialect. De vraag hierbij is of *tikkerke* dan tegenover *tikkertje* als AN-variant staat of tegenover *krijgertje*. Een bijkomende indicatie voor het

verdwijnen van de oorspronkelijke dialectwoorden is de kolom ‘enig woord’. Dat percentage stijgt significant, zeker tussen de tweede en de derde generatie. Ook in de kolom ‘Naast een ander woord’ zien we een stijging. Dat bevestigt dat het woord aan bekendheid wint, maar ook dat het oorspronkelijke dialectwoord daarom nog niet opgegeven is. In de jongste generatie kent of gebruikt iedereen *tikkertje*, maar 28 % van die groep kent het dialectwoord daarnaast ook.

Bij dit spel is de afbeelding vaker verkeerd geïnterpreteerd door de oudste invullers dan door de jongere. Dit lijkt de stelling dat jongere mensen dit spel minder goed kennen dan oudere zeker niet te bevestigen. Ook het feit dat meer dan een kwart van de jongste invullers, naast *tikkertje* weliswaar, nog het oorspronkelijke dialectwoord kennen, wijst op het feit dat het spel nog erg bekend is.

3. Moderne termen en begrippen

3.1. Frisbee

Een frisbee is, ondanks het feit dat het vrij eenvoudig speelgoed is, relatief nieuw. Het is een plastic schijfje dat spelers door de lucht naar elkaar gooien. De meest gebruikte benaming hiervoor is het Engelse woord, maar er zijn ook een aantal Nederlandse termen in omloop. Het is niet vanzelfsprekend dat een nieuw begrip tegenwoordig veel variatie in benamingen oplevert (bv. computer, dvd-speler, internet, pretpark), maar in dit geval is het wel gebeurd. De variatie kan dan ontstaan zijn uit een puristische reactie tegen de Engelse benaming. Onderstaande grafiek geeft een beeld van de variatie en van de verspreiding ervan over de generaties. Omdat het hier over een relatief modern voorwerp gaat, kenden sommige invullers het voorwerp of minstens de benaming ervoor niet. Daarom vermeld ik in de grafiek ook het aantal invullers die voor dit begrip niets invulden. Bij de hogere aantallen vermeld ik tussen haakjes ook het percentage.

	Generatie 1	Generatie 2	Generatie 3	Generatie 4
niets	38 (61,3)	53 (37,1)	9 (10,2)	1
<i>frisbee</i>	18 (29)	75 (52,4)	75 (85,2)	25 (96,1)
<i>boemerang</i>	3	2	1	1
<i>discus</i>		2	1	
<i>disk</i>		2		
<i>schijf</i>		6 (4,2)	1	
<i>vliegende schijf</i>	1	2	1	
<i>vliegende schotel</i>	1	4	9 (10,2)	1

Naast het feit dat er wel degelijk variatie is, vallen twee evoluties in het bijzonder op. In de eerste plaats is er het feit dat het aantal mensen dat niets ingevuld heeft, lager wordt naarmate de invullers jonger zijn. Meer dan de helft van de invullers van de oudste generatie kent het begrip niet, terwijl van de jongste generatie slechts eentje niets ingevuld heeft. Parallel hiermee stijgt het aantal invullers dat *frisbee* ingevuld heeft, bij de jongste generatie is dat bijna 100%. De variatie is dus niet (alleen) ontstaan vanuit een puristische reflex, maar eerder vanuit een poging om het nieuwe, onbekende voorwerp toch een naam te geven, dezelfde reflex van waaruit alle lexicale variatie ooit ontstaan is. Alleen zal door de huidige communicatie-, transport- en onderwijsmiddelen de variatie waarschijnlijk niet standhouden. Het feit dat vrijwel alle invullers van de jongste generatie de standaardterm kennen, terwijl dat in de oudste generatie nog niet eens een derde is, maakt duidelijk dat de andere termen geen lang leven meer beschoren zijn.

3.2. Houwtouw

Geen speelgoed, maar wel een voorwerp dat nog niet zo lang in gebruik is en op korte tijd bijzonder populair geworden is, is het houwtouw. Het is een plat touw uit kunststof, waaraan een klemmetje hangt. Men hangt

zijn sleutels, gsm of iets dergelijks aan dat klemmetje en het touw rond de hals, zodat men bv. zijn sleutels altijd bij de hand heeft, ook als men geen broekzak of handtas heeft om ze in op te bergen (zie afbeelding op blz. XX).

Omdat het een relatief nieuw begrip is, valt ook hier weer te verwachten dat er zeker bij de oudere generaties enerzijds vrij veel invullers niets ingevuld zullen hebben en anderzijds meerdere benamingen zullen opduiken, omdat men de eigenlijke naam niet kent. Bovendien is de gebruikelijke term *houwtouw* waarschijnlijk niet voor iedereen een doorzichtige samenstelling en daarom zal men ook mogelijk een andere term hanteren.

	Generatie 1	Generatie 2	Generatie 3	Generatie 4
niets	47 (75,8)	78 (54,5)	29 (33)	2 (7,7)
<i>halskoord</i>		3	1	
<i>houwtje touwje</i>		2		1
<i>houwtouw</i>	3	12 (8,4)	8 (9,1)	5 (19,2)
<i>keychain</i>		2		1
<i>keycord</i>		1	2	
<i>koord</i>		1	5	1
<i>lanyard</i>		3	9 (10,2)	1
<i>necklace</i>		2	3	
<i>nekkkoord</i>		2	1	
<i>neklint</i>		2	2	
<i>sleutelhan- ger</i>	5	17 (11,9)	13 (14,8)	6 (23,1)
<i>sleutel- koord</i>		4	10 (11,4)	5 (19,2)
<i>sleutellint</i>	2	3		1

In de eerste plaats wordt de stelling bevestigd dat de oudste generatie het voorwerp beduidend minder goed kent dan de jongere generatie. Waar in generatie 1 driekwart van onze respondenten niets invult, zijn dat voor de jongste generatie nog maar 2 personen. De kennis van de algemene term *houwtouw* neemt ook toe naarmate de invullers jonger zijn, hetzelfde beeld als bij de frisbee dus. Toch kent slechts één op vijf van de jongste invullers de algemene term, terwijl de doorzichtige samenstellingen *sleutelkoord* en *sleutelhanger* minstens even goed scoren.

Een bijkomend verschil tussen de generaties zien we hier opduiken bij de Engelse benamingen. Over het algemeen kunnen we stellen dat ze in de oudste generatie niet voorkomen, in de tweede generatie heel sporadisch en in de derde generatie vaker. In de vierde generatie geven ze weer terrein prijs ten voordele van *houwtouw*, *sleutelhanger* en *sleutelkoord*, Nederlandstalige benamingen dus. Een verklaring hiervoor vind ik niet meteen, of het moet zijn dat generatie 3, mensen tussen 20 en 40 jaar en dus de generatie die volop in het arbeidscircuit staat, gemakkelijker Engelse woorden gebruikt om nieuwigheden te benoemen. Een andere mogelijkheid is dat deze generatie het voorwerp via buitenlandse contacten heeft leren kennen, en op die manier een Engelse benaming overgenomen heeft. Ook hier kan meer onderzoek duidelijkheid brengen.

4. Algemene conclusies

In dit artikel komen twee verschillende dingen aan bod: in de eerste plaats de evolutie van de dialectwoorden voor ouder speelgoed en oudere spelletjes, woorden die al eeuwen in gebruik zijn en in de tweede plaats de manier waarop men met de benoeming van nieuwe voorwerpen omgaat.

Bij de oudere termen zien we verschillende bewegingen, soms algemeen en soms anders naargelang de term. In de eerste plaats is er een algemene stijging waar te nemen van kennis en/of gebruik van het (sub)standaardtaalwoord. Alleen is het woord dat aan belang wint niet altijd het AN-woord, in het geval van de schommel is het dat wel, maar bij krijgertje spelen duidelijk niet. Parallel hiermee daalt kennis en gebruik van het authentieke dialectwoord. Het tempo waarin ver-

schilt echter van term tot term: de kennis van de dialectwoorden voor een schommel is in de jongste generatie nog behoorlijk groot, maar bij verstoppertje blijft er vrijwel niets meer over. Een buitenbeentje hierbij is de proppenschiet: hier staan de dialectwoorden onder grote druk omdat de kennis van het voorwerp zelf ook nagenoeg verdwenen is.

Bij de moderne termen krijgen we telkens een gelijkaardig stramien: de oudste generatie kent het voorwerp en dus ook de benaming ervoor meestal niet zo goed, we krijgen hier weinig invullers. De jongste generatie kent het voorwerp meestal wel, en de kennis van het AN-woord is in vergelijking met de andere generaties duidelijk hoger. Bij de tussengeneraties merken we dat steeds meer invullers het voorwerp wel kennen, maar dat er een grote onzekerheid heerst over de benaming ervan. Dat resulteert in een vrij grote variatie aan benamingen, die even snel weer afneemt.

Over het algemeen krijgen we een beeld van vervlakking: oudere dialectwoorden die plaats moeten ruimen voor meer algemeen bekende woorden en de variatie aan benamingen bij de introductie van een nieuw voorwerp die deze beweging in een versneld tempo maakt.

NOTEN

1. Men holde eerste een stevige tak vlierhout uit, en men maakte daarbij een stokje dat in de uitholling past. Vooraan in de buis stak men dan een propje, dat met het stokje met een luide knal weggeschoten werd.

BIBLIOGRAFIE

- Belemans, R. (1995), 'Een Antwerpse deiken volstaat om het Brabantse vie(r) te doven'. In: Belemans, R. en H.H.A. van de Wijngaard, *Het dialectenboek 3. Dialect in beweging. 100 jaar na de enquêtes van Willems en Aardrijkskundig Genootschap*, Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten, blz. 219-236.
- Coupé, G. (2004), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten, deel III, afl. 3.2: Feest en vermaak*. Assen: Van Gorcum.

Griet Coupé

OVER KATJES, HAZEWINDEN EN HOLAARZEN
HEEFT DIALECT NOG VRIJ SPEL IN VLAAMS-BRABANT?

In 2004 verscheen de aflevering *Feest en Vermaak* van het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten (WBD)*. Naast de hoofdstukken over ‘feesten en gebruiken’ en ‘kunst’ is in deze aflevering een bijzonder uitgebreid hoofdstuk gewijd aan ‘sport en spel’. De grote omvang van dat hoofdstuk is vooral te danken aan de rijke dialectvariatie die de verschillende kinderspelen opleveren. Voor het spel ‘verstoppertje’ bijvoorbeeld, werden in het hele Brabantse gebied maar liefst 187 verschillende dialectbenamingen opgetekend.

De bronnen voor het Vlaams-Brabantse dialectmateriaal in het woordenboek lopen nogal uiteen qua datering. De oudste bron voor deze provincie is Tuerlinckx’ *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon* uit 1886. Naast dialectwoordenboeken of ‘idiotica’ werden vragenlijsten gebruikt die dateren van 1922 tot 2002. Dankzij de dialectenquête van de SND beschikken we nu ook over gloednieuwe informatie voor een dertigtal begrippen uit het domein van de kinderspelen.

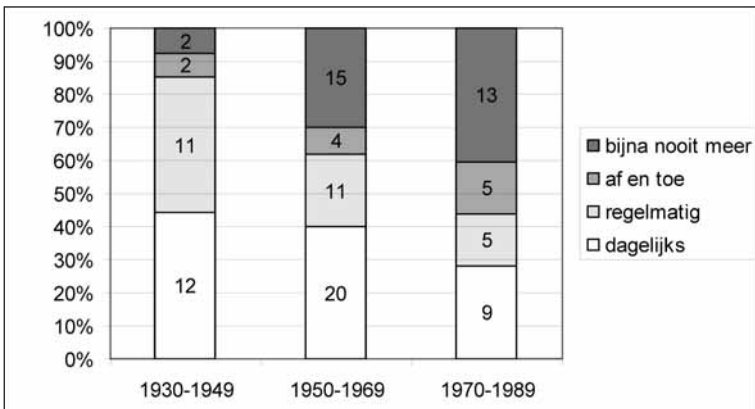
Nu veel kinderen niet meer in het dialect, maar in de standaardtaal of een regionale tussentaal worden opgevoed en bovendien via de media vaak in aanraking komen met een bovenregionale standaard, is het de vraag hoeveel er nog overblijft van de rijk geschakeerde dialectvariatie die in de vorige eeuw bestond op het gebied van kinderspelen. In deze bijdrage zal ik dit voor een aantal begrippen proberen na te gaan door de WBD-opgaven naast die van de dialectenquête te leggen. Daarbij moeten we wel voor ogen houden dat de data niet alleen qua datering van elkaar verschillen. Ook de aard van het materiaal is verschillend: in de WBD-vragenlijsten werd expliciet naar de oude, traditionele dialectwoorden gevraagd. De SND-enquête daarentegen peilt naar het

daadwerkelijke, actuele gebruik van dialect-, streektaal- of standaardtaalwoorden.

Hoewel bij het naast elkaar leggen van beide bronnen dus enige voorzichtigheid geboden is, kan deze vergelijking toch nuttige informatie opleveren over de mate waarin oorspronkelijke dialectwoorden nog gangbaar zijn in Vlaams-Brabant. In wat volgt nemen we achtereenvolgens de dialectwoorden voor de schommel, de vlieger en voor het spel 'tikkertje' onder de loep. We beginnen echter met een korte beschrijving van de Vlaams-Brabantse reacties op de SND-enquête.

1. De enquête in Vlaams-Brabant

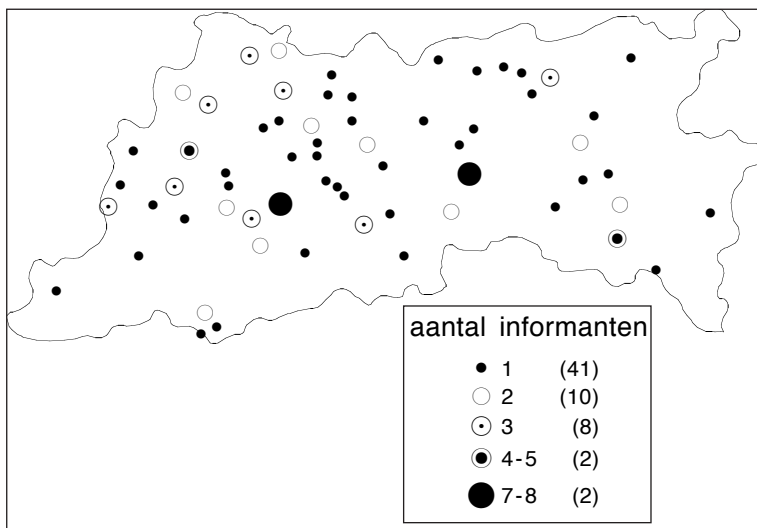
In totaal hebben 129 personen uit Vlaams-Brabant de enquête ingevuld. De oudste was geboren in 1923, de jongste in 1993. Aan de informanten werd niet alleen gevraagd welke woorden ze gebruiken voor diverse kinderspelen, maar ook in welke mate ze (nog) dialect gebruiken. In de grafiek hieronder zijn de informanten ingedeeld in drie leeftijdsgroepen naargelang hun geboortjaar. Alleen de informanten die een antwoord hebben gegeven op de vraag naar dialectgebruik, zijn in dit overzicht opgenomen.

Figuur 1: Mate van dialectgebruik per leeftijdsgroep.

Het beeld in deze grafiek is conform de verwachtingen. Bij de oudste generatie spreekt bijna iedereen nog dagelijks of regelmatig dialect, bij de generatie na 1970 is dit minder dan de helft. Bovendien geeft 40% van de jongere informanten aan bijna nooit meer dialect te spreken.

De dialectplaatsen die vertegenwoordigd zijn in de SND-enquête zijn te zien op onderstaande kaart. De verschillende symbolen geven weer hoeveel sprekers van een bepaald dialect op de enquête hebben gereageerd. Leuven en Brussel zijn de koplopers met respectievelijk 7 en 8 respondenten. Het oosten van de provincie is enigszins ondervertegen-

Kaart 1: Geografische spreiding van de informanten van de SND-enquête in Vlaams-Brabant.

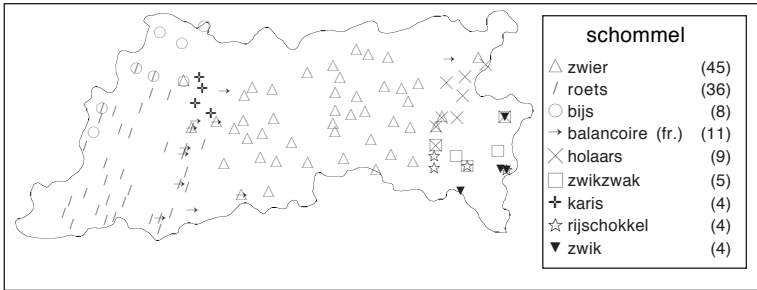
woordigd, dus te verwachten valt dat typisch oostelijke (Getelandse) dialectwoorden niet in de enquête naar boven komen.

De informanten konden voor ieder begrip vijf verschillende woorden opgeven. Aangezien bijna nergens meer dan twee woorden voor één begrip werden opgegeven, zijn van iedere informant enkel de eerste twee opgaven voor ieder begrip (schommel, vlieger, tikkertje) meegenomen in het onderzoek.

2. Schommel

2.1. Het WBD

Het begrip ‘schommel’ kent in de Nederlandse dialecten een enorme verscheidenheid aan benamingen (zie bv. Verhoeven 1965). In het WBD-materiaal voor Vlaams-Brabant zijn in totaal 33 verschillende dialectwoorden voor de schommel opgetekend, waarvan de meest frequente op onderstaande kaart staan afgebeeld.

Kaart 2: Frequentste benamingen voor het begrip ‘schommel’ in de Vlaams-Brabantse dialecten.

Zwier is de gangbare naam voor de schommel in een groot centraal gelegen gebied. Dat deze benaming afgeleid is van het werkwoord *zwieren*, met als betekenis ‘zich heen en weer bewegen, zich zwaaiend/draaiend bewegen’ ligt voor de hand. Het werkwoord *zwieren* kwam in het Middelnederlands voor zover we weten nog niet voor. Volgens *Van Dale* is het ontstaan door analogie met andere werkwoorden die met *zw-* beginnen en een beweging uitdrukken, zoals *zwaaien* en *zwiepen*. Al deze woorden stammen af van een Indogermaanse wortel *svô*, waarvan de basisbetekenis luidt: ‘draaien, buigen, zich heen en weer bewegen’. Een ander werkwoord in deze reeks is *zwicken*. In het oosten van Vlaams-Brabant, in het Geteland, komt een aantal keer de benaming *zwick* voor. In een min of meer aangrenzend gebied vinden we de benaming *zwick-zwak* terug. De verdubbeling in de woordvorming is karakteristiek voor woorden die een herhaling of beweging uitdrukken.

Op de grens met de provincie Antwerpen komt een paar keer de samenstelling *zwijschakel* voor. De etymologie van het tweede deel van deze

samenstelling is onduidelijk; *schakel* kan een klankvariant zijn van de Limburgse benaming *schokkel*, die dan weer verwant is aan het Duitse woord voor schommelen, *schaukeln*. Maar *schakel* kan ook teruggaan op het werkwoord *schaken*, dat vroeger ook de betekenis ‘een touw vieren’ of ‘schudden’ kon dragen. Door de toevoeging van het suffix *-elen* zou dan een element van herhaling aan de betekenis van het werkwoord zijn toegevoegd: het wordt een zogenaamd iteratief of frequentatief.

In het uiterste noordoosten van Vlaams-Brabant komt een drietal keer de benaming *suur* voor. Dat zou een klankvariant van *zwier* kunnen zijn, waarbij de *i* onder invloed van de voorafgaande *w* ronding onderging tot *u*, zodat de *w* vervolgens kon wegvallen. Deze klankvariant kan in de hand zijn gewerkt door de nabijheid van het *stuur*-gebied, dat een groot deel van de provincie Antwerpen beslaat op de schommelkaart (Coupé 2002, zie ook de kaart op blz. 178-179).

Duidelijk te onderscheiden op bovenstaande kaart is het *roets*-gebied in het Pajottenland. *Roetsen* betekent letterlijk ‘zich glijdend voortbewegen’. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de benaming *roets*, net als het Duitse *Rutschbahn*, in veel dialecten niet de schommel, maar de glijbaan aanduidt. In het Pajottenland is de gangbare benaming voor een glijbaan echter *schuif-af*. Een *roets* was volgens de 78 Pajottenlandse WBD-informanten wel degelijk een schommel. 62 van deze informanten gaven trouwens als benaming niet *roets*, maar *roesj* op. De consonantcluster *-ts* wordt in dit gebied algemeen *-sj*. Zo wordt *plaats* er uitgesproken als *plosj*, *kaatsen* als *kosjen*. Omdat het gaat om een regelmatige klankwisseling, zijn deze opgaven op de kaart gewoon weergegeven als *roets*.

De grens tussen het *roets*- en het *zwier*-gebied bevindt zich ter hoogte van Brussel, en het is dan ook niet verwonderlijk dat we hier enkele keren het Franse woord *balançoire* terugvinden. Buiten de regio Brussel is er nog één geïsoleerd voorkomen van deze benaming, namelijk in Scherpenheuvel.

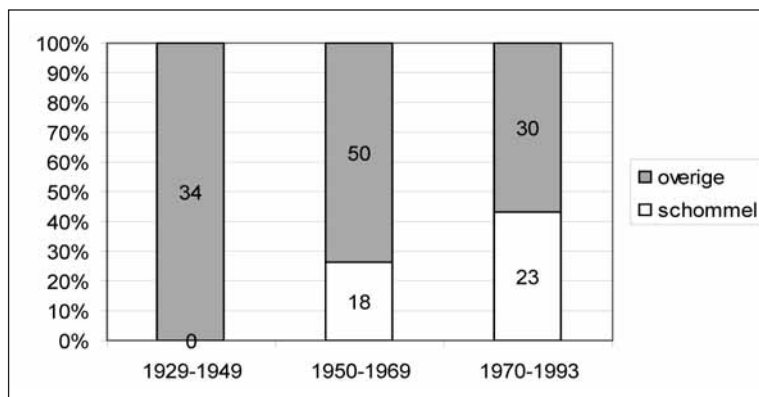
In het noordoosten van de provincie, langs de grens met Oost-Vlaanderen, treffen we de benaming *bijs* (ook wel *bijze*) aan. Ook dit woord stamt van een werkwoord af. In het Middelnederlands betekende *bisen* ‘(zich) heftig bewegen, wild rondlopen (vaak gezegd van dieren)’. Ook

bijs heeft in sommige plaatsen (Steenhuffel, Sint-Amands, Wolvertem) een verdubbeling ondergaan tot *biezebijs*. De *bijs*-benamingen komen overigens ook in Oost-Vlaanderen en delen van Antwerpen voor.

Twee aparte en moeilijke te verklaren benamingen zijn *karis* en *holeës*. Allebei worden ze slechts in een klein gebiedje gebruikt, de eerste ten noorden van Brussel, de tweede in het oosten (grosfeg tussen Diest en Geetbets). Deze laatste benaming hebben we in navolging van Verhoeven (1965) geïnterpreteerd als een fonetische variant van *holaars*. In het WNT vinden we *bolijzen*, *bolaarzen* in de betekenis ‘buitelen: bol over aars’. *Holaarzen* zou dan een tautologische nevenvorm zijn van dit werkwoord, waarvan de betekenis van ‘buitelen’ overging op ‘schommelen’.

2.2. De SND-enquête

Laten we nu even kijken in hoeverre dit historische kaartbeeld in stand blijft in de hedendaagse dialecten. Op de vraag naar de benamingen voor de schommel zijn in de enquête 158 antwoorden binnengekomen. Het standaardwoord *schommel* heeft een inhaalslag gemaakt: in het WBD-materiaal kwam het slechts 3 keer voor, in de enquête neemt het 41 opgaven voor zijn rekening. Als we de *schommel*-opgaven per leeftijdsgroep bekijken, dan zien we dat de percentages aanzienlijk verschillen naargelang de leeftijd van de informanten.

Figuur 2: Aandeel van het standaardwoord in de benamingen voor het begrip ‘schommel’, ingedeeld naar leeftijdsgroep.

Bij de jongste leeftijdsgroep geeft bijna de helft van de informanten het standaardwoord op, bij de oudste generatie niemand. Van de 32 overige benamingen die voor Vlaams-Brabant in het WBD werden opgetekend, is precies de helft in de enquête teruggevonden. Een excentrieke benaming als *holaars/holeës* zien we in de enquête niet meer terug, maar dat kan ook te maken hebben met een gebrek aan informanten uit het *holaars*-gebied. *Karis* wordt nog slechts één keer opgegeven. Frequentere dialectwoorden als *zwier* (44 opgaven), *bij*s (8 opgaven), *balançoire* (15 opgaven) en *roets* zijn in de SND-enquête nog steeds goed vertegenwoordigd.

Bij die laatste benaming wil ik nog een kanttekening toevoegen. Van Keymeulen heeft in 1993 aan de hand van een vragenlijst onderzocht in welke mate de oorspronkelijke dialectbenamingen voor de schommel nog bekend waren bij Vlaamse scholieren en studenten. Uit dit onderzoek bleek dat de benaming *roets* in het Pajottenland stilaan de duimen moet leggen voor het standaardtaalwoord *schommel*. Als we de SND-enquête mogen geloven, is dit dialectwoord echter nog springlevend: *roets* wordt in 27 van de 158 gevallen opgegeven, door informanten geboren tussen 1928 en 1976. Dat resultaat verbaast des te meer omdat in de enquête gevraagd werd naar woorden die de informanten zelf nog actief gebruiken. Overigens wordt dit woord ook hier door de meeste informanten als *roesj* weergegeven. Als toemaatje krijgen we van een informant uit Gooik nog het werkwoord *roesjken*, dat ‘schommelen’ betekent. Hier is niet alleen de typisch Pajottenlandse *sj*-cluster, maar ook de historische Westgermaanse *sk*-cluster bewaard gebleven, net als bijvoorbeeld in *Paasken* ‘Pasen’.

Twee namen die een aparte vermelding verdienen, zijn *boeskaree* en *boeskameree*. Deze vormen worden door De Cock en Teirlinck (1904) verklaard als verbasteringen van de samenstelling *bij*skoord. Volgens de oudere WBD-enquêtes (1926-1940) waren deze en een aantal verwante varianten (*biskaree*, *buskaberee*, etc.) beperkt tot één plaats in de provincie Antwerpen, namelijk Mechelen. Ze komen dus niet in Vlaams-Brabant voor. In de enquête echter worden ze wel opgegeven door respondenten uit Humbeek en Elewijt.¹ Als de *boeskaree*-varianten inderdaad eerst een unicum waren voor Mechelen en vervolgens ook in andere plaatsen werden gebruikt, dan kan dat verschillende oorzaken hebben: misschien zijn dialectsprekers mobieler geworden, zodat

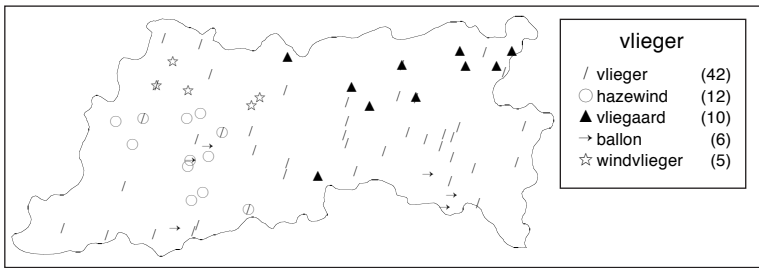
ook markante dialectwoorden mee naar andere plaatsen verhuizen, of misschien heeft het Mechelse stadsdialect de dialecten ten zuiden ervan beïnvloed.

Tot slot nog één opmerkelijk detail: een jonge informant, geboren in 1981, geeft de benaming *swing* op, waarschijnlijk overgenomen uit het Engels.

3. Vlieger

3.1. Het WBD

Ook de vlieger krijgt in de Vlaams-Brabantse dialecten verschillende namen. De frequentste benamingen uit de WBD-database zijn op onderstaand kaartje opgenomen.

Kaart 3: Frequentste benamingen voor het begrip ‘vlieger’ in de Vlaams-Brabantse dialecten.

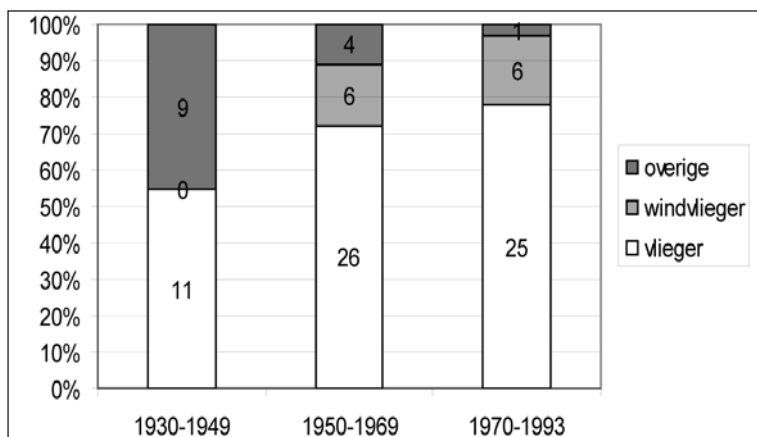
Na *vlieger* zelf is *hazewind* de nummer twee. Op de kaart zien we dat deze benaming vooral voorkomt in het noorden en oosten van het Pajottenland. In het Standaardnederlands duidt dit woord een jachthond aan. Het is niet ondenkbaar dat de betekenis van het dialectwoord via metonymie van de standaardbetekenis afgeleid is. Vast staat dat het woord de betekeniselementen ‘snelheid’ (haas of jachthond) én ‘wind’ bevat.

Samenstellingen met *vlieger* en varianten op dat woord treffen we legio aan. Zo zien we in de oostelijke helft van het gebied *vliegaard* opduiken. In het noordwesten is *windvlieger* dan weer gebruikelijk. Andere, minder frequente varianten zijn *vliegast* (Willebroek), *vliegenier* (Zoutleeuw), *vliegevléugel* (Tervuren) en *vliegvléugel* (Blanden en Vilvoorde).

Ook bij de vlieger laat de invloed van de buurtalen zich af en toe gelden: een enkele keer treffen we het Franse leenwoord *cerf-volant* aan. In het Pajottenland komt een drietal keer de benaming *draak* voor, die waarschijnlijk verwant is aan het Duitse woord voor vlieger, *Drachen*. Verspreid in de provincie komen we tot slot zes keer de benaming *ballon* tegen, die misschien op de vlieger is overgegaan door een overlap in betekenis tussen beide begrippen. Zowel een ballon als een vlieger zijn immers voorwerpen die je aan een touw door de lucht kunt laten vliegen.

3.2. De SND-enquête

In totaal werden in de SND-enquête 91 antwoorden gegeven op de vraag over de vlieger. De meeste WBD-benamingen komen ook in de enquête terug. Toch merken we hier dat ‘traditionele’ dialectwoorden als *hazewind* (5 opgaven) en *vliegaard* (2 opgaven) relatief een stuk minder vaak worden opgegeven dan in het WBD, en bovendien alleen door 40-plussers. *Ballon* is helemaal van het toneel verdwenen. Aan de andere kant lijkt er een opmars plaats te vinden van het woord *windvlieger*, dat met 13 van de 91 opgaven de frequentste benaming is na *vlieger* (64 opgaven). *Windvlieger* wordt door de meeste respondenten gekarakteriseerd als ‘standaardtaal’, hoewel het niet in *Van Dale* voorkomt. Als we de leeftijdsgroepen met elkaar vergelijken, worden de verwachtingen opnieuw bevestigd.

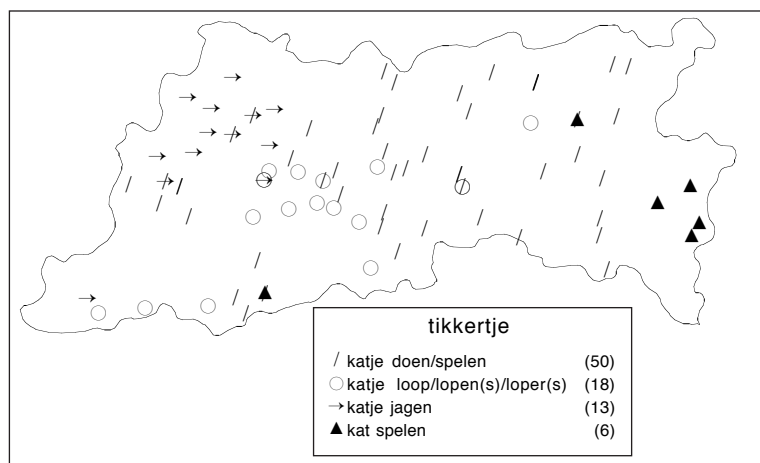
Figuur 3: Benamingen voor het begrip ‘vlieger’, ingedeeld naar leeftijdsgroep.

Uit figuur 3 blijkt dat *windvlieger* inderdaad meer gebruikt wordt door informanten uit de jongere generaties. Aangezien dit woord in het WBD echter maar in een beperkt geografisch gebied (het noordwesten van de provincie) werd opgetekend, moeten we oppassen met een dergelijke conclusie. Het zou natuurlijk kunnen dat er uit dit gebied geen oudere informanten aan de enquête hebben deelgenomen, hetgeen het beeld zou vertekenen. Omgekeerd is het wel interessant om te noteren dat *windvlieger* voor de jongste generatie praktisch het enige alternatief lijkt te zijn voor het standaardwoord *vlieger*. Dat laatste woord wordt overigens door alle generaties gebruikt, maar dat hoeft niet te verbazen: zelfs in het WBD-materiaal maakt *vlieger* de helft van het aantal opgeven uit. Het woord *vlieger* was dus vanouds al in de Brabantse dialecten aanwezig.

4. Tikkertje

4.1. Het WBD

Tikkertje, oftewel krijgertje, is het spel waarbij één kind de anderen probeert in te halen en te tikken, waarna de getikte vervolgens de tikker wordt. Uit onderstaande kaart blijkt het al: de frequente benamingen voor ‘tikkertje’ in de provincie Vlaams-Brabant zijn allemaal variaties op het woord *kat* of *katje*.

Kaart 4: Frequentste benamingen voor het begrip ‘tikkertje’ in de Vlaams-Brabantse dialecten.

Volgens Debrabandere (2005) is dit benoemingsmotief etymologisch terug te voeren op het Picardische woord *cache*, dat wordt uitgesproken als *cathe*. Dit Picardische woord is dan weer verwant aan het Franse *chasse*, ‘jacht’. Verder moet worden opgemerkt dat de weergave *katje*, net als hierboven beschreven bij *roets*, een abstractie is. Het woord wordt in de Vlaams-Brabantse dialecten op de meest uiteenlopende manieren uitgesproken, van *ketse* tot *kaike*, van *keiten* tot *ketteke*. Uit deze varianten blijkt al dat het oorspronkelijke *cache* door veel dialectsprekers toch geherinterpreteerd is als een variant van het Nederlandse woord *kat* (en dus niet van *chasser*). Die herinterpretatie werd mogelijk in de hand gewerkt door invloed van de Standaardfranse benaming *jouer au chat*.

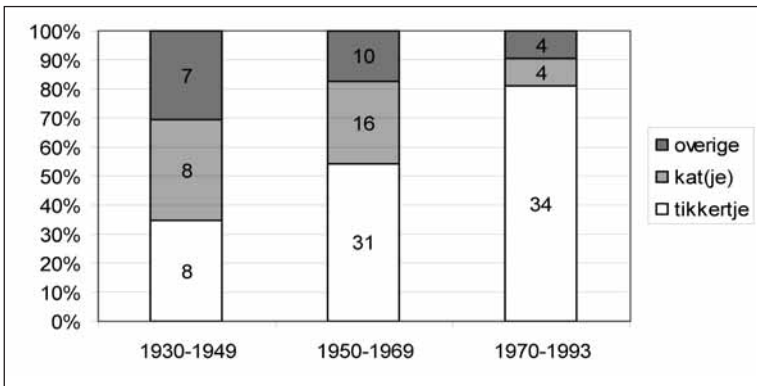
Wat precies met het *katje* wordt aangevangen, is afhankelijk van de regio: *katje jagen* is in het noordwesten van de provincie de gebruikelijke benaming. Combinaties met *lopen* komen voor in het centrum van de provincie in het zuiden van het Pajottenlands. *Katje doen* en *katje spelen* zijn verspreid in heel Vlaams-Brabant opgetekend. In een aantal dialecten die zich voornamelijk in het Geteland bevinden, ten slotte, wordt niet het verkleinwoord gebruikt, maar zegt men gewoon *kat spelen*. Andere, minder frequente kattige benamingen zijn *katje tik* (Halle en Buizingen), *katjesspel* (Huizingen en Oorbeek), *katje verlos* (Pamel), *katten* (Kortenaken) en *katje achter het gat* (Perk en Nederoverheembeek). Verder verdient de naam *minneke* in Sint-Joris-Winge een vermelding in deze categorie. Volgens de WBD-aflevering over de woning (Ooms 2003: 492, 498) is *minneke* immers in verschillende Brabantse dialecten een (roep)naam voor de kat.

Door het opsommen van de frequentste benamingen hebben we echter nog geenszins recht gedaan aan de lexicale diversiteit voor het begrip ‘tikkertje’ in Vlaams-Brabant. Naast 31 verschillende *kat*-benamingen werden nog eens 31 andere dialectwoorden voor dit begrip opgetekend. Veel van die woorden komen maar op één plaats voor, zodat het wel lijkt alsof op ieder Vlaams-Brabants schoolplein een andere benaming, en misschien ook wel andere spelregels gangbaar waren voor ‘tikkertje’. We beperken ons hier tot enkele tot de verbeelding sprekende opgaven: *radee spelen* (Brussel), *rotteboeken* (Merchtem), *klets* (Aarschot) en *prisonier* (Halle).

4.2. De SND-enquête

Als we de benamingen voor ‘tikkertje’ in de SND-enquête naast de WBD-resultaten leggen, dan zien we slechts 17 van de 55 benamingen uit het WBD terugkeren. Dat betekent dat een groot deel van de diversiteit verloren is gegaan. Het verrassende nieuws is echter dat er in de enquête ook heel wat ‘nieuwe’ woorden voorkomen. 14 van de 31 heteroniemen vinden we niet in het WBD terug. Leuke voorbeelden zijn *dikke Bertha* (Merchtem), *potje stamp* (Merchtem en Schepdaal) en *touche touche* (Anderlecht). Ook bij de ‘katjes’ komen een aantal varianten voor die niet in het woordenboek behandeld zijn: zo ben je bij *katje ijzer* veilig voor de tikker zolang je ijzer aanraakt, en bij *katje verhoog* zolang je hoger dan de tikker staat.

Een ander opvallend, hoewel niet verbazingwekkend, resultaat is de hoge score van het bovenregionale woord *tikkertje*.² Werd dit in het WBD slechts door 1 van de 176 informanten opgegeven, in de enquête krijgt het een overweldigende meerderheid (74 van de 126 opgaven). De *kat*-benamingen zijn met 31 opgaven ook nog goed vertegenwoordigd, al is dat wel een grote achteruitgang ten opzichte van het WBD, waar ze meer dan driekwart van het totaal uitmaakten. Die achteruitgang is nog duidelijker te zien als we de leeftijdsgroepen met elkaar vergelijken.

Figuur 4: Benamingen voor het begrip ‘tikkertje’, ingedeeld naar leeftijdsgroep.

Uit de grafiek hierboven blijkt dat vooral de jongste generatie een grote voorkeur heeft voor de benaming *tikkertje*. Toch komt dit woord ook bij de oudste informanten in een derde van alle opgaven terug. De WBD-gegevens suggereren dat *tikkertje* traditioneel niet of nauwelijks voorkwam in de dialecten van Vlaams-Brabant. De SND-gegevens daarentegen laten zien dat dit woord nu in alle generaties – weliswaar in verschillende mate – ingang heeft gevonden.

5. Tot slot

Een vergelijking van het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* en de pas uitgevoerde enquête van de SND leert ons verschillende dingen. Ten eerste is het opvallend dat in beide bronnen een grote verscheidenheid aan benamingen werd gevonden voor begrippen uit het domein van het kinderspel. Dat juist dit domein aanleiding geeft tot zoveel variatie, heeft waarschijnlijk te maken met de affectieve lading die woorden uit de kindertaal hebben, en met het creatieve vermogen van kinderen om spelletjes van een nieuwe naam te voorzien. Bovendien worden deze begrippen vaak benoemd in een omgeving waar van oudsher vaak dialect werd gebruikt, zoals in de huiselijke omgeving of tussen kinderen onderling op het schoolplein.

Een tweede conclusie is dat (sub)standaardwoorden als *schommel*, *vlieger* en *tikkertje* duidelijk terrein winnen in de SND-enquête. Dit resultaat viel te verwachten, omdat de SND-informanten niet werd gevraagd naar dialectwoorden, maar naar *alle* woorden die ze voor een bepaald begrip gebruiken. Bij alle begrippen konden we bovendien constateren dat de jongste groep (geboren na 1970) het meest, en de oudste groep (geboren voor 1950) het minst gebruik maakt van het standaardwoord.

Dat de standaardtaal winst boekt, heeft natuurlijk een keerzijde. Het lijkt erop dat vooral zeldzame dialectwoorden aan het verdwijnen zijn. Bij alle drie de begrippen was een deel van de variatie uit het WBD niet terug te vinden in de SND-enquête. Dat valt deels te verklaren door het feit dat het netwerk van informanten in het WBD dichter is, maar is waarschijnlijk ook voor een stuk te wijten aan dialectverlies. Sommige van de opgaven uit het WBD stammen uit bronnen die dateren van het begin van vorige eeuw. Dat er in honderd jaar tijd iets verandert in de woordenschat, is eerder regel dan uitzondering.

Toch is dialectverlies niet de enige veranderende factor in het spel: in een paar gevallen werden nieuwe benamingen vastgesteld, of leken bestaande dialectwoorden aan vitaliteit te winnen. Vooral bij het begrip ‘tikkertje’ werden in de enquête een heleboel nieuwe varianten opgetekend. Liefhebbers van spel- en taalvariatie hoeven dus niet te wanhopen: hoewel veel oude dialectbenamingen verloren zijn gegaan, zullen kinderen altijd creatief blijven in het bedenken van nieuwe spelletjes en van namen daarvoor.

NOTEN

1. In het WBD werd voor Humbeek wél *wiskaree* opgetekend, maar niet de varianten die met *b-* beginnen
2. Ook hier werden de vormen *tikkerke*, *tekkerke* etc. samengebracht onder één noemer: *tikkertje*.

BIBLIOGRAFIE

- Cock, A. de en I. Teirlinck (1902), *Kinderspel en kinderlust. Deel I: Inleiding – 1. loopspelen – 2. springspelen*, Gent.
- Cock, A. de en I. Teirlinck (1904), *Kinderspel en kinderlust. Deel IV: 6. Ambachtsspelen – 7. Raadspelen – 8. Schommelspelen*, Gent.
- Coupé, G. (2002), ‘Schokken, beven, draaien en glijden: benamingen voor de schommel in de Brabantse dialecten’. In: *Brabantse dialecten : cultureel erfgoed : publicatie bij de Vierde Brabantse Dialectendag georganiseerd door de Stichting Brabantse Dialecten op 12 oktober 2000 te Mechelen*. Leuven: Stichting Brabantse Dialecten, blz. 63-69.
- Coupé, G. (2004a), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III, Sectie 3: Het gemeenschapsleven, aflevering 2: Feest en vermaak*. Assen: Van Gorcum.
- Coupé, G. (2004b), ‘De Westgermaanse SK in de inlout: het Pajottenland’. In: J. De Caluwe, G. De Schutter, M. Devos en J. Van Keymeulen, *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent: Academia Press, blz. 213-220.
- Debrabandere, F. (2005), *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek : de herkomst van de Oost- en Zeeuws-Vlaamse*

- woorden. Amsterdam: Veen.
- Geerts, G., C.A. den Boon, D. Geeraerts en N. van der Sijs (2004), *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale lexicografie.
- Keymeulen, J. van (1995), 'Een verkennend taalgeografisch onderzoek naar lexicaal dialectverlies in Nederlandstalig België'. In: *Taal en Tongval*, themanummer 6, blz. 75-101.
- Ooms, M. (2003), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III, Sectie 2: Het huiselijk leven, aflevering 1: De Woning*. Assen: Van Gorcum.
- Tuerlinckx, J.F. (1886), *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*. Gent.
- Verhoeven, M. (1965), 'De schommel in de Nederlandse dialecten'. In: *Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, jg. 39, blz. 91-169.
- Vandekerckhove, R. (2000), 'Dialectvitaliteit en dialectverlies'. In: *Nederlands van nu*, jg. 48, blz. 15-16.
- Weynen, A. (1996), *Etymologisch dialectwoordenboek*. Assen: Van Gorcum.
- Woordenboek der Nederlandsche taal op CD-rom* (2003). Leiden: INL. [=WNT]

Tineke De Pauw

GIEZEGIJZEN BIEZEBIJZEN

KINDERSPEL EN KINDERTUIG IN OOST-VLAANDEREN

0. Inleiding

Het ondertussen welbekende tweejaarlijkse SND-evenement gaat dit jaar de toer van de kinderspelen op. Ongetwijfeld las u in de voorgaande artikelen in deze bundel reeds alles over de gebruikte methode van de enquête, het verzamelen van de resultaten en het verwerken van de gegevens. We willen daar in dit artikel dan ook niet dieper op ingaan. Het volstaat te vermelden dat de hier gepresenteerde kaarten en gegevens bestaan uit het recent opgevraagde SND-materiaal, aangevuld met verschillende andere bronnen.¹ Die andere bronnen zijn WVD-enquêtes, die de laatste twee jaar opgesteld en uitgestuurd werden, en ZND-enquêtes, waarvan de meeste uit de jaren 30 van de vorige eeuw dateren. Deze combinatie van gegevens garandeert ons een volledig beeld van de dialectbenamingen voor kinderspelen van de afgelopen eeuw.

In dit artikel over de kinderspelen in Oost-Vlaanderen beperken we ons tot een aantal oude kinderspelen. De SND-enquêteurs deden weliswaar een verdienstelijke poging om ook nieuwerwetse spelen als skateboarden, nintendo en flippo's in hun onderzoek te betrekken, maar zoals verwacht viel met die gegevens weinig aan te vangen. Commercie en dialect hebben weinig raakvlakken. Gelukkig waren de dialectbenamingen voor de oude kinderspelen meer dan de moeite waard. Door de omvang van het materiaal was het onmogelijk alle oude kinderspelen te bespreken. We mixten in dit artikel enkele heel bekende spelen en speeltuigen met een paar minder bekende kinderbezigheden. In het eerste deel komen grote speeltuigen aan bod, in het tweede deel bespreken

we een viertal typische kwajongensspelletjes, en in het laatste deel konden we niet meer om de loopspelen tikkertje en verstoppertje heen.

1. Grote speeltuigen

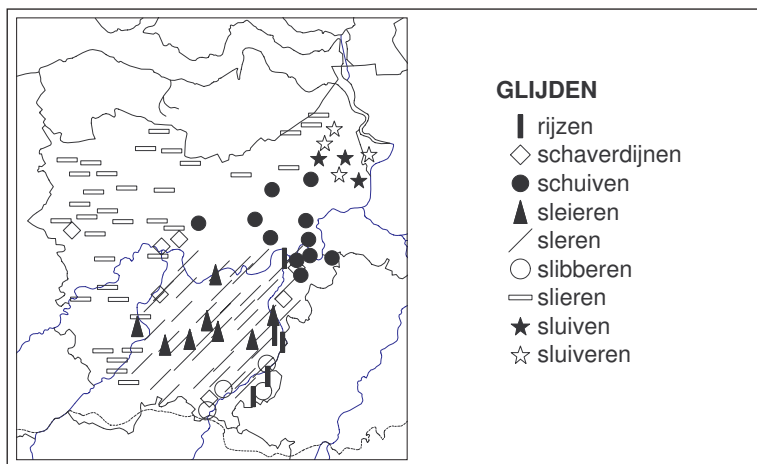
1.1. Glijbaan, glijden, schaatsen, slee

Bij het woord *glijbaan* denken we vandaag de dag meteen aan het bekende kinderspeeltuig, waarbij men via een trap of ladder naar een verhoog klimt, vanwaar men dan via een gladde plank naar beneden schuift. Kinderen waren vroeger echter meer vertrouwd met andere glijbanen. Zo maakte men, als het gevroren had, zelf gladde baantjes van ijs op een vlakke ondergrond. Op plaatsen waar het modderig lag, kon men zelfs wanneer het niet vroom, baantje glijden. De benamingen voor deze verschillende soorten glijbanen blijken ondertussen met elkaar versmolten te zijn. Vele ervan gaan terug op de dialectbenamingen voor het begrip ‘glijden’. Het leek ons dan ook de moeite waard vooraf wat dieper in te gaan op de dialectbenamingen voor het begrip ‘glijden’.

1.1.1. Glijden

Laten we eerst even de dialectkaart voor ‘glijden’ bekijken. Die vertoont een behoorlijke lexicale variatie met als belangrijkste trefwoorden *slieren* en variant *sleren*. *Slieren* komt in het westen van Oost-Vlaanderen voor, en duikt ook in het noordoosten op. De variant *sleren* wordt vooral beoosten de Schelde gebruikt. Binnen dit gebied merken we nog hier en daar de variant *sleieren* op. De vormen *slidderen* en *slederen* vinden we in Gent, Moerbeke-Waas en Tielrode terug. In het zuiden van de Denderstreek tekenen we *slibberen* op, en in het oosten van het Waasland vinden we *sluiveren*. Het woord *schuiven* wordt in het zuiden van het Waasland en de streek rond Dendermonde gebruikt. De Denderstreek geeft hier en daar ook *rijzen*. Erg verspreid vinden we ten slotte ook nog *schaverdijnen*.

Het grootste deel van Oost-Vlaanderen wordt dus bezet door *slieren* en zijn varianten. Het werkwoord *slieren* gaat terug op het Middelnederlandse *slideren*. Dit is een frequentatief van **slijden*, een woord waarin we het Engelse *to slide* herkennen. Het betekent dus ‘glijden’, en aangezien frequentatieven de herhaling benadrukken, betekende *slideren* vooral ‘lang glijden’. De vormen *slidderen* en *slederen* staan nog erg

Kaart 1: Glijden in de Oost-Vlaamse dialecten.

dicht bij deze Middelnederlandse vorm *slideren*. *Slieren* en *sleren* zijn door een totale syncope van de *d* een syllabe kwijtgespeeld. Die syncope zou volgens het WNT onder invloed van *sleuren* bespoedigd kunnen zijn, maar aangezien na de *d* en *ð* een liquide (*r*) volgde, is deze syncope zeker niet ongewoon. Een overgangsvorm, nl. syncope van de *d* zonder verlies van de syllabe, vinden we in *sleieren*.

Het is verleidelijk om ook het woord *slibberen* te proberen linken met *slidderen* en *slieren*, maar ondanks de gelijkenis, moet de etymologie van *slibberen* niet in die hoek gezocht worden. Waar dan wél, daar zijn etymologen het dan ook weer niet over eens. Er wordt gedacht dat *slibberen* een frequentativum is bij *slippen*. Dit woord is in de Germaanse talen ook bekend met de betekenis ‘uit- of wegglijden’, denk maar aan het moderne Nederlandse *slippen* of het Engelse *to slip*. Een andere mogelijkheid is dat *slibberen* ontstond uit *slibberig*. Een *slibberige* plaats is *glibberig* door het *slib*.

Bij de werkwoorden *sluiven* en *sluiveren* is de etymologie dan weer duidelijker. Beide gaan terug op het Middelnederlandse *sloven*, met betekenis ‘schuiven, doen glijden’. Ook hier werd een frequentativum gevormd om de duur van de handeling te benadrukken. Bij Joos vinden we nog een andere variant van dit *sluiveren* terug. In het Waasland kende men in het knickerspel de uitdrukking *op 'n' sluiver*, *op een sluiverken*

schieten, waarbij een plat voorwerp zoals een muntstuk zó geschoten wordt, dat het slechts een klein stukje over de grond schuift.

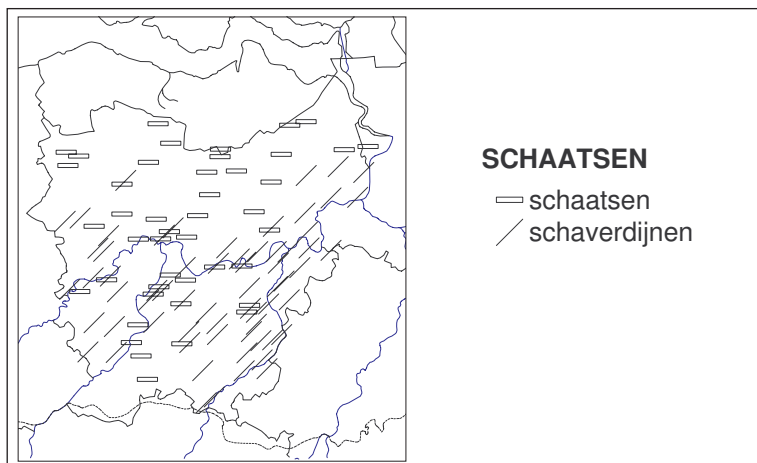
De zonet besproken woorden *slieren*, *sleren*, *slidderen*, *slederen*, *sluiven*, *sleieren*, *sluiveren* en *slibberen* vertonen enkele opvallende gelijkenissen. Ze beginnen allemaal met *sl-*, en zijn (of gaan terug op) een frequentatief. Toch gaat het om drie verschillende etymologieën. Vanwaar dan die gelijkenis? Het frequentatieve element is natuurlijk te verklaren uit de aard der zaak: wanneer men, zoals kinderen, opzettelijk wil glijden, dan liefst meteen zo lang mogelijk natuurlijk. Die duur wordt uitgedrukt door de frequentatieve vorm.

Al even intrigerend is dat deze woorden allemaal met *sl-* beginnen. Hierbij denken we dan meteen aan de bekende theorie van wortelvormende morfemen, waarbij woorden die met hetzelfde morfeem beginnen, ook eenzelfde connotatie zouden hebben. Het bekendste voorbeeld is de ‘slechte’ connotatie bij woorden met *sl-*; vele ervan hebben immers een negatieve betekenis, denk maar aan *slecht*, *slap*, *slaan*, *slopen*, *sluw*... In werkelijkheid zijn aan woorden met *sl-* meerdere connotaties verbonden. Zo vinden we bij *sl-* bv. ook de connotatie ‘smoothly wet’ (Bloomfield). Voorbeelden hierbij uit het Engels zijn *slim*, *slush*, *slop*, *slip*, *slide*. Al is klanksymboliek een glibberige materie en blijft het uiteraard beperkt tot slechts een fractie van de woordenschat, in het geval van de werkwoorden *slieren*, *sleren*, *slidderen*, *slederen*, *sluiven*, *sleieren*, *sluiveren* en *slibberen* vonden we de theorie het vermelden waard.

We hebben op onze kaart van glijden ook een mooi gebied met *schuiven*. Uitleg hierbij is niet echt nodig, het woord komt nog steeds met ongeveer dezelfde betekenis als ‘glijden’ voor in het Standaardnederlands. In het Middelnederlands werd dit woord al opgetekend als *scuven*.

In tegenstelling tot *schuiven*, is *rijzen* dan weer minder doorzichtig. Nochtans zijn het standaardtalige *rijzen* en het dialectwoord *rijzen* op dezelfde grondvorm terug te voeren, nl. het Middelnederlandse *risen*. De oorspronkelijke betekenis hiervan moet heel algemeen ‘in beweging zetten’ geweest zijn, waaruit dan twee grote betekenissen ontstaan zijn, nl. ‘naar boven gaan’ en ‘naar beneden gaan’. Dit vinden we bevestigd in *Van Dale*, waar het trefwoord *rijzen* maar liefst acht betekenissen kent. De eerste zeven betekenissen, allemaal Standaardnederlands, concentreren zich op die beweging in de hoogte: ‘omhooggaan’, ‘in

hoogte toenemen', 'zich naar boven uitstrekken', 'een hogere trap of graad bereiken'... Enkel de laatste, achtste betekenis, die de aanduiding 'gewestelijk' krijgt, luidt 'vallen, afvallen'. Het is in deze neerwaartse beweging dat we de etymologie van *rijzen* met betekenis 'glijden' moeten gaan zoeken. *Rijzen* met betekenis 'naar beneden bewegen' werd waarschijnlijk eerst enkel gebruikt wanneer men van boven naar beneden schoof, bv. van een berg of heuveltje naar beneden. Later is de benaming dan overgedragen op andere glijdende bewegingen, zoals het glijden op horizontaal oppervlak. *Rijzen* komt in de streek ten noorden van de Schelde overigens wel vaker voor, bv. voor het vallen van de bladeren of het ruien van paarden. In het *Zuid-Oost-Vlaandersch Idioticon* van Teirlinck lezen we verschillende voorbeeldzinnnetjes met *rijzen*: *De wenter komt, de blare' beginnen te rijzen. De panne rees van 't tak. 't Zand rijst van de kerre.* Teirlinck besluit met 'De betekenis *klimmen* is hier onbekend'.

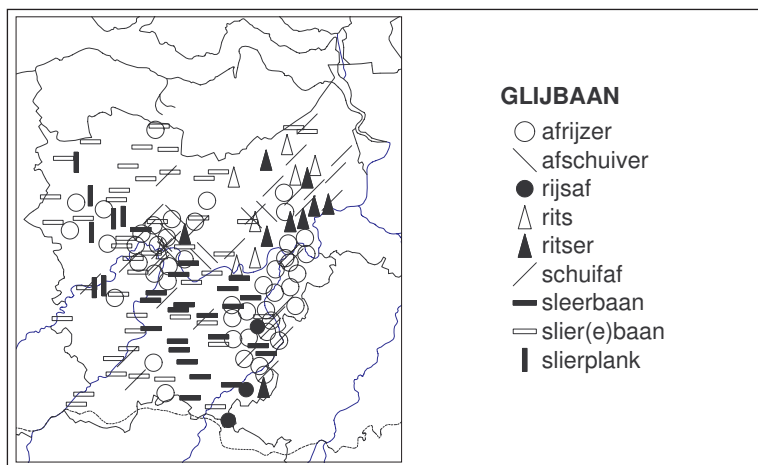
Kaart 2: Schaatsen in de Oost-Vlaamse dialecten.

Heel zelden en verspreid over Oost-Vlaanderen, vinden we de woorden *schaatsen* en *schaverdijnen* terug. Dit zijn woorden die oorspronkelijk, en nog steeds, als hoofdbetekenis 'schaatsen' hebben, dus 'glijden op het ijs, met behulp van speciale schoenen'. Doordat de betekenis van 'glijden' en 'schaatsen' gedeeltelijk overlapt, is blijkbaar ook het gebruik van de woorden *schaatsen* en *schaverdijnen* hier en daar wat

uitgedeind tot ‘glijden’. *Schaatsen* en *schaverdijnen* zijn trouwens meteen de enige twee woorden die in Oost-Vlaanderen opgetekend werden voor het begrip ‘schaatsen’ zelf (zie kaart 3). *Schaatsen* wordt vooral in het noorden van de provincie gebruikt, *schaverdijnen* eerder in het zuiden, maar er is een grote overlappende zone. Het werkwoord *schaatsen* ontstond uit het substantief *schaats*, de speciale schaatschoen met een geslepen ijzer onder. *Schaats* werd ontleend aan het Oudfranse *es-cache*, met de betekenis ‘stelt’. Door het ijzer dat eronder zit, is een schaats natuurlijk in zekere zin ook een verhoogde schoen, de betekenisoverdracht is dus niet zo vreemd. Ook *schaverdijnen* gaat terug op een substantief, nl. *schaverdijn*, in het Middelnederlands al opgetekend als *scaverdein(e)*. Dit woord is waarschijnlijk ontleend aan het Franse *savat*, waarbij de beginklank onder invloed van *schaven* een *sch* werd. *-IJn* is een bekende Middelnederlandse diminutiefuitgang.

1.1.2. Glijbaan

De dialectbenamingen die voor ‘glijden’ gebruikt worden, vinden we ook terug in de dialectwoordenschat voor de glijbaan. Zoals boven al vermeld, merken we bij de benamingen voor de glijbaan dat we hier eigenlijk met twee (versmolten) begrippen te maken hebben. Enerzijds is er het grote speeltuig, dat benamingen kreeg als *afrijzer*, *afschuiver*, *schuifaf*... Daarnaast zien we woorden als *slierbaan*, *sleerbaan*, *slibber-*

Kaart 3: Glijbaan in de Oost-Vlaamse dialecten.

baan, waarvan we sterk vermoeden dat ze niet enkel voor het speeltuig, maar ook voor zelfgemaakte glijbaantjes (bv. op het ijs) gebruikt werden. Deze tweede groep woorden is waarschijnlijk veel ouder; doordat er geen toestel voor nodig was, spelen kinderen dit wellicht al duizenden jaren. Toen het modernere speeltuig opkwam, werden door de grote gelijkenissen veel benamingen overgedragen. Een bewijs voor deze theorie van oudere en jongere benamingen vinden we in de verspreiding van de dialectbenamingen. Op veel plaatsen werden immers twee woorden voor de glijbaan opgetekend. Telkens als er twee benamingen voorkomen, merken we dat er één uit de ‘oudere’ groep, en één uit de ‘jongere’ groep tussen zit. De benamingen *slierbaan* en *sleerbaan* komen in het grootste deel van Oost-Vlaanderen voor. In Kruishoutem en Deinze zagen we gewoon *slier* als benaming voor de glijbaan, en in Geraardsbergen, Idegem en Overboelare werd het woord *slibberbaan* opgetekend. In het noordoosten van Oost-Vlaanderen combineert men *slierbaan* met *slierplank*. In Erpe en Lede kent men *sleerplank*. Deze laatste woorden kunnen uiteraard enkel voor het toestel gebruikt worden. In het Waasland, de Denderstreek en de streek rond Gent zien we vaak de woorden *schuifaf* en *afschuiver*. In de Denderstreek hebben we *afrijzer* en *rijsaf*. Andere benamingen die enkel voor het toestel gebruikt kunnen worden, zijn *afsleerder* in Herzele en *afslider* in Aalter. In het Waasland en de noordelijke Denderstreek vinden we de woorden *rits* en *ritser*, in Moorsel en Geraardsbergen werd *roets* opgetekend.

De etymologie van samenstellingen als *slierbaan* en *sleerbaan* ligt voor de hand: de werkwoorden *slieren* of *sleren*, die we eerder al bespraken, worden gecombineerd met *baan*, een woord dat ook nu in de standaardtaal nog de betekenis ‘gladde, vlakke, aangelegde strook grond’ heeft. Dat *slierbaan* oorspronkelijk voor zelfgemaakte glijbanen gebruikt werd, vinden we bevestigd in de uitdrukking *sleerboontse maken*, die bij Teirlinck opgetekend werd. Bij Joos vinden we *sluiverbaan*. Dit woord werd in de enquête jammer genoeg niet meer opgetekend. Het is opnieuw een samenstelling van een werkwoord voor ‘glijden’, in het Waasland *sluiveren*, en *-baan*. Als uitleg geeft Joos ‘glijbaan, ijsbaan’, opnieuw een aanduiding dat de benaming voor beide begrippen van toepassing was.

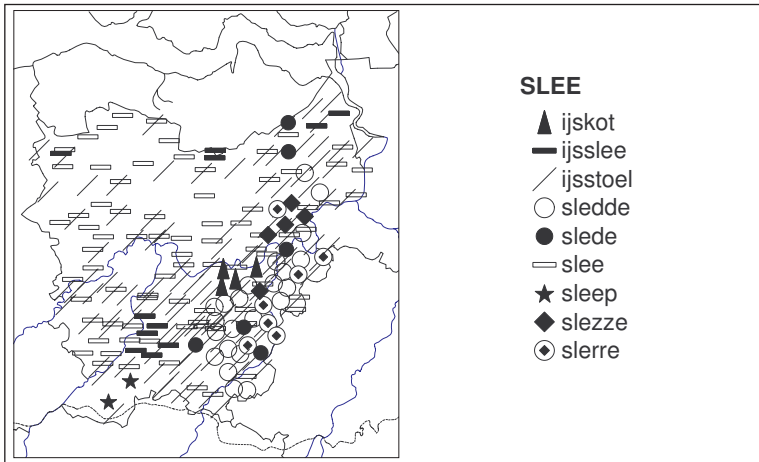
De verschillende samenstellingen met *af* wijzen allemaal op een neergaande glijbaan. We zien combinaties met afleidingen van de werkwoorden die we bij ‘glijden’ al zagen: *afsleerder*, *afslider*, *afschuiver*,

schuifaf, afrijzer, rijsaf. In Merelbeke kent men *slieraf*, een unicum dat waarschijnlijk een contaminatie is van *slierbaan* en *schuifaf*.

De benamingen *rits* en *ritser* kunnen we niet terugvoeren naar werkwoorden die we bij ‘glijden’ zagen. We vermoeden hier wel verwantschap met *roets*, en dat wordt bevestigd door Debrabandere (2005), die *ritsen, rutsen* en *rotsen* samenneemt met o.a. de betekenis ‘wegglijden’. De woorden zijn klankexpressief en verwant met het Duitse *rutschen*. De vorm *roets* is dus geen vreemde in dit rijtje. Het lijkt inderdaad erg waarschijnlijk dat deze woorden ontstonden vanuit een klanknabootsing, in het WNT vinden we bij *ruts* ‘ter aanduiding van het geluid van een plotselinge en snelle, veelal min of meer rollende beweging’. Toch verwijzen we hier ook naar het hoofdstukje over de schommelbenamingen, waar *rits*, weliswaar in een ander gebied, ook besproken wordt.

1.1.3. Slee

Als afsluiting van dit hoofdstukje over glijden en glijbanen, kijken we nog naar de dialectwoordenschat voor de slee. Ook deze benamingen sluiten immers nauw aan bij de werkwoorden die we voor ‘glijden’ optekenden. Bij de verklaring van de benamingen voor de slee moeten we weer rekening houden met twee verschillende modellen. Vandaag de dag gebruikt men vooral de platte slee. Vroeger kende men ook een stoelvor-

Kaart 4: Slee in de Oost-Vlaamse dialecten.

mige slee, waaraan een leuning en een handvat bevestigd was. Deze laatste slee werd vooral gebruikt om voort te duwen; andere modellen werden getrokken of konden met pikstokken voortgeduwd worden.

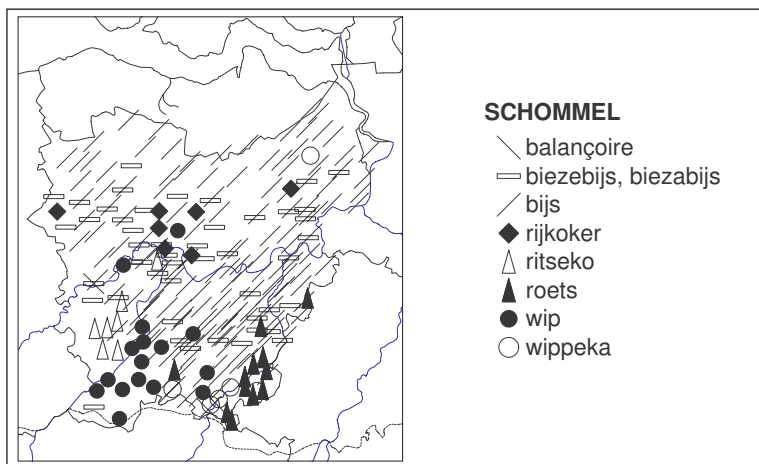
Op de kaart zien we dat in Oost-Vlaanderen overal de woorden *slee* en *ijsstoel* voorkomen. Daarna zijn er nog enkele andere woorden, zoals *slede* in de ruime Denderstreek en het zeldzame *slede*. In de streek van Ronse kent men *sleep*, in de streek rond Dendermonde *slezze*. *Ijskot* werd in de streek rond Wetteren opgetekend.

De verklaring van *ijsstoel* ligt voor de hand, deze benaming werd vooral gebruikt voor het stoelvormige model. Het woord *ijskot* lijkt eerst wat vreemder, maar als we bij *kot* de betekenis ‘ruimte of opbergvak’ vinden, is ook dit woord geen ondoorzichtige samenstelling meer. Men gebruikte immers ook sleeën om zaken over het ijs te vervoeren.

Het woord *slee* gaat terug op de al eerder genoemde stam van *slideren*, *slieren*. *Slede* werd al in het Middelnederlands opgetekend, en kent tegenhangers in alle West-Germaanse talen. In het woord *slee* vond een syncope van de *d* plaats, maar in enkele streken vinden we woorden waarin de *d* bewaard bleef. De sporadisch verspreide *sledes* zijn waarschijnlijk hypercorrecte opgaven, maar het wijdverspreide *slede* in de Denderstreek is zeker een authentiek dialectwoord, dat op het frequentatium *sledderen* teruggaat. Het is moeilijk te zeggen hoe de vorm *slerre* die hier en daar opduikt tussen de *sledes*, ontstond. De vorm kan ontstaan zijn uit *sleren*; het kan een contaminatie zijn van *slede* en *sleren*; maar *slerre* kan ook uit *slede* ontstaan zijn, zoals men hier en daar ook *berre* heeft voor *bed*. Dezelfde onzekerheid geldt ook voor *slezze*. De verwantschap met *slede* is duidelijk, maar waarom precies deze vorm ontstond, konden we niet achterhalen. Leuk zijn de opgaves voor *sleep*. Dit woord moet ontstaan zijn uit *slee*, dat onder invloed van *slepen* omgevormd werd tot *sleep*. Tegenwoordig worden de meeste sleeën immers voortgesleept.

1.2. Schommel

Een tweede belangrijk attribuut in een grote speeltuin is de schommel. De benamingen voor de schommel werden reeds zeer uitgebreid beschreven in meerdere artikels; we baseren ons voor onze bespreking dan ook voor een groot deel op Verhoeven (zie ook de kaart op blz. 178-179).

Kaart 5: Schommel in de Oost-Vlaamse dialecten.

In Oost-Vlaanderen komen enkele grote woordgroepen voor. Het vaakst vinden we *bijs*, dat overal voorkomt. *Biezabijs* en *biezabijs* komen ook erg vaak voor, vooral in de streek rond Gent, het Meetjesland, het Waasland en de Denderstreek. *Rijkoker* komt vooral in de buurt van Gent voor. *Ritseko* werd opgetekend in de streek rond Oudenaarde; *roets* dan weer vooral in het zuiden van de Denderstreek. De streek ten oosten van de Schelde ten slotte kent vooral *wip*, met in de streek van Zottegem hier en daar *wippeka*.

Bij het veel voorkomende *bijs* gaat Verhoeven uit van een grondbetekenis 'heftig bewegen'. Deze heftige beweging is typerend voor de verschillende betekenissen van het woord *bijs*: een hevige regenbui, het rondlopen van vee en de heen- en weerbewegende schommel. De dubbelvormen *biezabijs* en *biezabijs* zijn terug te voeren op de ritmische, herhalende beweging van het schommelen. Die herhaling wordt uitgedrukt in ritmische liedjes, en de benamingen uit die liedjes beïnvloedden dan weer de naamgeving van het speeltuig.

In de streek rond Gent komt erg vaak *rijkoker* voor. Dit *rijkoker*-gebied lijkt omsingeld door het veel grotere *bijs*-gebied, maar sluit aan bij een West-Vlaams gebied waar *ridekoker* en varianten voorkomen. Het eerste deel *rij-* gaat, net als het West-Vlaamse *ride-*, terug op het

werkwoord *rijden*. Verhoeven vermeldt de oorspronkelijke Indo-Germaanse vorm **reidkô*, met als betekenis ‘ik beweeg mij, niet door middel van mijn eigen lichaam, maar van iemand of iets anders’. In die zin past *rijden* natuurlijk uitstekend bij een schommel. Al zou het ook best kunnen dat de betekenis ‘op en neer gaan’ in *rijden* zich pas in het Middelnederlands ontwikkelde uit de algemene betekenis ‘zich voortbewegen’. De vorm *rijkoker* is volgens Verhoeven een kinderlijk affectieve vorming bij het werkwoord *riden*, door middel van Indo-Germaanse diminutiefsuffixen **ka-* en **ko-*. De uitgang *-koker* komt overigens in wel meerdere dialectbenamingen voor de schommel voor, al blijft dat in Oost-Vlaanderen beperkt tot *rennekoker* (Sint-Jan-in-Eremo), *ritsekoker* (Petegem bij Oudenaarde, Deinze, Tiegem) en de variant *ritsekoter* (Petegem bij Oudenaarde).

De vorm *rits* kregen we hierboven al kort te zien bij de woordenschat voor de glijbaan. Volgens Verhoeven is *rits* een intensiefformatie van *rijden*, de woorden *rijkoker* en *ritsekoker* zijn dan dus zeer nauw verwant. Het woord *rennekoker* werd in Oost-Vlaanderen slechts éénmaal opgetekend, maar sluit aan bij een zeer groot West-Vlaams gebied met *renne* en *rennekoker*. Verhoeven vermeldt hier de verklaring van De Bo, die stelt dat we de verklaring van *ren-* moeten zoeken bij het werkwoord *rennen*, “dat niet alleen snel lopen is, waarvoor wij het gewoonlijk nemen, maar in ’t algemeen snel bewegen en ook stootend bewegen, door stooten in beweging brengen: zooals schommelen is”. Als we de verklaringen voor *rennekoker*, *rijkoker* en *ritsekoker* naast elkaar leggen, zien we een grote correlatie in de benoemingsmotieven. Het woord *ritseko* sluit bij deze betekenissen aan. *Roets*, dat in de Denderstreek erg vaak voorkomt, zagen we ook al eerder bij de glijbaan, maar werd bij dat begrip in een ander gebied opgetekend, nl. het noordoosten van Oost-Vlaanderen. Verhoeven geeft net als Debrabandere (2005) aan dat *roets* ontstond uit een klankna bootsend tussenwerpsel, maar legt geen verband tussen *rits* en *roets*.

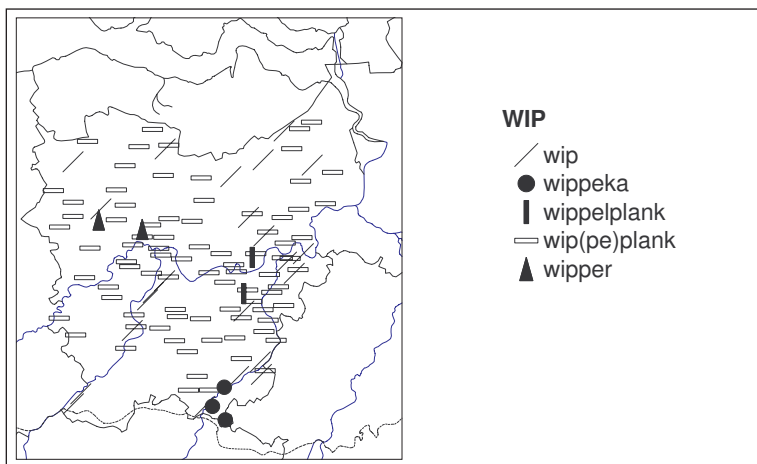
Op het eerste zicht heel vreemd zijn de benamingen *wip* en *wippeka*. Daarnaast werden ook nog opgetekend: *wipkar* (Geraardsbergen), *wippaard* (Balegem) en *wiplank* (Aalst). Iets verderaf vonden we nog *wippelpaard* (Zelzate) en *wippewane* (Ruien). Het gebruik van de *wip*-woordenschat is echter niet zo onverwacht. Uiteindelijk gaat het bij schommelen en wippen telkens om een op- en neerwaartse beweging. Het woord *wip* kwam al in het Middelnederlands voor als *wippe*, en

werd gebruikt voor op- en neergaande werktuigen. De vorm *wippeka* ontstond op dezelfde manier als *ritseko*, dus met het Indo-Germaanse diminutiefsuffix *-ka* dat we al eerder bespraken, en waarmee affectiviteit en kinderlijkheid uitgedrukt worden. *Wippaard* en *wippelpaard* kunnen overgenomen zijn van de woordenschat voor het schommelpaard (zie verder). *Wipkar* is een vreemde eend in de bijt, het bevindt zich in het *wippeka*-gebied en is waarschijnlijk een herinterpretatie van *wippeka*. Met andere woorden, omdat de gebruikers de diminutiefbetekenis van de *-ka* niet meer aanvoelden, werd gezocht naar een nieuwe betekenis voor *-ka*. Door er *kar* van te maken, kreeg het woord weer betekenis, dit keer als een samenstelling. Het woord *wippewane* ten slotte is een samenstelling van *wippen*, op- en neergaan dus, en *wanen* met als grondbetekenis ‘onvastheid, onzekerheid’ (Verhoeven). De klankexpressieve *i/a* en de allitererende *w/w* waren ongetwijfeld ook erg populair in allerlei kinderversjes. In De Cock en Teirlinck vinden we nog de variant *wippejanne* in Ronse.

1.3. Wip

Aansluitend bij deze wip-woordenschat voor de schommel, kunnen we ook snel even kijken naar de woordenschat voor het begrip ‘wip’ zelf. Deze kaart vertoont heel wat minder variatie. Men gebruikt in heel Oost-Vlaanderen *wiplank*, al komt het Standaardnederlandse *wip* ook regelmatig voor. De verspreide slagorde waarin *wip* echter voorkomt, wijst erop dat het om standaardtalige invloed gaat. Verder nog twee keer *wipper* (Bellem, Mariakerke), twee keer *wippelplank* (Lede, Berlare) en in het zuiden van de Denderstreek *wippeka*. Vreemd aan deze kaart is het ‘gat’ in het uiterste zuidwesten van Oost-Vlaanderen. Hier werden geen woorden voor de wip opgetekend. Dit gebied valt net samen met het gebied op de schommelkaart, waar men *wip* gebruikt voor schommel. Waarom men in deze streek geen benaming voor de wip kent, of opgaf, is vooralsnog niet zo duidelijk. Het lijkt erg onwaarschijnlijk dat het begrip ‘wip’ hier onbekend was en is. Waarschijnlijker is dat men wip en schommel niet als twee aparte toestellen zag, maar eerder als varianten van elkaar. In die zin vonden veel informanten het misschien minder nodig om op deze vraag te antwoorden?

De oorsprong van de woorden *wip* en *wippeka* werd eerder al uitgelegd. *Wipper* is een nomen agentis: uit het werkwoord *wippen* werd een be-

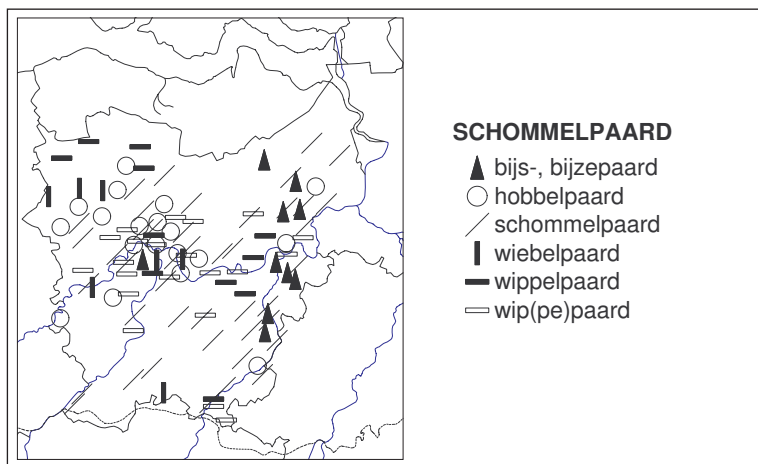

Kaart 6: *Wip in de Oost-Vlaamse dialecten.*

naming voor het bijhorende toestel afgeleid. *Wiplank* werd het meest opgetekend, en omschrijft wat de wip in essentie is: een plank om te wippen. De benaming *wippelplank* maakt gebruik van het frequentatief *wippelen*. Het woord *wippebijs* in Gent onderstreept nog eens hoe dicht de woordenschat voor wip en schommel soms bijeen kon liggen; *wip* wordt hier gecombineerd met het meest voorkomende Oost-Vlaamse woord voor de schommel. Het woord *balans* in het zuidelijke Zottegem werd uit het Frans overgenomen, samen met de oorspronkelijke betekenis ‘weegschaal’. Het was natuurlijk de grote uiterlijke gelijkenis die aanleiding gaf tot die betekenisoverdracht.

1.4. Schommelpaard

Een derde speeltuig dat we met dit op- en neergaan kunnen associëren, is het schommelpaard. Alhoewel we over heel Oost-Vlaanderen het woord *schommelpaard* konden optekenen, viel er ook een mooie verspreiding van andere woorden waar te nemen. Waarschijnlijk is *schommelpaard* een standaardtalige invloed, en zijn de andere dialectbenamingen de authentieke woorden voor schommelpaard. Zo zien we in de streek rond Gent en het zuidoosten van Oost-Vlaanderen vaak *wip(pe)paard*. Varianten daarvan zijn *wippelpaard* in het noorden van het Meetjesland en ten oosten van Gent. *Wiebelpaard* komt voor in het zuiden van het Meetjesland en zeldzaam verspreid in het westen van

Kaart 7: Schommelpaard in de Oost-Vlaamse dialecten.

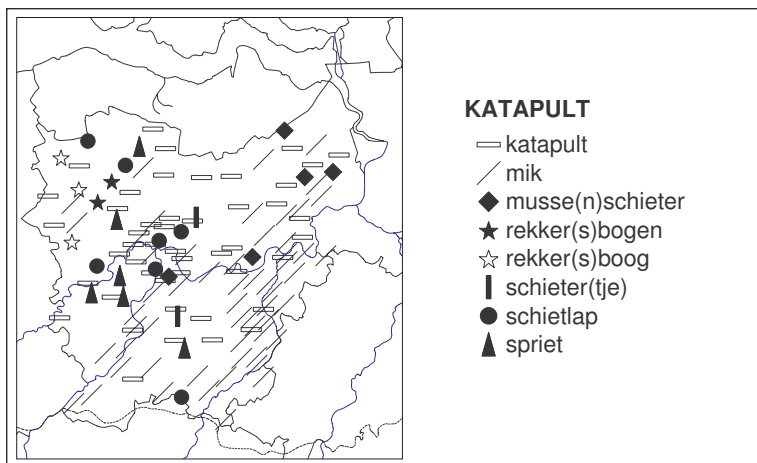
Oost-Vlaanderen. Het Meetjesland en de streek rond Gent geven ook erg vaak *hobbelpaard* als benaming, al komt dat ook in het oosten van het gebied sporadisch voor. In het uiterste oosten van Oost-Vlaanderen zien we *bijs-, bijzepaard*.

Al deze woorden zijn samenstellingen met *-paard*. Dat is natuurlijk een verwijzing naar de vorm van het speeltuig. Die vorm is op zijn beurt weer een uitvloeisel van de talloze kinderliedjes en -rijmpjes waarbij de kinderen op de schoot op en neer wippen, een spelletje dat steevast *paardjerijden* genoemd wordt – naar analogie met het schokkende zitten op een échte paardenrug. De standaardnederlandse benamingen *schommelpaard* en *hobbelpaard* zijn doorzichtige samenstellingen. De dialectbenaming *bijs-, bijzepaard* werd volgens hetzelfde procédé opgebouwd: een combinatie van het woord voor de schommel, in deze streek *bijs*, met *-paard*. Bij *wip(pe)paard* daarentegen, lijkt men niet de benaming voor de schommel, maar die voor de *wip* met *-paard* te combineren. We vermoeden echter dat het hier eerder gaat om een samenstelling van het werkwoord *wippen* met *-paard*. Dat wordt bevestigd door het voorkomen van *wippelpaard*: hier is gekozen voor de frequentatief *wippelen* als eerste deel van de samenstelling. *Wiebelpaard* is een volksetymologische herinterpretatie. Een intervocalische *p* wordt in het Meetjesland immers als *b* uitgesproken. Van de uitspraak *wibbelpaard* is de stap naar *wiebelpaard* klein, per slot van rekening kan men het schommelen op zo'n hobbelpaard ook als 'wiebelen' benoemen.

2. Kleine kwajongensspeeltuigen

Kinderen speelden vanzelfsprekend niet alleen met grote toestellen. Veel kleine speelgoedjes kon de inventieve jeugd van toen zelf maken. We vinden een mooie dialectvariatie bij enkele van die kleine handgemaakte tuigen.

2.1. Katapult

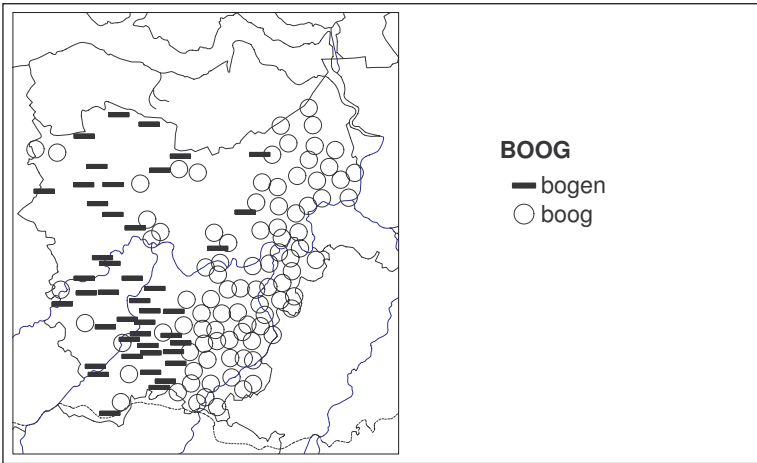
Kaart 8: Katapult in de Oost-Vlaamse dialecten.

Het meest jongensachtige aller speeltuigen is ongetwijfeld de katapult. Een eenvoudige gevorkte tak met aan de uiteinden een stuk elastiek en soms een klein leertje, kon gebruikt worden om allerlei kleine voorwerpjes, zoals steentjes, gometjes en propjes mee weg te schieten. Dat veel informanten zich dit speelgoedje nog levendig herinneren, blijkt uit de goedgevulde dialectkaart.

Daarop zien we het Standaardnederlandse *katapult* ongeveer overal verschijnen. Wat ook bijna overal voorkomt, maar opvallend vaker in het oosten van Oost-Vlaanderen, is het woord *mik*. In het westen werden verspreid de woorden *schietlap* en *spriet* opgetekend. Het *schietertje* komt slechts voor op twee plaatsen, Lochristi en Balegem. Het westen van het Meetjesland kent *rekker(s)boog*, in Zomergem en

Waarschoot tekenden we *rekker(s)bogen* op. Het Waasland ten slotte gebruikte *musse(n)schieter*, al komt dat ook enkele keren verspreid in Oost-Vlaanderen voor.

De meeste van deze benamingen verwijzen naar de bouw van de katapult. De gevorkte tak die het basisonderdeel van de katapult is, wordt in het westen van de provincie immers *spriet* genoemd, in het oosten *mik*. Beide benamingen werden in hun respectievelijke streek overgedragen op de katapult.

Kaart 9: Boog in de Oost-Vlaamse dialecten.

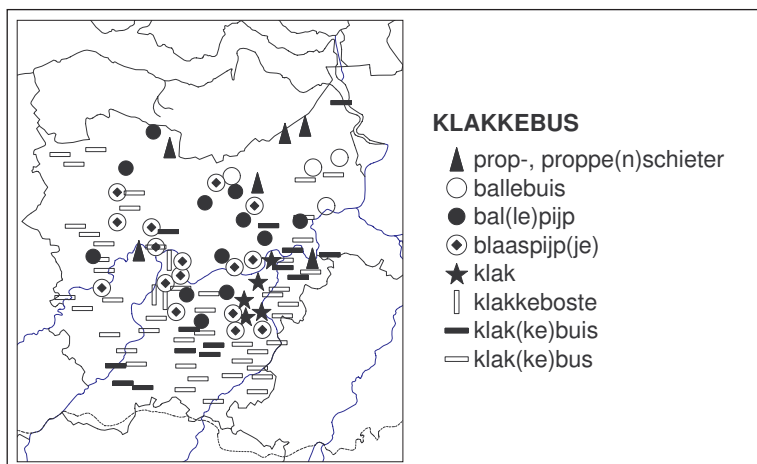
De woorden *rekker(s)boog* en *rekker(s)bogen* zijn samenstellingen van *rekker*, het gangbare dialectwoord voor een elastiek, met het woord voor de boog, nl. *boog* of *bogen*. Alhoewel niet echt een kinderspeelgoed, voegen we hier ook de kaart met dialectbenamingen voor ‘boog’ aan toe. Echte variatie is op de kaart niet te zien, wel is duidelijk dat het westelijke deel van Oost-Vlaanderen heel algemeen *bogen* gebruikt i.p.v. *boog*. Beide woorden gaan terug op het Oudgermaanse **bugon-*, een wortel waar bv. ook het woord *buigen* uit ontstond. In Knesselare werd overigens *rekkerspriet* opgetekend, een contaminatie van *rekkersbogen* en *spriet*, die beide in de streek (Meetjesland) voorkomen.

Soms wordt de katapult ook vernoemd naar het gebruik ervan, het woord *schierter(tje)* is hiervan het duidelijkste voorbeeld. Bij het woord *musse(n)schierter* hoeven we ons zelfs al niet meer af te vragen waar- naar de kinderen schoten... maar *mus* kan hier ook spottend bedoeld zijn, om aan te geven dat men met een katapult slechts naar kleine ding- jetjes kon schieten. De benaming *schietlap* combineert benoemings- motieven van doel en uiterlijk. De samenstelling begint met de stam van het werkwoord *schieten*, het tweede deel verwijst naar het lapje dat soms aan de elastiek bevestigd werd, om het vasthouden van de schiet- objecten te vergemakkelijken.

Katapult, ten slotte, werd ontleend aan het Franse *catapulte*, dat via het Latijnse *catapulta* op het Griekse *katapeltès* ‘werptuig’ teruggaat.

2.2. Klakkebus

Een ander schiettuig waar kwajongens zich graag mee vermaakten, is de klakkebus. Dit bestaat uit een holle pijp, meestal van vlierhout (waarvan het merg makkelijk te verwijderen is), en een dunne rechte stok, waarmee men door de holte in de pijp een kleine prop of ander object kan wegschieten. De klakkebus was waarschijnlijk een techni- sche verbetering van de blaaspijp, een eveneens holle pijp waardoor men voorwerpjes wegblies. Door een stok te gebruiken, kon men ho-

Kaart 10: Klakkebus in de Oost-Vlaamse dialecten.

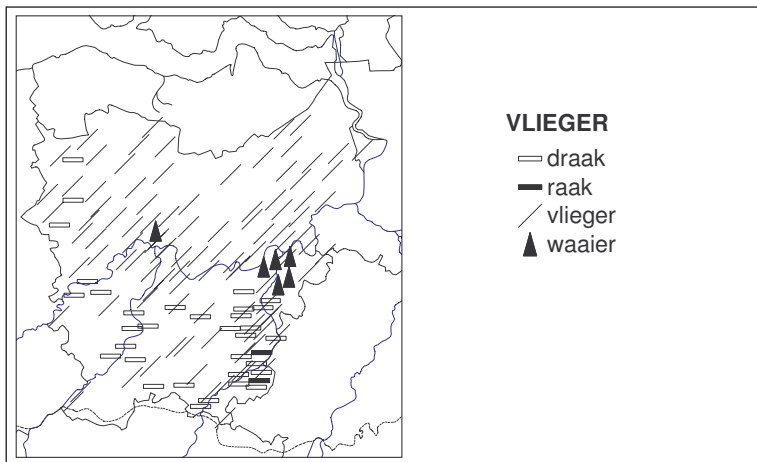
gere snelheden halen, en ook beter richten. In Oost-Vlaanderen vinden we erg mooie dialectbenamingen voor de klakkebus. We baseren ons voor de bespreking van deze benamingen op het artikel van Lefebvre (2006).

In het zuiden, het uiterste noordwesten en het uiterste noordoosten van Oost-Vlaanderen vinden we de woorden *klak(ke)bus* en *klak(ke)buis*. Rond Merelbeke komt de variant *klakkeboste* voor. In het centraalnoordelijke deel van Oost-Vlaanderen vinden we *bal(len)pijp*. In dezelfde streek komt ook *blaaspijp* voor, iets meer naar het oosten *ballebuis*. Verspreid in de noordelijke helft vinden we ook *proppeschieter*, en in een drietal plaatsen in het noorden van de Denderstreek komt *klak* voor.

Het woord *klakkebus* is een samenstelling van een werkwoord, *klakken*, met *-bus*. Het *klakken* verwijst naar het ploffende geluid dat de klakkebus maakt wanneer het projectiel het tuigje verlaat. Daarmee is ook de benaming *klak* verkaart. Het woord *bus* of *busse* ontstond volgens Debrabandere (2002) uit het volkslatijnse *buxis*, dat ‘doos’ betekent. De betekenis evolueerde dan naar ‘geweer, karabijn’. De vorm *-buis* die we regelmatig terugvinden, heeft ongeveer dezelfde betekenis, nl. die van ‘lang, hol, voorwerp’, maar het verspreide voorkomen van *-buis* laat hier vooral invloed vanuit de standaardtaal vermoeden. *Bus* of *busse* wordt soms hypercorrect als *bos* geïnterpreteerd. Deze hypercorrecte vorm kan dan een eigen leven gaan leiden, zoals gebeurde met het woord *klakkeboste*, waarin aan het oorspronkelijke woord een *t* toegevoegd werd. *Proppeschieter* is een doorzichtige samenstelling, met de klakkebus schiet men immers proppen weg. De benamingen *ballebuis*, *ballepijp* en *blaaspijp* waren oorspronkelijk woorden voor de eenvoudiger blaaspijp. De blaaspijp en de klakkebus zijn al bij al erg gelijkaardige speeltuigen, het is dus niet verwonderlijk dat de namen overgedragen werden.

2.3. *Vlieger*

Een volgend typisch zelfgemaakt jongensspeeltuig was de vlieger. Dit speelgoed bestond uit een lichte, meestal ruitvormige constructie, waarover een doek gespannen werd. Met behulp van lange touwen en wat wind kon de vlieger in de lucht opgelaten worden, met de touwen kon hij dan bestuurd worden.

Kaart 11: *Vlieger* in de Oost-Vlaamse dialecten.

Het woord *vlieger* is het meest voorkomende woord in Oost-Vlaanderen: het beslaat het hele noorden en komt frequent voor in het zuiden. Daar tekenden we echter ook erg vaak *draak* op, met de variant *raak* in Meerbeke en Ninove. In de streek rond Dendermonde en in Wondelgem komt *waaier* voor.

De benaming *vlieger* is afgeleid van het werkwoord *vliegen*. ‘Spelen met de vlieger’ wordt echter algemeen *vliegeren* genoemd, een werkwoord dat dan weer van het substantief *vlieger* afgeleid is.

De benaming *draak* verwijst naar het uitzicht van de vlieger. Kinderen gaven hun vlieger natuurlijk liefst felle en opvallende kleuren; het motief van de draak schijnt erg geliefd geweest te zijn. Het dialectwoord *waaier* kan een afleiding zijn van *waaien*, maar kan ook wijzen op de vorm van de vlieger. Die kon immers ook waaievormig geconstrueerd worden. Een aanwijzing in die richting vinden we in een citaat van Stijn Streuvels (1903) uit het WNT: “Ze (*zekere jongens*) liepen en stoeiden al over de stikken met touwen en draad en staken de lucht vol bonte waaiers en kleurige draken”. Dit wijst erop dat er twee modellen vliegers bestonden, die naargelang van het model een andere benaming kregen. Het woord *raak* stelt ons voor wat meer vragen. Ongetwijfeld is dit woord ontstaan uit *draak*, maar een *d* die aan het begin van een woord wegvalt, is op zijn minst vreemd te noemen. Misschien is deze

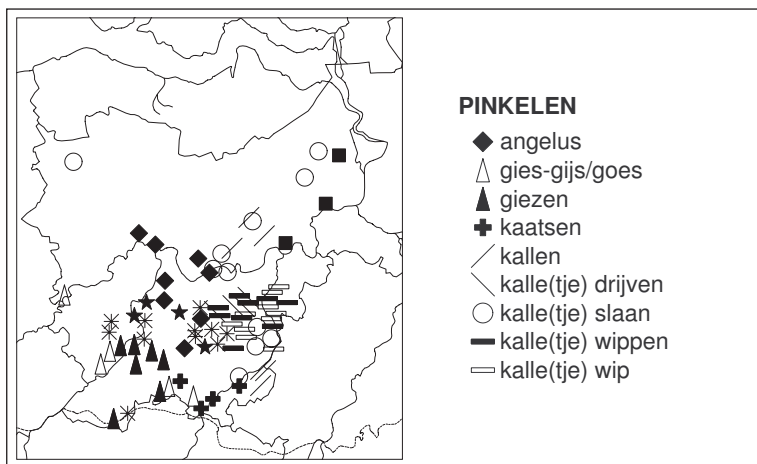
raak een hypercorrecte vorm. In dezelfde streek wordt een *r-* aan het begin van een woord soms vervangen door *dr-*. Een bekend voorbeeld daarvan is het woord *drug* voor ‘rug’. De dialectsprekers zijn zich wel bewust van deze dialectuitspraak en corrigeren vaak zichzelf. Soms wordt echter een woord gecorrigeerd, waarbij de *dr-* wél authentiek is. We vermoeden dat dit gebeurd is bij de benaming *draak*, en dat zo *raak* ontstaan is.

2.4. *Pinkelen*

Een laatste kwajongensspel is het pinkelen, een werpspel waarbij men een klein, puntig stokje vanuit een op de grond getekend vak zo ver mogelijk probeerde weg te slaan met behulp van een grotere stok of plank. De medespelers moesten het stokje proberen vangen en, onder bepaalde regels, teruggooien naar het hok. Wanneer het stokje op de rand van het hok kwam te liggen, moest men met het slaghout op de puntige zijkant slaan. Met wat geluk wipte het stokje omhoog en kwam het in het hok te liggen. De medespeler kreeg hiervoor drie kansen. Wie als eerste de stok driemaal met zijn vingers boven het hoofd kon draaien, mocht met het spel beginnen. Naargelang van de streek worden de verschillende fases van het spel met verschillende uitroepen begeleid. Het spel is vandaag de dag volledig verdwenen, en ook in de dialectenquête kregen we slechts enkele sporadische antwoorden hierover. We vulden deze aan met de gegevens die we in oudere bronnen zoals ZND vonden, en kwamen tot een interessante kaart.

Het eerste wat opvalt aan deze kaart is dat ze zeer ongelijk gevuld is. Het gebied beoosten de Schelde kent een grote lexicale variatie, maar in het gebied daarbuiten komen slechts sporadisch enkele benamingen voor. We mogen dan ook veronderstellen dat het pinkenspel in dit gebied nauwelijks voorkwam, of er al erg lang verdwenen is.

Welke woorden vinden we zoal op de kaart? In het zuidwesten van Oost-Vlaanderen zien we vaak het werkwoord *giezen* en het substantief *gies-gijs* of *gies-goes*. *Gieze-goeze-gaze* staat niet op de kaart, maar werd opgetekend in Nederbrakel. Iets oostelijker en in de streek rond Gent komt *angelus* voor. Ten zuidwesten van Gent is er *wip-trip* of *wiptrippen*, en in de gebieden rond Kruishoutem en rond Borsbeke komt *wippen* voor. In het noorden van de Denderstreek werd *kalle(tje) wip* en *kalle(tje) wippen*

Kaart 12: Pinkelen in de Oost-Vlaamse dialecten.

genoteerd; rond Aalst is er een gebiedje met *kalle(tje) drijven* en over de hele Denderstreek en iets erbuiten is er *kallen*. *Kalletje slaan* werd in de Denderstreek, maar ook meer naar het noorden en in het Waasland gevonden. In het uiterste noordoosten is er *klitten* en *klitsen*, en helemaal in het zuiden van de Denderstreek is er dan ook nog *kaatsen*.

De meest voorkomende benamingen zijn die waarin het woord *kalle* besloten ligt. Als we het *Waesche Idioticon* van Joos erop naslaan, vinden we bij *kalle* “klein houten stoksken dat aan beide uiteinden puntig is, ook *kliet*, *kliets*”. Vlak eronder vinden we de omschrijving van het spel *kalleken slagen*, en het gaat hier inderdaad om het pinkelspel. Het spel wordt in een groot gebied dus genoemd naar het belangrijkste voorwerp, nl. de kleine puntige stok. De benaming *kallen* is een afleiding hiervan. De synoniemen *kliet* en *kliets* die Joos vermeldt, gaven aanleiding tot de werkwoorden *klitten* en *klitsen*. In de benamingen *kalle(tje) slaan* en *kalle(tje) drijven* wordt de benaming voor het stokje gecombineerd met een werkwoord. Het gebruik van *slaan* is evident, *drijven* wordt hier in de overgankelijke betekenis ‘voor zich uit of in een bepaalde richting doen gaan’ (*Van Dale*) gebruikt. De benamingen *kalle(tje) wip* en *kalle(tje) wippen* wijzen op het spelonderdeel waarbij het stokje met de puntige zijkant ‘opgewipt’ werd. Daarmee is meteen ook de benaming *wippen* verklaard. *Wip-trip* en *wip-trippen* zijn reduplicerende rijmformaties die waarschijnlijk als uitroepen tijdens het spel ontstonden.

De benaming *kaatsen* is bekend van een ander werpspel, dat met een kleine bal gespeeld wordt. Het woord bestond al in het Middelnederlands als *caetsen*, maar was een ontlening aan het Oudpicardische *ca-chier*, wat overeenkomt met het huidige Franse *chasser* met betekenis ‘jagen’. De bedoeling van kaatsen en pinkelen is inderdaad achter een voorwerp aan jagen.

Dan is er het mysterieuze woord *giezen*, dat duidelijk verwant is met de benamingen *gies-gijs* en *gies-goes*. Eénmaal werd zelfs *gieze-goeze-gaze* opgetekend. Al deze varianten komen voor in het zuidwesten van Oost-Vlaanderen, het gebied dat door het *Zuid-Oost-Vlaandersch Idioticon* van Teirlinck beslaan wordt. We vinden bij Teirlinck inderdaad de benamingen *giezen*, *giesgijzen*, *gies-gijs spelen* en *giesgijsspel* terug. Bovendien geeft Teirlinck aan dat *gies* zowel de benaming van het stokje is als een veelgebruikte uitroep in het spel. Maar waar komt dit woord *gies*, waarop al deze benamingen gebaseerd zijn, nu vandaan? In Debrabandere (2005) vinden we onder het kopje *giesgijzen*, *giezen*: “Het woordje *guiche*, *gis* betekent ‘kort puntig stokje’, dat in het spel weggeslagen wordt.” De benaming voor het stokje, *gies* of *gijs*, werd dus, misschien samen met het spel, ontleend aan het Picardisch en het Waals. Werkwoorden als *giezen*, *gijzen* en *giesgijzen* zijn normale Nederlandse afleidingen van dit substantief. De benamingen *gies-gijs* en *giesgijzen* zijn reduplicerende vormen, net zoals we eerder bij schommel al *biezebijs* zagen. *Gies-gijs-gaze* is een uitgebreide reduplicatie, die zich waarschijnlijk plaatselijk vanuit een uitroep of rijm ontwikkelde.

Rest ons nog de benaming *angelus*. Debrabandere (2005) kent het woord in de betekenis ‘pinkelspel’ en verklaart: “*Angelus* door volksetymologie en afstandsmetathesis uit *alje goos* < à l’ *gauche* en *al guise*” – hier komt het woordje *gies*, dat we eerder al bespraken, dus weer opduiken. Het woord *angelus* zou dus door volksetymologie overgedragen zijn op het spel. In hoeverre de oorspronkelijke betekenis ‘driedelig gebed, dat ’s morgens en ’s avonds om 6 uur en ’s middags om 12 uur wordt gebeden’ (*Van Dale*) invloed gehad heeft op de drievuldigheid van het spel, is onzeker. Het is ook mogelijk dat het getal drie al vroeger in het spel voorkwam, en dat dit de associatie met het begrip ‘angelus’ vergemakkelijkte. Verschillende bronnen zoals Joos en De Cock & Teirlinck vermelden *angelus* als naam voor het stokje, en noemen het spel zelf dan

angelus spelen of *angelus slaan*. In een aantal streken wordt volgens De Cock & Teirlinck tijdens het spel ook de uitroep ‘angelus’ gebruikt.

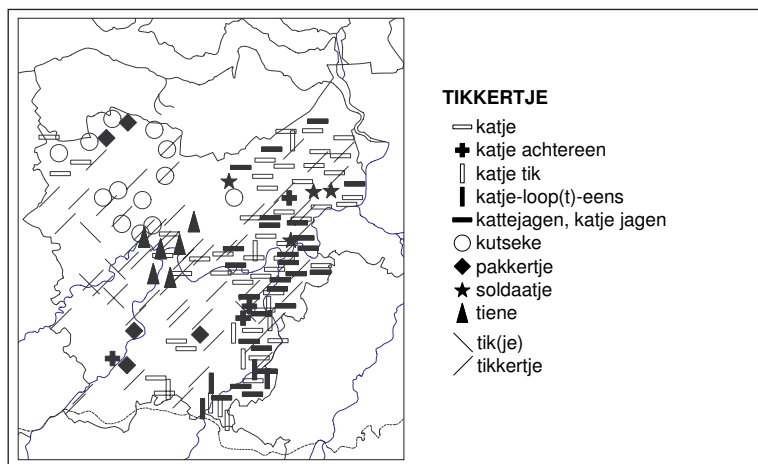
3. Loopspelletjes

Natuurlijk hadden kinderen noch grote, noch kleine speeltuigen nodig om zich bezig te houden. De allerleukste spellen waren de loopspellen, waarbij men zonder enig attribuut, enkel vertrouwend op de eigen kracht, kon wedijveren met anderen.

3.1. Tikkertje

Het bekendste loopspel is tikkertje. In de eenvoudigste vorm van het spel probeert de tikker zoveel mogelijk andere kinderen te tikken. Er bestaan echter veel varianten op tikkertje, die vaak elk een eigen benaming krijgen. In dit korte stukje concentreren we ons op de benamingen voor het ‘gewone’ tikkertje.

Op de kaart zien we een erg gevarieerd beeld in Oost-Vlaanderen. Het woord *tikkertje* wordt in het hele gebied gebruikt. *Tik(je)* daarentegen komt voor in de streek rond Nevele en Deinze. *Katje* komt voor in het noordoosten en de noordelijke Denderstreek, maar wordt ook verspreid in de rest van Oost-Vlaanderen gesignaleerd. *Katje achtereen* duikt een

Kaart 13: Tikkertje in de Oost-Vlaamse dialecten.

viertal keren erg verspreid op. *Katje tik* wordt sporadisch in het oosten van de provincie gebruikt. *Katje-loop(t)-eens* is beperkt tot het zuiden van de Denderstreek, en *kattejagen*, *katje jagen* komt dan weer in de hele oostelijke helft van Oost-Vlaanderen voor.

Het woord *tikkertje*, dat ook het Standaardnederlandse woord is, is natuurlijk makkelijk te verklaren; het gaat immers om een spel waarbij iemand de anderen probeert te tikken. Ook *tik(je)* ontstond vanuit die betekenis: men geeft een tik aan de achtervolgde speler. *Pakkertje* is al even doorzichtig als *tikkertje*: men probeert de tegenspeler te pakken.

Het veel voorkomende *katje* ontstond uit het Picardische woord *cache* (uitspraak *catche*) in bv. *cache-courir* (= ‘tikkertjesspel’). Dit Picardische *cache* is hetzelfde als het Franse *chasse*, wat ‘jacht, jagen’ betekent. In het tikkertjesspel jaagt men op zijn medespelers, vandaar de benaming. De samenstellingen *kattejagen*, *katje jagen* zijn dus eigenlijk tautologieën, maar worden niet meer als zodanig herkend. In een aantal benamingen wordt bij *katje* een extra aanduiding toegevoegd, om te benadrukken dat het wel degelijk om het loopspel gaat. Zo vinden we *katje achtereen*, *katje tik*, *katje-loop(t)-eens* en de unica *katje achtereenzitten* (Mere), *katje achter het muisje* (Zomergem), *katje aan* (Hamme (Dendermonde)), *katje-pak-mij* (Berlare) en *katje strek* (Geraardsbergen). Al deze specificerende achtervoegsels onderscheiden dit ‘katje’ van verstoppertje, dat in deze streek ook benamingen met ‘katje’ krijgt (zie verder). De hierboven vernoemde vorm *katje-loop(t)-eens* is waarschijnlijk een volksetymologische herinterpretatie. Vermoedelijk bestond hier oorspronkelijk een vorm *katje-lopers*, die niet meer begrepen werd door de dialectsprekers. *Katje-lopers* sluit nauw aan bij gelijkaardige dialectwoorden die we voor verstoppertje vonden, we verwijzen voor de uitleg hierbij naar het volgende hoofdstukje.

Ook het woord *kutseke* is een afleiding van het Franse *chasser*, al ging dit via een werkwoord *kaatsen*, *ketsen*, waarover het WNT zegt: “*Jagen* in den zin van: hard loopen (als vervolger: achter iemand of iets aan; als vervolgde: voor iemand of iets uit)”. Het woord *kutseke* ontstond heel waarschijnlijk uit dit *ketsen*.

De benaming *tiene* werd oorspronkelijk gebruikt voor een Gentse variant van het tikkerspel. Daarbij roept de tikker ‘tien’, en antwoorden de medespelers met een rijmpje: ‘k hè ze gezien!’. De benaming voor deze

vorm van het tikkerspel is overgedragen op het gewone tikkerspel. De vreemdste benaming is *soldaatje*. Dit woord werd opgetekend in het zuiden van het Waasland. In het *Waesche Idioticon* van Joos vinden we *soldaatje spelen* terug, als kinderspel, maar wel met volgende betekenis: “*soldaatjes zetten*; kindervermaak. Als er ergens een hoop steenen ligt, dan nemen de kinderen eenige steenen en zetten die achter malkander, loodrecht, met de kleinste zijde naar onder. Wanneer er zoo eenige staan, doen ze den eersten vallen en al de andere vallen mede, daar zij zoodanig geplaatst zijn dat de eene den anderen raakt in 't vallen.”

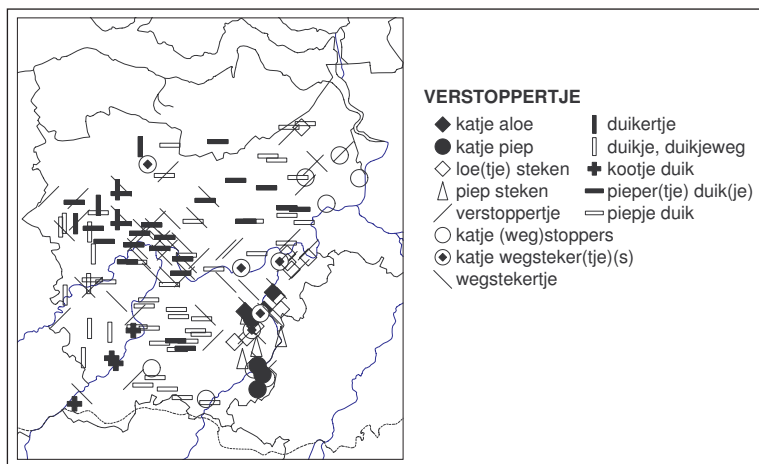
Alhoewel dit iets helemaal anders is dan het klassieke tikkerspel, is het niet ondenkbaar dat deze benaming overgegaan is op een variant van het tikkerspel, die wél wat op dit spel lijkt. In het klassieke tikkerspel tikt één tikker alle andere spelers, maar een variant op het spel, is dat de tikker één medespeler aantikt, en dat die dan verder loopt om de anderen aan te tikken. We vermoeden dat deze variant de benaming *soldaatje* kreeg, en dat die benaming uiteindelijk overgegaan is op het ‘gewone’ tikkerspel.

3.2. *Verstoppertje*

Een tweede populair loopspel is verstoppertje. Hierbij moeten de kinderen zich verstoppen, de zoeker (die een tiental tellen niet keek) probeert hen te zoeken. Achter de rug van de zoeker om proberen de medespeleers een vooraf afgesproken plaats aan te tikken.

De Standaardnederlandse benaming *verstoppertje* komt in het hele onderzochte gebied voor, net als *wegstekertje*. Het noorden en het zuidwesten van de provincie worden gedomineerd door samenstellingen met *duik*: in het noordwesten is er *duikertje*, in het uiterste westen *duikje* en *duikjeweg*, in het zuidwesten wordt *kootje duik* gebruikt, in het westen en noordoosten, behalve het Waasland, vinden we *piepertje duik* en varianten, en ongeveer overal is *piepje duik* te zien. In het oosten zijn samenstellingen met *katje* dan weer populair. Het Waasland kent *katje stoppers*, de Denderstreek *katje piep*, *katje aloe* en *katje wegstekers*. Ook *loetje* steken komt enkel in de Denderstreek voor, net als *piep steken*.

Enkele benamingen voor verstoppertje ontstonden (net als bij tikkertje) als een afgeleide van het werkwoord dat ‘verstoppen’ betekent. *Ver-*

Kaart 14: Verstoppertje in de Oost-Vlaamse dialecten.

stoppen, *wegsteken* en *duiken* leverden zo de benamingen *verstoppertje*, *wegstekertje* en *duikertje* op. *Duiken* is in het Zuid-Nederlandse taalgebied een veelgebruikt werkwoord met betekenis ‘schuilen, zich schuilhouden, zich verbergen’ (WNT). Het element *duik* komt in wel meer benamingen voor verstoppertje voor. *Duikje* en *duikje weg* zijn doorzichtige benamingen. *Piepje duik* en *pieper(tje) duik(je)* verwijzen naar de kindertaal, lezen we in het WNT: “*piep*: als uitroep van iemand die zich achter iets verscholen houdt en dan schielijk het hoofd laat zien: *piep doen*, *piep spelen*.” Alhoewel het hier beschreven ‘piep spelen’ eerder een spel is voor erg kleine kinderen, is de benaming ook overgegaan op het verstoppspel voor grotere kinderen. Hiermee is meteen ook de benaming *piep steken* verklaard. Dan is er nog *kootje duik*. Misschien moeten we de verklaring van dit *kootje* gaan zoeken bij de groep benamingen met *katje*.

Katje als benaming voor een loopspel vonden we eerder al bij tikkertje. Daar zagen we in *katje* een afleiding van het Picardische *cache*, dat ‘jagen’ betekent. De benamingen met *katje* die we bij verstoppertje vinden, hebben steevast een specifïerend aanhangsel, waarmee aangeduid wordt dat het hier niet om het ‘gewone’ jaagspel gaat, maar om de variant met verstoppelen. Zo combineert de benaming *katje piep* het element *katje* met het eerder verklaarde *piep*. In *katje aloe* zitten we met een minder doorzichtige combinatie. Bij De Tier lezen we: “Over de af-

komst van *aloo*, *aloe*, *aloeul* en *aloet* bestaat geen zekerheid. *Alloo* zou gewoon een uitroep kunnen zijn, die ‘kom’ betekent, maar misschien is er ook verwantschap met het Franse *à l’oeil*. De bedoeling van het spel is namelijk om je te onttrekken aan het oog van de zoeker. *Katje aloe* zou dan betekenen ‘jagen op diegenen die aan het oog onttrokken zijn.’” Eenzelfde betekenisopbouw vinden we in *katje (weg)stoppers* en *katje wegstekers*. Hier werden uit de werkwoorden *wegsteken* en *wegstoppen* de nomina agentis *wegsteker* en *wegstopper* afgeleid, om de spelers van het spel aan te duiden. Met een adverbiale *-s*, die ongeveer dezelfde betekenis als *-sgewijs* heeft, wordt dan aangeduid dat het spel gespeeld wordt ‘op de wijze van de wegstekers, de wegstoppers’. Op deze manier wordt het spel onderscheiden van dat andere ‘katje’-spel, nl. tikkertje. In Dendermonde tekenden we de benaming *blinder-tjes* op. Deze benaming ontstond op dezelfde manier: het werkwoord *blinden* verwijst naar het blinddoeken van de zoeker in het begin van het spel. Het nomen agentis *blinder* krijgt een adverbiale *-s*. Vermoedelijk was de benaming hier oorspronkelijk *katje blindertjes*. Ook het unicum *katje van dekkers jagen* in Hamme (Dendermonde) vertoont dit woordvormingsprocédé. *Dekken* is opnieuw een werkwoord dat het verstoppen moet aanduiden. Dat *jagen* eraan toegevoegd werd, wijst erop dat de hele constructie voor de taalgebruikers behoorlijk ondoorzichtig geworden was. Deze veronderstelling vinden we bevestigd in de benaming *katje-stop(t)-eens* (Overboelare, Geraardsbergen), dat ongetwijfeld een volksetymologische herinterpretatie van *katje stoppers* is (vergelijk met *katje-loop(t)-eens* bij tikkertje).

4. Slotbeschouwing

We bespraken in dit artikel een twaalfstal ouderwetse kinderspellen. Een aantal ervan wordt nog dagelijks gespeeld, andere zijn ondertussen uitgestorven. Toch kenden alle spelen in Oost-Vlaanderen een interessante dialectlexicografie. En alhoewel we vooraf dachten een gevarieerde selectie gemaakt te hebben, bleek onverwachts een rode draad op te duiken. Bij nagenoeg elk spel, in nagenoeg elke benaming die we bespraken zat beweging. Die beweging wordt gereflecteerd in de vorm van de dialectbenamingen. In geen ander begrippenveld wordt zo vaak gebruikt gemaakt van frequentatieven, klankexpressieve woorden, re-duplicerende woorden, ritmische formaties en bewegingswerkwoorden als bij deze kinderspellen.

1. Het gros van dit materiaal werd door mijn collega Matthias Lefebvre ingevoerd. Ik wens hem hier dan ook hartelijk te danken voor het ter beschikking stellen van deze gegevens.

BIBLIOGRAFIE

- Bloomfield, L. (1935), *Language*. Londen.
- Boets, J. (1965), 'De taal van binnen-uit.' In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, jg. 39, blz. 171-265.
- Bouman, A.C. (1959-1960), 'Over klanksymboliek'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jg. 77, blz. 161-186.
- Boon, T. den en D. Geeraerts (2005¹⁴), *Van Dale groot woordenboek van de Nederlandse taal*, 14e herz. uitg. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- De Bo, L.-L. (1873), *Westvlaamsch Idioticon*. Gent.
- Debrabandere, F. (2002), *West-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van West-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen: L.J. Veen.
- Debrabandere, F. (2005), *Oost- en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen: L.J. Veen.
- De Tier, V. (2007), 'Wie niet weg is, is gezien! Enkele benamingen voor 'verstoppertje spelen' in het Nederlandse taalgebied'. In: *Nederlands van Nu*, jg. 55, blz. 45-47.
- Cock, de A. en I. Teirlinck, (1902-1908) *Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland I*. Gent.
- De Pauw, T., J. Van Keymeulen en H. Brok (2002), *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Deel III: Algemene Woordenschat. Aflering 3: Flora*. Tongeren.
- Joos, A. (1900), *Waasch Idioticon*. Gent/Sint-Niklaas.
- Lefebvre, M. (2005), 'Pak me dan als je kan!' In: *WVD-Contact* 19, nr. 2, blz. 22-26.
- Lefebvre, M. (2006), 'De klakkebus, een verdwenen kinderspeeltuig'. In: *Biekorf*, jg. 106, nr. 4, blz. 358-367.
- Teirlinck, I. (1908-1922), *Zuid-Oost-Vlaandersch Idioticon*. Gent.

Verhoeven, M. (1965), 'De schommel in de Nederlandse dialecten'. In:
*Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Dialectologie en
Toponymie*, jg. 33, blz. 91-169.

Woordenboek der Nederlandsche Taal op CD-Rom (1864-1998).
[=WNT]

*Roxane Vandenbergh*e

**MARBELEN OF PEKKELEN? IENKELEN OF BUKSJE OVER
D'HAGE? KATJE-D'RAAN OF KATJE-DUUK? MET 'T SJCHIETLAP
OF MET DE KLAKKEBUSSE? OP DE RENNE OF OP DE SLIERE?
WAT SPELEN WE VANDAAG IN
WEST- EN FRANS-VLAANDEREN?**⁰

0. Inleiding

De dialectenquête over kinderspelen die in het najaar van 2006 door de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) in Vlaanderen en Nederland verspreid werd, kon in West-Vlaanderen op een enorme belangstelling rekenen. Niet minder dan 272 West-Vlamingen hebben de digitale vragenlijst grondig ingevuld. De invullers komen uit alle leeftijdscategorieën: de oudste respondent is 73, de jongste 12, maar de meeste invullers zijn geboren in de jaren 40, 50, 60 en 70. Er hebben ongeveer evenveel mannen als vrouwen aan deelgenomen. De meeste informanten wonen nog steeds in de buurt van hun opgegeven dialectplaats; enkelen zijn uit West-Vlaanderen verhuisd naar andere provincies, maar beweren dat ze nog elke dag dialect spreken.

Deze bijdrage geeft een overzicht van de dialectwoordenschat die in West-Vlaanderen gehanteerd wordt om een 15-tal bekende en populaire kinderspelen te benoemen. Er zijn in de SND-enquête in totaal wel meer dan 25 spelletjes of speeltuigen opgevraagd, maar een aantal ervan bespreken we hier niet omdat ze onvoldoende (interessante) dialectische variatie vertonen. Zo zijn er een aantal moderne speeltuigen die pas ná 1960 in onze maatschappij geïntroduceerd zijn, meestal vanuit de Angelsaksische landen, en gewoon met hun Engelse benaming worden aangeduid. Het gaat o.m. om de barbie(pop), het skateboard,

de frisbee en de gameboy. Maar ook de opgevraagde gezelschapsspelen (kaarten en mens-erger-je-niet), de step en de zandbak komen niet aan bod in deze bijdrage wegens te weinig verscheidenheid in de woordenschat. De 15 kinderspelen die we bespreken, zijn globaal onderverdeeld in twee subcategorieën: I. Spelen die niet of nauwelijks nog bekend zijn bij de huidige generatie kinderen, met als gevolg dat ook de dialectwoorden samen met het spel verdwijnen, bv. de hoepel en de tol, en II. Spelen die tegenwoordig nog volop gespeeld worden en populair zijn, waardoor de dialectwoordenschat ervoor minder snel lijkt te verdwijnen, bv. de schommel en het hinkelspel.

Voor deze bijdrage hebben we het verzamelde SND-materiaal aangevuld met dialectgegevens die recentelijk voor West-Vlaanderen (en Frans-Vlaanderen) door de redactie van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (= WVD) van de Universiteit Gent zijn opgevraagd, en die binnenkort gepubliceerd zullen worden in een aflevering over “School en Kinderspelen”. De WVD-informanten zijn gemiddeld iets ouder dan de SND-informanten en dus vermoedelijk ook dialectvaster. Toch blijkt uit een vluchtige vergelijking dat de SND- en WVD-data voor West-Vlaanderen heel sterk overeenkomen, m.a.w. dat voor de meeste kinderspelen dezelfde dialectwoorden worden opgegeven en dat die bovendien ongeveer dezelfde geografische verspreiding vertonen. De gepresenteerde woordkaarten, die de geografische verspreiding van de dialectwoorden bij heel wat kinderspelen aanschouwelijk maken, zijn alle gebaseerd op reeds gedigitaliseerd WVD-materiaal.¹

1. Spelen die verdwijnen

1.1. Knickers

Een van de meest geliefkoosde spelletjes onder jongens was vroeger ongetwijfeld knikkeren, waarbij een knikker naar een kuiltje of een perkje met andere knickers wordt gerold of geschoten. Oorspronkelijk konden knickers gemaakt zijn van gebakken leem, steen of marmer; tegenwoordig zijn ze vooral van glas.

De dialectische variatie voor dit kinderspel is in West-Vlaanderen niet zo heel groot (meer?): knickers worden doorgaans *marbels* (uitspraakvariant *merbels*) genoemd, en knikkeren is *marbelen* of *met de marbels*

spelen. *Marbel* zou door dissimilatie, d.i. de verwisseling van eind-*r* door *-l*, uit het Franse woord *marbre* ‘marmer’ (Latijn *marmor*) zijn ontstaan (OZVEW sub *marbel*). Andere woorden voor respectievelijk knikker en knikkeren, die in de omgeving van Oostende en Poperinge gebruikelijk zijn, zijn *maai* en *maaien* (zie ook Vallaeys 1997 voor het Poperings). Vermoedelijk zijn die benamingen, net als *marbel(en)*, afgeleid van de stofnaam waaruit knikkers vervaardigd konden zijn, namelijk email. Een ander, weinig gebruikt alternatief voor *marbels* in het West-Vlaams is *stekkers*, dat afgeleid is van het werkwoord *stekken* ‘(weg)schieten’ en dus verwijst naar een handeling in het spel. Enkele informanten vermeldden wel een beperking, namelijk dat een *stekker* enkel die knikker was waarmee men de andere knikkers probeerde te *stekken*. Ten slotte werd ook enkele keren de benaming *ket(je)* opgegeven, als “ouderwetser” alternatief voor *marbel* (bv. voor Diksmuide en Dadizele). Vermoedelijk gaat het hier om een afkorting van het woord *bollekette*, dat onder West-Vlaamse knikkeraars algemeen gangbaar was in de betekenis ‘grote knikker, stuiter’. Het is onduidelijk waar het dialectwoord *bolleket* precies vandaan komt. Volgens Debrabandere (OZVEW) is het door volksetymologische associatie met *boule/bol* ontstaan uit *bonket*, een oud Nederlands woord dat eveneens ‘grote knikker’ betekent, maar waarvan de herkomst ook onzeker is (zie ook WNT).

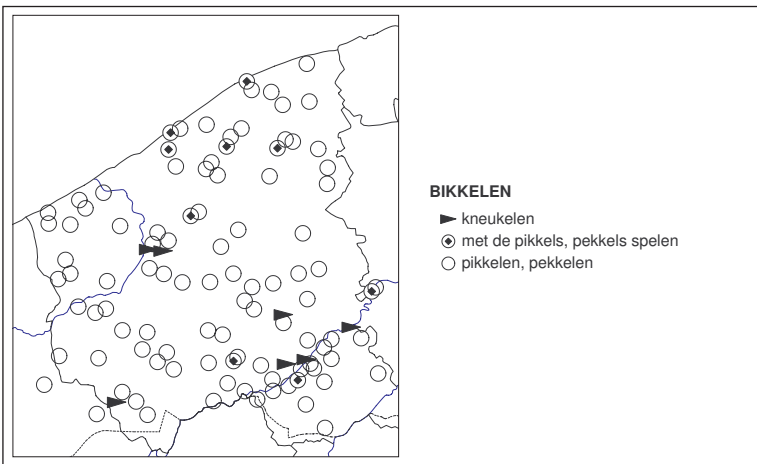
Enkele informanten meldden dat ze, naast *bolleket* en eventueel *stekker*, nog andere benamingen gebruikten voor specifieke knikkers. Zo werd een exemplaar uit gebakken klei-arde, dat uit elkaar viel in water, in Zillegem bijvoorbeeld een *klijtepoeper* (*klietepoepre*) genoemd en in Hulste een *frutsjieke*.² Een *slak* (*slekke*) was in Klemskerke een grote, doorzichtige knikker en een *biele* (van het Franse *bille*) was in Kortrijk een zware, metalen knikker.

Interessant is nog dat De Bo (sub *marbel*) suggereert dat ook het AN-woord *knikker* vroeger in West-Vlaanderen gebruikt werd, maar dan enkel voor de oudste verschijningsvorm van de lemen knikker, in tegenstelling tot de *marbel*, die uit marmer of glas was vervaardigd. Dat *knikker* en *knikkeren* ooit West-Vlaamse woorden waren, wordt gestaafd door het feit dat ze nog steeds in Frans-Vlaanderen gebruikelijk zijn (b.v. in Rekspoede en Volkerinkhove volgens Moeyaert 2005 sub *knikker(en)*), waar nu invloed van de Nederlandse standaardtaal uitge-

sloten is. Het woord is trouwens overgegaan in het Picardisch en het regionale Noord-Frans: *quenèque*.

1.2. Bikkels

Een ander eertijds populair kinderspel, blijkbaar vooral onder meisjes, was bikkelen. Daarbij werden beentjes, ijzeren staafjes of steentjes, d.i. bikkels, op de binnenkant van de hand gelegd, omhoog gegooid en het was de bedoeling om er zoveel mogelijk op te vangen met de bovenkant van de hand. Bij het bikkelen waren er een heleboel stadia die doorgespeeld moesten worden, van gemakkelijk naar moeilijk, waarbij allerlei handstanden en handbewegingen verplicht waren of verschillende aantallen bikkels ineens verplaatst en/of opgevangen moesten worden.

Kaart 1: Bikkelen in West- en Frans-Vlaanderen.

De dialectische variatie voor dit spel is in West-Vlaanderen nogal beperkt. In de hele provincie worden bikkels *pikkels* (meestal uitgesproken als *pekkels*) genoemd, en het spel zelf heet *pikkelen* (*pekkelen*) of *met de pikkels spelen*. Het woord *pikkel* is volgens het WNT louter een bijvorm van *bikkel* en heeft als oorspronkelijke betekenis ‘kootje, (hiel)beentje’; het verwijst dus naar de beentjes waarmee werd gespeeld. *Bikkel* zelf is afgeleid van het Middelnederlandse werkwoord *bicken*, *becken*, dat ‘(uit)hakken, houwen’ betekent (OZVEW sub pik-

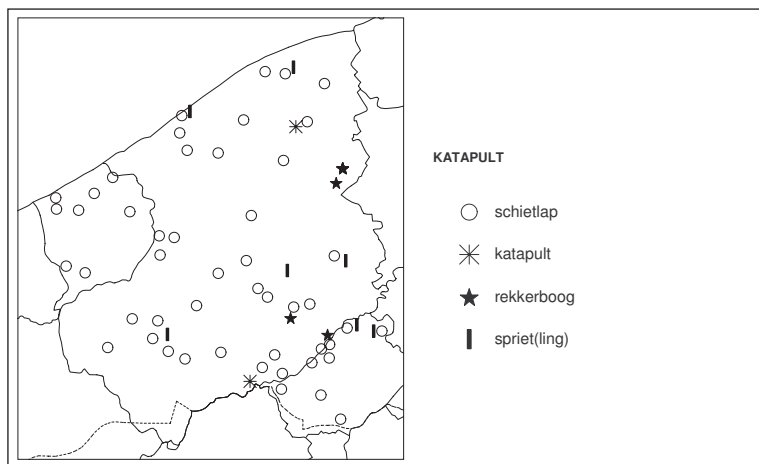
kel 3). In Frans-Vlaanderen echter is het woord *pikkels* nauwelijks nog gebruikelijk (enkel opgetekend in Sint-Jans-Kappel) en is alleen het Franse *osselets, jouer aux osselets* bekend.

Naast *pikkels* en *pikkelen* komt hier en daar in de provincie ook het woord *kneukels* (en *kneukelen*) voor om naar het spel te verwijzen, bv. in de streek van Diksmuide en Kortrijk. Het is goed mogelijk dat ook die woorden slaan op de benen kootjes van geslachte varkens of runderen waarmee het spel vroeger werd gespeeld. Bovendien zou kneukelen ook één van de specifieke en moeilijker stadia geweest zijn, die tijdens het bikkelspel doorlopen moesten worden. Misschien is de benaming van dat ene stadium op sommige plaatsen de generieke naam voor het bikkelen geworden. Er is echter ook een andere verklaring mogelijk voor de naamgeving. Volgens De Bo is *kneukelen* immers in oorsprong een ander, verwant kinderspel, namelijk een “marbelspel bij ’t welk hij, die verliest, de geslotene vuist neêr op den grond moet houden, opdat de winnaar met zijnen marbel een zeker aantal keeren tegen de knokels aanschiet.” Het werkwoord *kneukelen* verwijst hier dus naar het slaan op de kneukels van de verliezer. Ofwel heeft de benaming voor dat spel rond Diksmuide en Kortrijk een betekenisuitbreiding ondergaan naar het bikkelspel, ofwel hebben onze informanten zich vergist en is kneukelen een ander spelletje.

1.3. De katapult

Een stuk speelgoed dat elke (kwa)jongen vroeger in zijn bezit had, was een katapult. Die werd meestal zelf gemaakt uit een vorksgewijs gevormd takje, aan de uiteinden waarvan een elastiek werd bevestigd, waarmee dan steentjes, propjes, enz. werden weggeschoten. Het substantief *katapult* is ontleend uit het Latijnse *catapulta*, zelf ontleend uit het Griekse *katapéltes*, een woord dat ‘werptuig’ betekent.

We zien op de kaart dat de katapult in heel West-Vlaanderen *schietlap* (*sjchieët-*, *skieëtlap*) wordt genoemd, d.i. een lap om iets mee weg te schieten. Op sommige West-Vlaamse plaatsen is (ook) de benaming *spriet(ling)* (*sprieët(liengk)*) mogelijk, verwijzend naar het vorkvormige model van de katapult. Andere gaffelvormige werktuigen die in het West-Vlaams *spriet* genoemd worden, zijn b.v. de herdersstaf en de hooivork; ook het kruis van een broek heet er trouwens *spriet*. In het

Kaart 2: Katapult in de West-Vlaamse dialecten.

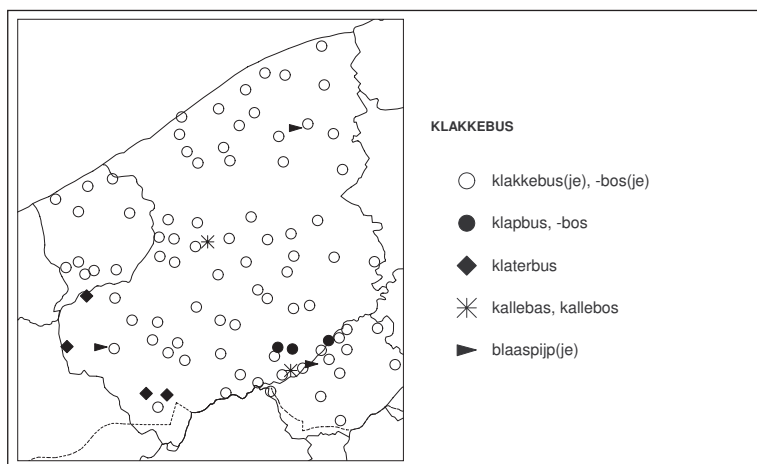
oosten van de provincie komt ook een paar keer de benaming *rekkerboog* (*rekkerboge*) voor en in Hoogdele een enkele keer *keiboog* (*keiboge*), d.i. een gebogen speeltuig waaraan een elastiek gespannen is, of waarmee keien weggeschoten worden. Ten slotte wordt de katapult alleen in Poperinge ook *steenslinger* (*steeënslinger*) genoemd en in Oostkamp ook *smijtlap* (*smietlap*).

Ook in het Frans-Vlaamse dialect zijn een aantal van die woorden voor de katapult bekend. Volgens het WVD-materiaal komt *schietlap* voor in Sint-Jans-Kappel en *sprietje* in Sint-Maria-Kappel. Ook *smijtlap* zou op verschillende plaatsen gebruikelijk zijn (Moeyaert 2005).

1.4. De proppenschieter of klakkebus

Als speeltuig verwant met de katapult is de proppenschieter of klakkebus. Aangezien de proppenschieter zo goed als verdwenen is uit het straatbeeld, geven we er een iets uitvoeriger beschrijving van.³ De klakkebus bestond in de eerste plaats uit een koker van vlierhout: een vingerdikke twijg van 2 tot 3 decimeter waaruit al het merg gedreven werd met een stuk draad of een breinaald. Daarbij hoorde een stamper; dat was een stokje dat nagenoeg dezelfde diameter had als het holle deel van de vliertwijg. De stamper was langer dan de buis en werd zo dun gesneden dat hij er heen en weer in kon schuiven. Een

van de uiteinden van de stamper was iets dikker. Deze stamper was oorspronkelijk gemaakt van eiken- of kornoeljihout, later doken ook ijzeren exemplaren op. In de opening van de koker werd een propje vlas gebracht, wat geknabbeld en met speeksel doortrokken, en door middel van de stamper tot aan het andere einde geduwd. Ook rond het versmalde uiteinde van de stamper werd een beetje vlas gewonden en nat gemaakt. Vervolgens werd de stamper in de opening van de koker geduwd, het verdikte uiteinde van de stamper op de borst geplaatst, de buis met beide handen vastgegrepen en de stamper met geweld vooruitgestoten: zo werd de lucht tussen de twee propjes samengeperst en joeg haar veerkracht met een knal, een “klak”, het propje uit de buis vooruit. Omdat vlas vaak moeilijk te verkrijgen was, werd vaak ander materiaal als schietinstrument gebruikt, bv. elzenproppen, eikels, kersenstenen, stukjes kurk en gekauwd papier.

Kaart 3: Klakkebus in de West-Vlaamse dialecten.

Opnieuw bestaat er één dominante benaming voor de proppenschietter over de hele provincie, namelijk *klakkebus* of *klakkebos* (*klakkebusse/bosse*). *Klakkebus* bestaat volgens het WNT uit het werkwoord *klakken* en het zelfstandig naamwoord *bus*. *Klakken* is een onomatopoeie, d.i. een door klanknabootsing gevormd woord, en verwijst naar het knallende geluid dat het speelgoed bij het schieten maakt. Het tweede lid van de samenstelling, *bus(se)*, is een Middelnederlands woord dat oorspron-

kelijk ‘doos, bus’ betekende, later ‘vuurroer’ en ten slotte ook ‘geweer, karabijn’ (vgl. het verwante, bekende woord *buks* ‘klein geweer’). Het woord *busse* zelf is in de middeleeuwen afgeleid uit het volkslatijnse *buxis* ‘doos’ (OZVEW sub *klakkebus*). Letterlijk staat *klakkebus* dus voor ‘bus, doos die klakt’.

Een variant van de benaming *klakkebus* is *klapbus* of *klapbos* (*klabusse/bosse*), die vooral in het zuidoosten van West-Vlaanderen voorkomt. Hierin is het werkwoord *klakken* vervangen door *klappen*, dat eveneens het geluid van het wapen weergeeft. Vaak werd *klapbus/klapbos* door de informanten als *klabus/klabos* geschreven; dat zijn uitspraakspelingen waarmee wordt weergegeven dat de stemloze eind-*p* van *klap* geassimileerd is aan de stemhebbende begin-*b* van *bus/bos*, en daardoor niet meer gehoord wordt. Het dialectwoord *klaterbus* komt voor in het Heuvelland. De samenstelling is gevormd met de stam van het werkwoord *klateren*, alweer een klanknabootsend woord, dat verwant is met *klakken* en *klappen*, en waarmee het in veel gevallen ook synoniem is. Enkele jongere SND-informanten vermeldden ook de vormen *kallebas* en *kallebos* (*kallebasse/bosse*) als benamingen voor het speeltuig. Die zijn vermoedelijk recentelijk door volksetymologische associatie gevormd uit het woord *kal(e)bas*, d.i. een exotische vrucht waarvan de bast of schaal vaak uitgehold en gedroogd wordt om als muziekinstrument of siervoorwerp te dienen. Blijkbaar is dat voorwerp tegenwoordig bij jonge mensen beter bekend dan het kinderwapen. Ten slotte hebben we ook her en der verspreid over de provincie *blaaspijp* (*blaaspuupe*) opgetekend voor de proppenschieter, een woord dat in Oost-Vlaanderen veel ruimer verspreid is.

Het woord *klakkebus/bos* is ook in zowat heel Frans-Vlaanderen gebruikelijk om naar de proppenschieter te verwijzen. In het zuidoosten van het gebied, aansluitend bij het West-Vlaamse *klaterbus*-gebied, komt ook *klaterbus* voor (bv. in Rekspoede en Steenvoorde volgens Moeyaert 2005). Ten slotte vermeldt Moeyaert (2005 sub *klakkebusse*) dat ook de benaming *krakkebusse* hier en daar in het Frans-Vlaams gebruikelijk is (vgl. Picardisch *craquebusse*).

1.5. De tol

De tol is een kegel- of paddenstoelvormig speeltuig dat, meestal met

een zweep of een koord, in beweging wordt gehouden en snel ronddraait op een metalen dop. Er bestaan verschillende varianten van het speeltuig, zoals een tol voor op ijs. Heel wat informanten vermeldden dat ze het speeltuig wel van naam kennen, maar dat ze er niet meer mee gespeeld hebben. Mede uit het WVD-materiaal kunnen we afleiden dat de tol in zowat heel West-Vlaanderen *top* of *toep* wordt genoemd (ook in Frans-Vlaanderen naast het Franse *toupie*, zie o.a. Moeyaert 2005 sub *top*), naar de puntige vorm van het speeltuig. In het zuidoosten van de provincie vinden we enkele keren de samenstelling *toppeer* (door de informanten vaak weergegeven als *topère*).

1.6. De hoepel

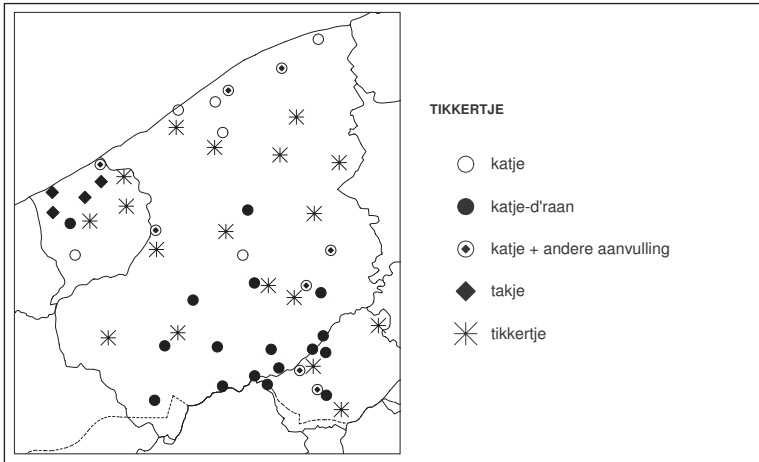
Ook de hoepel is tegenwoordig zo goed als verdwenen als speeltuig. Het spel bestond erin om een grote ijzeren of houten ring, de hoepel, met een stok of ijzeren haak voort te drijven, zodat hij over de weg rolt. Slechts de helft van de informanten geeft er een dialectwoord voor op en meestal is dat gewoon *hoepel* (*oepel*); enkelen vermelden de benaming *band(en)*. Uit ouder dialectmateriaal blijkt dat *hoepel* in West-Vlaanderen inderdaad het gangbare dialectwoord was om het speeltuig te benoemen (ook in Frans-Vlaanderen, zie Moeyaert 2005 sub *hoepelen*). In het hele zuidoosten van de provincie werd de hoepel evenwel *band(en)* genoemd. Er zijn ook nogal wat informanten die de hoepel verward hebben met de hoelahoep, een ander stuk speelgoed dat hier in de jaren 60 populair is geworden vanuit Amerika.

2. Spelen die nog gespeeld worden

2.1. Tikkertje

Een van de bekendste en meest primaire kinderspelen is ongetwijfeld tikkertje, dat tegenwoordig nog steeds populair is bij kinderen. Bij de eenvoudigste vorm van het spel probeert één speler de andere al lopend in te halen en aan te tikken, waarna de aangetikte speler de rol van tikker krijgt. Er bestaan ook nogal wat, vaak streekgebonden, complexere varianten van het spel, die dan met een andere benaming worden aangeduid. Zo kunnen in sommige varianten de spelers niet aangetikt worden als ze bijvoorbeeld iets vasthouden dat vooraf afgesproken is, bv. hout, ijzer, steen, of als ze op een verhoog staan. In andere speltypes moet de

tikker met gevouwen handen rondlopen of vormen alle aangetikten een lange sliert.

Kaart 4: Tikkertje in de West-Vlaamse dialecten.

Zoals uit de kaart blijkt zijn de meeste dialectbenamingen voor de eenvoudigste vorm van tikkertje gebaseerd op het woord *katje* (zie hierover ook Lefebvre 2005). Het gaat in de eerste plaats om *katje* zelf, vooral in het noorden van West-Vlaanderen, en *katje-d'raan*, in het zuidoosten (*d'raan zijn* betekent immers ‘de tikker zijn’). Her en der verspreid over de provincie vinden we nog *katje-niet* (= ‘tikkertje niets’, d.i. dus de eenvoudigste vorm van het spel in tegenstelling tot b.v. *katje-duik* voor verstoppertje: zie § 2.2), *katje-tik*, *katje-mij* (*katje-mien*), *katje-mij-katje-weer* (*katje mien katje were*) of *katje-mij-katje-jou* (*katje mien katje joen*). Volgens Debrabandere in het OZVEW is het woord *katje* afgeleid van het Picardische woord *cache* (uitspraak *catche*), dat we ook terugvinden in de Franse woorden *cache-courir* (‘tikkertje’) en *cache-cache* (‘verstoppertje’). Het Picardische *cache* is verwant met het Franse woord *chasse* (< *chasser*), wat ‘jacht, jagen’ betekent. M.a.w. *katje* is een spel waarin één speler “jaagt” op de andere.

Een andere, ruim verspreide en transparantere dialectbenaming voor dit jaagspel in West-Vlaanderen is *tikkertje*, afgeleid van het werkwoord *tikken* en waarschijnlijk vanuit de standaardtaal in het

dialect geïmporteerd. In Veurne-Ambacht komt een aantal keren het woord *takje* voor en in Diksmuide *takkertje*.⁴ Beide lijken afgeleid te zijn van het werkwoord *takken*, dat in het West-Vlaams ‘tikken, (aan)raken’ betekent: *getakt zijn* is er dus ‘aangetikt zijn’ (zie ook De Bo sub *takken*). Opvallend is wel dat het verstoppertjesspel in datzelfde gebied niet *takje-duik*, maar *katje-duik* wordt genoemd, zoals in de rest van West-Vlaanderen (zie § 2.2 hieronder). Het is dus niet ondenkbaar dat *takje* slechts een latere, geherinterpreteerde naam is, gespiegeld aan de vorm *katje*, maar uiteraard geïnspireerd op het daar bestaande en bekende werkwoord *takken*. Verder is het onduidelijk of het werkwoord *takken* etymologisch verwant is met *tikken*, ondanks de vormgelijkenis tussen beide. *Tikken* is namelijk een tamelijk recent woord in het Nederlands (17e eeuw), terwijl *takken* al in het Middelnederlands voorkomt (*tacken*) in de betekenis ‘aanraken’ (WVEW sub *takken*). De vorm is volgens Debrabandere ontstaan door medeklinkerverdubbeling uit het werkwoord *taken* (zie ook WNT), dat verwant is met het Engelse *to take* ‘grijpen, nemen’.

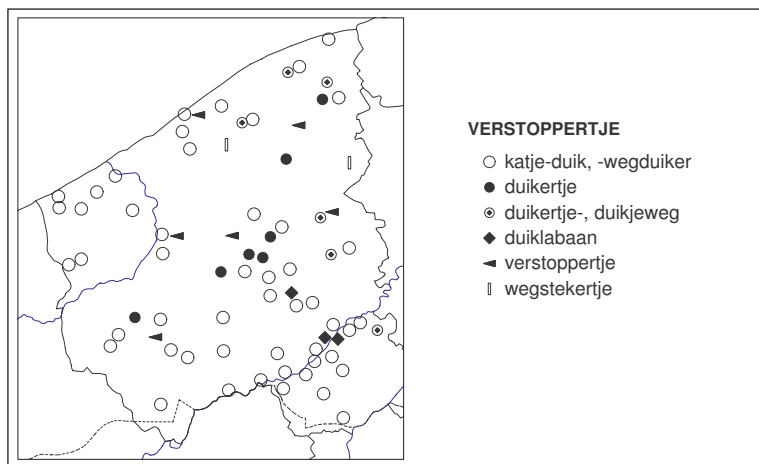
Verder hebben we voor tikkertje nog de volgende, weinig frequente benamingen genoteerd: *d’raandoendertjes*, *achterloperkje*, *pakkertje* (met uitspraakvariant *pakkies* in Zwevegem) en *jagertje* (met uitspraakvariant *joagerkie* in Beveren-Leie).

Als spelvarianten vermeldden enkele SND-informanten nog *katje-verhoog* (*katje verooëch*), waarbij een speler niet aangetikt kan worden als hij/zij op een verhoog staat, en *katje-waar-dat-je-getakt-zijt* (*katje woa daj etakt ziet*, letterlijk ‘tikkertje waar je aangetikt bent’), waarbij de tikker al lopend en “jagend” de plaats op zijn lichaam moet vasthouden, waar hij aangetikt is.⁵

2.2. Verstoppertje

Verstoppertje is een bekende variant op tikkertje, waarbij alle spelers zich verstoppen, behalve één, die de anderen dan moet gaan zoeken. Deze laatste speler staat met het gezicht naar een muur of boom, en moet tellen, draait zich dan om en mag de anderen gaan zoeken.

Op de kaart zien we duidelijk de dominantie van de benaming *katje-duik* (*katje duuk*, met uitspraakvariant *ketje duuk*), af en toe ook *katje-weg-*

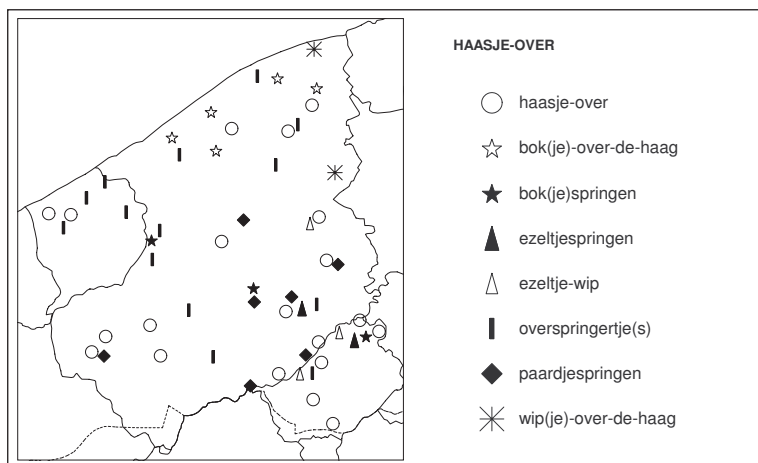
Kaart 5: Verstoppertje in de West-Vlaamse dialecten.

duiker. De oorsprong van het woord *katje* hebben we hierboven uiteen-gezet; *duik/wegduiker* is afgeleid van het werkwoord (*ver*)*duiken/weg-duiken*, dat in het West-Vlaams ‘verstoppertje, verbergen’ betekent. Dit verklaart uiteraard ook de benamingen (*ver*)*duikertje*, *duikertje-weg*, *duikjeweg* en *hazeduik* (*oazeduik*) voor dit spel. Een minder transparante benaming voor verstoppertje is *duiklabaan* (*duiklabaone*), geat-testeerd in Roeselare, Hulste en Desselgem. Het is niet duidelijk hoe het woord precies opgebouwd is. Het eerste lid is vermoedelijk eveneens een afleiding van het werkwoord *duiken*; het tweede lid *la* lijkt een soort van ritmisch en kinderlijk tussenwerpsel te zijn (zoals in *helaba* of *hop-lala*), maar wat is de betekenis van het derde lid *baan* en hoe moeten we het geheel dan interpreteren? We hebben *duiklabaan* in geen enkel dialect- of etymologisch woordenboek aangetroffen. Ten slotte betekent ook *wegsteken* in West-Vlaanderen ‘verstoppertje’, vandaar de benaming *wegstekertje* (uitgesproken als *wegstekies* in Zwevegem) voor verstoppertje.

In Frans-Vlaanderen worden zowel tikkertje als verstoppertje met een Franse benaming aangeduid, b.v. respectievelijk *chat* en *cache-cache*. Enkel in Sint-Jans-Kappel is het woord *duikertje* voor verstoppertje bekend.

2.3. Haasje-over

Haasje-over is een eenvoudig spel waarbij kinderen gebukt op een rij staan en de achterste met de benen gespreid achtereenvolgens over de rug springt van iedereen die voor hem staat. De springer wordt nu de laatste in de rij van gebukten, degene die eerst in de rij stond, herbegint het spel en springt op zijn beurt over de anderen.

Kaart 6: Haasje-over in de West-Vlaamse dialecten.

Er komen in ons gebied heel wat verschillende benamingen voor voor dit spel, waarvan een tweetal tamelijk ruim in het West-Vlaams verspreid zijn; de andere woorden komen maar enkele keren voor. Het populairste woord is *haasje-over* (soms vervormd tot *haastje-over*), dat vermoedelijk vanuit de standaardtaal doorgedrongen is in het dialect. Het wordt immers bijna nergens volgens de West-Vlaamse uitspraakregels gerealiseerd: meestal wordt de *h-* aangeblazen en blijft de *aa*-klank tamelijk intact. Het andere frequente West-Vlaamse woord voor haasje-over is *overspringertje(s)*, waarvan de herkomst ook duidelijk is.

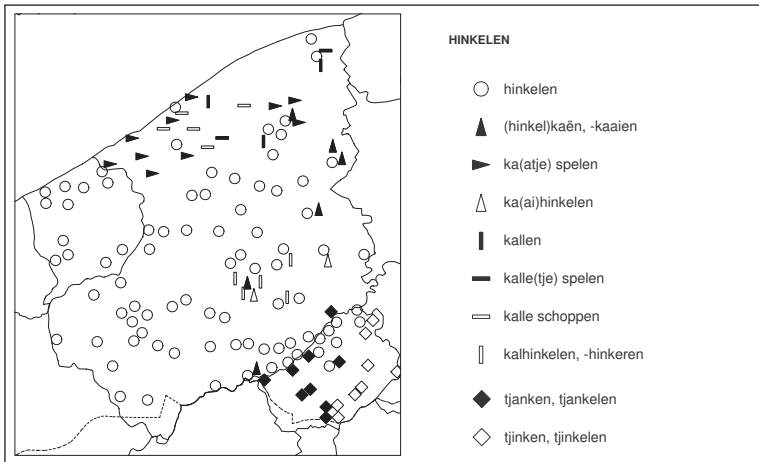
De andere, minder frequente benamingen zijn vermoedelijk regressief t.o.v. het standaardtaalwoord. Net als *haasje-over* zijn de meeste ervan afgeleid van een bekend dier dat goed kan springen. In het noorden van West-Vlaanderen vinden we bijvoorbeeld *bokje-over-de-haag* (*buksje*

over daage/doage) of bok(je)springen (buksjespriengn). Door volksetymologische herinterpretatie is daar vermoedelijk de eenmalige vorm hukjespringen (uksjespriengn in Hooglede) van afgeleid; huk betekent in het West-Vlaams immers ‘hurk(en)’ (zie ook De Bo sub huk) en bij het spel zijn er inderdaad spelers die, ruim geïnterpreteerd, gehurkt zitten. In het zuidoosten van de provincie komen nog in meer of mindere mate de volgende woorden voor: paardjespringen, ezeltjespringen, ezeltje-wip en keunespringen (letterlijk ‘konijnespringen’).

Verder hebben we voor haasje-over nog wip(je) over de haag (wuptje over doage) opgetekend en katje (d’r)over (zie voor katje bij § 2.1 tik-kertje en § 2.2 verstoppertje). Interessant is ten slotte het dialectwoord sporedraaiers, opgegeven door een Oostendse informant. Volgens hem moest de springer bij het overspringen immers proberen te “draaien”, d.i. met de hiel een spoorslag geven op het achterste van de gebukte.

2.4. Hinkelen

Hinkelen is een typisch meisjesspel, dat opnieuw in verschillende varianten bestaat. De essentie ervan is steeds dat men, al springend op één been, een parcours aflegt in een perk van getekende hokjes. Soms is hierbij het doel om een steentje of (houten) blokje te gaan oprapen, soms om telkens een blokje verder te trappen.

Kaart 7: Hinkelen in de West-Vlaamse dialecten.

Ook voor het hinkelspel bestaan er in het West-Vlaams heel wat verschillende dialectwoorden. De frequentste benaming, *hinkelen* (*iengkeln*), is een frequentatieve vorm van het werkwoord *hinken* (zoals *druppelen* dat is van *druppen* en *trappelen* van *trappen*), dat oorspronkelijk ‘mank lopen’ betekent, en daaruit ‘op een been voortspringen’ (EWN sub hinkelen). Hinkelen duidt dus op een herhaalde beweging van hinken, het voortdurend op één been springen. Ook in het Frans-Vlaamse dialect wordt dat spel geregeld *hinkelen* genoemd (bv. in Sint-Jans-kappel en Sint-Maria-Kappel), naast het Franse *jouer au carré* of *jouer à la marelle*.

Daarnaast kunnen we in de dialectwoordenschat grosso modo een onderscheid maken tussen drie types:

1. Werkwoordelijke uitdrukkingen die gebaseerd zijn op het substantief *ka(ai)*, namelijk *kaën*, *hinkelkaën*, *ka(ai)hinkelen* (*ka-iengkeln*), *ka(atje) spelen* en één keer *springkaën*. Die uitdrukkingen komen vooral in het noorden van West-Vlaanderen voor. Het woord *ka* is een bijvorm van *kaai(e)* en *kei(e)*, die we wel kennen in de betekenis ‘steen(tje)’ (zie WVEW, WNT en De Bo). Over de etymologie van de vorm *kei* bestaat onduidelijkheid en we gaan er hier niet op in. Belangrijk is dat het substantief *ka(ai)* verwijst naar het steentje of blokje waarmee het hinkelspel wordt gespeeld, en dat de geattesteerde uitdrukkingen dus alle min of meer de betekenis dragen van ‘spelen/springen/hinkelen met de ka’.
2. Werkwoordelijke uitdrukkingen die gebaseerd zijn op het substantief *kal(le)*, namelijk *kallen*, *kalhinkelen/kalhinkeren* (*kaliengkeln/iengkern*) en *kalle(tje) spelen* of *schoppen*. Die uitdrukkingen zijn eveneens vooral gebruikelijk in het noordoosten van de provincie en in de streek van Gits en Ardooië. Ze zijn op dezelfde manier opgebouwd als de hierboven opgesomde *ka*-uitdrukkingen, want ook het substantief *kalle* verwijst naar het hinkelblokje; de benamingen voor het spel betekenen dus eveneens ‘spelen/springen/hinkelen met de kalle’. Het is echter onduidelijk hoe het woord *kalle* de betekenis ‘hinkelblokje’ heeft gekregen. *Kalle* is een oude meisjesnaam, afgeleid van Katalijne, en kan in het West-Vlaams verschillende, vaak verwante betekenissen uitdrukken, bv. ‘speelpop’ en ‘dwaze vrouw’. Het woord wordt echter ook vaak gebruikt om naar een of ander voorwerp te

verwijzen in verschillende (volks)spelen; in het gaaispel is de kalle bijvoorbeeld “ieder van de twee houten vogels die onmiddellijk onder de zijgaaien staan” (De Bo sub kalle), en in het hinkelspel blijkbaar het hinkelblokje. We merken nog op dat er in de samenstelling *kalhinkeren* een vervanging van *-l* door *-r* is opgetreden: *hinkelen* is *hinkeren* geworden. Zoals gezegd is zo’n *-l/-r*-dissimilatie niet ongevoen in onze taal, denken we maar aan het eerder vermelde *marber/marbel* en aan *vleugel/vleuger*.

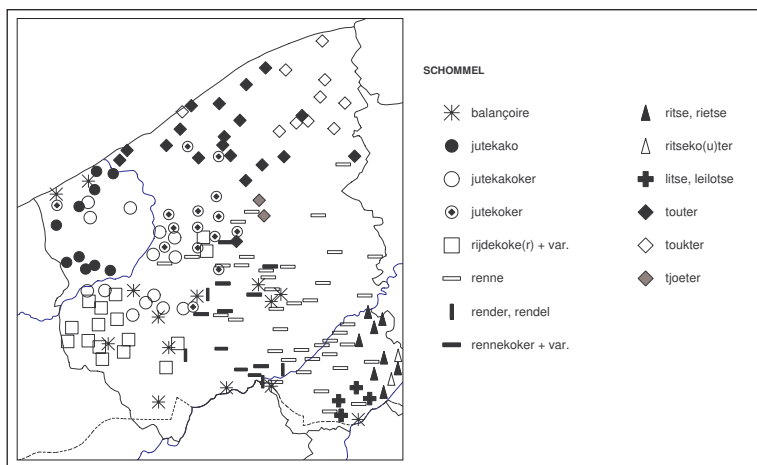
3. Werkwoorden als *tjinken/tjinkelen* (*tsjienkng/tsjienkeln*) en *tjanken/tjankelen* (*tsjankng/tsjankeln*), die vooral voorkomen in het zuidoosten van West-Vlaanderen, bezuiden de Leie. *Tjinkelen* en *tjankelen* zijn frequentativa van *tjinken* en *tjanken* en slaan dus, net als *hinkelen*, op een herhaalde beweging. *Tjinken* wordt beschouwd als een nevenvorm van het werkwoord *tjanken*, dat volgens Debrabandere in het WVEW zelf ontstaan is door epenthesis of tussenvoeging van de *-n* in *tjakken*. Zowel *tjanken* als *tjakken* betekenen volgens De Bo in het West-Vlaams ‘krepelen, hinken, mank gaan, strompelen’. *Tjakken* wordt in het WVEW “een expressief *tj*-woord” genoemd, wellicht een variant van de vorm *djakken*, wat ‘met de zweep slaan, klappen, voortdrijven’ betekent. *Djakken* is dan weer een “intensivum” van het oude Nederlandse werkwoord *jagen* ‘voortjagen, voortdrijven’ (zie WVEW). Het is echter in deze ontwikkeling niet duidelijk hoe uit die ‘voortdrijven, klappen’-betekenis van *djakken/tjakken/tjanken* een ‘mank lopen, hinken’-betekenis is ontwikkeld.

2.5. Touwtjesspringen

Touwtjesspringen is een spel dat tegenwoordig vooral onder meisjes nog steeds tamelijk populair is. Veel variatie in de woordenschat treffen we in het West-Vlaamse dialect echter niet aan. Het springtouw zelf wordt vooral in het westen en noorden van de provincie *springtouw* of *-koord* genoemd, in het zuiden en oosten vooral *danstouw* of *-koord*. Touwtjesspringen zelf heet dan meestal *in de koord* of *touw dansen* of *springen*, ook wel eens *koord(e)dansen* of *-springen* (ook gebruikelijk in Frans-Vlaanderen).

2.6. De schommel (en het schommelpaard)

De schommel is nog steeds een erg geliefd kinderspeeltuig, dat we in menig West-Vlaams achtertuin en speeltuin terugvinden. Er bestaat heel wat interessante dialectische variatie om de schommel te benoemen, zoals uit de onderstaande woordkaart blijkt. De meeste benamingen ervoor zijn afgeleid van een werkwoord dat ‘schommelen’ of ‘snel (heen en weer) bewegen’ betekent, bv. *renne*, *ritse*, *touter* en *rijdeko*. Andere zijn dan weer gebaseerd op een tussenwerpsel, zoals *juteko*. Wat het inzicht in en de bespreking van de woordenschat moeilijk maakt, is dat er heel wat meng- en reduplicerende vormen gebruikt worden, die duidelijk op elkaar geïnspireerd zijn en moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn, zoals *ruteko(ke)* (uit *rijdeko(ke)* en *juteko(ke)*). In wat volgt bespreken we de dialectbenamingen volgens hun geografische verspreiding: van het westen van de provincie, tegen de klok in, naar het noorden.

Kaart 8: Schommel in de West-Vlaamse dialecten.

In het westen van West-Vlaanderen vinden we de tamelijk kinderlijke en ritmische benaming *juteko(ko)* terug, in verschillende, vaak reduplicerende vormen, bv. *jutekoker*, *jutekako(oje)*, *jutekakoker* en *jutekakote(r)*. *Juteko(ko)* zou een samenstelling zijn van twee interjecties, namelijk aansporingen om paarden of runderen te doen vooruit-

gaan: *ju* ‘vooruit’ of *juto/jute* ‘naar rechts’ enerzijds en *ko(ko)* ‘vooruit’ anderzijds (Verhoeven 1965: 150 en WVEW sub *jutekoko*). Het tweede lid is afgeleid van de Franse vorm *coco* (zie WVEW sub *jutekoko*). De hele samenstelling *jutekok(ko)* betekent dus gewoon ‘vooruit vooruit’. Met deze uitroep(en) bestonden blijkbaar ook talrijke knieliedjes, en paardjerijden op de knie werd bijvoorbeeld *ju doen* of *ju spelen* genoemd; *juten* betekent in Veurne-Ambacht trouwens ook gewoon ‘schommelen, heen en weer wippen’ (bv. op een stoel). Aangezien bij het schommelen dezelfde op-en-neergaande beweging wordt gemaakt, was de overgang niet groot om ook dat speeltuig *juteko(ko)* te noemen. De reduplicerende vormen die daarbij nog worden gebruikt, verhogen het ritmische van het spel.

In een gebied ten zuiden daarvan, het Heuvelland, vinden we een heleboel mengvormen en afleidingen van een grondvorm *rijdeko(ko)* (*riedeko(koo)*), namelijk *rijde(ka)koke(r)* (*riede(ka)kookre*) en *rijteko-ker* (*rietekookre*), maar ook *rutekoke*, *rudekoke* en *rutekakoke*. In de vorm *rijdeko(ko)* herkennen we als eerste lid het werkwoord *rijden* (Middelnederlands *riden*), dat met *riden*, *ritsen* en *ridsen* “een beving of liever beweging van de ene naar de andere plaats, een verplaatsing aanduidt” (Verhoeven 1965: 100). Het tweede lid *-ko(ko)* is (vermoedelijk) hetzelfde als in *juteko(ko)*, maar het is onzeker of *rijdeko(ko)* (en varianten) ontstaan is naar analogie met de *juteko(ko)*-vormen, dan wel of het om een originele samenstelling gaat van *rijden* + de aansporing *ko(ko)*. In elk geval hebben de *(ka)koke(r)*-suffixen opnieuw een ritmische en intensiverende werking. De *rude*-vormen (dus met *uu-* i.p.v. *ie*-ablaut, zoals in *rudekoke*) zijn vermoedelijk wel geïnspireerd op de *jute*-vormen.

In een heel ruim zuidoostelijk gebied vinden we het dialectwoord *renne* en varianten terug. Dat substantief zou afgeleid zijn van het werkwoord *rennen* (Middelnederlands *rennen*, *rinnen*), dat niet alleen ‘snel lopen’ betekent, maar ook een meer causatieve betekenis heeft, namelijk ‘stotend bewegen, door stoten in beweging brengen’, en dus ‘schommelen’ (De Bo sub *rennekoken*). De varianten *render* en *rendel* zijn eveneens afgeleid van *rennen*, door middel van het suffix *-er* of *-el* (opnieuw *r/l*-dissimilatie). Meer bepaald het *er*-suffix is in onze taal tamelijk productief om dergelijke, onpersoonlijke deverbativa te vormen (bv. ook *wijzer*, *treffer* en *golfbreker*) (zie hierover De Caluwe 1992: 137 e.v.).

Rennekoker is een samenstelling van *renne* + het bekende tweede lid *koker*, waarvan de aanwezigheid opnieuw twee verklaringen kan hebben (origineel of analoog met *juteko(ko)*).

Helemaal in het zuidoosten van de provincie (rond Waregem) vinden we de benamingen *ri(e)tse* en *ritseko(u)ter*, die vormelijk en etymologisch niet altijd goed te onderscheiden zijn van sommige *rijdeko*-varianten (zie bv. boven: *riede-* of *rietekoker*). Volgens Verhoeven (1965: 152) zijn er twee mogelijke verklaringen voor het ontstaan van *ritse*. Ofwel moeten we hier, net zoals bij *juteko(ko)*, uitgaan van een tussenwerpsel of klanknabootsing, namelijk *rits*, met de betekenis ‘ervandoor gaan, scheuren, vlug ontsnappen’. Een andere verklaring is dat het substantief *ritse* een deverbativum is van het werkwoord *ritsen* ‘weglopen, vlug lopen’, d.i. een intensiefformatie bij *rijden* ‘bewegen’ (zie boven bij *rijdeko*). *Ritse* zou zo op dezelfde manier ontstaan zijn als *renne*. Het tweede lid *-ko(u)ter* in de benaming *ritseko(u)ter* is dan weer vermoedelijk ofwel geïnspireerd op het *koker*-suffix, ofwel op *touter* (zie verder), ofwel op allebei die vormen.

Eveneens in het uiterste zuidoosten van West-Vlaanderen, onder het *ritse*-gebied rond Avelgem, vinden we de benamingen *litse* en *leilotse/leilatse* terug. Die hebben de betekenis van het touw waarmee geschommeld wordt. *Li(t)s* (en bijvormen *lots* en *lats*) is namelijk een oud Nederlands woord met de betekenis ‘draad, snoer’ (cf. ook *lus*), dat ontleend is aan het Latijnse *licium* (Verhoeven 1965: 161). In de samenstelling *lei-latse/lei-lotse* vinden we volgens Debrabandere (WVEW sub *lingelo(o)tse*) al een Oost-Vlaamse uitspraakvariant van het woord *linge-latse*. Het eerste lid daarvan is een vorm van het Middelnederlandse werkwoord *linken*, dat ‘buigen’ betekent. *Lingelatsen* en zijn uitspraakvariant *leilatsen* betekenen dus letterlijk ‘het buigen van het touw bij het schommelen, het slingerend bewegen rond de boom’ (Verhoeven 1965: 161).

Het hele noorden van West-Vlaanderen ten slotte wordt gedomineerd door het dialectwoord *touter* (*toeter*), met als (uitspraak)varianten *toukter* (*toekter*) en *tjoeter*. Ook dit woord zou volgens Debrabandere afgeleid zijn van een Middelnederlands werkwoord, namelijk *touteren* (WVEW sub *touter*), dat ‘sidderen’ betekent. *Toukter* is louter een uitspraakvariant van *touter*; zo wordt in een ruim gebied ten noorden van

Brugge bv. ook *houkt* (*oekt*) gezegd i.p.v. *hout* (*oet*). *Tjoeter* lijkt van *touter* te zijn afgeleid om de expressiviteit van het woord te verhogen (zie ook boven bij *tjanke(le)n*, en bv. nog *tjilpen*). *Touter* komt overigens als dialectwoord voor de schommel zowat in het hele Nederlandse taalgebied voor, maar dan wel in andere vormen, bv. als *talter*, *tolter*, *tilter*, *toter* en *tutouter* (Verhoeven 1965: 129-140).⁶

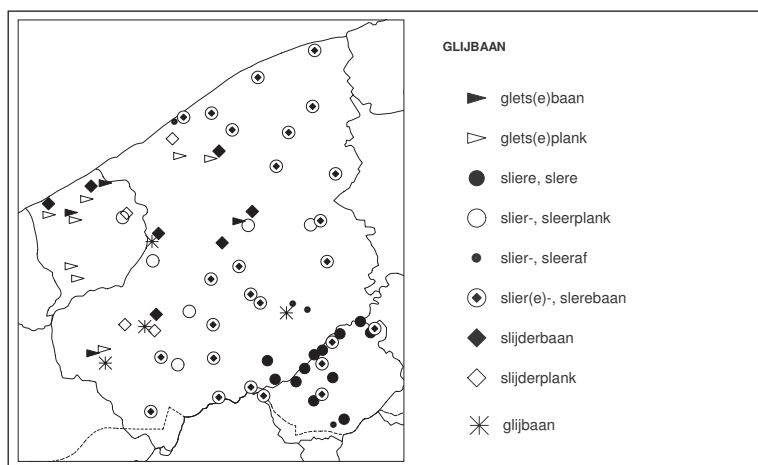
Ten slotte hebben we, vooral in het zuiden van West-Vlaanderen, ook geregeld een benaming voor schommel opgetekend die afgeleid is van het Franse *balançoire*, bv. *balasooëre* of *balasjjeëre*. Dat geldt ook voor het Frans-Vlaamse dialect; slechts uitzonderlijk wordt daar een Vlaams woord voor het speeltuig gebruikt, bv. *rijdekoke* (*riedekoeke*) in Sint-Jans-Kappel en *rijdekakoke* (*riedekakoke*) in Winnezele (cf. ook Moe-yaert 2005).

Heel wat van de West-Vlaamse woorden voor de schommel of voor schommelen / heen-en-weer bewegen, die we hierboven behandeld hebben, duiken ook op in de benamingen voor het schommelpaard. De frequentste woorden in ons gebied voor dat speeltuig zijn *rennepaard*, *juu(j)paard* of *jutepaard*, en *wippe(rs)paard* (*wuppe(rs)pèèrt*) of *wip-paard* (*wuppèèrt*). Daarnaast hebben we nog de volgende, minder frequente, vermoedelijk wel endogene woorden opgetekend: *touterpaard* (*toeterpèèrt*), *duispaard* (*duuspèèrt*)⁷ en *bokkepaardje* (*bukkepèèrtje*). Vermoedelijk ontleend aan of geïnspireerd op de standaardtaal zijn nog de eenmalige samenstellingen *hobbelpaard*, *huppelpaard*, *wiebelpaard* en *paardeschommel*.

2.7. De glijbaan

Net als de schommel is de glijbaan een speeltuig dat nog steeds erg populair is onder kinderen. De meeste West-Vlaamse woorden ervoor zijn gebaseerd op twee werkwoorden die allebei ‘glijden’ betekenen, namelijk *glets(jen)* en *slijderen*. *Gletsen* is volgens het WVEW een intensiefvorm van het oude Nederlandse werkwoord *gliden*, dat verwant is met het Engelse *to glide*, met dezelfde betekenis. We herkennen de vorm *gletsen* uiteraard nog in het AN-woord *gletsjer*. Het werkwoord *slijderen* gaat terug op het Middelnederlandse *slideren*, een frequentatiefvorm van *sliden* ‘glijden’, dat verwant is met het Engelse *to slide* en nog terug te vinden is in het AN-woord *slede*. De vorm *slijderen* wordt

in West-Vlaanderen op nogal wat verschillende manieren uitgesproken, bv. als *sliederen* of als *slieren/sleren*, waarbij in het laatste geval de tussen-*d* weggelaten is (cf. ook *moeder* > *moere* voor ‘wifjesschaap’).

Kaart 9: Glijbaan in de West-Vlaamse dialecten.

Zoals uit de kaart blijkt, wordt met die twee werkwoorden voor ‘glijden’ meestal een samenstelling gevormd met de substantieven *plank* en *baan*: we krijgen *glets(e)baan* en *glets(e)plank* in de Westhoek en *slijder/slier/sleerplank* en *slijder/slier(e)/slerebaan* in het (ruime) oosten en noorden van de provincie. Verder vinden we in het zuidoosten nog het deverbativum *sliere/sleere* en de samenstelling *slier/sleeraf* (*slierof*, vgl. *schuifaf*).

Hier en daar ten slotte duikt al het AN-woord *glijbaan* op in het West-Vlaams, vaak gerealiseerd als *glieboane*. In Frans-Vlaanderen is enkel het (Franse) standaardtaalwoord *tobogan* bekend.

2.8. De wip

Ook de wip is een speeltuig dat we nog vaak aantreffen in speeltuinen. Het wordt zowat in heel West-Vlaanderen met een dialectterm benoemd die afgeleid is van het werkwoord *wippen*, dat als *wuppen* wordt gerealiseerd: *wiplank*, *wipper(s)plank*, *wipper* of gewoon *wip*

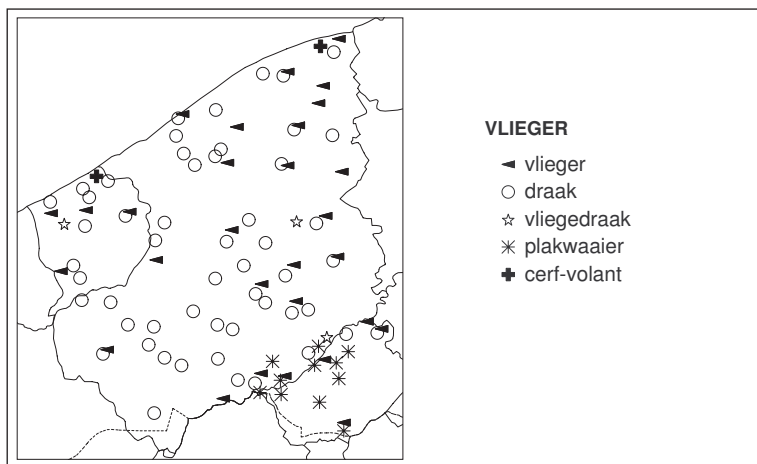
(*wuppe*). Meestal vormen die benamingen geen duidelijk afgebakend gebied, maar komen ze verspreid over de hele provincie voor. Ook in Sint-Maria-Kappel kent men de *wiplank*; in de rest van het Frans-Vlaamse gebied echter heeft het speeltuig een Franse naam (bv. *bascule* of *balançoire*).

Andere, minder frequente, maar expressieve West-Vlaamse (?) woorden voor de wip zijn *op-en-neer* (Ieper: *up-en-neere*), *wipwap* (Veurne) en *kwikkwak* (Houtem en Lauwe). Alle drie lijken ze de op-en-neer-gaande beweging van het speeltuig te willen weergeven en hebben ze een sterk ritmische en kinderlijk-speelse weerklank. Van die expressieve *i(e)*-/a-wisselingen in ablaut komen trouwens frequent voor in onze taal om ritme en speelsheid uit te drukken (Boets 1965) zoals in *tiktak(ken)*, *zigzag*, *bimbam* en *trippeltrappel*. Volgens het WNT is het woord *wipwap* voor ‘wip’ typisch Noord-Nederlands, hoewel het in andere Zuid-Nederlandse dialecten wel gebruikt wordt om de schommel te benoemen (Verhoeven 1965: 147). Hoe het woord *kwikkwak* in West-Vlaanderen terecht is gekomen, is evenmin duidelijk. De combinatie komt in ons taalgebied namelijk vooral voor in de provincie Antwerpen als benaming voor de wip (Coupé 2004: 143-145) en lijkt exogeen te zijn in het West-Vlaams. *Kwikkwak* is een nevenvorm van *kwinkkwank*, afgeleid van het verouderde werkwoord *kwinken*, dat ‘zich vlug heen en weer bewegen’ betekent (WNT sub kwinken).

2.9. De vlieger

Een laatste speelgoed dat we in deze bijdrage bespreken, is de vlieger. Dat was vroeger een lichte, houten of stalen constructie die met papier bespannen was en aan een lang touw in de lucht opgelaten werd. Meestal had de vlieger een ruitvorm, maar hij kon ook de gedaante aannemen van een (fabelachtig) dier. De vliegers die tegenwoordig boven het strand zweven, zijn vaak gesofisticeerder, bestaan uit synthetische materialen en kunnen allerlei vormen en groottes aannemen.

Er bestaat in het West-Vlaams niet zo veel variatie om het speeltuig te benoemen. Algemeen verspreid in de provincie is het woord *draak* (*draake*, *droake*), dat ongetwijfeld verwijst naar de mogelijke vorm van de vlieger, namelijk een (fabelachtig) dier. Ook het AN-woord *vlieger* komt in West-Vlaanderen al tamelijk frequent voor, meestal als alter-

Kaart 10: Vlieger in de West-Vlaamse dialecten.

natief van *draak*. Uit de contaminatie van beide woorden is vermoedelijk de samenstelling *vliegedraake* (*vlieëgedraake*, *-droake*) ontstaan. De benaming *plakwaaier* (*plakwoaëjre*) komt enkel in het zuidoosten van de provincie voor, rond Kortrijk. Ze is samengesteld uit de vorm *plak*, dat vermoedelijk slaat op de platte vorm van de vlieger, en *waaier*, opnieuw een deverbativum met *er*-suffix van *waaien*, dat verwijst naar de drijfkracht van het speeltuig. Enkele informanten vermeldden ten slotte een benaming die afgeleid is van het Franse *cerf-volant* (bv. *sirvollang* in Nieuwpoort).

In Frans-Vlaanderen is het woord *draak* hier en daar nog bekend voor de vlieger (bv. in Sint-Jans-Kappel), maar meestal heet die gewoon *cerf-volant*.

3. Besluit

We kunnen besluiten dat er in het West-Vlaams anno 2006 nog heel wat leuke en sappige woorden worden gebruikt om allerhande kinderspelen en -speeltuigen te benoemen. Toch merken we al duidelijk dat er ook in dit domein van het maatschappelijke leven dialectverlies optreedt. We hebben namelijk de indruk dat er per spel één of twee benamingen dominant aan het worden zijn, die de (andere) oorspronkelijke dialectwoorden verdringen. In een aantal gevallen is dat dominante woord

zelf afkomstig uit het West-Vlaamse dialect, maar was het vroeger vermoedelijk in een beperkter gebied verspreid, en evolueert het dus nu stilaan tot “algemeen West-Vlaams”. Die observatie geldt vooral voor kinderspelen die aan het verdwijnen zijn (behandeld onder § 1.), bv. het knikkeren, waar het algemene woord in West-Vlaanderen *marbels* is (geworden), terwijl woorden als *maaien*, *ketten* en *stekkers* nauwelijks nog bekend zijn. Hetzelfde geldt voor de katapult: benamingen als *rekkerboog* en *sriet(ling)* moeten plaats maken voor het “algemeen West-Vlaamse” *schietlap*. Bij die kinderspelen daarentegen die nu nog steeds populair zijn (behandeld onder § 2.), verloopt het verdwijnen van de bestaande dialectwoorden eerder in het voordeel van de AN-benaming. Dat is logisch, want de huidige generatie kinderen komt via o.a. school en jeugdverenigingen voortdurend in contact met de standaardtaalwoorden voor die spelletjes. De invloed van het AN is bijvoorbeeld het opvallendst bij haasje-over, waar endogene termen als *wipje-over-de-haag* en *bokje-over-de-haag* steeds minder bekend zijn en geografisch willekeurig verspreid lijken te zijn. Ook bij tikkertje, hinkelen en de vlieger merken we heel duidelijk de achteruitgang van de dialectkennis en de geleidelijke “insijpeling” van het AN-woord. Die achteruitgang leidt ook soms tot volksetymologische nieuwvormingen, zoals *kallebos* i.p.v. *klakkebos* voor de proppenschietter en *hukjespringen* i.p.v. *bukjespringen* voor haasje-over.

Van alle speeltuigen lijkt de schommel ten slotte het meest resistent te zijn tegen invloed van andere dialecten en van het AN. Bij geen enkel ander speeltuig hebben we zoveel verschillende, endogene woorden opgetekend en is de geografische verspreiding ervan zo duidelijk afgebakend. Dat bijna alle SND- en WVD-respondenten nog het oorspronkelijke dialectwoord kennen voor de schommel, is o.i. vooral te danken aan recente informatie- en mediacampagnes rond dialect, waar de schommelbenaming vaak verkozen wordt tot “mooiste” of “meest typische” dialectwoord.

In het Frans-Vlaamse dialect zijn er nog maar heel weinig Vlaamse woorden bekend voor kinderspelen en speeltuigen. Dat heeft natuurlijk te maken met de intense verfransing van het hele onderwijssysteem vanaf de tweede helft van de 19de eeuw. We zien een vergelijkbare tendens als in West-Vlaanderen: spelen die in groeps- of schoolverband gespeeld worden, krijgen (bijna) uitsluitend een standaardtaal-, dus

Fransse naam (bv. de schommel en de glijbaan). Voor een spel echter dat individueel of in groep thuis of op straat gespeeld kan worden, kon het Vlaamse woord langer standhouden (bv. hinkelen of touwtjespringen), vooral dan in de grensgemeenten.

NOTEN

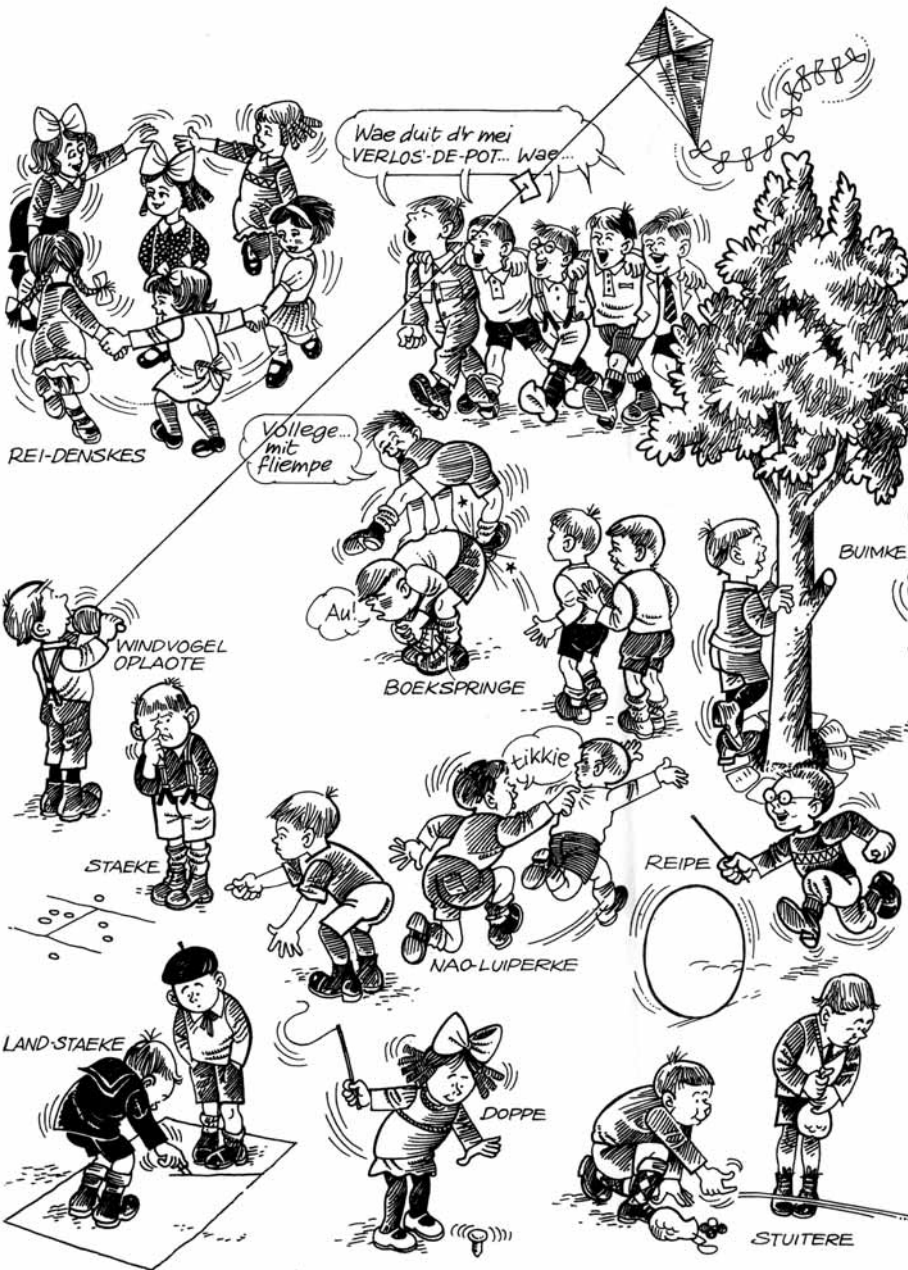
0. Met dank aan collega Matthias Lefebvre voor het invoeren van het WVD-materiaal voor West-Vlaanderen en aan Hugo Ryckeboer voor zijn suggesties i.v.m. de Frans-Vlaamse dialectgegevens.
1. Alleen dialectwoorden die minstens twee keer voorkomen in het West-Vlaams, worden op de woordkaart opgenomen. Unica verschijnen dus niet op de kaart.
2. Het is onduidelijk of het eerste lid in het opgegeven dialectwoord “*frutchicken*” staat voor het substantief *fruit*, en dan betekent de hele samenstelling ‘kauwgom met fruitsmaak’, of voor het substantief *frut* ‘afval’ of ‘losse massa’ (zoals in het West-Vlaamse *kafiefrut* voor ‘koffiedik’), en dan betekent de hele samenstelling eerder ‘propje losse massa’.
3. De beschrijving is gebaseerd op de Cock & Teirlinck (1902-1908: 244) en op Ghesquiere & Janssens (1905: 254); zie ook Lefebvre 2006.
4. O.i. is het Diksmuidse *takkertje* een recente contaminatie van *takje* en *tikkertje*.
5. Als kind heb ik zelf nog af en toe *takje Chinees* (*taksje sjienees*) gespeeld, d.i. een spelvariant waarin de tikker en de aangetikte elkaar een kus moesten geven.
6. De meest oorspronkelijke gedaante van al die verwante woorden lijkt *talter* te zijn, afgeleid van een gemeengermaanse vorm **talt-*, wat ‘onvast’ betekent (cf. ook Engels *to tilt* ‘overhellen’) (Verhoeven 1965). De overgang van de *talt-* naar de *tout-* vorm in het West-Vlaams ligt in de lijn van een algemene klankevolutie in het Nederlands t.o.v. het Engels en het Duits, namelijk van *al/ol* + dentaal naar *ou* + dentaal. We denken hierbij aan woorden als *goud* (t.o.v. Engels *gold* en Duits *Gold*) en *oud* (t.o.v. Engels *old* en Duits *alt*).
7. *Duizen* (*duuzn*) is een West-Vlaamse vormvariant van het werkwoord *deinzen* (WNT sub duizen) en betekent, naast ‘achteruitgaan’, ook ‘op en neer bewegen’. Het wordt vooral gebruikt in de zeevisserij-

taal, om aan te geven dat een schip op de golven wiegt (Desnerck sub duuzn). Volgens De Bo (sub duize) is *duize* (*duuze*) trouwens ook een roepwoord om een paard te doen achteruitgaan.

BIBLIOGRAFIE

- Boets, J. (1965), 'De taal van binnen-uit'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, jg. 39, blz. 171-265.
- Cock, de A. en I. Teirlinck (1902-1908), *Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland I*. Gent: Siffer.
- Coupé, Griet. (2004), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*. Deel III, sectie 3, afl. 2. *Feest en Vermaak*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- De Bo, L.-L. (1892), *Westvlaamsch Idioticon*. Gent: Siffer. (Heruitg. door J. Samyn.)
- Debrabandere, F. (1999). *Kortrijks Woordenboek*. Kortrijk: De Leie-gouw.
- Debrabandere, F. (2002), *West-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van West-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen: L.J. Veen. [=WVEW]
- Debrabandere, F. (2005), *Oost- en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen: L.J. Veen. [=OVZEW]
- De Caluwe, J. (1992), 'Deverbaal *-er* als polyseem suffix'. In: *Spekta-tor*, jg. 21, blz. 137-148.
- Desnerck, R. (1988³), *Oostends Woordenboek*. De Haan, eigen beheer.
- Ghesquiere, R. en J. Janssens (1905), *Kinderspelen uit Vlaamsch België verzameld door den Westvlaamsche onderwijzersbond*, 2 delen. Gent: Siffer.
- Lefebvre, M. (2005), 'Pak me dan als je kan'. In: *WVD-Contact*, jg. 19, nr. 2, blz. 22-26.
- Lefebvre, M. (2006), 'De klakkenbus, een vergeten speeltuig'. In: *Biekorf*, jg. 19, blz. 358-367.
- Moeyaert, C. (2005). *Woordenboek van het Frans-Vlaams*. Leuven: Davidsfonds.
- Philippa, M. (red.) (2005), *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, delen I en II. Amsterdam: Amsterdam University Press. [=EWN]

- Vallaey, A. (1997), *Woordenboek van het Poperings*. Poperinge: Stad Poperinge.
- Verhoeven, M. (1965), 'De schommel in de Nederlandse dialecten'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, jg. 39, blz. 91-169.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal op cd-rom (1864-1998)*. AND Publishers. [=WNT]

REI-DENSKES

vollege...
mit fliempe

Wae duit dy mei
VERLOS-DE-POT... Wae...

WINDVOGEL
OPLAOTE

Au!

BOEKSPRINGE

BUIMKE

STAEKE

tikkie

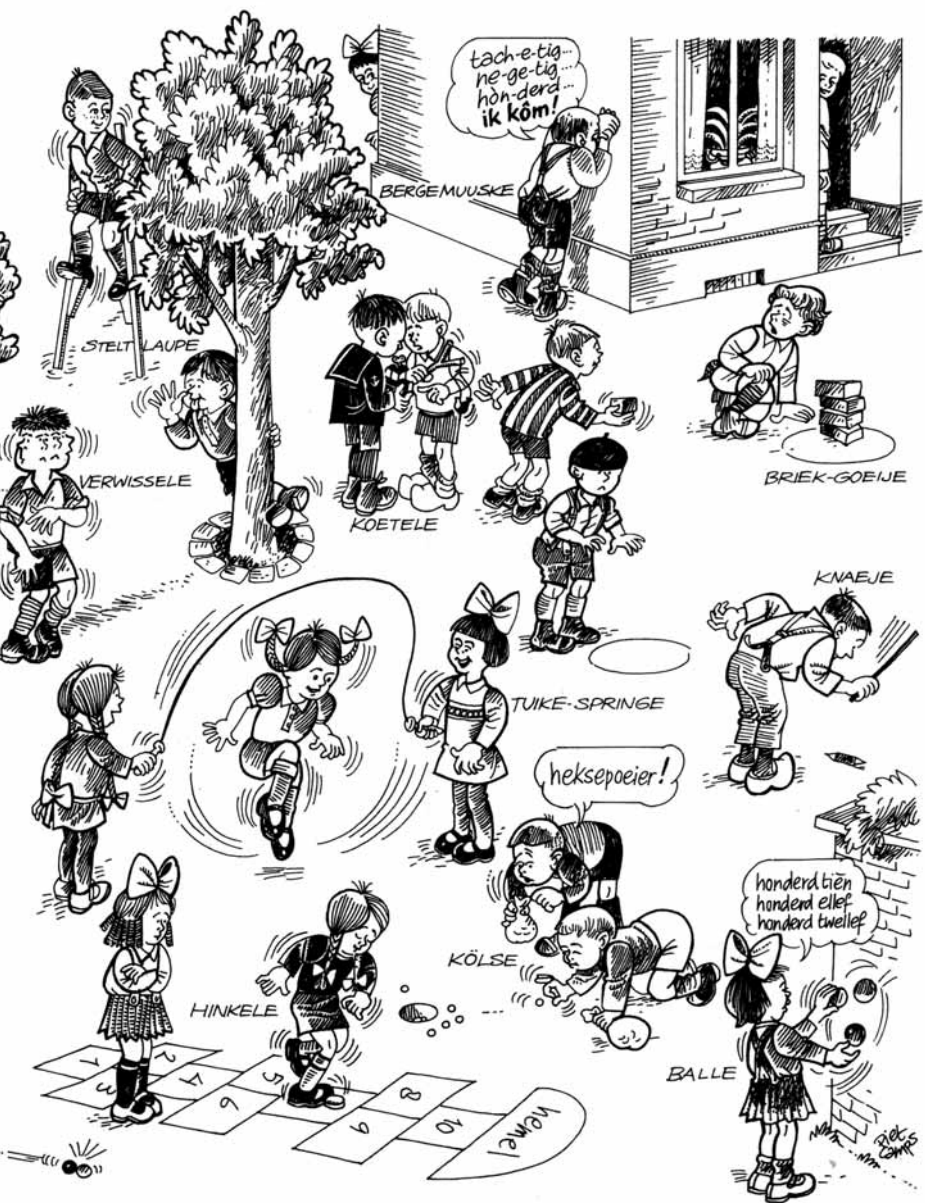
NAO-LUIPERKE

REIPE

LAND-STAEKE

DOPPE

STUITERE

Kinderspelen in Limburg (tekening: Piet Camps)

WEGWIJZER NEDERLANDSE DIALECTOLOGIE

Rubriek A geeft een overzicht van relevante literatuur die er op het gebied van de Nederlandse streektalen en dialecten is verschenen. De rubriek is onderverdeeld in:

A1, een overzicht van literatuur die de dialecten op landelijk niveau behandelt of een groter gebied als onderwerp heeft.

A2, een overzicht van de belangrijkste literatuur over het dialect of de dialecten van een bepaalde regio of deel daarvan.

Rubriek A is alfabetisch op eerste auteursnaam geordend.

Rubriek B bestaat uit een inventarisering van adressen van instellingen en instituten die zich in Nederland en Vlaanderen bezighouden met de bestudering van de streektalen en dialecten. Bovendien zijn er de adressen in opgenomen van een aantal bibliotheken die bij dialectonderzoek van belang kunnen zijn. De rubriek is onderverdeeld in:

B1, een overzicht van adressen van landelijke instituten of instellingen.

B2, een overzicht van adressen van regionale instituten of instellingen.

De Wegwijzer is ook via internet te raadplegen:

<http://www.flwi.rug.ac.be/dialect/>

<http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/rewo/>

A1. PUBLICATIES LANDELIJK

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- R. Belemans, H. van de Wijngaard (red.), *Het dialectenboek 3. Dialect in beweging*. Groesbeek 1995.
Geeft per regio een overzicht van de veranderingen in de Nederlandse en Vlaamse dialecten in de laatste honderd jaar. Bevat literatuurverwijzingen.
- Bibliografie van de Nederlandse taal- en literatuurwetenschap 1965- ...*
Antwerpen enz.
- Bibliografie der dialecten van Nederland 1951-1964*. Amsterdam 1982.
Aanvulling op Meertens en Wander.
- H. Bloemhoff, *Taaltelling Nedersaksisch. Een enquête naar het gebruik en de beheersing van het Nedersaksisch in Nederland*. Groningen-Oldeberkoop 2006 (tweede, ongewijzigde druk).
- J. Daan, J.P. Blok, *Van Randstad tot Landrand. Toelichting bij de kaart dialecten en naamkunde*. Amsterdam 1967.
- J. Daan, K. Deprez e.a., *Onze veranderende taal*. Utrecht 1985.
Bevat literatuurverwijzingen.
- H. Entjes, *Dialecten in Nederland*. Haren 1974.
- M. Gerritsen (red.), *Taalverandering in Nederlandse dialecten: honderd jaar dialectvragenlijsten, 1879-1979*. Muiderberg 1979.
Bevat literatuurverwijzingen.
- J. Goossens. *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*. Groningen 1977².
Bevat literatuurverwijzingen en auteursregister.
- J. Goossens, 'Wat is dialectologie?' In: B.T. Vervoort (ed.), *Wetenschap en taal*. Muiderberg 1977, blz. 173-189.
- J. Goossens, 'Geschiedenis van de Nederlandse Dialectstudie'. In: D.M. Bakker, G.R.W. Dibbets (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse Taalkunde*. Den Bosch 1977, blz. 285-311.
- K. Heeroma, J. Naarding (ed.), *Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en streektalkunde van Oost-Nederland*. 's Hertogenbosch 1964.
Heeft betrekking op Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.
- R. van Hout, T. van de Wijngaard, *Lang leve de dialecten. Streektaalbe-*

leid in Nederland. Roermond 2006.

- J. van der Kooi (ed.), *Dialectliteratuur. Balans en perspectief van de Moderne Streektalletterkunde in Oostnederland en Nederduitsland*. (Nedersaksische Studies 14), Groningen 1990.
Bevat o.m. veel bibliografische gegevens over naoorlogse dialectliteratuur in Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.
- J. Kruijssen, N. van der Sijs (red.), *Honderd jaar stadstaal*. Amsterdam 1999.
Bevat bijdragen over en woordenlijsten van de dialecten van de grotere steden in Nederland en Vlaanderen.
- P.J. Meertens, B. Wander, *Bibliografie der Dialecten van Nederland, 1800-1950*. Amsterdam 1958.
Bibliografie van dialectteksten in Nederland tot 1950.
- P. Th. van Reenen, M.E.H. Schouten (eds.), *New Methods in Dialectology*. Dordrecht 1990.
Bevat literatuurverwijzingen.
- H. Scholtmeijer, *Naast het Nederlands: dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog*. Amsterdam 1999.
- J. Stroop, *Nederlands Dialectonderzoek. Artikelen uit de periode 1927 - 1982*. Amsterdam 1983.
- J. de Vries, R. Willemyns, *Het verhaal van een taal*. Amsterdam 1993.
- A. Weijnen, *De Nederlandse dialecten*. Groningen/Batavia 1941.
- A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*. Assen 1958 en 1966².
Bevat literatuurverwijzingen.
- R. Willemyns, W. Daniëls (red.), *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Utrecht 2003.
- J. te Winkel, *De Noordnederlandsche tongvallen*. Leiden 1899-1901.
- J. Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*. 's Gravenhage 1874. (2 delen). [Herdruk: Walluf bei Wiesbaden 1972].

HULPMIDDELEN

- H.J. Claeys, *Vlaams dialectenwoordenboek*. [Antwerpen] 2001.
- G. Geerts (e.a.), *Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS)*. Groningen/Deurne 1997². (2 delen).
- G. Geerts, H. Heestermans, m.m.v. C. Kruyskamp, *Van Dale. Groot*

Woordenboek der Nederlandse Taal. Utrecht/Antwerpen 1999¹³. (3 delen).

L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1865-1870. [Herdruk: Torhout 1984].

L.W. Schuermans, *Bijvoegsel aan het Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1883.

P. van Veen, i.s.m. N. van der Sijs, *Etymologisch Woordenboek*. Utrecht/Antwerpen 1997².

A.A. Weijnen, *Etymologisch dialectwoordenboek*. Assen 1996.

In 2003 verscheen een vermeerderde tweede druk.

Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage/Leiden 1882-1998.

Ook op cd-rom beschikbaar. Sinds 27/01/2007 online te raadplegen op <http://wnt.inl.nl/>

TAALATLASSEN

J. Daan, M.J. Francken, *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling*. Amsterdam 1972-1977.

M. Gerritsen (red.), *Atlas van de Nederlandse dialectsyntaxis*. Amsterdam 1991.

J. Goossens, J. Taeldeman, G. Verleyen, *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (F.A.N.D.)* Deel I. Gent 1998. Deel II en III. Gent 2000. Deel IV. Gent 2005.

K. Heeroma, *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*. Assen 1957-1963.

3 Afleveringen van elk 10 kaarten met toelichtingen. Beslaat het hele gebied ten oosten van het IJsselmeer tot aan het noorden van Limburg.

Reeks Nederlands(ch)e Dialectatlassen.

1. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Klein Brabant*. Antwerpen 1925 en 1952² (met aanvullingen door Fr. Vanacker).

2. E. Blancquaert, H. Vangassen, *Dialect-atlas van Zuid-Oost Vlaanderen*. Antwerpen 1930.

3. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen*. Antwerpen 1935.

4. H. Vangassen, *Dialect-Atlas van Vlaamsch-Brabant*. Antwerpen 1938.

5. E. Blancquaert, P.J. Meertens, *Dialect-Atlas van de Zeeuwsche ei-*

- landen. Antwerpen 1940-1941.
6. W. Pée (m.m.w. van E. Blancquaert), *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*. Antwerpen 1946.
 7. W. Pée, *Dialektatlas van Antwerpen*. Antwerpen 1958.
 8. E. Blancquaert, J.C. Claessens, W. Goffin, A. Stevens, *Dialekt-atlas van Belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg*. Antwerpen 1962.
 9. A. Weijnen, *Dialect-atlas van Noord-Brabant*. Antwerpen 1952.
 10. A. Hol, J. Passage, *Dialect-atlas van Oost-Brabant, Noord-Limburg en de Rivierenstreek*. Antwerpen 1966.
 11. L. van Oyen (m.m.w. van E. Blancquaert en Chr. J. van der Voet), *Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht*. Antwerpen 1968.
 12. H. Entjes, A.R. Hol, *Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel*. Antwerpen 1973.
 13. Jo Daan, *Dialektatlas van Noord-Holland*. Antwerpen 1969.
 14. H. Entjes, *Dialektatlas van Zuid-Drente en Noord-Overijssel*. Malle 1982.
 15. K. Boelens, G. van der Woude (m.m.w. van K. Fokkema en E. Blancquaert), *Dialect-atlas van Friesland*. Antwerpen 1955.
 16. A. Sassen, *Dialekt-atlas van Groningen en Noord-Drenthe*. Antwerpen 1967.

Alle Groningse plaatsen zijn ook te raadplegen via internet: <http://rnd.eldoc.ub.rug.nl>

De RND bestaat telkens uit twee delen. In het atlasdeel zijn per aflevering meestal 150 op kaart ingetekende verschijnenselen voor de betrokken regio ondergebracht. Het tekstdeel bevat per plaats de in fonetisch schrift weergegeven vertalingen van plusminus 140 zinnen en woordenreeksen.

Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland. Deel I, afl. 1-5 (1939-1952), uitgegeven door G.G. Kloeke en zijn medewerkers. Deel II, afl. 6-8 (1956-1965), voortgezet door de Dialectencommissie van de Kon. Ned. acad. v. Wetenschappen te Amsterdam.

Taalatlas van het Nederlands en het Fries. Leiden 1981-...

TIJDSCHRIFTEN

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, sinds 1927.

Bevat bijdragen op het gebied van de naamkunde en dialectologie.

Nederlandse Taalkunde, sinds 1996.

Algemeen taalkundig tijdschrift.

Onze Taal, sinds 1932.

Tijdschrift van het Genootschap Onze Taal.

Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde, sinds 1881.

De vakgebieden zijn onder meer: lexicografie, etymologie, dialectologie.

Leuvense Bijdragen, sinds 1896.

Het vakgebied is vooral de indogermanistiek.

Taal en Tongval, sinds 1949.

Het vakgebied is dialectologie en verwante gebieden.

Driemaandelijke Bladen, van 1949-2006.

Tijdschrift van het Nedersaksisch Instituut te Groningen. Het vakgebied is dialectologie.

Jaarboek Zannekin, sinds 1977.

Uitgegeven door de Vereniging/Stichting Zannekin (Ieper/Soest).

A2. PUBLICATIES PER REGIO

• Friesland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- P. Duijff, *Fries en Stadsfries*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.
- S. Dyk, J. Hoekstra (red.), *Ta de Fryske syntaksis*. Leeuwarden 1987.
- A. Dykstra, R.H. Bremmer Jr. (red.), *'n Skiednis fan de Fryske taal-kunde*. Ljouwert 1999.
- K. Dykstra, B. Oldenhof, *Lyts hânboek fan de Fryske literatuer: ta-heakke: de resinte fryske literatuer*. Tweede verbeterde en bijgewerkte druk. Ljouwert 1977.
- K. Fokkema, *Dialecten van de Friese west- en zuidkust*. Het veldwerk van prof.dr. K. Fokkema samengevat door H.T.J. Miedema en T.J. Steenmeijer-Wielenga. Leeuwarden 1972.
- K. Fokkema, *Het stadsfries. Een bijdrage tot de geschiedenis van de grammatica van het dialect van Leeuwarden*. Dissertatie, Assen 1937.
- J. Hoekstra, *Fryske wurdfoarming*. Ljouwert 1998.
- J. Hoekstra, P.M. Tiersma, Frisian. In: E. Koenig en J. van der Auwera (red.), *The germanic languages*. London/New York 1994, blz. 505-531.
- J.J. Hoff, *Friesche Dialectgeographie*. Den Haag 1933.
- J.J. Kalma, J.J. Spahr van der Hoek en K. de Vries (red.), *Geschiedenis van Friesland*. Drachten 1968.
- G. Knop, *De spraakkunst der Terschellinger dialecten*. Assen 1954.
- T. van der Kooy, *De taal van Hindeloopen*. Den Haag 1937.
- H. Munske (red.), in collaboration with N. Århammar, V. Faltings, J. Hoekstra, O. Vries, A. Walker and O. Wilts, *Handbook of Frisian Studies*. Tübingen 2001.
- B. Sjölin, *Einführung in das Friesische*. Stuttgart 1969.
- P.M. Tiersma, *Frisian reference grammar*. Dordrecht 1985.
Tweede druk 1999 (met bibliografische aanvullingen).

HULPMIDDELEN

- G. Blom, *Hylper wurdboek*. Leeuwarden 1981.
- J. Boersma, *De Fryske stavering*. Leeuwarden 1980³.
- Ph. Breuker, *Oriëntatie in de frisistiek*. Leeuwarden 1985.
- A. Dykstra, J. Reitsma en W. Visser, *Omkearwurdboek fan de Fryske taal*. Ljouwert 1992.
- D. Eisma, *Tiidwurden*. Leeuwarden 1989.
- D. Fokkema, *Wezzenlist fan it Schiermonikoogs mooi ieursatting yn it Friesk en Hollands*. Leeuwarden 1968.
- T. Hoekema, *Lânfrysk-Skiermûntseager wurdlist. Mei de fokaal-foneem korrespondinsje v.v. en de Aldwestfrysk-Skiermûntseager lûdûntjouwing gearstald út Arne Spenter syn eilander stúdzjes*. (Estrik 56). Groningen 1979.
- C. Roggen, *Woordenboek van het Oosterschellings. Wêdenboek fon et Aasters*. Leeuwarden 1976.
[Vertalingen en aanvullingen in: C. Roggen, *Woordenlijst Nederlands-Aasters*. Leeuwarden 1980].
- J.W. Zantema, *Frysk Wurdboek. Deel I: Frysk-Nederlânsk; Deel II: Nederlâns-Frysk*. Leeuwarden 1984.
- Literatuerlisten Stúdzje Frysk*. Frysk Ynstitút RUG 1992.
- Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal*. Leeuwarden 1984-...

TIJDSCHRIFTEN

- It Beaken*, tydskrift fan de Fryske Akademy, sinds 1939.
- Tydskrift foar Fryske taalkunde*, 1985 – 1995.
- Us Wurk*, tydskrift foar de Frisistyk, sinds 1952.

• Groningen

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- Bibliografie van Groningen 1983- ... Groningen/Haren [1986-...]*
Verschijnt jaarlijks.
- R. Diemer, J. Loer (Samenst.), *Twee eeuwen Gronings. n Golden Toal*. Assen 2005.

- Bloemlezing Groninger Letterkunde.
- P.J. van Leeuwen, *Geschiedenis van de Groninger Literatuur*. Scheemda 1984.
Bevat zeer veel bibliografische gegevens over de Groninger dialectliteratuur.
- S.J.H. Reker, *Groninger Grammatica*. Veendam 1991-...
Losbladige uitgave waarvan in de periode 1991-1995 zeven afleveringen (plm. 260 pagina's + registers) verschenen.
- S.J.H. Reker, *Kennismaking met het Gronings. Een introductie op het eigentijdse dialect van Stad en Provincie*. Assen 2004.
- S.J.H. Reker, *Kiek ais hier! Brokjes taal en letteren van het Hogeland en elders in Groningen*. Scheemda 2004.
- S.J.H. Reker, *Goidag! Taalgids Groningen*. Assen 2005.
- S.J.H. Reker, *Gronings. (Taal in stad en land)*. Den Haag 2002.
- S.J.H. Reker, *Toal Oost-Groningen. Een cursusboek Oost-Gronings in tien lessen*. Assen 2005.
- S.J.H. Reker, *Toal West-Groningen. Een cursusboek West-Gronings in tien lessen*. Assen 2005.
- S.J.H. Reker, *Toal Noord-Groningen. Een cursusboek Noord-Gronings in tien lessen*. Assen 2005.

HULPMIDDELEN

- P. Boeles (1795-1875), *Idioticon Groninganum*. Uitgegeven door Siemon Reker m.m.v. Ludie Postmus en Jochem Abbes. Groningen 1997.
- J.J. Boer, *Dij t dut mout t waiten. Het Groot Gronings Spreekwoordenboek*. Veendam 1989 en 2001².
Tweede druk met aanvullingen van F.C. Schreiber
- H. Feenstra, *Duizend jaar Gronings taallandschap. Talige ontwikkelingen in cultuurhistorisch perspectief*. Bedum 1998.
- D. van der Heide, *De taal van oud gereedschap*. Bedum 1994.
- D. van der Heide, *De taal van oude ambachten*. Bedum 1995.
- D. van der Heide, *De taal van de oude veehouderij*. Bedum 1996.
- D. van der Heide, *De taal van de oude akkerbouw*. Bedum 2002.
- K. ter Laan, *Nieuw Groninger Woordenboek*. Groningen enz 1929 en 1952².
[Van beide drukken zijn ongewijzigde herdrukken verschenen].
- K. ter Laan, *Proeve van een Groninger spraakkunst*. Winschoten

1953.

H. Molema, *Woordenboek der Groningsche Volkstaal in de 19de eeuw*. Winsum 1887. [Ongewijzigde herdruk Groningen 1985].

S.J.H. Reker, *Zakwoordenboek Gronings-Nederlands, Nederlands-Gronings*. Veendam 1998⁵.

Bevat een beredeneerde literatuurlijst, een overzicht van Groninger plaatsnamen en een apart katern over de Groninger spelling.

S.J.H. Reker, *Omgekeerd is ook wat weerd: retrogade woordenlijst van het Gronings annex rijmwoordenboek* (Nedersaksische Studies 9). Groningen 1985.

S.J.H. Reker, *Hou is dat? Het dialect van Groningen*. Den Haag 1992.

TIJDSCHRIFTEN

Krödde, sinds 1982.

Bevat literaire teksten, vooral in het Gronings.

Toal en Taiken, sinds 1983.

Algemeen cultureel tijdschrift met veel teksten in en aandacht voor het Gronings.

• Drenthe en Stellingwerf

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

S. Boerma, *Drèentse Schrieverij*. Zuidwolde 1993.

A. Darwinkel, J. Germs, H. Slot, m.m.v. S. Reker, *Moi! Taalgids Drenthe*. Assen 2005.

H. Nijkeuter, *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1876 – 1956*. Assen 2003.

H. Bloemhoff en Ph. Bloemhoff-de Bruijn, *Veldnaemen van Stellingwarf*. Lopende reeks over de veldnamen van de Stellingwerfer dorpen. Oosterwoolde resp. Berkoop/Oldeberkoop 1982 - ...

H. Bloemhoff, *Stellingwerfs*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.

H. Bloemhoff en H. Nijkeuter, *Drents*. (Taal in stad en land). Den Haag 2004.

R. Broersma (ed.), *Scheupers van de taol. Bloemlezing van de Drèentse Schrieverij 1837-2003*. Zuidwolde 2003.

Feest van (h)erkenning. Wark van 31 Stellingwarver schrievers. Ber-

koop/Oldeberkoop 1997.

Met beknopte geschiedenis van de Stellingwerfse literatuur.

HULPMIDDELEN

H. Bloemhoff, *Fonologie en morfologie van het Stellingwerfs*. Groningen, 1981. Met taalkaarten.

H. Bloemhoff, *Stellingwarfs Woordeboek*. Berkoop/Oldeberkoop 1994-2004. (4 delen).

H. Bloemhoff, *Hoe schrijf je 't Stellingwerfs? Spelling en overzicht van vormen*. Berkoop/Oldeberkoop 1999.

H. Bloemhoff, *Stellingwarfs - Nederlands Verklarend Handwoordenboek*. Berkoop/Oldeberkoop, 2005.

K. Bos, e.a., *Spellingcursus Drents*. Zuidwolde 2001.

S. van Dellen, E. Koster en S. Reker, *Aansumme de plaat. Retrograde woordenlijst op Kocks' WDD annex rijmwoordenboek*. Groningen 2003.

J. Germs, *Kom in de kunde*. Assen 2002.

Oriënterende cursus over taal en cultuur van Drenthe.

H. Hadding, B. Veenstra, *Drents Woordenboek*. Schiedam 1979.

G.H. Kocks, *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten*. Groningen 1970. Met taalkaarten.

G.H. Kocks e.a., *Woordenboek van de Drentse Dialecten*. Assen 1996-1997. (2 delen).

G.H. Kocks, *Woordenboek van de Drentse Dialecten, Register Nederlands - Drents*. Assen 2000.

M. Kool e.a., *Drenthecursus*. Assen 1991/1997.

Cursus in 15 varianten van het Drents.

A. Sassen, *Het Drents van Ruinen*. Assen 1953. Met veel taalkaarten.

H. Slot e.a., *Drentse Spelling. Een handleiding voor de schrijfwijze van de streektaal*. Zuidwolde 2000³.

R. Smit, *Woordenboek van het Drents van Dwingelo*. Meppel 1996.

TIJDSCHRIFTEN

Oeze Volk, sinds 1956.

Teksten in het Drents.

Roet, sinds 1979.

Literair tijdschrift met teksten in het Drents.

De Ovend. Stellingwarfs tiedschrift, sinds 1972.

Literatuur, taalkunde, volkskunde, geschiedenis in het Stellingwerfs

De Taolkraant, sinds 1997.

Over taalactiviteiten en boeken in het Drents.

• Overijssel

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

H. Bloemhoff, *Stellingwerfs*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.

Bespreekt ook het Stellingwerfs van Noordwest-Overijssel.

K. Heeroma, *Het West-Overijssels taallandschap*. Amsterdam 1955.

L. Kremer, *Mundartforschung im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet. Eine Bestandsaufnahme (1900-1975)*. Amsterdam 1977.

Beredeneerde bibliografie van dialectstudies in Achterhoek, Twente, Bentheim en Westmünsterland.

J. Nijen Twilhaar, *Sallands, Twents en Achterhoeks*. (Taal in Stad en Land). Den Haag 2003.

H. Scholtmeijer, *Utrechts, Veluws en Flevolands*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.

H. Scholtmeijer, *Mörn! Taalgids Overijssel*. Assen 2006.

HULPMIDDELEN

Ph. Bloemhoff-de Bruijn, *Het dialect van Wijhe*. Klank- en vormverschijnselen. Kampen 1994.

Ph. Bloemhoff-de Bruijn, *Het dialect van Ommen*. Klank- en vormverschijnselen. Kampen 1998.

G. Bos-Vlaskamp (e.a.), *Olster woorden*. Olst [z.j.]

G.J.H. Dijkhuis, *Twents woordenboek "Twents in woord en gebruik"*. Derde herziene en uitgebreide druk. Enschede 1991.

H. Entjes, *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel*. Groningen 1970.

A. Fien (e.a.), *Woordenboek van de Kamper Taal*. Kampen 2000

J. Gigengack, *Twentse woorden en gezegden. Deel 1*. Enschede 1979.

D. van der Haar, *Gaellemuun en 'et Gaellemunegers*. Nijmegen 1967.

- A.H. Hottenhuis, *Wat (nog) niet in Dijkhuis staat*. Hengelo 2001. (aanvullingen op het woordenboek van G. J. Dijkhuis).
- E. Jans, *Streektaaltermen voor onderdelen van de traditionele boerderij in Twente*. Enschede [z.j.]
- R. Kamman, *Woordenlijst van het dialect van Kuinre*. Kampen 1990.
- G. Kinds, *Een bössie uien en een kilo jappels. Wat wel en niet verandert in het West-Overijssels*. Kampen/Groningen, 2001.
- G. G. Kloeke, *Kamper Spreekwoorden*. Assen, 1959.
- G.J. Kraa (e.a.), *Jewilmke. Lessen voor het basisonderwijs*. Enschede, 2000-2001.
Diverse dialect-edities.
- Kreerk voor de Twentse Sproak: *Twents - Hoo schrief ie dat?* Enschede 1997.
- L. Kremer, *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeographischen Funktion der Staatsgrenze im ost-niederländisch-westfälischen Grenzgebiet*. Köln/Wien 1979. (2 delen).
Een tekstband en een kaartenband, waarin op 208 kaarten ook Twente wordt behandeld. Geeft o.a. inzicht in de relatie tussen Oostgelderse en Westfaalse dialecten.
- G.W. Kuijk, *Grammatica van het Dèventer dialect*. Deventer 1993.
- F.G.H. Löwik, *Om de taal van Twente. Historisch overzicht van een taalbeweging*. Hengelo 1989.
- W. Mateboer, *Gaellemuniger Woordenboek*. Zwolle 2000.
- Nieuw Sallands woordenboek*. Raalte 1995.
- J. Nijen Twilhaar, *Generatieve fonologie en de studie van Oostnederlandse streektalen*. Utrecht 1990.
- P. Poorter, *Blokzielugger schippers*. Kampen 1989.
Bevat een taalkundige inleiding over het Blokzijs.
- H. Scholtmeijer, *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten*. Kampen 2000 - ...
Thematisch woordenboek. Verschenen zijn 4 afleveringen.
- H. Scholtmeijer, *Water werk woorden*. Vier vaktalen uit het westen van Overijssel. Kampen 2002.
- K.D. Schönfeld Wichers, *Woordenboek van het Rijssens dialect*. [z.p.] 1959.
- K.D. Schönfeld Wichers, *Woordenboek Nederlands-Twents*. Enschede 1979; *Woordenboek Twents-Nederlands*. Enschede 1983.
- J.J. Spa, *Het dialect van de Stad-Vollenhove*. Klank- en vormleer. Kampen 1996.

- J.J. Spa, *De dialecten van Groot-IJsselmuiden*. Klank- en vormleer. Kampen 2000.
- J.J. Spa, *De dialecten van Kallenkote, Steenwijk en Steenwijkerwold*. Klank- en vormleer. Kampen 2004.
- J. B. van der Velde, *Grammatica van het Twents*. Enschede 1994.
- H. van Vilsteren, *Wie spreekt de taal van de streek*. Streektaalproject voor de groepen 4, 5, 6, 7 en 8 van de basisschool. Kampen 1999.
- G.G. van der Vliet, *Dialexicon Twents*. Digitaal woordenboek.

TIJDSCHRIFTEN

- De Moespot, driemaandeleks tiidschrift van 't Verbond van Neersasse dialectkringen*, sinds 1958.
Tijdschrift van Twentse, Sallandse en Oostgelderse dialectkringen.
Bevat verhalen en gedichten.
- De ni-je tied*.
Literair tijdschrift.

• Flevoland

HANDBOEKEN

- H. Scholtmeijer, *Het Nederlands van de IJsselmeerpolders*. Leiden 1992.
- H. Scholtmeijer, *Utrechts, Veluws en Flevolands*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.
- T. de Vries, *Leven en Taal van het eiland Urk*. Kampen 1992.

• Gelderland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- J. Berns, *Zuid-Gelderse dialecten*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.
- A.R. Hol, *De Betuwe*. Leiden 1957.
Bevat o.a. een hoofdstuk over de taal en literatuur van de Betuwe.

- A. Keij, *Onderzoek naar dialectgrenzen en articulatorische verschillen in het middelnederlandse Rivierengebied*. Amsterdam 1982.
- L.A. van Prooijje, *De vakleu en et vak, boerderijbouw in Oost-Gelderland vanaf de eeuwwisseling tot ca. 1940. Vaktermen en werkwijze*. Arnhem 1984.
- A.H.G. Schaars, *Boerentermen in Achterhoek en Lijmers*. Zutphen 1977.
 Waarin een indeling van de Achterhoekse en Liemerse dialecten.
- A.H.G. Schaars, De Veluwse dialecten. In: *Veluwse Almanak 1987*, blz. 138 vv.
- H. Scholtmeijer, *Utrechts, Veluws en Flevolands*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.
- W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*. Utrecht 1904.

HULPMIDDELEN

- A. van den Bremen-Van Vemde en L. van den Bremen, *Woordenboek van het dialect van Epe*. Epe 1982.
- A. van den Bremen-Van Vemde en L. van den Bremen, *Anvulling op ut Woordenboek van het dialect van Epe*. Epe 1988.
- J. van den Hatert, A. Datema, *Dialectwoordenboek van de Neder-Betuwe*. Kesteren 1998.
- Nol Hell, *Kuiere ien de Duffelt, woorden, zegswijzen en anecdotes in de streektaal van de Duffelt naar Millingse tongval opgetekend eer het te laat is*. Millingen aan de Rijn 1991.
- J. van Os, *Maas en Waals Woordenboek en 22 verhalen in de streektaal*. Zutphen 1982.
- D. Otten, A. Klein Kranenburg, *Woordenschat van het Heerder en Wapenvelder dialect. Herziening en uitbreiding van het Beknopt Heerder Woordenboek van L. Bosch*. Heerde [1979].
- M. van der Schaaf-Kamphuis, G.J. de Vries-van het Loo (e.a.), *Apeldoorne woord veur woord*. Apeldoorn 1998.
- A.H.G. Schaars, *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten (WALD)*. Doetinchem 1984-...
 Thematisch woordenboek waarin o.a. (ook aan de hand van kaartjes) een verantwoording van de verspreiding van Achterhoekse en Liemerse dialectwoorden. Verschenen zijn zeven delen.
- A.H.G. Schaars, *De WALD-spelling*. Doetinchem [1985].
 Geeft regels voor de spelling van Oostgelders dialect.

Thijs van Woerkom, *Groebele ien de ben, buukske mit Betuwse woorde, uitdrukkinge en verhoale*. Zetten [1983].

Woordenboek van de Gelderse Dialecten. Utrecht 2005-...

Thematisch dialectwoordenboek met aparte uitgaven voor de Veluwe en het Rivierengebied. Verschenen zijn twee afleveringen, over de thema's 'het huis' en 'de mens'.

TAALATLASSEN

Georg Cornelissen, Alexander Schaars, Timothy Sodmann, *Dialect à la carte: Dialektatlas West-Münsterland-Achterhoek-Liemers-Niederrhein*. Doetinchem/Köln/Vreden 1993.

• Noord-Holland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. Berns m.m.v. S. Steusel, *Noord-Hollands*. (Taal in stad en land). Den Haag 2004.

J. Berns, J. van den Braak, *Amsterdams*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.

Dialectbeschrijving met woordenlijsten.

J. Daan, Noordhollandse dialecten. In: *Taal en Tongval* jrg. 8 (1956), blz. 113-121.

Bespreking van de verschillende dialecten die in Noord-Holland gesproken worden en hun onderlinge verwantschap.

E. Hoekstra en H. Scholtmeijer, The dialects of Noord-Holland, Zuid-Holland and Utrecht. In: *Leuvense Bijdragen* 93, 77-149. Leuven, 2004.

M. Janssen, M. van Oostendorp, *Taal van de Wadden*. (Taal in stad en land). Den Haag 2004.

J. Jonker [=K. Woudt], *Zaans voor beginners. Enkele kenmerken van een streektaal*. Zaandijk 1976.

Onder andere grammatica.

H. Langedijk, *Hé, is dat Westfries?* Hoorn [z.j.]. [Herziene uitgave in 1971].

Woorden/uitdrukkingen in kontekst, grammatica, spreekwoorden, verhaaltjes.

J. Pannekeet, *Het Westfries. Inventarisatie van dialectkenmerken*. Wormerveer 1995.

HULPMIDDELEN

G.J. Boekenooen, *De Zaaansche Volkstaal. Bijdrage tot de kennis van de woordenschat in Noord-Holland*. Leiden 1897. [Herdruk 1971].

Dialectbeschrijving en woordenboek.

J. Bouman, *De volkstaal in Noord-Holland (...)*. Purmerend 1871.

Woordenlijst.

J. Daan, *Hij zeit wat. Grepen uit de Amsterdamse volkstaal*. Amsterdam 1949. [door J. Berns bewerkte herdruk: 's-Gravenhage 1993].

Allerlei taalkundige observaties.

J. Daan, *Wieringer land en leven in taal*. [Amsterdam 1950]. [Herdruk Wieringen 1981].

Grammatica en woordenschat.

J. van Ginneken, *Drie Waterlandse dialecten*. Alphen aan de Rijn 1954. (2 delen).

Dialectbeschrijving van Marken, Volendam, Monnikendam.

B. de Haar, Laren tussen oost en west. In: *Mededelingen van het P.J. Meertens-Instituut* 1981, blz. 14-18.

M. 't Hart, 't Buurts. *Het niet meer gesproken dialect van Aalsmeer in woorden en uitdrukkingen*. Aalsmeerse Historische Reeks nr. 2 (2000).

K.H. Heeroma, *Hollandsche dialectstudies; bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van het algemeen beschaafd Nederlands*. Groningen 1935.

Vergelijking van klank- en vormverschijnselen vóór 1500 met die van nu in Texel, Wieringen, Enkhuizen, Callantsoog, Petten, Egmond aan Zee, Marken, Volendam, Oostzaan, Assendelft, Zandvoort, Aalsmeer, Huizen.

M. van den Hombergh-Bot, *Structuur in de woordenschat van drie Waterlandse dialecten*. Alphen aan den Rijn 1954.

Woordenschat Marken, Volendam, Monnikendam.

G. Jansen, *Tessels woordenboek met sèèggies. Nederlands - Texels*. Den Burg 1993.

G. Karsten, *Het dialect van Drechterland*. Purmerend 1931.

Dialectbeschrijving en woordenboek.

- S. Keyser, *Het Tessels. Inleiding, vocabulaire en teksten*. Leiden 1951.
Woordenboek.
- K. Kuiper, *Schets van het Westfriesche dialect*. Warmenhuizen 1952.
Grammatica en woordenlijst.
- J. Pannekeet, *Mooi zoid. Westfriesse uitdrukkingen en gezegden*. Hoorn 1971. [Herdruk: Hoorn 1987].
Tevens woordenlijst.
- J. Pannekeet, *Woordvorming in het hedendaags Westfries*. Amsterdam 1979.
Grammatica.
- J. Pannekeet, *Westfries Woordenboek*. Wormerveer 1984.
- H. Schatz, *Lik op stuk. Het dialect van Amsterdam*. 's-Gravenhage 1987.
Allerlei taalkundige observaties.
- Sj. Spoelstra, *Enkhuizer woordenboek*. Amsterdam 1981.
- K. Woudt, *Deer hoor ik je. Gedachten over de Zaanse streektaal*. Wormerveer 1984.
Taalkundige observaties en woordenboek.

• Zuid-Holland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- C. van Bree, *Zuid-Hollands*. (Taal in stad en land). Den Haag 2004.
- J. Daan, Streektalen in Zuid-Holland. Een eerste verkenning. In: J. Daan, K. Heeroma, *Zuidhollands. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXX*. Amsterdam 1965, blz. 5-31.
Bevat ook gegevens over Utrechts dialect.
- M. Elias i.s.m. T. Goeman, *Haags*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.
- E. Hoekstra en H. Scholtmeijer, The dialects of Noord-Holland, Zuid-Holland and Utrecht. In: *Leuvense Bijdragen* 93, 77-149. Leuven, 2004.
- M. van Oostendorp, *Rotterdams*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.
- D. Wortel, *Leids*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.

HULPMIDDELEN

- R. van den Berg, *Klankleer van het Sliedrechts dialect*. Leiden 1989.
- S. Brol, M. Rueb, R.J. Rueb, *Ut groen-geile boekie. De offisjeile spelling vannut Haags*. Den Haag 1998³.
Dialectbeschrijving met woordenlijst.
- S. Brol, M. Rueb, R.J. Rueb, *Haags, de kugsus*. Den Haag 2002.
Geestige dialectcursus met jargon en een CD.
- N. van der Ent, *Van IJzendijkers, Nijpnaarzen en andere Minne Breiers. Een verzameling woorden uit de Krimpenerwaard*. Schoonhoven 1990.
Woordenboek.
- A. van Gaalen, F. van den Mosselaar, “*Kèk è nâh...*”. *Plat & bekakt Haags*. ‘s-Gravenhage 1985. (9e druk 1998)
Allerlei taalkundige observaties met woordenlijst.
- A.C.M. Goeman, *Klank- en vormverschijnselen van het dialect van Zoetermeer*. Amsterdam 1984.
Grammatica.
- Historische Vereniging Sliedrecht, *Slierechs van a tot z. Woorden, uitdrukkingen en taaleigen van het Sliedrechts dialect*. Sliedrecht, 2006
Woordenboek.
- A.P.M. Lafeber, *Het dialect van Gouda*. Gouda 1967.
Beknopte dialectbeschrijving en woordenboek.
- H.C. Landheer, *Het dialect van Overflakkee*. Assen 1955.
Grammatica en woordenboek.
- W. de Leeuw, *Onder ons gezeed*. Hardinxveld-Giessendam 1996.
Woordenboek.
- H. Meijdam, *Aspers woordenboek*. Asperen 2000.
- A. Opprel, *Het dialect van Oud-Beierland*. ‘s-Gravenhage 1896.
Grammatica en woordenlijst.
- J. Oudenaarden, *Wat zeggie? Azzie val dan leggie! Een speurtocht naar het dialect van Rotterdam*. Utrecht/Antwerpen 1984.
Allerlei taalkundige observaties.
- J. Oudenaarden, *De terugkeer van Opoe Herfst. Over de woordenschat van Rotterdam*. Utrecht/Antwerpen 1986.
Allerlei taalkundige observaties.
- G.S. Overdiep, *De volkstaal van Katwijk aan Zee*. Antwerpen 1940.
Grammatica.
- G.S. Overdiep, *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee*.

- Antwerpen 1949. [Herdruk: Katwijk 1987].
 Woordenboek.
- D. Roeleveld, *De Scheveningse woordenschat. Dialect van een vissersdorp*. 's-Gravendeel 1986.
 Woordenboek.
- J. van der Spek (red.), *Zoetermeers woordenboek*. [Zoetermeer] 1981.
 Beknopt woordenboek.
- H. Tetteroo, *Kreen en Gruizig. Over de streektaal van Delfland*. Delft 2001³.
- L. de Vink, *Dialect en dialectverandering in Katwijk aan Zee*. Delft 2004.
- L. de Vink, *Kleine grammatica van het Katwijks: voor iedereen die het dialect wil spreken, lezen of schrijven*. Leiden 2004.
 Met een woordenlijst.
- M.A. van Weel, *Het dialect van Oost-Voorne*. Leiden 1904.
 Grammatica en woordenlijst van Goeree, met name Ouddorp.
- Werkgroep Dialect O.V.S., *Waffere momme? Meer dan 1250 woorden en uitdrukkingen in het Sliedrechts dialect*. Sliedrecht 1998.
 Dialectbeschrijving met woordenlijst.

• Utrecht

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- E. Hoekstra en H. Scholtmeijer, The dialects of Noord-Holland, Zuid-Holland and Utrecht. In: *Leuvense Bijdragen* 93, 77-149. Leuven, 2004.
- H. Scholtmeijer, *Utrechts, Veluws en Flevolands*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.
- T. van Veen, *Utrecht tussen oost en west. Studies over het dialect van de provincie Utrecht*. Utrecht 1964.
 Vooral over klankverschijnselen in de provincie Utrecht en aangrenzende gebieden.
- T. van Veen, B. van den Berg, *Utrechts. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXXI*. Amsterdam 1966.
 Twee voordrachten over de taal in de provincie Utrecht vroeger en nu, met een grammofonplaatje.

HULPMIDDELEN

- P.M. Heijmink Liesert, *'n Haonderik vol ruggemeters. Schalkwijks dialect*. Houten 2000.
Woordenboek.
- B.J. Martens van Vliet, m.m.v. H. Scholtmeijer, *De vollekstaal van de Stad Utereck*. Utrecht 2003. (4e bijgewerkte druk).
Woordenlijst met inleiding over de klank- en vormleer van het Stad-Utrechts. In 1997 verscheen een vermeerderde tweede druk.
- M. Nagel, M.W. Hartog, *Woordenboek van Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk*. Bunschoten 1996.
Uitgebreid lokaal woordenboek. Afzonderlijk is een dialect-cd verschenen.
- W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*. Utrecht 1904.
Klankleer, vormleer en woordenlijst van een gebied dat, in tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, ook tien plaatsen in het oosten van de provincie Utrecht omvat.
- H. Scholtmeijer, *Zuidutrechts woordenboek: dialecten en volksleven in de Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard*. Utrecht 1993.
Woordenlijst met inleiding over de klank- en vormleer van de Zuidutrechtse dialecten, en enkele volkskundige bijdragen.
- T. van Veen, m.m.v. H.J. van Es, *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*. Zutphen 1989.
Vooral woordenlijsten; verder hoofdstukken over klank- en grammaticale verschijnselen en over de taal in de provincie Utrecht in het algemeen.

• Noord-Brabant

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- J. van Ginneken, Het Brabantsch-Frankisch, resp. Het Limburgsch-Frankisch. In: *Handboek der Nederlandsche taal*. Deel 1. Nijmegen 1913, blz. 123-205. [Tweede druk 's-Hertogenbosch 1931].
- H. Heestermans, J. Stroop, *West-Brabants*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.
- J. Swanenberg, C. Swanenberg, *Oost-Brabants*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.

- J. Swanenberg, *Hou doe!. Taalgids Noord-Brabant*. Assen 2006.
- A. Weijnen, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant, in aansluiting aan geografie, geschiedenis en volksleven*. Fijnaart 1937.
- A. Weijnen, *De dialecten van Noord-Brabant*. [z.p.] 1952. [Tweede bijgewerkte uitgave: 's-Hertogenbosch 1987].

HULPMIDDELEN

- R. Belemans, W. Evenepoel, J. Swanenberg, e.a., Harba Lorifa. *Brabantse volksliedjes*. 's-Hertogenbosch 2006.
Lesmap voor het basisonderwijs met en over volksliedjes in 20 verschillende dialecten uit het voormalige hertogdom Brabant (cf. www.harbalorifa.eu).
- A.P. de Bont, *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taal*.
Deel I: *Klank- en vormleer*; Deel II: *Vocabularium*. Assen 1958-1962; Deel IV: *Bestiarium*. 's-Hertogenbosch 2005.
- W. Daniëls, *Brabants mooiste woord*. 's-Hertogenbosch 2005.
- J.H.A. Elemans, *Woord en Wereld van de boer. Een monografie over het dialect van Huisseling*. Utrecht 1958.
Klank- en vormleer, inventarisatie boerenwoordenschat.
- W. van Gompel, *Reusels woordenboek*. Reusel 2002-2006.
- H. Heestermans, *Witte nog? Over Bergse en Westbrabantse woorden en uitdrukkingen. 1-8*. Roosendaal 1988-1994.
- Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten*. Leuven/ Amersfoort 1999.
Dialectspelling voor de Brabantse dialecten.
- C. Hoppenbrouwers, *De taal van Kempenland, van ààwbätte tot zwie-mele*. Eindhoven [1996].
- H. Mandos, M. Mandos-van de Pol, *De Brabantse Spreekwoorden. Uitdrukkingen in Brabant gebruikt en opgetekend*. Zaltbommel 2003⁶.
- J. Stroop, *Sprekend een Westbrabander 1-2. Krantestukjes over dialect-verschijnselen in West-Noord-Brabant*. Amsterdam 1979-1981.
- C. Swanenberg, J. Swanenberg, *Eige grèij, 'n Meierijs woordenboek*. Enschede 1996.
- Woordenboek van de Brabantse Dialecten*. Assen/Maastricht/Groningen/Utrecht 1967-2005.

Systematisch dialectwoordenboek; inventariseert ook de woordenschat van de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen. Verschenen zijn 33 afleveringen. Cumulatieve registers en materiaalbases zijn via internet raadpleegbaar: www.ru.nl/dialect/wbd

TIJDSCHRIFTEN

Brabants Heem, sinds 1948.

Uitgave van de Stichting Brabants Heem.

Brabant Cultureel, sinds 1951.

Brabants, tijdschrift voor de Brabantse taal, literatuur, muziek, dialect- en naamkunde, sinds 2004.

• Zeeland

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

L. van Driel, *Zeeuws*. (Taal in stad en land). Den Haag 2004.

P.J. Meertens, 'De plaats van het Zeeuws onder de Nederlandse dialecten'. In: [P.J. Meertens], *Meertens over de Zeeuwen. Zeeuwse studies uitgegeven naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag*. Middelburg 1979, blz. 121-138.

J. Taeldeman, Op fonologische verkenning in Zeeuws-Vlaanderen. In: *Taal en Tongval* jrg. 31 (1979), blz. 143-193.

J. Taeldeman, De dialecten van de Vier Ambachten. Een historische en geografische situering. In: A.M.J. de Kraker, H. van Royen en Marc E.E. de Smet (red.), "*Over den Vier Ambachten*". 750 jaar Keure. 500 jaar Graaf Jansdijk. Kloosterzande 1993, blz. 957-966.

Encyclopedie van Zeeland. Middelburg 1982, blz. 321-327. ['Dialecten, Zeeuwse'].

Van dialect tot turbotaal. De toekomst van onze dialecten. Middelburg/Brugge/Gent 1997, blz. 44-48.

Internet: de Zeeuwse taelsite, <http://people.zeelandnet.nl/evenhuis>

HULPMIDDELEN

- E.J. van den Broecke-De Man, *Dialecten in West-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Groede [z.j.]
- E.J. van den Broecke-De Man, *Dialect in het Land van Axel*. Terneuzen 1981.
- E.J. van den Broecke-De Man en J.L. Eggermont, *Dialecten in Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Kloosterzande 1982.
- E.J. van den Broecke-De Man en A. Francke, *Dialect op Walcheren*. Kruiningen 1987.
- E.J. van den Broecke-De Man en J.A. van Gilst, *Dialect op Zuid-Beveland*. Kruiningen 1985.
- E.J. van den Broecke-De Man en L. Eikenhout, *Dialect op Noord-Beveland*. Kruiningen 1984.
- E.J. van den Broecke-De Man en A.A. Krijger-Goedegebuure, *Dialect op Tholen en St.-Philipsland*. Kruiningen 1986.
- E.J. van den Broecke-De Man, D.K. Soldaat-Poortvliet en P. Heerschap, *Dialect op Goeree-Overflakkee*. Ouddorp 1988.
- M.J. Evenhuis, *Het einde van een tijdperk? Dialectgebruik op Walcheren*. Vlissingen 1993.
- M.J. Evenhuis, *De guus van Beekèrke. Verslag van een sociolinguïstisch onderzoek naar het gebruik van streektaal onder Walcherse basisschoolleerlingen en hun ouders*. West-Souburg 1994.
- H.M. Kesteloo, *Het dialect van het platte land van Walcheren, met uitzondering van Arnemuiden en Westkapelle met Zoutelande*. [z.p.] 1917. Hs Zeeuwse bibliotheek.
- J.H. Kluiver en R. Willemsen, *Inventaris van het archief van de Zeeuwse Vereniging voor Dialectonderzoek 1928-1976*. Middelburg 1991.
- A. Menheere, *Nederlands als opvoedtaal bij Zeeuwstalige ouders. Verslag van een onderzoek naar taalgedrag en taalattitudes bij ouders van vierjarige kinderen in de gemeente Borsele*. Amsterdam 1988.
- A.M. Riemens, *Hoe 'zuinig' zijn we op onze taal? Dialectgebruik in West-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Vlissingen 1993.
- A. Verschuur, *Klankleer van het Noord-Bevelandsch*. Amsterdam 1902.
- A. de Vin, A.F. van de Zande-Vleugels Schutte en B. Oele, *Dialect op Schouwen-Duiveland in de tweede helft van de twintigste eeuw*. Biervliet/Zierikzee 1998.

- A. de Vin, *Het dialect op Schouwen en Duiveland*. Leiden 1952.
- B. Voortman, *Regionale variatie in het taalgebruik van notabelen: een sociolinguïstisch onderzoek in Middelburg, Zutphen en Roermond*. Amsterdam 1994.
- G. Will, 'Ben' en 'zijn' in de dialecten van Zeeuws-Vlaanderen. In: *Taal en Tongval* jrg. 46 (1994), blz. 142-151.
- G. Will, *Zeeuws of Vlaams. (Morfo-)syntactische verschijnselen in de dialecten van Zeeuws-Vlaanderen*. Oosterhout 2004.
- J. Zwemer, *Plat Walchers*. Vlissingen 1995.
- Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. Red. Ha.C.M. Ghijsen. Krabben-dijke 1998⁹.
Alfabetisch woordenboek op dialectwoorden. Bij ieder woord wordt de verspreiding over het Zeeuwse gebied aangegeven. Van het woordenboek bestaat ook een versie op cd-rom, gebaseerd op de achtste druk (Biervliet 1999). Hierin zijn 300 oude foto's, 3000 ingesproken voorbeeldzinnen en een Nederlandstalige ingang op de dialectwoorden opgenomen.
- Supplement op het Woordenboek van de Zeeuwse Dialecten*. Red. K. Fraanje. Biervliet 2003.

TIJDSCHRIFTEN

- Nehalennia. Bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek*, sinds 1964.
Ledenorgaan van de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek, met achterin de Mededelingen van de vereniging.
- Noe. 'n Bitje uut 't zuudwesten*, sinds 1997.
Tijdschrift met verhalen, gedichten, reportages en interviews in (en over) het Zeeuws. Een uitgave van de Stichting Zuudwest 7.

• Belgisch- en Nederlands-Limburg

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

Een uitgebreide bibliografie van Limburgse publicaties is te downloaden op: www.ru.nl/dialect/wld

- P. Bakkes, *Venloos, Roermonds en Sittards*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.
- R. Belemans, R. Keulen, *Belgisch-Limburgs*. (Taal in stad en land). Tielt 2004.
- H. Brok, Publicaties over dialect in Limburg. In: *Veldeke* jrg. 63 (1988), nr. 2, blz. 25-29; nr. 3, blz. 27-29; nr. 4, blz. 7-9; nr. 5, blz. 28-30; nr. 6, blz. 23-25; *Veldeke* jrg. 64 (1989), nr. 2, blz. 50-52; nr. 3, blz. 82-87; nr. 4, blz. 109-110; *Veldeke* jrg. 65 (1990), nr. 3, blz. 85-90; *Veldeke* jrg. 66 (1991), blz. 172-177; *Veldeke* jrg. 68 (1993), blz. 8-12; *Veldeke* jrg. 69 (1994), blz. 15-24; *Veldeke* jrg. 70 (1995), blz. 5.
Bevat literatuuroverzicht; per plaats geordend; betreft vooral Nederlands Limburg.
- L. Cornips, *Nederlands van Heerlen*. (Taal in stad en land). Den Haag 2003.
- W. Dols, Iets over Limburgsche Dialecten. In: *Publ. Soc. Hist. et Arch. dans le Limbourg LXXVIII-LXXXII* (1942-1946), pag 129-147. Ook in: H. van de Wijngaard (red.), *Een eeuw Limburgse dialectologie*. Hasselt/Maastricht 1996, blz. 182-200.
- S. Kroon, T. Vallen, *Dialect en school in Limburg*. Amsterdam 2004.
Bevat o.m. de resultaten van een grootschalig onderzoek in Limburg naar de effecten van tweetaligheid op schoolresultaten.
- J.G.M. Notten, *De Chinezen van Nederland*. Valkenburg aan de Geul 1973 en 1988².
Bevat literatuurverwijzingen en kaarten.
- B. Salemans, F. Aarts, *Maastrichts*. (Taal in stad en land). Den Haag 2002.

HULPMIDDELEN

- F. Aarts, *Mestreechs, eus moojertaol*. Maastricht 2001.
Dialectgrammatica in en over het Maastrichts.
- E. Achten, L. Achten, *'t Zoo.ëneves woo(ë)rdebòk. Het Zonhovens woordenboek*. Zonhoven 1996.
- J. Aldenhoff, (e.a.), *Diksjonäär van et Jömelejer Plat*. Eupen 2003.
- L. Amkreutz (e.a.) (red.), *Kirchröadsjer Dieksiejoneer*. Kerkrade 1997².
- P. Bakkes (e.a.), *Spelling 2003 voor de Limburgse dialecten*. Maastricht 2003.

- De *Spelling 2003* is ook te downloaden via de website van Bureau Streektaal Nederlands-Limburg: www.limburgsedialecten.nl (onder 'Limburgs sjrievie').
- P. Bakkes (red.), *Dien eige taal*. Roermond 2005/2006.
Lespakket voor groep zeven van het basisonderwijs, bestaande uit docentenhandboek, Nederlandstalig leerlingenboek en leerlingenboeken in diverse Limburgse dialecten.
- P. Bakkes, T. van de Wijngaard (red.), *Wiejer in dien taal*. Roermond 2006.
Lespakket voor het tweede leerjaar van het VO, bestaande uit docentenhandboek, Nederlandstalig leerlingenboek en leerlingenboeken in diverse Limburgse dialecten.
- R. Belemans, J. Van Thienen, *Ich kal ooch Limburgs. Creatief lespakket voor de tweede en derde graad van het secundair onderwijs*. Hasselt 2000².
- P. Brouns, G. Chambille (e.a.), *De nuie Mestreechsen dictioneer*. Maastricht 2004.
- J. Cajot (red.), *Hoe maak ik een dialectwoordenboek*. Hasselt 1995.
Handleiding voor het maken van een dialectwoordenboek.
- C. Cuppens, G. Dreesen (e.a.), *Bocholter Woordenboek. Meer dan 10.000 Bocholter woorden met uitdrukkingen en gezegdes, verbuigingen en vervoegingen*. Bocholt 2004.
- J. Dewael, L. Evens (e.a.), *De slupp'ndraa:g'r. Dialectwoordenboek van Kaulille*. Bocholt 2004.
Diepenbeeks eigenwoordig en eigenzinnig. Heemkundige kring Diepenbeek. Diepenbeek 2000.
- W. van Dinter (e.a.) (red.), *Dialectwoordenboek van de gemeente Gennep*. Gennep 1993.
- H.J.E. Endepols, *Diksjenaer van 't Mestreechs*. Maastricht 1955.
- P. Hermans (e.a.) (red.), *De Weertlandse dialecten*. Weert 1998.
- J.C.P. Kats, *Remunjs waordebook*. Roermond 1985.
- J. Kruijssen (red.), *Een eeuw lang Limburgs*. [z.p.] 2006.
Bevat cd-rom met 196.000 Limburgse dialectgegevens van de enquête van Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten uit 1914.
- M. Maasen, J. Goossens, *Limburgs Idioticon. Verzameling dialectwoorden ("Woordenzangen"), van 1885 tot 1902 verschenen in het tijdschrift "t Daghet in den Oosten"*. Tongeren 1975.
Alfabetisch geordend woordenboek met ong. 2500 woorden; betreft vooral Belgisch Limburg.

- H. Meuffels, *Zjwaams Waordebook*. Swalmen 2005.
- ‘t Neigemenneke, *Sintrüinse Diksjonèèr*. Sint-Truiden 1998.
- J. Oris, *Diksjenêr van Kotshove*. Kortessem 2000.
- P. Prikken, *De taal van de Maas, Nederlands-Limburgs Woordenboek*. Sittard 1994.
- Rheinisches Wörterbuch*. Uitgegeven door J. Müller en anderen. Bonn 1929, Berlin 1931-1971 (9 delen).
Alfabetisch geordend woordenboek. Bevat woordkaarten.
- A. Rutten, *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon*. Antwerpen 1890.
- P.J.G. Schelberg, *Woordenboek van het Sittards dialect*. Amsterdam 1986. [Herziene herdruk 2005]
- W. Schols, G. Linssen, *Venrays woordenboek*. Venray 1998².
- X. Staelens, *Dieksjenèèr van ‘t (H)essels*. Hasselt 1989.
- A. Stevens, *Túngërsë Diksjenêèr, Woordenboek van het Tongers*. Tongeren 1986.
- Woadbook Heëlesj-Hollendsj. Woordenboek Heerlens-Nederlands*. Veldeke Heële en umsjtrieëke. [Heerlen] 2000.
- Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD)*. Assen/Maastricht/Groningen 1982-...
Systematisch dialectwoordenboek voor de beide provincies Limburg en het Duitstalig deel van België. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen. Verschenen zijn 34 afleveringen. Cumulatieve registers en materiaalbases zijn via internet raadpleegbaar: www.ru.nl/dialect/wld

TIJDSCHRIFTEN

- Veldeke, tijdschrift voor Limburgse volkscultuur*. Van 1926-2006.
Bevat dialectteksten uit beide provincies Limburg en publicaties over dialect en volkskunde.
- Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde*. Sinds 1999.
Bevat dialectologische en naamkundige publicaties over de beide Limburgen.
- ‘t Velleke, nieuwsbrief van Veldeke Bels(j) Limburg*. Sinds 2001.
Bevat dialectteksten uit de Belgische provincie Limburg.

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- R. Belemans, J. Goossens, *Inleiding en klankgeografie van de Brabantse dialecten*. (WBD-Deel III). Assen 2000.
- G. De Schutter, J. Nuyts, *Stadsantwerps*. (Taal in stad en land). Tielt 2005.
- S. De Vriendt, *Brussels*. (Taal in stad en land). Tielt 2004.
- M. Ooms, J. Van Keymeulen, *Vlaams-Brabants en Antwerps*. (Taal in stad en land). Tielt 2005.

HULPMIDDELEN

- R. Belemans, S. De Vriendt (red.), *Brabantse dialecten springlevend*. Publicatie bij de Tweede Brabantse Dialectendag. Leuven 1998.
- R. Belemans, W. Wellekens (red.), *Brabantse dialecten in de kijker*. Publicatie bij de eerste Brabantse Dialectendag. Leuven 1997. Behandelt de dialecten in Noord-Brabant, Vlaams-Brabant en Antwerpen; bevat spellingsoverzicht voor Brabantse dialecten en literatuurverwijzingen.
- R. Belemans, W. Evenepoel, J. Swanenberg, e.a., Harba Lorifa. *Brabantse volksliedjes*. 's-Hertogenbosch 2006. Lesmap voor het basisonderwijs met en over volksliedjes in 20 verschillende dialecten uit het voormalige hertogdom Brabant (cf. www.harbalorifa.eu).
- P.J. Cornelissen, J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch Dialect*. Gent 1899-1903. Daarbij: *Aanhangsel*. Gent 1906 en *Bijvoegsel*. Turnhout 1936-1939.
- M. De Schrijver, *Eie ma vast ?* Brussel 1998.
- S. De Vriendt, *Grammatica van het Brussels*. Gent/Brussel 2003.
- H. Diddens, *Woordenboek van het Mechels dialect. Een poging tot inventarisatie van het taalmateriaal en typisch taalgebruik*. Mechelen 1986.
- L. Goemans, *Leuvens Taaleigen, Woordenboek*. Brussel/Tongeren 1936-1954.

- Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten.* Leuven/ Amersfoort 1999.
 Dialectspelling voor de Brabantse dialecten.
- M. Janssens, *De Tiense taal ès saaikerzùijt. Tiens lexicon.* Tienen 1992.
- J. De Keyser, M. Ooms (red.), *Brabantse dialecten gesproken en geschreven.* Publicatie bij de derde Brabantse dialectendag. Leuven 2000.
- A. Meulemans, *Hoe zei men dat weleer in het Leuvens.* Leuven 1990.
- J.L. Pauwels, *Het dialect van Aarschot en omstreken. Deel I: tekst. Deel II: kaarten.* In: *Reeks Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands*, deel V, 1 & 2. [z.p.] 1958.
- L. Quievreux, *Dictionnaire du dialecte bruxellois.* Brussel 1951.
- L. Pletinckx, *Woordenboek van het Asses. Bijdrage tot de studie van de West-Brabantse streektaal.* Asse 2003
- R. Poinet, *De sappege Leivenieer.* Leuven 1993.
- J.F. Tuerlinckx, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon.* Gent 1886.
- W. Wellekens, *Diksjonêr van 't Leives, Woordenlijst van het hedendaagse Leuvens.* Leuven 1994².

TIJDSCHRIFTEN

- Brussels Dialect*, sinds 1991.
 Ledenblad van de Academie van het Brussels v.z.w.
- Eigen schoon en de Brabander*, sinds 1911.
- Ons Heem*, sinds 1946.
 Uitgave van het Verbond voor Heemkunde v.z.w.
- Ons Leives*, sinds 1990.
 Berichtenblad van de Academie voor het Leuvens dialect.

• Frans-, Oost- en West-Vlaanderen

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

- J. Taeldeman, Het Klankpatroon van de Vlaamse Dialecten. Een inventariserend overzicht. In: M. Devos, H. Ryckeboer, J. Taeldeman, *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Inleiding.* Gent/Tongeren 1979, blz. 48-120.

- *Frans-Vlaanderen*

- H. Ryckeboer, Het Vlaams van de Franse Westhoek in het geheel van het Nederlandse taalgebied. In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales 4 (1979)*, blz. 173-180.
- H. Ryckeboer, L. Maeckelberghe, Dialect en Cultuurtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek. In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales 12 (1987)*, blz. 129-151.
- H. Ryckeboer, *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*. Gent 1997.
- H. Ryckeboer, *Frans-Vlaams*. (Taal in stad en land). Tielt 2004.

- *West-Vlaanderen*

- F. Debrabandere, Het Kortrijkse Dialect. *Verhandelingen van de Leiegouw X (1986)*.
Met uitvoerige bibliografie over het West-Vlaams in het algemeen en Kortrijks in het bijzonder.
- M. Devos, R. Vandekerckhove, *West-Vlaams*. (Taal in stad en land). Tielt 2005.
- J. Jacobs, *Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden*. [z.p.] 1927.
- W. Péé, Het Westvlaams. In: *West-Vlaanderen 1958*, blz. 289-301.
- R. Vandekerckhove, *Structurele en sociale aspecten van dialectverandering. De dynamiek van het Deerlijkse dialect*. Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. [ook uitgegeven als nr. 21 van de Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Vlaamse afdeling.] Gent 2000.
- R. Van Sint-Jan, *Het West-Vlaamsch van Guido Gezelle*. [z.p.] 1931.

- *Oost-Vlaanderen*

- J. Taeldeman, De vokaalstructuur van de Oostvlaamse Dialecten. *Bijdr. en Meded. van de Dialectencommissie 51*. Amsterdam 1978.
- J. Taeldeman, *Oost-Vlaams*. (Taal in stad en land). Tielt 2005.
- I. Teirlinck, *Klank- en Vormleer van het Zuid-Oost-Vlaandersch Dialect*. Gent 1924.

HULPMIDDELEN

- L.L. De Bo, *Westvlaamsch Idioticon*. Gent 1892; Handzame 1977².
- J. Craeynest, *LOQUELA, Taalkundig maandblad uitgegeven door G. Gezelle van 1881 tot 1895 en omgewerkt tot woordenboek*. Amsterdam 1909; Tielt, Amsterdam 1946³.
- F. Debrabandere, *Kortrijks Woordenboek*. Kortrijk 1999.
- F. Debrabandere, *West-Vlaams etymologisch woordenboek: de herkomst van de West-Vlaamse woorden*. Amsterdam 2002.
- F. Debrabandere, *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek: de herkomst van de Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden*. Amsterdam 2005.
- R. Desnerck, *Oostends Woordenboek*. Handzame 1972.
Verbeterde herziene herdruk 2006.
- A. Joos, *Waesch Idioticon*. Gent/Sint-Niklas 1900; Sint-Niklaas 1979.
- L. Lievevrouw-Coopman, *Gents Woordenboek*. Gent 1950; Gent 1974⁴.
- I. Teirlinck, *Zuid-Oostvlaanders Idioticon*. Gent 1908-1922; Handzame 1987.
Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Gent/Tongeren 1979-...
Systematisch dialectwoordenboek. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen.

TIJDSCHRIFTEN

Biekorf.

West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde.

De Leiegouw.

Driemaandelijks tijdschrift van de Leiegouw, Vereniging voor geschied-, taal- en volkskundig onderzoek in het Kortrijkse.

Oost-Vlaamse Zanten, van 1925-2003.

Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen.

Van Mensen en Dingen, sinds 2003.

Opvolger van *Oostvlaamse Zanten* en *Mengelmaren*.

WVD-Kontakt, sinds 1988.

Mededelingenblad van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten.

B1. LANDELIJKE INSTITUTEN EN INSTELLINGEN

Fryske Akademy
Doelestrjitte 8
NL-8911 DX Ljouwert
Tel. 058-213 14 14 / E-mail: fa@fa.knaw.nl / Internet www.fa.knaw.nl

Katholieke Universiteit Leuven
Instituut voor Naamkunde en Dialectologie
Blijde-Inkomststraat 21
B-3000 Leuven
Tel. 016-32 48 25 / Fax 016-32 47 67

Katholieke Universiteit Leuven Campus Kortrijk
E. Sabbelaan 53
B-8500 Kortrijk
Tel. 056-24 61 11 / Fax 056-24 69 99

Meertens Instituut
Joan Muyskenweg 23
NL-1096 CJ Amsterdam
Tel. 020-462 85 00 / Fax 020-462 85 55
E-mail info@meertens.knaw.nl / Internet: www.meertens.nl

Nederlands Centrum voor Volkscultuur
F.C. Donderstraat 1
NL-3572 JA Utrecht
Tel. 030-276 02 44 / Fax 030-273 61 11 / E-mail ncv@volkscultuur.nl /
Internet www.volkscultuur.nl

Radboud Universiteit Nijmegen
Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde
Erasmusplein 1
NL-6525 HT Nijmegen
Tel. 024-361 20 56 / Fax 024-361 10 70 / Internet www.ru.nl/dialect/

Rijksuniversiteit Groningen
Nedersaksisch Instituut / Fries Instituut
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
NL-9712 EK Groningen
Tel. 050-363 59 44 / Fax 050-363 49 00

Stichting Nederlandse Dialecten
Secretariaat Nederland: Generaal Gavinstraat 344
NL-6562 MR Groesbeek
Tel. 024-361 13 76
Secretariaat Vlaanderen: Beukendreef 11
B-9770 Kruishoutem
Tel. 09-264 40 79 / Fax 09-264 41 70
E-mail snd@mail.be / Internet www.ru.nl/dialect/snd

Universiteit Antwerpen
Departement Taalkunde / Campus Drie Eiken
Universiteitsplein 1
B-2610 Antwerpen (Wilrijk)
Tel. 03-820 27 61 / Fax 03-820 27 62

Universiteit Antwerpen
Departement Taalkunde / Stadscampus
Grote Kauwenberg 18
B-2000 Antwerpen
Tel. 03-820 45 50 / Fax 03-820 45 50

Universiteit Gent
Vakgroep Nederlandse Taalkunde
Blandijnberg 2
B-9000 Gent
Tel. 09-264 40 79 / Fax 09-264 41 70

Variaties. Koepelorganisatie voor dialecten en oraal erfgoed
in Vlaanderen vzw.
Kraanlei 65
B-9000 Gent
Tel. 0478-65 79 85
E-mail: variaties@huisvanalijn.be / Internet: www.variaties.be

Vlaams Centrum voor Volkscultuur
Gallaitstraat 76/2
B-1030 Brussel
Tel. 02-243 17 30 / Fax 02-243 17 39 / E-mail info@vcv.be / Internet
www.vcv.be

BIBLIOTHEKEN

Bibliotheek Katholieke Universiteit Brabant
Hogeschoollaan 225
Postbus 90153
NL-5000 LE Tilburg
Tel. 013-466 21 24

Campusbibliotheek K.U. Leuven Campus Kortrijk
E. Sabbelaan 53
B-8500 Kortrijk
Tel. 056-24 61 07

Katholieke Universiteit Leuven
Bibliotheek Faculteit Letteren
Blijde-Inkomststraat 21
B-3000 Leuven
Tel. 016-32 49 00

Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem Alexanderhof 5
NL-2595 BE 's Gravenhage
Tel. 070-314 09 11

Koninklijke Bibliotheek Albert I
Keizerslaan 4
B-1000 Brussel
Tel. 02-519 53 54

Radboud Universiteit Nijmegen
Universiteitsbibliotheek
Erasmuslaan 36
Postbus 9100
NL-6500 HA Nijmegen
Tel. 024-361 24 28 / Internet www.ru.nl/ubn/

Rijksuniversiteit Groningen
Bibliotheek Faculteit der Letteren
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
NL-9700 HS Groningen
Tel. 050-363 59 40

Universiteit Antwerpen
Stadscampus
Seminariebibliotheek Germaanse
Rodestraat 14
B-2000 Antwerpen
Tel. 03-220 45 70

Universiteit Antwerpen
Campus Drie Eiken
Bibliotheek Letteren
Universiteitsplein 1
B-2610 Antwerpen
Tel. 03-820 21 37

Universiteit Gent
Bibliotheek Vakgroep Nederlandse Taalkunde
Blandijnberg 2
B-9000 Gent
Tel. 09-264 40 75

Vrije Universiteit Brussel
Centrale Bibliotheek
Pleinlaan 2
B-1050 Brussel
Tel. 02-629 26 09

B2. INSTITUTEN EN INSTELLINGEN PER REGIO

SONT (Streektaal Organisatie Nedersaksisch Taalgebied)

secretariaat:

Akker 52

NL-7621 GJ Borne

Tel. 074-267 10 33 / E-mail hansmetz@wanadoo.nl

Federatie van streektaalorganisaties in Oost-Nederland.

• Friesland

Frysk letterkundich museum en dokumintaesjesintrum

Boterhoek 1

NL-8911 DH Leeuwarden

Tel. 058-789 07 89 / Internet www.tresoar.nl

Algemiene Fryske Underrjocht Kommisje (AFUK)

Boterhoek 3

NL-8911 AC Leeuwarden

Tel. 058-234 30 70 / Internet www.afuk.nl.

• Groningen

Grunneger Cultuurcentrum

Stationsstraat 11B

NL-9679 EA Scheemda

Tel. 0597-59 10 25 / Internet www.grunnegercultuur.nl

Bureau Groninger Taal en Cultuur RUG

Postbus 716

NL-9700 AS Groningen

Tel. 050-363 59 43 / E-mail bgtc@let.rug.nl en s.j.h.reker@let.rug.nl

Huis van de Groninger Cultuur
Cascadeplein 4 (bezoekadres)
Postbus 30040
NL-9700 RM Groningen
Tel. 050-599 20 60 en 050-599 20 61
Internet www.huisvandegroningercultuur.nl

• Drenthe en Stellingwerf

Drentse Taol
Postbus 78
Brunelstraat 77
NL-9400 AB Assen
Tel. 0592-38 11 72 / Fax 0592-31 82 34
E-mail drentsetaol@pbcddrenthe.nl
Internet www.drentsetaol.nl

Stichting Het Drentse Boek
Postbus 11
NL-7920 AA Zuidwolde
Tel. 0528-37 14 43 / Fax 0528-37 12 41
E-mail drentse.boek@planet.nl

Stichting Stellingwarver Schrieversronte
Willinge Prinsstraat 10
NL-8421 PE Berkoop/Oldeberkoop
Tel. 0516-45 11 08 / Fax 0516-45 11 09
E-mail info@Stellingwarfs.nl
Internet www.stellingwarfs.nl

• Overijssel

IJsselacademie
Molenstraat 28A
NL-8261 JW Kampen
Tel. 038-331 52 35
Internet www.ijsselacademie.nl

Van Deinese Instituut
De Klomp 35
NL-7511 DG Enschede
Tel. 053-433 45 77 / Fax 053-434 07 44
Internet www.vandeinse.nl

Stichting Grensoverschrijdende Streektalen GOS
Postbus 244
NL-8260 AE Kampen
Tel. 038-331 52 35

De oare útjouwerij
’t Sander 36
NL-7522 AM Enschede
Tel. 035-435 92 29

• Flevoland

Nieuw Land Erfgoedcentrum
Oostvaardersdijk 01-13
Postbus 73
NL-8200 AB Lelystad
Tel. 0320-26 07 99 / Fax 0320-26 04 36
Internet www.nieuwlanderfgoedcentrum.nl

• Gelderland

Staring Instituut
Grutstraat 31
NL-7001 BW Doetinchem
Tel. 0314-33 28 31 / Internet www.staringinstituut.nl
Centrum voor het streekeigene van Achterhoek en Liemers.

Stichting Gelders Erfgoed
Postbus 4040
Oude Wand 31
NL-7200 BA Zutphen

Tel. 0575-511 826 / Fax 0575-543 223

Internet www.gelderserfgoed.nl

Geeft o.a. kwartaalblad uit waarin activiteiten, publicaties van oudheidkundige/heemkundige verenigingen e.d.

Gelders Archief

Markt 1

NL-6811 CG Arnhem

Tel. 026-352 16 00

• Noord-Holland

Genootschap Oud West-Friesland

Secretariaat: Timmermansgildehuis

Postbus 2125

NL-1620 EC Hoorn

Stichting Creatief Westfries

Kasteellaan 23

NL-1829 BE Oudorp (NH)

Tel. 072-512 89 99

• Zuid-Holland

Stichting Streektaal Alblasserwaard en Vijfheerenlanden

Albert Verweystraat 21

NL-4207 RD Gorinchem

Tel. 0345-610 304

• Noord-Brabant

Stichting Het Brabants

Parade 18

NL-5211 KL 's Hertogenbosch

Streektaalfunctionaris: J. Swanenberg

Tel. 073-615 62 82 / E-mail Josswanenberg@erfgoedbrabant.nl

Internet www.brabants.org.

Stichting Brabants Heem
Postbus 1203
NL-5200 BD 's Hertogenbosch
Tel. 0486-46 19 82

Koepelorganisatie van ruim 90 heemkundekringen in de provincie Noord-Brabant. Uitgeefster van het tijdschrift *Brabants Heem* en van enkele boekenreeksen.

Het Noordbrabants Genootschap
Parade 17
NL-5211 KL 's-Hertogenbosch
Tel. 073-613 94 84

Algemeen-culturele vereniging in de provincie Noord-Brabant.

• Zeeland

Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland
Groenmarkt 13 (bezoekadres)
Postbus 49
NL-4330 AA Middelburg
Tel. 0118-67 08 70 / Fax 0118-67 08 80 / E-mail info@scez.nl
Internet www.scez.nl
Consulent streektaalen: Veronique De Tier
Tel. 0118-67 08 83 / E-mail v.de.tier@scez.nl

Stichting De Zeeuwse Taele
Postbus 8004
NL-4330 EA Middelburg
Faciliteert project en zoals het Supplement bij het Woordenboek der Zeeuwse Dialecten, muziekevenementen en symposia.

Stichting Johan Hendrik van Dale
Kloosterstraat 36
NL-4524 BL Sluis
E-mail: info@stichtingvandlesluis.nl
Ondersteunt en initieert projecten over taal en dialect.

Stichting School & Dialect
Van Vollenhovestraat 5
NL-4561 JJ Hulst

Houdt zich bezig met een door de provincie ondersteund
dialectproject voor basisscholen.

Stichting Zuidwest 7
Ritthemsestraat 14
NL-4388 JR Oost-Souburg
E-mail noe@zeelandnet.nl

Geeft het Zeeuwstalige tijdschrift *Noe* uit, organiseert een jaarlijks
streektaalfestival, etc.

Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek
Boterzandestraat 15
NL-4521 AS Biervliet

Houdt zich o.a. bezig met dialectonderzoek en publicatie van
onderzoeksresultaten.

• Belgisch- en Nederlands-Limburg

Huis voor de Kunsten Limburg
Kapellerlaan 36 (bezoekadres)
Postbus 203
NL-6040 AE Roermond
Tel. 0475-39 92 99 / Fax 0475-39 92 98 / Internet www.hklimburg.nl
Streektaalfunctionarissen: Ton van de Wijngaard, Mieke Steegs
Tel. 0475-39 92 80 / E-mail tvdwijngaard@hklimburg.nl en
msteegs@hklimburg.nl / Internet www.limburgsedialecten.nl

Landschaftsverband Rheinland
Amt für rheinische Landeskunde
Endenicher Strasse 133
D-53115 Bonn
Tel. 0228-983 42 11 / Fax 0228-983 41 19 / E-mail arl@lvr.de Internet
www.arl.lvr.de
Tijdschrift *Volkskultur an Rhein und Maas*; publicaties over dialect
en volkskunde in het Rijnland en aangrenzende gebieden.

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)
Bogaardenstraat 43
NL-6211 SN Maastricht
Tel. 043-329 22 22 / Internet www.lgog.nl

Limburgs Museum
Keulsepoort 5
NL-5911 BX Venlo
Tel. 077-352 21 12 / Fax 077-354 83 96
E-mail limburgsmuseum@wxs.nl / Internet www.limburgsmuseum.nl
Publicaties over volkskunde in de beide Limburgen.

Veldeke-Limburg
Kapellerlaan 36
NL-6041 JC Roermond
Tel. 0475-39 92 62 / Internet www.veldeke.net
Publicaties in en over dialect in de beide Limburgen.

Veldeke-Bels(j)-Limburg
Secretariaat: Theo Vandael
Belestraat 61
B-3640 Kinrooi
Tel. 089-70 26 68 / Internet www.veldeke.be
Veldeke-kring voor de provincie Belgisch-Limburg.
In Hasselt en Genk zijn er onderafdelingen.

Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde
Secretariaat: Sparrenhof 13
B-3290 Diest
Tel. 013-33 38 83 / Internet www.vldn.be
Publicaties over dialect- en naamkunde in de beide Limburgen.

BIBLIOTHEKEN

Stadsbibliotheek Maastricht
Centre Ceramique
Avenue Ceramique 50
NL-6221 KV Maastricht
Tel. 043-350 56 00 / Internet www.centreceramique.nl

• Vlaams-Brabant

Academie van het Brussels v.z.w.
p/a Marcel de Schrijver
De Smet de Naeyerlaan 275 bus 7
B-1090 Jette
Tel. 02-428 05 86

Publicaties in en manifestaties over het Brussels dialect.

Academie van het Tiens
p.a. Wim Mertens
Broekstraat 49
B-3300 Tienen

Zie ook Kommetèèt va Pikke Stijkès

Academie voor het Leuvens Dialect VZW
Brusselsestraat 46/6
B-3000 Leuven
E-mail floryvloebergers@hotmail.com / Internet: www.onsleives.be
Publicaties in en manifestaties over het Leuvens dialect.
Tijdschrift: *Ons Leives*

Academie West-Brabantse Dialecten
p/a Remy Van Ransbeeck
Kouter 48
B-1785 Merchtem

ARA! vzw
Basilieklaan 347/2
B- 1081 Brussel
Tel./fax 02 - 414 20 25 / E-mail rdelathouwer@skynet.be
Internet www.ara-vzw.be
streektaalcoördinator: Geert Dehaes : E-mail geert.dehaes@telenet.be
Brussels steunpunt voor de andere dialectinitiatieven; organiseert
jaarlijks de Weik van 't Brussels.

De manne van de Platou
Basilieklaan 347/2,
B-1081 Brussel
tel/fax 02 - 414 20 25 / E-mail rdelathouwer@skynet.be
feitelijke vereniging die bezig is met het Brussels dialect in Koe-
kelberg; organiseert conversatietafels

De Speegelmanne
de Smet de Naeyerlaan 275 bus 7
B-1090 Brussel
tel 02 - 428 05 86 / E-mail: lodewijk.vandeneynde@chello.be
inventariseren, bestuderen, promoten van het Brussels dialect

Kommetèèt va Pikke Stijkès,
Waaiberg 54
3300 Tienen
Tel.: 016 - 81 69 05 -/ E-mail: jovdstap@scarlet.be
Uitgave van een Tiens woordenboek met bijbehorende cd

• Frans-, West- en Oost-Vlaanderen

- *Frans-Vlaanderen*

Akademie voor Nuuze Vlaamsche Tale
Institut de Langue Régionale Flamande
Mairie de Cassel
F-59670 Cassel
E-mail infos@anvt.org / Internet www.anvt.org/index.html

Comité flamand de France
62 Rue Leclerc
F-59840 Perenchies
Tel. 0328-41 45 54
Onderzoek van, studie naar en stimulering van het Vlaams in Frans-
Vlaanderen.

C.U.E.F.

Coördination Universitaire pour l'Etude de la langue et de culture flamandes en France

60 Boulevard Vauban

F-59800 Lille

Tel. 0320-13 47 00 / Fax 0320-13 41 66 / E-mail jean.heuclin@flsh.fupl.asso.fr

Yser Houck

78 Route de Broxeele

F-59285 Rubrouck

Tel. 0328-42 30 71 / E-mail yser.houck@free.fr

Le Reuzekoor

Château Coquelle

Rue de Belfort

F-59240 Dunkerque

E-mail ph.rousselle@infonie.fr

Houdt zich bezig met volksliederen en volksmuziek en organiseert cursussen over het Vlaams in Frans-Vlaanderen.

- *West-Vlaanderen*

De Leiegouw

Bergstraat 39

B-8511 Aalbeke

Tel. 056-42 33 05 / Fax 056-42 33 05

Vereniging voor geschied-, taal- en volkskundig onderzoek in het Kortrijkse.

Het Dialectgenootschap Bacht'n de Kuupe

Klinieklaan 2

B-8630 Veurne

Tel. 058 – 31 46 23 / E-mail wim@dialectbachtendekupe.be

Internet www.dialectbachtendekupe.be

- *Oost-Vlaanderen*

Zuidwest-Meetjeslands Dialectgenootschap
p/a Eric Wille
Sint-Pietersveld 25
B-8750 Wingene

Algemieën Bekoest Nienofs
Werkgroep Stedelijke Cultuurraad
p.a: Eddy De Cleer
Omer Van Trimpontstraat 5 bus 1
9400 Ninove
Tel.: 054 - 25 02 84 / E-mail: eddy.decleer@pandora.be

De Gentsche Sosseteit
p.a. Jo Van Overmeire
Sparrenlaan 12
B- 9080 Lochristi
eddy.levis@scarlet.be
www.sosseteit.centerall.com

Wil contact leggen tussen Gentenaars, organiseert een jaarlijkse wandeling en de uitreiking van de Gentse Handjes aan verdienstelijke Gentenaars, publiceert een elektronische nieuwsbrief

Register van afbeeldingen en kaarten

Afbeeldingen

- Houwtouw (foto Vlaams Centrum voor Volkscultuur): 31
Idols 1 (foto Idols/Stijn Reijnders): 44
Idols 2 (foto Idols/Stijn Reijnders): 53
Tikje-de-peal-boartsje, tikkertje met verlos (Piet Camps): 70
Kringpul, kringspel (Piet Camps): 95
Centiengooien, met centen gooien (Piet Camps): 109
Bosteren, knikkeren (Piet Camps): 124
Bokkienspringen, haasje-over (Piet Camps): 127
Boomtikkertie, boomtikkertje (Piet Camps): 144
Tweestrampen, spelen met de katapult (Piet Camps): 149
Bussietrap, conservenbliktrappen (uit Martens 2001): 170
Schommelkaart (Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, afl. 8, nr.9) 178-179. In kleur te bekijken op www.wnt.inl.nl bij de lemmata schommel, touter, bijs, ...)
Bokkiespringen, haasje-over (foto uit *M. Van Rooijen, Hinkeldepinkel, daar komen wij aan!*) 170
Boêrehutten, werpspel met stenen (Piet Camps): 188
Lândpikkertšie, landjepik (Piet Camps): 189
Spelende kinderen op het Abdijplein te Middelburg, begin 17e eeuw (uit De Tier, V. e.a. (red.) *Koekoek Schietebroek. Kinderspelen in Zeeland*): 194
Kaatseballen (Piet Camps): 196
Krijgertje of tikkertje (Piet Camps): 205
Outermaaltje of aantjedol, a-al-tolletje (uit De Tier, V. e.a. (red.) *Koekoek Schietebroek. Kinderspelen in Zeeland*): 207
Pinkelen (Piet Camps): 209
Hoepelen (Piet Camps): 217
Springtouwen, touwtjespringen (Piet Camps): 231
Hinkelen (Piet Camps): 233
Kölse, knikkeren (Piet Camps): 243
Doppe, tollen (Piet Camps): 247
Vlieger (Piet Camps): 252
Proppenschieter (uit De Tier, V. e.a. (red.) *Koekoek Schietebroek. Kinderspelen in Zeeland*): 293
Kinderspelen in het Limburgs (Piet Camps): 376-377

Kaarten

- Groningen, uit Kennismaking met het Gronings: 90
Verstopperkje spelen, materiaal 1984 (Groningen): 102
De hoepel in de Gelderse dialecten: 158
De schommel in de Gelderse dialecten: 160
Vuurtje stoken in Achterhoek en Liemers: 165
Plaatsnamen die gebruikt worden bij het spelletje *Za 'k oe 's wiezen* in Achterhoek en Liemers: 166

SND: ie-uitgang (Noord- en Zuid-Holland): 171
 F/MAND: ie-uitgang (Noord- en Zuid-Holland): 171
 SND | -tjie, – -chie (Noord- en Zuid-Holland): 172
 SND O ae, – è, | i (Noord- en Zuid-Holland): 173
 F/MAND O ae, – è, | i (Noord- en Zuid-Holland): 173
 De schommel, Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, afl. 8 nr. 9: 178-179
 De schommel in de Brabantse dialecten: 234
 De vlieger in de Limburgse dialecten: 253
 De autoped in de Limburgse dialecten: 255
 De knikker in Belgisch-Limburg: 262
 Verstoppertje spelen in Belgisch-Limburg: 266
 De katapult in Belgisch-Limburg: 271
 De hoepel in Belgisch-Limburg: 273
 De schommel in Belgisch-Limburg: 276
 Hobbelpaard, schommelpaard in de Limburgse dialecten: 279
 De schommel in generatie 1 in Antwerpen: 289
 De schommel in generatie 4 in Antwerpen: 290
 Geografische verspreiding van de informanten van de SND-enquête in
 Vlaams-Brabant: 305
 Frequentste benamingen voor het begrip ‘schommel’ in de Vlaams-Brabantse
 dialecten: 306
 Frequentste benamingen voor het begrip ‘vlieger’ in de Vlaams-Brabantse dialecten: 310
 Frequentste benamingen voor het begrip ‘tikkertje’ in de Vlaams-Brabantse dialecten: 312
 Glijden in de Oost-Vlaamse dialecten: 321
 Schaatsen in de Oost-Vlaamse dialecten: 323
 Glijbaan in de Oost-Vlaamse dialecten: 324
 Slee in de Oost-Vlaamse dialecten: 326
 Schommel in de Oost-Vlaamse dialecten: 328
 Wip in de Oost-Vlaamse dialecten: 331
 Schommelpaard in de Oost-Vlaamse dialecten: 332
 Katapult in de Oost-Vlaamse dialecten: 333
 Boog in de Oost-Vlaamse dialecten: 334
 Klakkebus in de Oost-Vlaamse dialecten: 335
 Vlieger in de Oost-Vlaamse dialecten: 337
 Pinkelen in de Oost-Vlaamse dialecten: 339
 Tikkertje in de Oost-Vlaamse dialecten: 341
 Verstoppertje in de Oost-Vlaamse dialecten: 344
 Bikkelen in West- en Frans-Vlaanderen: 352
 Katapult in West-Vlaamse dialecten: 354
 Klakkebus in de West-Vlaamse dialecten: 355
 Tikkertje in de West-Vlaamse dialecten: 358
 Verstoppertje in de West-Vlaamse dialecten: 360
 Haasje-over in de West-Vlaamse dialecten: 361
 Hinkelen in de West-Vlaamse dialecten: 362
 Schommel in de West-Vlaamse dialecten: 365
 Glijbaan in de West-Vlaamse dialecten: 369
 Vlieger in de West-Vlaamse dialecten: 371

Alfabetisch register

In dit register zijn verwijzingen opgenomen naar de meest genoemde spelletjes in Dialectenboek 9. Het is geen volledig trefwoordenregister van alle behandelde (dialect)woorden, maar de lijst biedt wel voldoende mogelijkheden om de behandelde spelletjes terug te vinden in de diverse regiobijdragen.

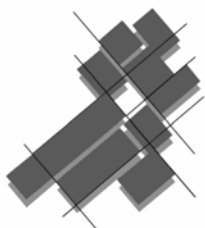
a-al-tolletje: 186, 207
afrijzer: 291, 326
afschuiver: 325
aftellen: 161, 231
aftelrijmpje: 188, 190, 191, 193
aftelversje: 135, 161, 162, 190
aftikken: 204
aftikpaal: 203
aftikplaats: 203
autopod: 127, 150, 177, 236, 255, 256, 257, 258, 259
baantjeglijden: 67, 320
barbie: 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 86, 349
barbiepop: 23, 27, 29, 258
beyblades: 21, 22, 24, 25, 26, 29, 36
biezabijs, biezebijs : 308, 328, 340
biezebijzen: 7
bijs: 218, 307, 308, 309, 328, 332
bijze: zie bijs
bijzen: 218
bikkel(s): 22, 23, 25, 26, 27, 28, 36, 97, 140, 173, 174, 183, 195, 216, 352
bikkelen: 24, 175, 185, 195, 215, 218, 220, 223, 224, 225, 227, 352, 353
bikkelspel: 97, 98, 127, 216, 353
boerkont(en): 116
bofkonten: 188
bok: 89, 96, 127, 143, 184, 185, 195, 232, 362
bok bok hoeveel hoorns ... : 94, 95, 126, 127
bok(je)springen: 67, 88, 89, 126, 127, 142, 143, 173, 174, 184, 232
bolleket(te): 27, 28, 195, 198, 199, 351
bommeket(te): 227, 228, 229
bonk: 5, 133, 140, 141, 156, 182, 198, 199, 226
bonkel: 79, 198, 199
bonken: 157, 175, 199, 228
bonker: 79, 227, 228
bonkert: 79
bonket: 79, 198, 199, 351
boogspringen: 92
boomafikker: 195
boompeklimmen: 67, 73
boompetikken: 88, 144
bordspel(en): 50, 87
boter-kaas-en-eieren: 188
botgooien: 210, 212
botten: 163, 197, 198
bromtol: 206
bromtol: 206
buut: 103, 117, 185, 203, 221, 230
buutplek: 203
buutspelen: 203
buutvrij: 103, 185
computer: 85, 237, 295, 297
computerspelletje: 21, 24, 153, 220, 237
cricketen: 75
dammen: 76, 82, 87, 107
dansen: 163, 211, 213, 275, 364
denkspelletje: 107
de toren van ...: 146, 165, 167
domino: 75, 188

dop: 205, 206, 247, 248, 249, 263, 357
draaitol: 180, 186, 206, 251
draak: 6, 214, 215, 241, 254, 255, 311, 337, 338, 370, 371
driefftol: zie drijfvol
drijfvol: 226
drijfvol: 145, 186, 206, 226, 247, 248, 249, 250, 251
duikertje: 201, 343, 344, 360
duikertjeweg: 202
duikje: 343, 344
duikjeweg: 343, 360
elastiektwisten: 90,91
frisbee: 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 36, 86, 174, 175, 237, 258, 297, 298, 300, 350
gameboy: 10, 21, 22, 25, 26, 29, 30, 36, 237, 258, 350
ganzenbord: 190
gezelschapsspel: 23, 121, 350
glijbaan: 22, 23, 25, 26, 27, 36, 115, 117, 118, 126, 172, 174, 183, 218, 219, 223, 233, 235, 236, 291, 292, 293, 307, 320, 324, 368, 369, 373
glijbaantje, glijbaon, glijbaontjie: zie glijbaan
glijden: 126, 212, 316, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 368
gooien: 108, 109, 110, 112, 129, 130, 138, 139, 188, 190, 195, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 224, 225, 264, 297
gooispelletje: 108, 109
gooitop: 206
haasje-over: 22, 23, 25, 26, 27, 36, 89, 120, 126, 142, 143, 174, 184, 195, 232, 361, 362, 372
hakedol: 226
hakedop: 226
haktol: 206, 248
handvol: 186
hinkelbaan: 147, 187
hinkelbed: 217
hinkelblokje: 147, 148, 363, 364
hinkelen: 22, 23, 25, 26, 96, 97, 120, 147, 175, 187, 216, 232, 233, 266, 274, 275, 362, 363, 364, 372, 373
hinkelkaën: 363
hinkelkot: 217
hinkelpaar: 216
hinkelpad: 147
hinkelpark: 217
hinkelperk: 217
hinkelpot: 147, 217
hinkelspel: 232, 350, 363, 364
hinkelsteen: 148, 187
hinken: 92, 94, 96, 98, 147, 216, 232, 274, 363, 364
hobbelpaar: 186, 235, 276, 279, 280, 281, 332, 368
hoelahoep(en): 24, 93, 175, 217, 357
hoepel: 22, 23, 24, 25, 26, 27, 36, 148, 158, 159, 175, 218, 222, 241, 272, 273, 283, 285, 350, 357
hoepelen: 93, 127, 148, 159, 175, 217, 220, 266
houwtouw: 22, 25, 26, 31, 32, 36, 237, 298, 299, 300
jongensspeelgoed: 24, 251
jongensspeeltuig: 336
jongensspel: 95, 184, 187, 190, 270
jongensspelen: 213, 269, 270
kaarten: 18, 19, 22, 23, 25, 26, 36, 75, 76, 82, 87, 108, 109, 172, 186, 209, 231, 239, 266, 319, 350, 382, 389, 391, 404, 406, 408, 410
kaartspel: 269
kaartspelen: 89
kaats(e)ballen: 67, 162, 196, 218
kaatsen: 120, 140, 162, 228, 307, 340, 342
kallebas: 199, 356
kalleboes: 199
kallebos: 356, 372
kallekas: 199, 200
karbonkel: 198, 199
katapult: 22, 23, 25, 26, 27, 36, 149, 185, 207, 208, 236, 266, 270, 271, 272, 333, 334, 335, 353, 354, 372

keilen: 198, 210, 211, 212, 213, 221, 222
 kermis: 278
 kermismolen: 281
 kettingtikkertje: 94
 kinderspel(letje): 6, 7, 9, 10, 15, 16, 71, 72, 74, 80, 85, 92, 120, 127, 130, 152, 156, 160, 169, 174, 189, 197, 223, 225, 228, 239, 261, 274, 275, 294, 295, 315, 316, 343, 346, 350, 352, 353, 374, 379
 kinderspelen: 5, 6, 9, 10, 11, 15, 16, 18, 77, 85, 103, 133, 145, 155, 195, 196, 197, 222, 237, 241, 261, 282, 284, 303, 304, 319, 345, 349, 350, 357, 371, 372, 374
 kiskassen: 129, 210, 211, 212, 213
 klakkebos: 207, 208, 355, 372
 klakkebus(se) : 7, 207, 208, 236, 335, 336, 346, 354, 355, 356
 kleiknikker(s): 28, 141, 156, 157, 182
 knikker(s): 22, 23, 25, 26, 27, 28, 36, 75, 79, 80, 89, 110, 111, 112, 113, 114, 123, 129, 130, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 152, 153, 156, 157, 158, 163, 164, 173, 175, 176, 182, 183, 197, 198, 199, 200, 221, 227, 228, 229, 232, 242, 243, 244, 245, 246, 261, 262, 263, 264, 265, 270, 282, 284, 350, 351
 knikkeren: 88, 108, 109, 110, 113, 114, 120, 123, 129, 130, 137, 138, 139, 140, 142, 152, 153, 156, 176, 183, 197, 200, 203, 212, 224, 228, 243, 263, 264, 265, 266, 270, 350, 351, 372
 knikkerspel: 10, 112, 113, 138, 156, 163, 176, 183, 220, 228, 229, 264, 266, 270, 321
 koorddans: 275
 koordspringen: 275
 kopjebuitelen: 68
 kopjeduikelen: 118
 krijgertje: 180, 185, 189, 204, 205, 229, 230, 266, 269, 275, 282, 295, 296, 300, 312
 kringspel: 94, 95
 kwajongensspeeltuigen: 333
 kwajongensspel: 189, 320, 338
 landjepik: 189
 loopspel(en): 316, 320, 341, 343, 344
 maai: 28, 244, 264, 265, 351
 marbel: 27, 28, 227, 228, 242, 244, 245, 265, 350, 351, 353, 364, 372
 marmel: 245, 265
 marmer: 114, 156, 197, 200, 227, 228, 244, 265, 350, 351
 meisjespop: 30
 meisjesspeelgoed: 24
 meisjesspel(letje): 187, 218, 269, 273, 274, 275, 362
 mens-erger-je-niet: 22, 23, 24, 25, 26, 36, 86, 87, 127, 134, 186, 350
 mik: 141, 208, 333, 334
 mikado: 189
 mikken: 110, 111, 112, 138, 139, 140, 141
 molenspel: 107, 120, 121, 122
 negenogen: 107, 121, 122
 negenstikken: 121, 122
 non: 205, 206, 226
 overloper(tje): 93, 94, 237
 paardjerijden: 366
 paardjesspel: 23
 pacman: 36
 pakkertje: 204, 270, 282, 342, 359
 petjeballen, -gooien, -kaatsen, -rollen, -stappen, -wippen: 92
 pindol: 226
 pinkelen: 73, 209, 220, 338, 339, 340
 pinkenspel: 210, 338, 339, 340
 pop: 23, 29, 30, 66, 216, 266, 273, 274, 349
 priktol: 145, 146, 205, 206, 226, 247, 248, 249
 proppenschieter: 22, 23, 24, 25, 26, 27, 148, 149, 176, 207, 236, 293, 294, 301, 336, 354, 355, 356, 372
 rekstok: 118
 schaatsen: 115, 120, 320, 323, 324
 schaken: 75, 107, 307
 schieten: 67, 129, 148, 149, 163, 169, 197, 200, 207, 224, 228, 236, 264, 270, 271, 272, 322, 333, 335, 351, 353, 355
 schietknikker: 200, 245
 schietlap: 208, 272, 333, 335, 353, 354, 372
 schommel: 22, 23, 24, 25, 26, 27, 36, 68, 86, 117, 118, 150, 151, 159, 160, 173, 177, 181, 218, 222,

223, 233, 234, 235, 236, 240, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 285, 287, 288, 289, 290, 300, 301, 304,
 305, 306, 307, 308, 309, 315, 316, 317, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 340, 347, 350, 365, 368, 370,
 372, 373, 375
 schommelpaard: 22, 23, 24, 25, 26, 36, 186, 235, 276, 279, 280, 281, 330, 331, 332, 365, 368
 schoolplein: 6, 87, 106, 111, 115, 126, 127, 129, 155, 204, 227, 313, 315
 schots(i)elopen: 114, 115
 schots(ie)springen: 115
 schuifaf: 219, 235, 236, 292, 293, 307, 326, 369
 schuilen: 49, 344
 sims: 21, 22, 24, 25, 26, 29, 36
 skateboard: 10, 22, 24, 25, 26, 29, 30, 86, 173, 174, 237, 258, 319, 349
 slee: 87, 116, 118, 166, 320, 324, 325, 326, 327, 369
 speelgoed: 21, 23, 29, 30, 31, 32, 36, 197, 248, 253, 258, 261, 265, 266, 273, 276, 280, 282, 287,
 293, 297, 298, 300, 336, 353, 355, 357, 370
 speeltuin: 117, 118, 233, 235, 291, 327, 365
 spelen met centen: 108, 109, 130, 190, 200, 225, 226
 spoorzoekertje: 129
 springen: 67, 89, 90, 92, 115, 127, 128, 129, 143, 173, 183, 184, 189, 213, 216, 218, 229, 231, 232,
 274, 275, 361, 362, 363, 364, 372
 springtouw: 22, 23, 25, 26, 36, 88, 231, 241, 364
 stekken: 200, 351
 step: 22, 23, 25, 26, 36, 127, 150, 173, 175, 177, 236, 255, 256, 257, 258, 350
 streepgooien: 109, 130
 stuiten: 112, 200
 stuiiter: 28, 67, 79, 114, 123, 140, 142, 156, 157, 164, 175, 176, 182, 200, 227, 351
 stuiiteren: 129
 stuiivertjewisselen: 67, 68
 taatstol: 249
 tiepelspel: 72, 73
 tol: 22, 23, 24, 25, 26, 27, 36, 145, 146, 173, 186, 205, 206, 207, 223, 226, 227, 241, 247, 248, 249,
 250, 251, 350, 356, 357
 tollen: 145, 205, 206, 247, 248, 251
 top: 23, 24, 26, 29, 41, 43, 48, 63, 197, 205, 206, 226, 242, 261, 263, 265, 269, 270, 274, 275, 357
 touwtjespringen: 68, 88, 162, 180, 183, 196, 217, 218, 266, 275, 364, 373
 trottinette: 256, 258
 vangertje: 69, 144, 145, 204, 230, 270
 verstoppen: 99, 143, 161, 202, 203, 221, 267, 269, 343, 344, 345, 359, 360
 verstoppertje: 10, 22, 23, 25, 26, 36, 69, 71, 72, 79, 80, 81, 87, 99, 100, 102, 103, 106, 107, 127, 143,
 160, 173, 180, 185, 201, 202, 203, 221, 230, 231, 266, 267, 268, 270, 275, 284, 294, 295, 296, 301,
 303, 320, 343, 344, 346, 358, 359, 360, 362
 vlieger: 22, 23, 24, 25, 26, 36, 151, 187, 231, 241, 251, 252, 253, 254, 255, 259, 304, 305, 310, 311,
 312, 315, 336, 337, 370, 371, 372
 vuurtje stoken: 67, 164, 165
 wegduiker(tje): 201, 202, 360
 wegkruiper(tje): 99, 103, 143, 161, 185, 201, 202, 230
 wegkrupertie(s), -krupertje(n): zie wegkruiper(tje)
 wegstekertje: 201, 202, 343, 344, 345, 360
 werpspel: 199, 338, 340
 werptol: 206
 werptuig: 208, 335, 353
 winterspeltje: 114, 115
 wip: 6, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 36, 126, 151, 169, 173, 181, 182, 218, 219, 233, 235, 328, 329, 330,
 331, 332, 338, 339, 362, 368, 369, 370
 wippen: 126, 138, 226, 329, 330, 331, 332, 338, 339, 366, 369
 wiplank: 182, 219, 329, 330, 369, 370
 wipwap: 117, 118, 125, 126, 151, 181, 182, 235, 238, 370
 x-box: 21, 22, 25, 26, 29, 36, 237, 258
 zakdoekje leggen: 88, 162
 zandbak: 22, 23, 25, 26, 36, 182, 186, 350
 zweepdol: 226
 zweepdop: 226
 zweepje: 226, 247, 248, 249
 zweeptol: 186
 zwieptol: 206

De negende Nederlandse Dialectendag werd georganiseerd door:

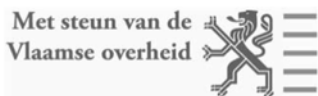
Stichting
Nederlandse Dialecten

Vlaamse koepelorganisatie
voor dialecten en oraal erfgoed

De negende Nederlandse Dialectendag en het Dialectenboek 9
werden gerealiseerd met de financiële steun of medewerking van:

ONDER
ONSSIM
LTUUR
NETEM
SCHAP

© Stichting Nederlandse Dialecten

ISBN 978-90-73869-09-7

Groesbeek, maart 2007

Uitgave: Stichting Nederlandse Dialecten

Layout: Sven Godderis, drukkerij Van Daele

Druk & afwerking: Drukkerij Van Daele, E3-laan 68-70, B-9800 Deinze

www.vandaeleonline.com - info@vandaeleonline.com